

Kéthly Annát a kormányba!

A magyar
szociáldemokraták
és az 1956-os
forradalom

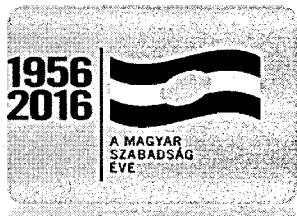
Kéthly Anna Kulturális Egyesület

„Kéthly Annát a kormányba!”

MAGYAR SZOCIÁLDEMOKRATÁK ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

Szerkesztette: Loppert Csaba

Kéthly Anna Kulturális Egyesület Budapest, 2017

A könyv megjelenését az 1956. évi
magyar forradalom és szabadságharc
emlékbizottsága támogatta.

ISBN 978-963-12-8550-5

Copyright: Kéthly Anna Kulturális Egyesület

Szakmai ellenőr:

Simon István

Olvasószerkesztő:

Pelle János

Névmutató, életrajzok, korrektúra és tördelés:

Loppert Csaba.

A borítón található Kéthly Anna fénykép lelőhelye:

Országos Széchényi Könyvtár, Kéthly Anna fond

2

320
144

Nyomdai munkák:

Rózsadomb Contact Kft.

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000658083

TARTALOM

„KÉTHLY ANNÁT A KORMÁNYBA”

Loppert Csaba: A Szociáldemokrata Párt 1956-ban.....	5
B. Kádár Zsuzsanna: Kéthly Anna börtönben és emigrációban	47
Horváth János: Kéthly Annával az emigrációban	65
Pelle János: „Juszuf” (Fischer József) dilemmái	71
Loppert Csaba: Zugló szociáldemokrata rendőrkapitánya, Toller Károly	97

UTAK ÉS TÉVUTAK (1945–1956)

Horváth János: Szociáldemokratákra emlékezve	109
Szerencsés Károly: Szociáldemokrácia és a magyar nemzeti demokrácia	115
Gantner Péter: Reális lehetőség volt-e a finn út Magyarországon?	133
Kulcsár Péter: A szociáldemokrácia és a demokratikus hagyományok folytonossága (1945, 1956)	145
Simon István: A Peyer-kérdés szimbolikája	171

ÚTKERESŐK ÉS TÁRSUTASOK

Loppert Csaba: Kruchina Viktor kalandos életútja	187
Pelle János: Szociáldemokraták a Gyűjtőfogházban	209
Loppert Csaba: Gallai Lajos, a szociáldemokrata kommunista	223
Varsányi Erika: Volt szociáldemokraták az állambiztonsági szervek szolgálatában	237

ÉLETRAJZOK.....	284
-----------------	-----

NÉVMUTATÓ.....	301
----------------	-----

LOPPERT CSABA: A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT 1956-BAN

Nagy Imre mellett Kéthly Anna, Kovács Béla, Bibó István, Mindszenty József voltak a magyar forradalom politikai hősei. 1956 októberének utolsó napjaiban a társadalom bámulatos gyorsasággal választotta ki, emelte fel őket és állt mögéjük. A majdani többpárti parlament alappillérei lehettek volna. A bolsevisták szempontjából a forradalom vérbe fojtása már csak ezért is „kötelező” volt: a megszálló hatalom és az itthoni moszkoviták nem nézhették tétlenül egy olyan – akárcsak ideiglenes – nemzeti egységkormány felállítását és megerősödését, amely mellett örökre elveszítették volna esélyüket arra, hogy visszavegyék az irányítást a gyarmatként kezelt Magyarország felett.

Ez az öt kiválóság 1956-ban mind hiteles, jó hírű, sok próbát kiállt, érett, tapasztalt politikus volt. Nagy Imre hatvan, Kéthly Anna hatvanhét, Kovács Béla negyvennyolc, Bibó István negyvenöt, Mindszenty hatvannégy éves. Egyszerre mártírok és hősök. Átélték a fizikai szenvedés legszörnyűbb formáit. Igazi demokraták. Bibó kivételével éveket töltöttek a bolsevik diktatúra börtöneiben, itthon vagy a Szovjetunióban. De életben, egészségben túléltek, és 1956 végén készen álltak a kormányzásra. Józanul, méltósággal, bosszúvágy nélkül.

Ráadásul többnyire nagy múltú, sok évtizedes politikai küzdelemben kimunkált programmal rendelkező tömegpártok álltak mögöttük, százezres tagsággal. Nagy Imréé kivételével olyan tömegpártok, amelyekről távol állt a szélsőséges erőszak. A magyar választópolgárok rajongtak értük, és nemcsak a saját pártjukban. Jó példa erre Kéthly Anna esete. Nemcsak Nagy Imre hívta őt a kormányába. Október 30-án, amikor az újjáalakulóban lévő szociáldemokrata párt küldöttsége tagjaként a pártvagyon visszaadása és pártja kormányba lépése ügyében tárgyalta Nagy Imrével, interjút adott a Parlamentben az *Egyetemi Ifjúság* című újságnak. A lap másnapi számában első oldalon olvasható a könyvünk címéül választott: „Kéthly Annát a kormányba!” című írás.¹ A követelésnek

szimbolikus értéke volt. A forradalmat elindító értelmiségi fiatalok és a munkásságot képviselő Kéthly egymásra találása nemcsak a társadalom korábban gyakran egymással szembeállított osztályai és rétegei, hanem több generáció, a fiatalok és idősebbek összefogását is jelképezte.

Néhány nappal később a még kommunista hegemoniát tükröző második Nagy Imre kormányba magánszemélyként belépett Kovács Béla vezette kisgazda párt, és rajta keresztül a vidéki lakosság és a parasztság is kifejezte szimpátiáját Kéthly Annával és az igazi szociáldemokratákkal. A kisgazdák lapja, a *Kis Újság* november 3-án *Tiszteletadás Kéthly Annának* című cikkében, mint a kisgazdák „harcostársát köszöntötte” Kéthlyt, akit „tisztá, nemesen emberi, bátran magyar és pártjához hű, szocialista harcosként” aposztrofált. És még a Nagy Imre kormányát el nem ismerő radikális forradalmár, Dudás József is követelte a *Magyar Függetlenség* című lap október 31-i számában Kéthly bevétele a kormányba.² Csak a kommunisták „megújult” lapja, a *Népszabadság* nem írt egy szót sem róla és a szociáldemokratákról. Sem akkor, sem később.

A politikai elit körében teljes volt tehát a nemzeti egység, igazi nemzeti egységkormány megalakulására született meg a remény. Ez is koalíciós kormány volt, akárcsak az 1945 utániak. Névleg ugyanazokkal a pártokkal, de részben más, részben pedig gyökeresen megváltozott vezetőkkel. Olyanokkal, köztük Nagy Imrével és Kéthly Annával, akik további életpályája ékes bizonyítékai annak: az 1945-1948-as időszak és az azt követő idők súlyos kudarcaiból levonták a tanulságokat. A második világháborút követő koalíciós korszakban a Magyarországot bolsevizáló megszálló erők és hazai szövetségeseik még meg tudták osztani a politikai elitet. Akkor még, a szovjet szuronyok árnyékában, a „demokrácia kulisszáit” (Kéthly Anna kifejezése!) és a „reakció” elleni összefogáshoz szükséges koalíció jelszavát felhasználva a kommunisták – és a koalíciós pártokba beépült szövetségeseik – ki tudták játszani egymás ellen a demokrácia polgári, munkás és parasztpárti, nemzeti és népi híveit. Nemcsak a népből hiányzott a demokrácia „élménye”, történelmi tapasztalata tehát, hanem a demokratikus meggyőződésű politikai elitből is. Miközben a „reakció” ellen össze tudtak fogni, aminek kétségtelen eredménye volt a földreform, az új, demokratikus választási törvény, – és talán ide lehet sorolni a köztársasági államforma bevezetését és a társadalmi ellenőrzés biztosítását bizonyos kulcsiparágakban is – a másik fronton, a bolsevizmus ellen teljes volt a vereség. A

„reakció” és a „kollektivista, totalitárius rendszer” közötti „harmadik út” keresői – Bibó, Peyer, Kéthly, Kovács Imre, Szabó Zoltán – saját táborukban is háttérbe szorultak.

A koalíciós időszakban és a fordulat évében, 1948-ban, majd azt követően történtek meghozták nekik – a „demokráciaszínház” kulisszáinak lebomlásával – a demokratikus „élményt”. Így – magánvéleményem szerint, mellyel szemben szerzőink közül néhányan ellenvéleményüknek adtak hangot – 1956 nemcsak, hogy nem volt folytatása 1945-1948 örökségének, hanem kifejezetten szakítás volt azzal. Szemben 1945-1948-cal 1956-ban a magyar nép és a magyar politikai elit immár nem táplált semmilyen illúziót a Szovjetunió és a kommunizmus iránt. Magyarország – volt kommunisták tömegeivel – egy emberként fogott össze elnyomóival szemben. Bízást kijelenthetjük: ha ez a politikai összefogás meglelt volna 1945-46-ban is, akkor Magyarország nem került volna az egyik színű börtönből – a nácikéből és nyilasokéból – a másik színű börtönbe (Rákosiéba és Sztálinéba).

Mindemellett minden tiszteletünk és hódolatunk azoké a demokratáké, akik 1945 és 1948 között a koalíciós pártokban életüket kockáztatva – sőt, feláldozva – harcoltak a bolsevizálók ellen. Ők voltak 1956 igazi előkészítői. Az 1956-os forradalom és szabadságharc teljes jogú részvevőinek tekinthetjük őket. Könyvünkben néhány tanulmányban ezért nekik is emléket állítunk.

Nem az ő hibájuk volt, hogy a politika irányítása fokozatosan azok kezébe csúszott át, akik nem látták, vagy nem akarták látni, és főleg nem tettek eleget az ellen, hogy a „horthysta reakció” elleni harcban a „harcos”, „védekező”, „népi” stb. demokrácia jelszava mögé bújók valójában az egyik börtönből – a náci megszállás és a nyilasterror börtönéből – egy más színű börtönbe, a bolsevizmus börtönébe vezették az országot. Politikai és szellemi életünk kiválóságai: Bibó, Kovács Imre, Nagy Ferenc, Peyer, Kéthly, Faragó, Szabó Zoltán és Németh László már akkor a „harmadik utat” kínálta az országnak. De akkor nem ők, hanem a *tertium non datur*-t hirdető, szovjet tévutat járó Erdei Ferencek, Dobi Istvánok, Dinnyés Lajosok, Marosánok, Szakasitsok kerültek pártaik élére. Innen egyenes út vezetett a rabsághoz. Szomorúan kell megállapítanunk: 1945-48-ban Magyarország, a magyar politikai elit nem volt elég érett az igazi demokráciára.

1956-ban viszont már nem lehetett „eladni”, sem Kéthly Annának, sem Kovács Bélának, sem Bibónak, Mindszentynek még kevésbé, a hamis koalíció

gondolatát. Ennyiben 1956 kétségtelenül cezúrárt jelentett a demokrácia 1945-48-as színjátékához képest. Az éles cezúra a bolsevizmus defenzívába szorulási folyamatának igen fontos pillanatát jelentette. És nem is elsősorban Magyarországon és a szovjet táborban. Hanem a nyugati világban! Az 1956 végi nyugati sajtót olvasva szembetűnő: az először csak magyar Kommünnek nevezett októberi forradalommal való együttérzést és szolidaritást a kommunizmusból való tömeges és végleges kiábrándulás kísérte Németországban, Angliában, Franciaországban és valamennyi európai országban. Ezrével léptek ki a kommunista pártokból; korábban a Szovjetunióval szimpatizáló értelmiségiek, írók sokasága fordult szembe a „magyar népet legyilkoló” agresszorokkal.

De nézzük, milyen szerepet játszottak a magyar szociáldemokraták a forradalomban! Az SZKP személyi kultuszt elítélő XX. kongresszusa és Hruscsov beszéde (1956. február 25.) utáni reformhangulatban a Rákosi-rendszer minden eresztekében recsegő-ropogó magyarországi elnyomó gépezete egyre kétségbeesettebb kísérleteket tett, hogy újraépítse a demokrácia kulisszáit. A terv egyértelmű volt: hatalmuk átmentése a közelgő összeomlás utáni időkre. Ennek szinte egyetlen lehetséges eszköze lehetett – olyan hiteles politikusok (később, amikor már ez is kevésnek bizonyult, olyan hiteles politikai pártok) beemelése – a Hazafias Népfront közvetítésével – a kormányzásba, akik legitimálják a kommunistákat, vagy – ha úgy tetszik – valamilyen úton-módon hajlandók eszközül szolgálni „bőrük mentéséhez”.

Nem Nagy Imre ötlete volt, és nem a forradalom napjaiban merült fel először a korábbi koalíciós pártok és prominenseik visszaemelése a politikába. Rákosiék először a kommunistává lett hajdani „baloldali szociáldemokraták” integrálásával kísérleteztek. Az 1950-ben halálra ítélt, majd 1956. március 29-én szabaduló Marosán Györgyöt az MDP Központi Vezetősége 1956. július 18. és 21. közt tartott ülésén már Politikai Bizottsági taggá választotta. Július 30-ától pedig a Minisztertanács elnökhelyettese lett. Ő volt az első, aki lövetni akart a Rádiónál tüntetőkre. De, szintén még Hegedüs András kormányában, miniszteri – élelmiszeripari miniszteri – posztot kapott egy másik korábbi szociáldemokrata, az akkori MDP Központi Vezetőségének tagja, Nyers Rezső is. 1956. márciusi szabadulását követően Szakasits Árpád lehetett volna a következő volt szociáldemokrata kormánytag. Az ő szerephez juttatására azonban már nem volt idő. Az SZDP likvidálásában, MDP-be való beolvasztásában 1948-ban részt vett

ún. baloldali szociáldemokratákat – Marosán Györgyöt, Szakasits Árpádot, Justus Pált, Rónai Sándort, Schiffer Pált, Horváth Zoltánt, Vágvölgyi Tibort és társaikat – a szociáldemokraták között mindenki árulónak tartotta. Horváth Zoltán, Justus Pál és Ignótus Pál, valamint talán Szalai Sándor ekkor ezért Nagy Imre köréhez csatlakozott.³

A szocdemek körében Marosán, Szakasits és a többi „baloldali szociáldemokrata” neve már nem volt legitimáló tényező, az elárultak nem voltak hajlandók szóba állni az árulókkal. A forradalom első napjaiban, október 24-én alakult második Nagy Imre kormányban még Marosán és Nyers is helyet kapott, az azonban nyilvánvaló volt, hogy az új kormány kinevezésénél már választania kell Nagy Imrének a szociáldemokratákat 1948-ban elárulók és a „kéthlysták” között. Az október 27-28-i fordulat után a kiszagdák, a már ekkor kormánytag Kovács Bélával az élen, és nemcsak a kiszagdák, követelték a keményvonalas Apró Antal vagy Münnich Ferenc eltávolítását a kormányból. Napirendre került a már régóta érlelődő terv, a háború utáni kormánykoalíció felújítása, a 48-ban félreállított szociáldemokrata vezetők bevonása a politikai életbe.

Ők többnyire csak néhány hónapja szabadultak a börtönből. A Kelemen Gyula, Valentiny Ágoston, Udvaros István és Ivanics István rehabilitálásához vezető, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumában 1956. augusztus elején lefolytatott tárgyalások jó alkalmként szolgáltak arra, hogy a kommunisták által „jobbboldalinak” bélyegzett, a brit Külügyminisztérium levelezésében „független szociáldemokratának” nevezett politikusok ismét felvegyék egymással a kapcsolatot, és elkezdjék a szervezkedést.⁴ Kelemen Gyula, Révész András, Fischer József, Zentai Vilmos, és még számosan, internált és munkahelyükről korábban elbocsájtott párttagok tízezrei, egy emberként álltak Kéthly Anna mögött.

Miért éppen Kéthly mögött? Kéthly Anna politikusi pályafutását, kiállítását a Horthy-, üldöztetését és szenvedéseit a Rákosi-korszakban Magyarországon szinte mindenki ismerte. (Nem úgy, mint manapság.) A húszas évek eleje óta egyfolytában tagja volt a Szociáldemokrata Párt vezetőségének és az Országgyűlésnek. Bátor fellépései a szegények, a munkások, a nők, a gyermekek mellett, a zsidótörvények elleni tiltakozása népszerűvé tették minden demokratikus érzelmű polgár szemében. Az oktatás- a szociál- és a külpolitikában a párt első számú szaktekintélyei közé emelkedve, Peyér Károllyal, Szeder Ferencel, Mónus Illéssel azonos rangú vezéregyéniséggé nőtte ki magát. 1948-

hegemoniájához, az egyetlen politikai párt létezéséhez. A többi párt egyetértő elemei csak a Hazafias Népfrontban, mint "segédcapatok" lehetnek jelen. Kéthly szerint a "nyugati minta" szerinti szabad választások kérdésében Losonczy hasonlóan merev és elutasító volt."¹⁶

A kádári titkosszolgálat utólagos értesülései szerint a szociáldemokraták már jóval korábban megkezdtek szervezkedéseiket: „...a jobboldali szociáldemokraták vezető káderrálmánya az ellenforradalom kitörésekor készen állt ... és azonnal, már az első naptól kezdve akcióba lépett elképzeléseik megvalósítása érdekében”.¹⁷ Úgy tudták, hogy Kéthly Anna közel egy hónap leforgása alatt több mint negyven jobboldali szociáldemokratával vette fel személyesen a kapcsolatot.¹⁸

Bill Lomax az 1956-ról szóló könyvében azt írja, hogy a szociáldemokrata párt a koalíciós pártok közül utolsóként alakult meg.¹⁹ Révész András is alábecsülte pártja szerepét a forradalomban. Ezeket a vélekedéseket más források nem erősítik meg, ellenkezőleg. A sajtóban megjelent tudósítások szerint az SZDP elsőnek, 1956. október 31-én (esetleg már október 30-án késő este) tartotta újjáalakuló ülését a párt régi, Conti utca (a forradalom idején Tolnai Lajos utca) 4. szám alatti székházában. A kádári titkosszolgálat 1957-ben a szociáldemokraták ügyével foglalkozó II/3 osztálya információi szerint pedig „dokumentum bizonyítja”, hogy Budapesten „a XVI. kerületben /már/ október 23-át megelőzően Nagy Gyula jobboldali szociáldemokrata vezetésével megkezdtek az illegális Szociáldemokrata Párt szervezését”.²⁰ 1956. október 25-én a beolvasztást ellenző szociáldemokrata vezetők döntő többsége akkor még illegálisan... megalakította a Szociáldemokrata Pártot.²¹ 1956. október 30-án (egy másik, valószínűleg téves dokumentum szerint 29-én)²² pedig a SZDP vezetősége legálisan is megalakult.²³

Abban minden forrás egyetért, hogy elnökké Kéthly Annát, főtitkárrá Kelemen Gyulát, főtitkárhelyettesnek dr. Révész Andrást választották.²⁴ Annál több az ellentmondás a vezető testületek számát, illetve összetételét illetően. Benkő Péter szerint hét tagú elnökséget és 21 tagú Ideiglenes Intéző Bizottságot – tagjai közül az ötvenes években tizenhét volt politikai okokból börtönben, ezért a köznyelv a „bebörtönzöttek pártjának” nevezte az SZDP-t,²⁵ – választottak a szociáldemokrata küldöttek (egyes információk szerint az Ideiglenes Intéző Bizottság *de facto* már október 27-én megalakult). Ennek tagjai Bácskai Sándor,

Benjámín Olivér, Bittmann István, Büchler József, Fischer József, Igaz Mária, Ivanics István, Jancsej Imre, Kálmán József, Kelemen Gyula, Kertész Miklós, Ladányi Ármin, Piller Gyula, Rákosi László, Révész András, Szélig Imre, Tóth Benő, Valentiny Ágoston, Vas-Witteg Miklós és Zentai Vilmos lettek. Közülük Révész András szerint csak Bácskai Sándor és Fischer József nem volt korábban börtönben.²⁶ A hét tagú elnökség tagjává Kéthlyn, Kelemenen, Révészen kívül Büchler Józsefet, a külföldön tartózkodó Szélig Imrét, a csepeli Ivanics Istvánt, valamint Kálmán Józsefet választották. Ez utóbbi volt az ügyvezető. A hétagú Ellenőrző Bizottság vezetője Kőműves József lett.

Ezzel szemben a titkosszolgálati dokumentumok a legtöbb helyen tizenegy tagú pártvezetőséget említene. A tizenegy tagból tíz név valamennyi titkosszolgálati dokumentumban azonos. Ezek: Kéthly Anna, Szélig Imre, Kelemen Gyula, Révész András, Fischer József, Kálmán József, Büchler József, Zentai Vilmos, Ivanics István és Rákosi-Marczali László.²⁷ Mindenhol szerepel egy tizenegyedik név is, ezt azonban még akkoriban egy vastag kék ceruzával áthúzták, kiolvashatatlaná tették. A kiretusált vezetőségi tag Vas-Witteg Miklós neve volt, aki a megújult, szabad szakszervezetek országos elnöke lett, és később, a forradalom leverése után is sokáig fontos szerepet töltött be a Kádár-rendszer szakszervezeti vezető garnitúrájában. Az államvédelmi szervek tehát minden fórumon – még ebben a szigorúan titkos dokumentumban is – megpróbálták titokban tartani azt, hogy a kádárista szakszervezeti mozgalom vezetője a forradalomban újjáalakult Szociáldemokrata Párt egyik első embere volt.

Az MDP vezetésében bekövetkezett október 27-i fordulatot követően, amikor az már nem ellenforradalomnak, hanem jogos népfelkelésnek értékelte a történeteket, Nagy Imre következetesen ragaszkodott a többpártrendszer bevezetéséhez, a szabad választásokhoz és a szovjet csapatok kivonásához. Október 30-án Kéthly Anna, Kelemen Gyula és Kőműves József részvételével – ez utóbbi szervezésében – szociáldemokrata küldöttség tárgyalt Nagy Imrénél az egykori pártjakar visszaadásának ügyében. Ott valamennyi forrás szerint olyan értelmű megállapodás született, hogy a Szociáldemokrata Párt korábbi pártszékháza, nyomdája és a *Népszava* szerkesztősége ismét a párt tulajdonába kerül.²⁸ Együttal Nagy Imre felkérte az SZDP-t a kormányba való belépésre is, mire Kéthly Annától azt a választ kapta, hogy erről az SZDP vezető szerveinek határozata alapján fognak dönten. Hiába közölte tehát nyilvánosan is Nagy Imre, hogy

kormányában fenntart egy helyet az újjáalakuló SZDP-nek – szociáldemokrata részről november 1-én még nem volt döntés a kormányba való belépésről. „Az volt a tapasztalatunk, hogy ahányszor mi a kommunistákkal megállapodtunk valamiről, azt soha nem tartották be” – kommentálta Révész későbbi pártja, és főleg Kéthly Anna hezitálását és tartózkodását a kormányba való belépés ügyében.²⁹ (Amit egyébként később Bibó István nemcsak megértett, hanem külön nagyra is értékelt.)

Egy másik forrás szerint Kéthly úgy nyilatkozott, hogy pártja „csak akkor lép be a kormányba, ha a szovjet csapatok távozására vonatkozó követelése megvalósul”.³⁰ Kéthly Anna, bizalmasa Faragó László pedig egyenesen úgy vélte, hogy a szociáldemokraták a Nagy Imre-kormányba „...valószínűleg nem lépnek be, mert ...minden kulcspozíció a kommunisták kezében van, s mondanom sem kell, hogy ez nem felel meg sem az igazságnak, sem a reális politikai helyzetnek”.³¹ Így az SZDP vezetése végül november 2-án Kéthly Anna távollétében és tudta nélkül jelölte ki a három államminisztert, Kéthly Anna, Kelemen Gyula és Fischer József személyében. Ezt a tényt Kéthly Anna 1958. július 8-i levelében megerősítette, és valószínűleg később is csak azért nem cáfolta a Nagy Imre-kormányba való belépésének hírét, mert ezzel alapot adhatott volna annak kétségbe vonására, hogy ő az ENSZ-ben a Nagy Imre kormány hivatalos és legitim képviselője.

Közben ugyanis 1956. október 31-én, szerdán Kéthly Anna Révész András társaságában kiutazott Bécsbe a Szocialista Internacionálé Irodájának bécsi ülésére. Itt nagy ovációval fogadták, és a nyugati szociáldemokrata pártok valamennyi jelenlévő vezetője szolidaritásáról biztosította. Révész András beszámolója szerint az összefüggésben részt vevő olasz Matteo Matteotti³², az Olasz Szociáldemokrata Párt főtitkára azt javasolta a gyűlés résztvevőinek, hogy helyezték át ülésüket Budapestre, mert „ami ott történt, azt személyesen kell látni”. Végül szavazás következett: a többség úgy döntött, hogy egyénileg bárki Magyarországra utazhat, de az ülés nem költözik át Budapestre.³³ Matteotti már másnap Budapesten volt. A Szocialista Internacionálé egyébként teljes mellszélességgel Kéthly Anna és a magyar forradalom ügye mellé állt, és több közleményben is követelte a szovjet csapatok távozását Magyarországról.³⁴ Az MTI november 3-i közleményében – melyet többek között a *Népszava* és a *Népakarát* is közölt – ekként idézte a nemzetközi szociáldemokrata vezetőket: „a

jobb- vagy baloldali szélsőség csak pusztulást hozhat”.³⁵

A forradalom napjaiban mérséklet és visszafogottság jellemezte nemcsak Kéthlyék, hanem szinte valamennyi politikai vezető nyilatkozatait. A nemzetközi közvéleményre is megnyugtatólag hatott, hogy a bécsi ülésről szóló MTI-közlemény több újságban is azzal a címmel idézte az SZDP elnökszonyát: „Magyarország szocialista állam lesz.” De nemcsak ő, és nemcsak a szociáldemokraták kívánták megvédeni az 1945-48-as korszak szocialisztikus, népi vívmányait. A forradalom valamennyi politikai résztvevője egyetértett abban, hogy „földet és gyárat vissza nem adunk”.³⁶ A kisgazda kormánytag Kovács Béla pedig úgy fogalmazott: „a régi világról ne álmodjon senki a grófok, a bankárok és a kapitalisták világa végérvényesen letűnt”. Hozzátette: „Nem kisgazda igazán az, aki ma 1939-ben és 1945-ben gondolkodik.... Az elmúlt tíz esztendő keserves, de hasznos iskolája volt a kisgazdapártnak, és ennek az évtizednek a tanulságait felhasználva kell átalakítanunk a párt programját.”³⁷ Bill Lomax is így értékeli a forradalmat: A forradalom utolsó napjaiban Nagy Imre és miniszterei – miközben a demokratikus nemzeti egység kormányaként léptek fel – következetesen hangsúlyozták ragaszkodásukat a szocializmus fenntartásához Magyarországon.³⁸

És a felsőpetényi rabságából kiszabaduló Mindszenty József sem vélekedett nagyon másképpen. November 3-i rádióbeszédében azt mondta: „a „szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján állunk”.³⁹ Mindszenty később sajnálattal állapítja meg, hogy még a *Süddeutsche Zeitung* is olyat adott a szájába, amit nem mondott, hogy ti. a Katolikus Egyház visszakövetelné az egyházi birtokokat. És hogy a lap öt év múltán beismeri: „a bíboros rádióbeszédét sok tekintetben félreértették, jöllehet a jogállam szabadságáért és az osztály nélküli társadalom demokratikus vívmányaiért szállt síkra”.⁴⁰ A Jézus Szíve Szövetség hetilapja, *A Szív* pedig egyértelműen kijelentette, nyilván nem Mindszenty véleményétől függetlenül, hogy „a magyar nép kezébe jutott földet nem kérjük vissza”.⁴¹ Mindszenty hagyatékában egyébként a következő mondat olvasható: „Lelkesedtem diákkorom óta a szocializmusért, de a moszkvai vignettás nem kell. A vastag államkapitalizmus. A Dzerzsinszkij, Sztálin, Berija, Rákosi által embervérrel alakított, nagyra nőtt erőszak intézményekkel, (kényszermunka, börtön, gyilkok, militarizmus, imperializmus) életben tartott szocializmusa nekem nem tetszik.”⁴² Ezenkívül Mindszenty

példamutatóan óvott az önkényeskedéstől és a törvényteleniségektől is: „magánbosszúkat el kell kerülnünk, ki kell küszöbölnünk” – mondta. Még a radikális forradalmár, a lefasisztázott, majd kivégzett Dudás József, a rend megőrzésére és fenntartására irányuló szavaiban – „minden becsületes hazafinak teljes erejét meg kell feszítenie a rend fenntartására, az egység megtartására” – sem találhatunk kivetni valót. A tulajdon kérdésében pedig Dudás úgy nyilatkozott: „földet vissza nem adunk, minden nagytőkés restauráció ellen ugyanolyan keménységgel harcolunk, mint amilyenel kivertük a hatalomból Rákosit és Gerőt”.⁴³

Valószínűleg ezek az információk állhattak Kéthly Anna rendelkezésére, amikor már jóval a forradalom leverése után a francia szocialista párt hivatalos lapjának, a *le Populaire de Paris*-nak adott interjújában megvédte, nemcsak a magyar forradalmat, a történelem legtisztább forradalmának nevezve azt, hanem Mindszenty és Dudás személyét is, akik ellen a kommunisták nemzetközi rágalomhadjáratot és propagandakampányt indítottak.⁴⁴ Ugyanezt tette Kéthly a *der Spiegel*-ben megjelent beszélgetésben is, ahol arról szólt, hogy 1956 „fegyverezett forradalom” volt, és „a felkelők soraiban többségben voltak a szocialisták”.

Kéthlyék egyébként november 2-án Bécsben találkoztak Szélig Imrével, aki azt mondta Révésznek: „még nem látom teljes mértékben biztosítottnak a forradalom győzelmét Magyarországon”. Nyilván sokan gondolkoztak így az emigrációban lévő szocdemek közül, és valószínűleg ezért nem jött senki az emigrációból Magyarországra a forradalom idején.⁴⁵ Bár állítólag az 1947 nyaráig miniszterelnök kisgazda Nagy Ferenc már Bécsben volt Magyarország felé, de az osztrákok nem engedték be Magyarországra. Szélig Imre hazatérése feltételül szabta egyébként, hogy ő legyen a belügyminiszter.⁴⁶

A volt baloldali szociáldemokraták egy része (például Justus Pál) be akart lépni az SZDP-be, de az ügyvezető Kálmán József – csakúgy mint a többi vezető – kizárta ennek lehetőségét.⁴⁷ Külmün József bejelentette, hogy felállítanak egy központi igazolóbizottságot, amely ellenőrizni fogja a tagtoborzás folyamatát és „lehetetlenné teszi, hogy a pártban olyan személyek kapjanak helyet s vezető szerepet, akik az elmúlt esztendőben erőteljesen kompromittálták magukat. Igen sokan akarnak belépni” – mondotta egy interjú során. Állítólag magát Kéthly Annát is aggasztotta a pártot korábban elhagyók ostroma a párttagságért.

Nem tűnik tehát megalapozottnak Szalai Sándor lányainak, Szalai Júliának és Annának az az állítása, miszerint 1956 nyarán a jobb- és baloldali szociáldemokraták újradefiniálták volna viszonyukat egymáshoz és a Kommunista Párthoz. Abban persze igazuk lehet, hogy „1956-ban már senki számára sem volt kétséges, hogy az újjáalakuló SZDP csak belső egységét újratereztve és a Kommunista Párttól való különállását világosan érvényre juttatva léphet színre”.⁴⁸ Az az állítás azonban, miszerint Kéthlyék – a közös üldöztetés sorsközössége okán – készek lettek volna ismét összeborulni a „baloldaliakkal”, és hogy jobb- és baloldali szociáldemokraták megegyeztek volna abban: összegyűjtik az ÁVH bűneit, hogy később együtt vonhassák felelősségre a bűnösöket, egyszerűen téves. Ennek alátámasztására elegendő egy példa: amikor kommunista szakszervezeti vezetők (Gáspár Sándor vezetésével) tárgyalásokat kezdeményeztek az SZDP-vel a szakszervezetek megmentéséről. Révész Andrásék Gáspárékkal hajlandóan mutatkoztak tárgyalni, azt azonban a leghatározottabban elutasították, hogy az áruló Horváth Zoltán is tagja legyen a tárgyalásokon résztvevő szakszervezeti delegációnak. Vele egyszerűen nem voltak hajlandók szóba állni. Nem véletlen tehát, hogy Révész András szerint a kiközösített szociáldemokraták, vagy ahogy ő nevezi őket, a „kollaboránsok” egy csoportja (Marosán György, Vágvölgyi Tibor, Révész Ferenc, Justus Pál, Horváth Zoltán, Szalai Sándor, Szakasits Árpád, Schiffer Pál) az Atheneum Nyomdában október legvégén egy gyűlésen kifejezte pártalapítási szándékát.⁴⁹ Amiből azután nem lett semmi.

Eközben az újjáalakult SZDP vezetői nagy lelkesedéssel vetették bele magukat a munkába. Képviseltették magukat az újonnan megalakuló országos szervezetekben is: Bali Sándor⁵⁰ személyében munkástanácsi összekötő,⁵¹ a Fővárosi Nemzeti Bizottságban Bechtler Péter, a Győri Nemzeti Bizottságban Udvaros István, a Miskolci Nemzeti Bizottságban Virág Sándor révén.⁵² De olyan szociáldemokrata is akadt, aki kivette a részét a fegyveres harcokból. A kádárista titkosszolgálatok rendszeresen megemlítik, hogy a szociáldemokrata Garamvölgyi János összekötő volt a *Szabad Nép* székházát elfoglaló, majd a forradalomban igen radikális szerepet játszó fegyveres, Dudás-féle csoport és az SZDP között. A titkosszolgálatok nemcsak azért szenteltek kitüntetett figyelmet Garamvölgyi személyének, mert „elismerte a forradalom fegyveres erőit”, hanem azért is, mert a forradalom leverése után „elhagyta az országot és később az izraeli hadseregben teljesített szolgálatot”.⁵³

A budapesti szervezetek között Pesterzsébet és Zugló járt az élen. Az előbbiben Szvoboda József és Szvoboda László, Fehér András, Zolna Ferenc, Gábor József, Benda Béla, Kovács Sándor, Nagy Tamás, Raskó Balázs és Kovács Gábor (ez utóbbi kettő Csepelen is tevékenykedett) alakították meg a helyi pártszervezetet. Az utóbbiban Veres Ferenc, Szabó Ágoston, Tóth András, Tóth Géza, Karczag Géza, Koti József, Kovács János szerepelt a titkosszolgálatok „feketelistáján”.⁵⁴ Az V. kerületben dr. Ladányi Ármin lett az elnök, dr. Sas Tamás a titkár és Truxa Frigyes az alelnök. A XIII. kerületben Gesztesi Jenőt választották elnökké. Csepelen Ivanics István és Nyéki László, akik mindketten forradalmi bizottsági tagok is voltak, szervezték újjá a pártot.⁵⁵ Ugyanakkor egy röplapon közzétették, egy-két kerület kivételével, valamennyi újjáalakult budapesti pártszervezet címét, és várták a korábbi tagokat és új csatlakozókat. Hogy a kádári elhárítás milyen komolyan vette a szociáldemokraták szerepét, arra jellemző, hogy a BM II/5-a alosztálynak egy 139 nevet lakcímmel és telefonszámmal együtt tartalmazó pontos kimutatása volt a párt szervezését Budapesten és környékén folytató személyekről.⁵⁶ Budapest belterületén kívül elsősorban Budakalászárról, Dunaharasztriból, Csömöréről, Ecserről, Ráckevéről, Gödöllőről, Szentendréről, Visegrádáról, Szigethalomról, Piliscabáról, Gyömrőről, Vácról, Pomázról, Budaörsről, Pilisszentkeresztről, Perbálról szerepelnek nevek benne.

Ezzel egyidejűleg vidéken is megalakultak a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetei. Révész András országosan 2-300 tagú pártfunkcionárius rétegről beszélt.⁵⁷ Csongrád megyében Szegeden Tunyogi Csapó János volt az SZDP újjászervezőinek egyike. A forradalom után a Kádár-kormányt támadó röpcédulázásban vett részt, ezért négy év börtönre ítélték.⁵⁸ A szegedi újjászervezők közé tartozott még Bodnár Imre, ő három év szabadságvesztést kapott,⁵⁹ az 1921-ben született Vad Gábor,⁶⁰ Pleskó András,⁶¹ Vörös József (1895-1960),⁶² Csongrád városában is megalakult az SZDP. Itt Szekeres Lajos,⁶³ Kókai József,⁶⁴ és Hajdú János vezetőségi tag⁶⁵ neve ismert az alapítók közül. Makón Lukács Pál, volt SZDP politikus, a háború után egy ideig a rendőrség politikai osztályának vezetője, a forradalom alatt a városi Nemzeti Bizottság intézőbizottságának tagjaként tevékenykedett.⁶⁶ Az 1894-ben született Kiss Ernő, szintén régi SZDP politikus, a makói városi Nemzeti Bizottság választást előkészítő bizottságának elnökhelyettese, majd a városi Nemzeti Bizottság

elnökhelyettese lett.⁶⁷ A Nemzeti Bizottság elnökének id. Zombori Lajos volt Csanád megyei SZDP-vezetőt választották meg.⁶⁸ Hódmezővásárhelyen a korábban már említett, agrárprogramot készítő és Nagy Imrével kapcsolatba kerülő Erdei István a forradalom alatt a városi Nemzeti Bizottság tagjaként folytatott élénk politikai tevékenységet, nemcsak Csongrád megyében, hanem Budapesten is. Az ideiglenes Csongrád megyei Nemzeti Bizottság elnöke lett. A forradalomban való részvételéért később nyolc év börtönre ítélték.⁶⁹ A városi Nemzeti Bizottság tagjai voltak rajta kívül Kiss Pál volt szociáldemokrata városi polgármester, és Nagy György Sándor református lelkész is.⁷⁰

Erdei István megpróbálkozott Szegeden is elősegíteni a SZDP helyi szervezetének megalapítását. Itt azonban nem várt kudarccal érte. dr. Perbír József szegedi professzor elutasította a pártok bevonását a szegedi Nemzeti Bizottság munkájába, mondván Szeged „diákváros, és az egyetemisták kevesebb gondot fordítanak a pártalapításokra”. Erdei ezzel nem értett egyet, de abban állapodtak meg, hogy a megyei nemzeti bizottság nem avatkozik Szeged ügyeibe, és Erdei is csak annyiban, hogy a helyi Szociáldemokrata Párt miképpen szerveződik.⁷¹

Veszprém megyében Dr. Brusznay Árpád, a Veszprém megyei Forradalmi Tanács elnöke visszaemlékezése szerint az SZDP Veszprém megyében először Keszthelyen alakult újjá.⁷² De Veszprémben is már október 30-án szerveződött a Szociáldemokrata Párt.⁷³ Itt Meskó Gábor volt a vezéregyéniség, aki beszámolt Brusznay Árpáddal és Pap Jánossal való találkozásáról.⁷⁴ Faludy György pedig ezekkel a szavakkal emlékezik vissza Méskóra a forradalom idején: „Harminchárom évvel ezelőtt hasonló kellemes délutánt töltöttem Veszprémben. Novemberben utaztam nyugat felé. Nem tudtam megállni, hogy Bor Gyurka barátomat ne látogassam meg. Lakása kicsinek bizonyult, ezért kollégájához, Meskó Gáborhoz vonult át a társaság...részletesen elmondtuk egymásnak a forradalom pesti és veszprémi eseményeit. Az előző napokban hurcolták el az egyetemi hallgatókat, s nagyon aggódtunk értük. Átadták a hetven hallgató névsorát, hogy járjak közben az ENSZ-nél mielőbbi hazatérésük ügyében.”⁷⁵

Somogy megyében Kaposváron október 31-én népes, 150-200 fő gyűlésen határoztak a somogyi szociáldemokrata pártszervezet újjáalakulásáról. A Szociáldemokrata Párton kívül csak a Független Kisgazda Párt alakult újjá.⁷⁶ Baranya megyében november 2-án Sásdon (ahol a járási Nemzeti Tanács elnökéül egy szociáldemokratát, Komoróczy Lajost választottak meg),⁷⁷ Siklóson

november 1-én született döntés a helyi Szociáldemokrata Párt újjászervezéséről.⁷⁸

Pécsen, ahol a régi bányá- és gyári munkásság körében még élt a szociáldemokrácia hagyománya, Mecsekszabolcsról 5-6 ember igazolhatóan részt vett a párt október 31-i vagy november 1-i újjáalakuló ülésén. Arról is vannak információk, hogy az SZDP-nek is utaltak ki épületeket.⁷⁹ Az újjáalakuló ülésen a helyi pártelnök dr. Schuller Zoltán azt mondta: a párt célja nem a múlton rágódás, hanem a jövőbe tekintés. Komlón azonban nem sikerült a pártalakítás.⁸⁰

Fejér megyében Székesfehérvárott az újjáalakulásról azt tudhatjuk, hogy a szervezők közül Mikó István fellépett az ellen, hogy a kényszeregyesítésben szerepet játszott politikusok helyet kapjanak az új SZDP vezetésében. A párt helyi szervezetét dr. Gáspár János, a város 1945. május 30. és 1948. március 1. között hivatalban volt polgármestere képviselte Budapesten az alakuló ülésen.⁸¹ Székesfehérváron kívül Fejér megyében Adony, Bodajk, Lovasberény, Nádasdladány, Enying, Ercsi, Polgárdi, Táv és Vértesacsba helységeiben alakult újjá az SZDP.⁸²

Győr-Sopron megyében Szabó György, az öntöde dolgozója, a győri Munkástanács elnöke, a Dunántúli Nemzeti Tanács tagja állt a pártszervezés élére. Szabó György később Kéthlyvel együtt Bécsbe utazott és emigrált, majd aktívan részt vett az emigrációs párt életében. Az SZDP győri szervezete október 31-én a Kisfaludy Színházban tartott alakuló ülésén az ötvenes években börtönbe zárt Udvaros Istvánt, Győr korábbi polgármesterét választotta elnöknek. „November 4-ig 6-7 ezer ember jelentkezett a pártba, amely november 4-én megjelentette lapját, *Győri Munkás* néven.”⁸³ Október 30-án Sopronban is elkezdte tevékenységét a Szociáldemokrata Párt, szoros együttműködésben a helyi kisgazdákkal, kereszténydemokratákkal és parasztpártiakkal.⁸⁴ November 4-én Bujdosó Alpár, a soproni MEFESZ vezetője Kéthly Anna hívására Bécsbe menekült, és vele együtt utazott New Yorkba, az ENSZ közgyűlésére.

Tolna megyében Potyondi József, a dombóvári állomás volt főnöke, miközben küldöttséget menesztett Nagy Imréhez is, szervezte az SZDP újjáalakítását.⁸⁵ Komárom megyében október 31-én alakult meg az SZDP. Helyiséget kaptak Komáromban és Esztergomban is megkezdődött az újjászervezés.⁸⁶

Borsod Abaúj Zemplén megyében szintén október 31-én jelent meg a Szociáldemokrata Párt miskolci szervezetének első felhívása. Az ideiglenes

vezetőség szinte kizárólag olyanokból állt, akik börtönbüntetést szenvedtek a Rákosi-korban.⁸⁷ Követelték Magyarország semlegességét, a nyugat-európai szociáldemokrata pártokat követve kívántak hozzájárulni Magyarország demokratizálásához. A pártoskodás veszélyeire is figyelmeztettek.⁸⁸ Virág Sándor elnök, Kormos Vilmos, Juhász István, Szemán Mihály, Tasnádi Károly, Jedliczky Károly voltak a szervezők.⁸⁹ Ózdról Berecz Elemér és Kiszely János nevét ismerjük a szervezők közül. Az utóbbi börtönbe is került a forradalom leverése után, az emigrációban Kéthly is fellépett a kiszabadulása érdekében.⁹⁰ Nógrád megyében Salgótarjánban született újjá a Szociáldemokrata Párt. Csereghy István, Krayér Ferenc, Mojzes József, Nagy Pál neve ismert az újjászervezők közül.⁹¹

Szabolcs-Szatmár megyében Nyíregyházán október 31-én az alakuló nagygyűlésen zsúfolásig megtelt a Városháza nagyterme, az érdeklődők egy része kiszorult az előtérbe. A fűziót megelőzően kizártak alakították újjá a pártot, Pásztor József, Lengyel Antal, Solymossy Mihály, Fazekas János vezetésével.⁹² A gyűlésen legnagyobb számban azok az iparosok vettek részt, akiket a kommunista hatalomátvétel után megfosztottak önálló egzisztenciájuktól. Az SZDP újjászervezésére mindenütt kísérlet történt, ahol jelentősebb számú kisiparos élt.⁹³ A szociáldemokraták a kisgazdákénál markánsabb álláspontot képviseltek. Pásztor József pártelnök arról beszélt, hogy kommunisták nélküli koalíció létrehozása a céljuk.⁹⁴ A megyei nemzeti bizottság sajtóért felelős bizottságának vezetője Lengyel Antal újságíró, 1948-ig a Szociáldemokrata Párt helyi lapjának a főszerkesztője lett.⁹⁵ A *Szabolcs-Szatmár Népe* november 8-án arról számolt be, hogy Ungvárra internálták.⁹⁶ A szabolcsi szociáldemokratákat Pásztor József és Papp Simon György vasutas képviselte a Dunántúli Nemzeti Bizottság november 1-i győri értekezletén.⁹⁷

Szolnok megye döntően mezőgazdasággal foglalkozó népessége miatt már az 1945-ös választásokon is csekély támogatása volt a szociáldemokrata pártnak. Ez alól kivétel volt Szolnok, ahol a Járműjavító kifejezetten jelentős szociáldemokrata hagyományokkal és szervezettel rendelkezett. Ezenkívül a cukorgyár, a papírgyár és a martfűi cipőgyár volt fontosabb, munkásokat foglalkoztató munkahely, ahol szociáldemokrata szervezkedés volt 1956-ban is. Már 1956. szeptember 23-án megjelent a *Szolnok Megyei Néplapban* Dávid Ferencnek, a Hazafias Népfront országos titkárának egy nyilatkozata, miszerint be kell vonni a munkába a közéletből kiszorított, demokratikusan gondolkodó

kisgazdákat, szociáldemokratákat és parasztpártiakat.⁹⁸ A forradalmi események itt is elég későn, október 26–27-én kezdődtek meg. Az alaphangot az értelmiségiek és az egyetemisták adták meg. Tüntetések kezdődtek, követeléseket fogalmaztak meg, ledöntötték a szovjet emlékműveket, sztrájkmozgalom bontakozott ki. Október 26-án Kálmán István, a Magyar Dolgozók Pártja megyei első titkára kezdeményezésére Munkástanácsot választottak, és megyei forradalmi Munkástanács alakult. Október 29-én a Népfront összehívta a Független Kisgazda Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Dolgozók Pártja képviselőit, pártonként 3–4 személyt, és felszólította őket, hogy kezdjék meg működésüket.⁹⁹ A szolnoki MDP Magyar Kommunista Párt néven „bújt új bőrbe”. A megyében Szolnokon, Karcagon és Tiszafüreden alakult meg a Szociáldemokrata Párt, máshol inkább csak a Független Kisgazda Párt.¹⁰⁰ A Szociáldemokrata Párt már korábban is Szolnokon volt a legsikeresebb. Kisiparosok, kiskereskedők, és sok értelmiségi tagja is volt a pártnak. Az ötvenes évek első felében is rendszeresen összejöttek – hatvanan-hetvenen – a Tünde cukrárszádban.¹⁰¹ Falvakban, Vezseny kivételével, nem alakult újjá a párt.

Október 30-án a megyei főkapitányságon forradalmi munkásbizottság alakult Olasz Ferenc százados vezetésével, aki 1948-ig a Szociáldemokrata Párt tagja volt. A rendőrségen belül meg akarta alakítani a párt helyi szervezetét, erre azonban már nem maradt ideje. Utasítására november 1-jén őrizetbe vették az ávosokat.¹⁰² Szántó István alezredes, a megyei rendőr-főkapitányság helyettes vezetője a *Tiszavidék* című megyei lapban a szolnoki munkás tiszti század akciót törvénytelennek minősítette. Később az MSZMP megyei pártbizottsága azzal vádolta meg őt, hogy az ellenforradalmárokkal paktál, gyáva és megalkuvó kispolgár, aki ráadásul 1936 és 1948 között a Szociáldemokrata Párt tagja volt.¹⁰³ A november 4-i szovjet inváziót követően a Munkástanácsok sztrájkmozgalmat indítottak, ezek azonban 1957. január–februárjára kifulladásra jutottak. Utolsónak a szolnoki Járműjavító adta fel a sztrájkot 1957. május 10-én.

Bács-Kiskun megyében Kecskeméten Kara Balázs kapott megbízást (állítólag Szakasits Árpádtól) a párt újjászervezésére, amire végül nem került sor.¹⁰⁴ Kalocsán és Baján azonban „jelentős szerepet játszott az SZDP”.¹⁰⁵ Az ezekben a napokban lezajlott kiskunhalasi választásokon pedig 14 százalékot szerzett.¹⁰⁶

Békés megyében Orosházán Nagy Lajos, Gyulán Nádházi Gyula, volt

szociáldemokrata politikusok játszottak vezető szerepet a helyi forradalmi nemzeti bizottságban, ezért előbbi bíróság elé is került. Békéscsabán november 4-én tartották volna a párt helyi szervezete újjáalakuló ülést, sőt a megyei vezetőség megválasztását is tervbe vették.¹⁰⁷

Vas megyében Szombathelyen alakult SZDP helyi szervezet, melynek alakuló ülésén Horváth Takács János, az SZDP volt megyei elnöke mondott bevezetőt. Emlékeztetett arra, hogy Svédországban évtizedek óta szociáldemokrata kormányzás van. Szabó Lajos az „elvtárs” szó mellőzését kérte, Pék Endre pedig közölte: „csak magyar emberek vezetése alatt kívánnak dolgozni”. Jelen volt a zsúfolásig megtelt helyiségben az alakuló ülésen Pothárd Miklós, a Vas megyei Nemzeti Bizottság tagja.¹⁰⁸ A titkosszolgálat II/5. osztálya szerint Pothárd Miklós, Bárány Mihály, Horváth Takács János, Czettin József, Bloch Imre, Vörös József és a rendszerváltás után az SZDP-t ismét újjáalakító Takács Imre lettek a párt szombathelyi vezetői.¹⁰⁹ Csak Zala megyében nem alakultak újjá a 45-ös koalíciós pártok november 4-ig, így a Szociáldemokrata Párt sem.¹¹⁰

A szovjet inváziót követően november 5-én a szociáldemokrata párt tulajdonába visszakerült, és a Magyar Szociáldemokrata Párt Központi Lapja fejléccel négy számot megélt *Népszava* aznapi számát a szovjet katonai szervek lefoglalták, a nyomdát és a szerkesztőséget lerombolták.¹¹¹ A lapot Szélig Imre és Kéthly Anna 1957 októberében havilapként indította újra Londonban.¹¹²

1956 novemberében történt még egy kísérlet a forradalom folytatására, és ebben a szociáldemokraták is részt vettek. A forradalmi kormány tagjai közül utolsónak Bibó István november 6-án hagyta el a parlament épületét. Kijövele után *Expozé a magyarországi helyzetről* címmel készített egy összefoglalást, majd egy tervezetet a kiegyezési kibontakozásról, melyet eljuttatott az amerikai, az indiai és más követésekre. Később újabb javaslatot dolgozott ki a „magyar kérdés kompromisszumos megoldására”, amelyet a – november 14-én Újpesten, az Egyesült Izzóban megalakult – Nagy-Budapesti Központi Munkástanács tárgyalási alpnak fogadott el. Bibó december elején a szovjetekkel közvetítésre vállalkozó K. P. S. Menonnal, India budapesti nagykövetével tárgyalt és átadta neki a *Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról* című, más szerzőkkel együtt készített írását. A *Nyilatkozat* december 8-ára elkészült változatának egyik példányát a

demokratikus pártok és forradalmi szervezeteik által megbízottakkal együtt a szociáldemokrata párt nevében Kelemen Gyula főtitkár írta alá. Egy másik példányát külön lapon, ugyancsak a párt nevében, Kunszery Gyula egyetértő nyilatkozattal látta el.¹¹³ Révész szerint Fischer személyesen tárgyalt Menonnal, aki a szociáldemokraták hozzájárulását kérte mindahhoz, amit az ENSZ-ben elő kíván adni.¹¹⁴

A belső elhárításnak is tudomása volt arról, hogy az illegálisba vonult Szociáldemokrata Párt Intéző Bizottsága szorosan együttműködött a volt koalíciós pártok vezetőivel. Úgy tudták, hogy Révész András több megbeszélést tartott budapesti lakásán a koalíciós pártok és volt forradalmi szervezetek képviselőivel. Arról is értesültek, hogy egy memorandumot és nyilatkozatot is készítettek további terveikről.¹¹⁵ Értesüléseik szerint a memorandum elkészítésében részt vett az „illegális szociáldemokrata párt”, a Független Kisgazda Párt, a Demokrata Néppárt, az Írószövetség és az értelmiségiek forradalmi tanácsa. Úgy tudták: hét tagú kormányzó tanácsot kívántak felállítani, amely arra lett volna hivatott, hogy előkészítse a szovjet-magyar kapcsolatok rendezését, valamint fél év múlva az általános választásokat. A nyilatkozat egyik példányát Kóvágó József magával vitte Bécsbe, másik példányát Menon indiai követnek adta át, harmadik példányát pedig Erdei Sándor, az Írószövetség főtitkára kapta meg azzal, hogy egy Magyarországra jövő szovjet államférfi kezeihez juttassa el. A nyilatkozatot aláírta a Szociáldemokrata Párt, a Demokrata Néppárt, a Petőfi Párt, a Budapesti Munkástanács és az Írószövetség. A Független Kisgazda Párt azért nem írta alá, mert Kovács Béla és Tildy Zoltán nem tudtak megegyezni egymással.¹¹⁶

A memorandum szerzői közül több személyt: Bibó Istvánt, Göncz Árpádot és Erdei Sándort őrizetbe vettek. Érdekes, hogy az ügyben nyomozó II/3. osztály szerint a szociáldemokrata párt volt az akció fő szervezője. Miközben egyéb források erre olyannyira nem utalnak, hogy a memorandum egyik aláírójaként szociáldemokrata részről azt a Kunszery Gyulát nevezik meg, aki jelentős közéleti karrierje során sok minden volt, szociáldemokrata éppen nem. Az államvédelmi szervek ebben az időszakban annyira tartottak a szociáldemokraták befolyásának növekedésétől, hogy le akarták tartóztatni Révész Andrást, Kelemen Gyulát, Szűcs András ügyvédet, volt szociáldemokrata államügyészt, akiről úgy vélték, hogy az osztrákok részére folytat hírszerzést, a

kisgazdák közül Szentiványi Józsefet és a Petőfi Párt főtitkár-helyettesét, Zsigmond Gyulát.

Az 1957 januárjában erősödő megtorló akciók a vezető szerveiben számos szociáldemokratát számoló munkástanácsok felszámolásához, a sztrájkmozgalom megszűnéséhez vezettek. Már ezt megelőzőleg is a szociáldemokraták ellenállásának súlypontja a szakszervezetekben volt. Az előzményekhez tartozik, hogy a forradalom első napjaiban kommunista szakszervezeti vezetők (köztük Gáspár Sándor) megjelentek az éppen a pincében fát vágó Révész András otthonában, és arra kérték, hogy segítsen megmenteni a szakszervezeteket. „Azt szeretnénk, ha megmentenének a szakszervezeteket – mondta siránkozva Gáspár. Ti, szociáldemokraták vagytok az utolsó reményünk.” A feltétel a kommunista szakszervezeti világszövetségből való kilépés, valamint az volt, hogy az új szakszervezeti vezetőségben hetven százalék szociáldemokrata és harminc kommunista legyen.¹¹⁷ „Az ezt követően Kéthly Anna közvetítésével folyó tárgyalásokon Révész saját visszaemlékezése szerint végül Vas-Witteg Miklóst, a csepeli Ivanics Istvánt, Pozsgai Gyulát és még két szociáldemokratát jelölt ki az új szakszervezetek vezetésére (ez utóbbiaknak a nevére később már nem emlékezett).¹¹⁸ A november 1-i lapok arról írnak, hogy a magyar szakszervezeti mozgalom újjáalakult, kilép a kommunista vezetésű Szakszervezeti Világszövetségből, és felveszi a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége nevet. A *Népszava* szerint az új elnök Vas-Witteg Miklós, míg a többi elnökségi tag Csaplár Péter, Bölcsföldi Tibor, Jancsecz Imre és Tóth Tibor lett. Kelemen Gyula, az SZDP frissen megválasztott főtitkára, a *Népszavában* másnap megjelent írásában felszólította a vidéki pártszervezeteket, hogy „vegyék vissza az elorozott szakszervezeteket, amint azt a fővárosban tettük, hogy ismét a dolgozók védőpajza legyen”.¹¹⁹

1956 végén, amikor még tartott a Kádár-rendszer elleni sztrájkmozgalom, és nem volt világos, hogy milyen irányba fejlődnek az események, a még meglévő szociáldemokrata szervezetek a szakszervezeteken és a munkástanácsokon keresztül próbálták növelni befolyásukat. Nem véletlenül írta róluk akkoriban a belső elhárítás, hogy „...a szociáldemokrata vezetők egy része a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) fedése alatt működik. Feladatuk, hogy a szakszervezetekbe tömörült szociáldemokraták egységét biztosítsák a Magyar Szocialista Munkáspárt és a kormány ellen.” A SZOT-ban működő

szociáldemokrata vezetők közül kettő, Kertész Miklós és Gáspár Árpád neve olvasható a jelentésben. A másik kettőé azonban vastag kék ceruzával át van húzva, úgy, hogy nevük ne legyen kiolvasható.

Egy másik helyen, ahol a Szakszervezetek Intézőbizottsága alá rendelt „5-ös bizottság” nevei szerepelnek: Gáspár Árpád és Kertész Miklós neve mellett további három név van áthúzva, szintén kék ceruzával. A háromból kettő Vas-Witteg Miklósné és Kisházi Ödöné, akik, miközben vezető szerepet játszottak a Szociáldemokrata Párt 1956-os újraindításában, a SZOT irányító szerveibe is bekerültek, és ott megtartották pozícióikat. A titkos iratokból egyébként kiderül, hogy a retusált személyek egyike, valószínűleg Vas-Witteg Miklós 1956. december 13-án beszélgetést folytatott Laborcz Sándor nyomdásszal, és egyértelműen közölte vele, hogy nem ért egyet azzal, hogy a *Népakaratnak*¹²⁰ támogatnia kell a kormányt. Ugyanő 1956. december 22-én egy nagygyűlésen a Vízművekben kijelentette: „nem tűrjük meg a pártot (értsd: a Magyar Szocialista Munkáspártot, LCs) az üzemekben, hanem szervezzék a pártot az üzemeken kívül”.¹²¹ Vas-Wittegék tehát két tűz közé kerültek. Sem Kádárék, sem Révész Andrásék nem voltak elégedettek működésükkel. Utóbbi szemükre hányja, hogy megalkuvó módon, a pártszempontok háttérbe nyomásával végezték munkájukat.¹²²

A belső elhárítás, akárcsak Kádárék, ekkor ismét a szociáldemokratákban látták a fő ellenséget, ezért jelentős erőket mozgósítottak az üzemekben és a szakszervezetekben tevékenykedő szociáldemokraták megfigyelésére. „... A szociáldemokrata vezetők egy része a SZOT fedése alatt működik.” – állapítja meg egy jelentés. Egy másik jelentés megemlíti, hogy a budai kerületben a Vasas szakszervezet vezetője, korábban szociáldemokrata országgyűlési képviselő, Gyurkovics Géza Kelemen Gyulával tartja a kapcsolatot.¹²³ Egy informátor pedig arról tájékoztat, hogy a szociáldemokrata szakszervezeti vezető, Jakab György amiatt panaszkodik: „a kormány ismét az előző években gyakorolt hajszoló szerepre igyekszik szorítani a szakszervezeteket és nem engedi az érdekvédelmi szerepet végezni. Ezért az (SZDP) Intézőbizottsága egyelőre nem engedi a volt szakszervezeti funkcionáriusokat a szakszervezetekben tevékenykedni.”¹²⁴ A Szociáldemokrata Párt több vezetője munkástanácsokban töltött be irányító szerepet, Faragó László pedig részt vett a Nagy-Budapesti Munkástanács gazdasági programjának megalkotásában is.¹²⁵ Ráadásul „több régi

szociáldemokrata vezető... határozatot hozott, hogy a karhatalomba megbízható szociáldemokratákat kell beküldeni, hogy a szociáldemokrata pártnak adott esetben megbízható fegyveres erő álljon rendelkezésre”.¹²⁶

1956 decemberétől egyre több jel utalt arra, hogy Kádár és a Magyar Szocialista Munkáspárt a szociáldemokrata pártot ellenségének tekinti, a szociáldemokrata párt ismét illegálisba szorul. Mindez kezdetben nem tűnt ilyen egyértelműnek. Az MSZMP ideiglenes intéző bizottsága 1956. december 8-i,¹²⁷ majd 17-i, a többpártrendszer kérdésével foglalkozó ülése azonban azzá tette.¹²⁸ Az előbbi kimondta, hogy „a kommunista és a szociáldemokrata párt szervezeti és politikai egységét megteremtő 1948. évi egyesítő kongresszus történelmi jelentőségű határozata alapján áll, s elítélnek minden olyan törekvést, amely a „munkásosztály történelmileg kialakult egységét meg akarja bontani”. Az utóbbin szóba került a pseudo-többpártrendszer lengyel típusának bevezetése, ahol a pártoknak csak egy országos központjuk lett volna, helyi szervezeteik nem. Ami biztosította volna ártalmatlanságukat. Kádár azonban hallani sem akart erről a megoldásról, és szabad folyást engedett a szociáldemokratákkal szemben táplált zsigeri gyűlöletének... Azt mondta: „...hat kiszagda párt nem zavarhatja úgy össze a magyar népi demokráciát, mint egy szociáldemokrata párt”.¹²⁹ Felébredt tehát a régi kommunista reflex: legfőbb ellenség a szociáldemokrácia. De persze nemcsak a szociáldemokrácia. A Magyar Szocialista Munkáspárt már ekkor arra az álláspontra jutott: „Az ellenforradalom idején az újjáalakult pártok nem a szocializmus alapján, hanem bevallottan, kifejezetten a polgári restauráció alapján állottak. Ilyen feltételek között a többpártrendszer, mint kormányzati rendszer nem időszerű.”¹³⁰

A kádárista módszer lényege volt, hogy adminisztratív eszközökhöz csak a legszükségesebb esetben szabad nyúlni, a hangsúly a propagandamunkára, a szociáldemokrácia elleni ideológiai harc megvívására tevődött. A titkosszolgálatok is Kádárhoz akartak igazodni, amikor így értékelték a Rákosi-korszak szociáldemokrácia elleni fellépésének hibáit: „e periódus tárgyalásánál feltétlenül meg kell említeni, hogy az államvédelmi operatív munka legfőbb hiányossága az volt, hogy nem követte nyomon az itthoni jobboldali szociáldemokraták ellenséges tevékenységét, továbbá nem tudta felderíteni az emigrációban lévő jobboldali szociáldemokraták ténykedését és kapcsolatát a magyarországi jobboldali szociáldemokrata körökkel”.

A szociáldemokráciával való végső ideológiai „leszámolás” szerepét Kádár János 1958. június 12-én, az 1948-as pártbeolvasztás 10. évfordulója alkalmából (Nagy Imre kivégzése előtt négy nappal) a *Népszabadság*ba írt monumentális írása volt hivatott betölteni.¹³¹ Nagy ívű, az egész munkásmozgalom történetét magában foglaló áttekintésében Kádár Marxnak „a világ proletariátusának egyesítésére kiadott halhatatlan jelszavából” („világ proletárjai egyesüljetek!”) és az önálló munkáspárt létrehozásának szükségességére vonatkozó állításából indul ki. Kádár szerint eredetileg, a 19. században a szociáldemokrata pártok voltak hivatva elvégezni a munkásegység megteremtésének történelmi feladatát. A huszadi század kezdetén azonban a „burzsoáziával való megalkuvás apostolai”, a „marxizmus forradalmi lényegét meghamisító” Bernstein, majd Kautsky a maguk revizionizmusával elárulták a munkásosztályt. Velük szállt szembe Marx és Engels művének nagy folytatója és továbbfejlesztője, Lenin, aki „kimutatta, hogy a kapitalizmus eljutott fejlődésének utolsó, imperialista korszakába, amely egyben a proletárforradalmak korszaka, s ütött a történelmi óra a munkásosztály számára a hatalom meghódítására”. Ezeket a lenini szavakat a Magyar Szociáldemokrata Párt akkori vezetői azonban már nem hallották, vagy nem akarták meghallani, s eljutottak a munkásosztály, a néptömegek érdekeinek teljes elárulásáig – véli az Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkára. Kádár tudatosan elhallgatja, hogy a 20. század első évtizedeiben éppen a maroknyi hataloméhes kommunista vádolta a szociáldemokratákat a munkásság körében élvezett monopolhelyeztetel való visszaéléssel. Ekkor még nem volt olyan fontos a kommunistáknak a „munkásegység”. (Kivételt képezett a Tanácsköztársaság időszaka.) Sztálin, Rákosi és általában a bolsevikok szemében a harmincas–negyvenes években már a legális keretek között működő szociáldemokraták soraiba az antifasiszta harc ürügyén belopakodó illegális kommunisták bélyegezték az utóbbiakat egységbontónak, amennyiben önálló irányvonalat próbáltak képviselni, a terrorisztikus önkényt képviselő bolsevikokkal szemben.

Felfogásából következően – Rákosihoz hasonlóan – Kádár is helyeselte tehát az 1948-as „egyesülési kongresszust”. „Nagy, felbecsülhetetlen jelentőségű, egész népünk jövőjére kiható esemény történt ezelőtt tíz esztendővel, amikor a munkásosztály politikai egysége a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülésével megszületett.” – írja. Majd hozzáteszi: „Ma munkásosztályunk vezető szerepét forradalmi élcsapata a Magyar Szocialista

Munkáspárt tevékenységén keresztül valósítja meg.”

A koncepció lényege tehát ugyanaz, mint Rákosi idejében volt. Az önálló szociáldemokráciának nincs létjogosultsága, nem egy széles vagy két, egymással párhuzamos út vezet a szocializmushoz (ahogy azt Szakasitsék képzeltek), hanem csak egyetlenegy, a marxista-leninista élcsapat irányítása alatt álló bolsevik párté, a „dolgozó népé”, a forradalmi tömegeké, a marxista-leninista, forradalmi szocialista Magyar Szocialista Munkáspárté.

Ugyanakkor – Rákosival szemben, aki minden szociáldemokratát, köztük az ún. baloldali szociáldemokratákat (például Szakasits Árpádot) is ellenségnek tekintette – Kádár elvi különbséget tesz barát és ellenség szociáldemokrata, vagyis bal- és jobboldali szociáldemokrata között. Hogy ki hová tartozik, azzal kapcsolatban egyértelműen fogalmaz.

Az egyik oldalon vannak a jó szociáldemokrata elvtársak. Ezt írja róluk Kádár: az elmúlt évtizedben „hiba volt az arra rá nem szolgált emberek kollektív politikai elmarasztalása és nem egy volt szociáldemokrata elvtárs igazságtalan meghurcolása”. Ma már „sem a párttagság, sem a dolgozók közvéleménye nem különböztet meg többé egy párttagot sem a másiktól azon az alapon, hogy korábban a Szociáldemokrata Párt vagy a Kommunista Párt tagja volt-e, vagy esetleg csak az egyesülés után lépett be a pártba. Párttagságunk és dolgozó népünk közvéleménye ma – igen helyesen – politikailag aszerint méri, és ha megérdemli, akkor aszerint becsüli embereit, hogy az illető az ellenforradalommal szemben hogyan állta meg a helyét. A ma kommunistái az egyenlő harcostársnak kijáró megbecsüléssel viseltetnek Marosán, Rónai, Szakasits elvtársak iránt, és a sok ezer, az ellenforradalommal szemben helytállt volt szociáldemokrata elvtárs iránt.”

És kik vannak a másik, a rossz oldalon? Azok, akik az ellenforradalommal szemben foglaltak állást. Ők a renegát, „jobboldali szociáldemokraták”. Korábban a Peidl–Peyer-csoport, amely az antant, Horthy, Friedrich, az „állatias ellenforradalmi fehérterror spanyolfalaként”, a Tanácsköztársaság leverésének céljából 1919 augusztusában létrehozta a hatnapos, úgynevezett „szakszervezeti” kormányt. Vagy az a „Peyer–Kéthly-csoport”, amely 1921-ben az ellenforradalom konszolidálása céljából „eladva a munkásosztályt és a parasztságot”, paktumot kötött a „nagybirtokos, tőkés-fasiszta kormány fejével, Bethlennel”. Az első számú közellenség tehát 1958-ban az akkor már halott Peyer, „az osztályárulás veteránja”, vagy a „még frissebb emlékü” Kéthly, az „osztályárulás másik

veteránja”.

Ugyanakkor a Kádár-rendszer, ha a pártkonkurenciát nem is tolerálta, a szóvirágokkal díszített ideológiai harc és a fizikai megtorlások eszközeinél bővebb technikai repertoárral és jelentősebb apparátussal dolgozott. (Habár a Rákosi-korszakban is, 1949-ben például a nemzeti jövedelem 20 százalékát emésztette fel az ÁVH működtetése.)¹³² A személyi kérdések kezelésében is több esze volt Rákosinál. Ami persze összefüggésben volt azzal is, hogy az idők folyamán a bolsevista mozgalom módszerei finomodtak az ellenzéki politikai erőkkel, így a szociáldemokratákkal szemben is. Továbbra is ellenségnek számítottak ugyan. De többé nem totális és tömeges fizikai megsemmisítésük volt a cél, – ami a Kádár cikkéhez hasonló „irodalom” meglehetősen költséges burjánzásához vezetett. Ez igen változatos eszközökből állt: lehető legszorosabb megfigyelésüktől, belső ellentétek kihasználásán, egzisztenciális értelemben „rövid pórázon” tartásukon, „lekenyerezésükön”, eljelentéktelenítésükön, lejáratásukon, szövetségek kiépítésén keresztül, a rendszerhez lojális emigránsok és szimpatizánsok beépítéséig a hatalomba. Kádárék csak a legritkábban és a legszükségesebb esetekben nyúltak adminisztratív eszközökhöz, megakadályozva ezzel azt, hogy az áldozatok egy jövőző népfelkelés vezéreivé válhassanak. Kádár már ekkor megpróbált egyezkedni és beépíteni a hatalmi struktúrába azokat a korábban ellenzéki politikusokat, akik erre hajlandónak mutatkoztak. „A kormányzásba be kell vonni pártonkívülieket”, „a volt koalíciós pártok baloldali vezetőit is” – jelentette ki.¹³³ Ennek megfelelően több kiscgazdapárti politikus és párton kívüli vett részt már 1957 januárjától a Kádár-kormány gazdasági programjának kidolgozásában.¹³⁴ A kiscgazdák közül a korábban a Szovjetunióba elhurcolt Kovács Béla beült Kádár parlamentjébe, Dobi István maradt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, Ortutay Gyula a Hazafias Népfront főtitkára lett.

A Magyar Szocialista Munkáspárthoz csatlakozó hajdani szociáldemokrata baloldal végképp integrálódott és pozíciókat kapott a marxista-leninista ideológiai alapjait hangsúlyozó kádári politikai vezetésben. Szakasits Árpád előbb a Magyar Újságírók Szövetsége, majd az Országos Béketanács elnöke és haláláig tagja a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának. Marosán György és Nyers Rezső már 1956-ban kormánytag volt, és a korábban bebörtönzött kommunistaellenes szociáldemokrata vezetők is lakást kaptak.

Nyilván azzal a feltétellel, hogy „nem fejtenek ki ellenséges tevékenységet a Kádár-kormány és a Szovjetunió ellen”.

Nem sikerült azonban mindjárt mindenkit integrálni vagy semlegesíteni. A továbbra is aktív antikommunista szociáldemokraták folytatták a párt „illegális szervezését”, rendszeresen adtak munkát a belső és külső elhárításnak. 1956–1957-ben Kálmán József a 11., Schille Ferenc a 13., Jancsecz Imre a 20., Csákvári János és Bácskai Bertalan a 6. kerületben szervezte a pártot. De komoly szocdem szervezkedésről számoltak be az informátorok a Nagytétényi Bányagyutacs gyárból, Csepelről, ahol Nyéki László, Kispestről, ahol Bittmann István, az Egyesült Izzóból, ahol Balázs Sándor állt a Kádár-ellenes, „egységbontó, munkásáruoló szervezkedés” élére. Heves megyében az Autóforgácsoló Üzem igazgatója, Nagy János, Rázárovics József és Nyári Aurél szervezték az SZDP-t. Miskolcon és Ózdon is működött illegális szocdem csoport.¹³⁵ Baranya megyében dr. Schuller Zoltán körül tapasztaltak a nyomozók szociáldemokrata „aknamunkát”.¹³⁶

1962-ig folytatódott a szociáldemokraták elleni elrettentési célú megtorló akciók. Egy 1958. február 11-én kelt tájékoztató jelentés¹³⁷ szerint a szociáldemokraták ellen indított megtorló hadjárat végén 1956-os tevékenységük miatt a hódmezővásárhelyi Erdei Istvánt, az ózdi Kiszely Jánost, a zuglói Toller Károlyt, a salgótarjáni Csereghy Istvánt, egy Németh nevű embert és az egri Guba Dezsőt ítélték súlyos börtönbüntetésre.

A hangsúly azonban egyre inkább a fellazító jellegű titkosszolgálati eszközökre tevődött át. Mivel 1956-ban a Szociáldemokrata Párt vezetői közül ismét többen nyugatra emigráltak, a kommunista elhárításban egyre inkább előtérbe került az emigráció és a hazai ellenzéki szociáldemokraták közötti kapcsolat ellenőrzése. Különösen az osztrák kapcsolat tűnt erősnek. A II/3. osztály 1957. februári adatai szerint az Osztrák Szocialista Párt a forradalom után létrehozott egy különleges osztályt, melynek feladata a népi demokráciák, és ezek sorában mindenekelőtt a magyarországi szociáldemokrata „illegáció” megszervezése, felhasználása és támogatása volt. Az osztrák Szocialista Párt ifjúsági szervezetének székházában egy külön helyiséget is biztosítottak erre a célra Kéthly Annának és Szélig Imrének, akik Révész Andrást bízták meg az itthoni illegális szociáldemokrata párt szervezésével. A II/3. osztály ügynökei beszámoltak például arról, hogy egy alkalommal „a bécsi Bajor Hotelben értekezletet tartottak az

emigráns szociáldemokraták bevonásával... és a tevékenységük súlypontjával a szakszervezeteket nevezték meg”. Vagy arról, hogy Dr. Szűcs András szociáldemokrata pártfunkcionárius tárgyalásokat folytatott a budapesti osztrák nagykövettel, Walder Peinsippel és támogatást is kapott tőle.¹³⁸ Tudomást szereztek a magyar kémelhárítók arról is, hogy „Angyal László, a Hunnia Filmgyár volt igazgatója révén is tartottak kapcsolatot az osztrák szocialistákkal”. Ezek valószínűleg valós információk voltak. Azt azonban nem tudjuk, hogy azok az értesülések, miszerint az ötvenes évek végén ellentét alakult ki az emigrációban Kéthly Anna és Szélig Imre között, igazak voltak-e vagy csupán a magyar szervek tudatos dezinformációs kampányának részei voltak. Annyi minden bizonyos, hogy Szélig nem volt hajlandó együttműködni az amerikai Nemzeti Bizottmánnal, hiszen ilyen információk máshonnan is érkeztek. Annak a hírnek az igazságtartalma azonban, hogy Szélig Imre szerint a forradalom idején a hazai szociáldemokratáknak tárgyalásokat kellett volna kezdeniük a magyar kormánnyal, és nem kellett volna a nyugat segítségét kérni a szovjetek ellen, már erősen kétséges.

A „jobboldali szociáldemokrata” vezetők ekkor még gyakori találkozóit az évek során ritkultak,¹³⁹ és az itthon tartózkodók közül csak Révész András maradt aktív. A titkosszolgálati szervek szerint ő volt a hazai „illegáció” központja, és ő volt az, aki tartósan és a leghatározottabban elutasított a Kádár-kormánnyal bármiféle tárgyalást és kompromisszumot.¹⁴⁰ 1962 nyarára a Révész körül létrejött, különböző lakásokon összejöveteleket tartó, szervezett „ellenséges csoportosuláshoz” csatlakozott előbb Justus Pál, majd a reformkommunista Vásárhelyi Miklós, sőt a volt kisgazda Futó Dezső, a Demokrata Néppárthoz tartozott Mateovics Ferenc, majd az emigrációban lévő illetve onnan visszatérő más szociáldemokrata politikusok is. Közös programjuk egy szóban összefoglalható volt: többpártrendszer.

A hazai szociáldemokrata ellenzék a hatvanas évek elején kapta meg a végső dőfést. Ennek előkészítésében komoly szerepet játszottak a Kádár-rendszer mellé álló szakszervezeti vezetők, korábban 1956-os SZDP vezetőségi tagok, Vas-Witteg Miklós, ekkor már a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) elnöke, valamint Kisházi Ödön, a SZOT főtitkár-helyettese, munkaügyi miniszter. Ők ketten – a vezetőségi névsorból „kiretusáltak” – ahogy erről Simon István *Balkísértés* című könyvében beszámol, 1959. május 12-én közös levélben fordultak

Kádár Jánoshoz, és kérték a volt szociáldemokrata párttagok, köztük az 1948-ban kizártak – rehabilitálását.¹⁴¹ Ezt Kádár akkor sommásan elutasította, de ami késett, nem múlt. Először elérték Kisháziék, hogy az 56-os SZDP-vezetőség jelentős része (Pozsgai Gyula, Jancsecz Imre, Tóth István, Rákosi-Marczali László) belépjen a Magyar Szocialista Munkáspártba.¹⁴² Az akkor még a frontot szinte utolsóként tartó Révész András szavait ekként idézi Simon István: „...Kisházi mindent elkövetett, hogy közülünk mindazokat, akiket be lehet vinni a kommunista pártba, illetve a szakszervezetekbe, azokat bevigye... 1962-ben történt meg az igazi munkásegyesülés. Kisházi ugyanis keresztülvitte, hogy a vezetőség tagjainak jelentős része belépjen a pártba... szomorú történeteket mesélhetnék arról, hogy ezek közül többen feljöttek hozzám és beleegyezésemet akarták megkapni ahhoz, hogy beléphessenek a Magyar Szocialista Munkáspártba. A Szakasits-Marosán vonallal semmiféle kapcsolatot nem tartottunk... árulókkal semmilyen kapcsolatot nem létesítünk.”¹⁴³

Azonban végül a hazai szociáldemokrata ellenállási mozgalom szívét és lelkét is elérte a végzet: Révész András is „bedobta a törölközőt”. Szintén Simon Istvántól tudhatjuk, hogy még 1962 áprilisában Révész – nyugdíjazása apropójából – találkozót kért az akkor még magas pozícióban lévő Marosán Györgytől, aki szerint Révész kifejtette: „egyetért a párt politikájával” (ti. a Magyar Szocialista Munkáspártéval). Egyúttal 1956-ot ellenforradalomként értékelte, és azt mondta Marosánnak: „Becsületesen, ügyesen, politikusan vizitek a volt szocdemek ügyét”. Nem meglepő, ha – egyéni kérelmek alapján – bő fél évvel később a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága döntött az 1948-ban kizárt volt szociáldemokraták visszavételéről a „jogutód” Magyar Szocialista Munkáspártba.

Nem csoda hát, ha ettől kezdve, a hatvanas években az itthoni volt szociáldemokrata politikusok aktivitása minimálisra csökkent. Nem így a Kádár-rendszer titkosszolgálatáé, amely továbbra is tartott egy esetleges szociáldemokrata összeesküvéstől, és ezért az addiginál is több forrást, válogatottabb eszközöket és nagyobb apparátust csoportosított át az „ellenséges magatartást tanúsító jobboldali szociáldemokraták elhárítási vonalára”. Tevékenységük megismerhető a minden év végén rendszeresen elkészített összefoglaló jelentésből, majd a következő évre kidolgozott munkatervből. Ezek persze nem számítanak szellemi csúcsteljesítménynek: jórészt az előző évi dokumentumokat másolták. A

töbnyire Mátéka Sándor őrnagy aláírásával minden év végén elkészült jelentésből megtudhatjuk például, hogy az államvédelmi szervek 1950 óta folytatták a „jobboldali szociáldemokraták” elleni munkát. Eleinte jóval több, 1969-ben viszont már csak 118 fő szerepelt az „antidemokratikus elemek nyilvántartásában”, és tizenegy „figyelő dossziét” vezettek. A cél „ellenséges törekvéseik megakadályozása, a vezetők lejáratása, befolyásuk csökkentése és csoportosulásaik bomlasztása”¹⁴⁴ volt, igen gazdag és változatos eszköztárral.

A kádári titkosszolgálatok az évek során óriási ügynökhálózatot építettek ki, melynek tagjait egy idő után a belső levelezésükben is csak fedőnevükön emlegettek. Íme egy távolról sem teljes lista a szociáldemokrata vonalon alkalmazott ügynökökről, fedőnevük alapján. A leggyakrabban foglalkoztatott és legsikeresebb ügynök fedőneve „Szepesi” volt és Magyarországon kívül Belgium volt a „vadászterülete”, Kéthly Anna környezetéből szerzett nagy sikerrel információkat.¹⁴⁵ A hatvanas években a korábban emigrált, majd Magyarországra visszatelepült volt SZIM-vezetőre, Baranyai Tiborra állították rá.¹⁴⁶ Hasonlóan sikeres vállalkozás volt a „Boros” fedőnevű ügynök foglalkoztatása.¹⁴⁷ A „Barna” fedőnevű újságíró az osztrák pártvezető, Bruno Pittermann és a német Herbert Wehner közelében dolgozott.¹⁴⁸ „Szekszárdi” Ausztriában és Belgiumban¹⁴⁹ egyaránt bevezethető volt, be is vetették. „Jogász”-ról az 1968. április 18-i intézkedési tervből tudhatjuk meg, hogy „új beszerzés, a skandináv és nyugati szociáldemokrata vezetőkkel folytatott tárgyalásokat igen eredményesen”.¹⁵⁰ „Verme” Angliában, „Nógrádi” Baranya megyében működött. Szociáldemokrata vonalon dolgozó ügynökök voltak még: „Budai”¹⁵¹, „Erdélyi”¹⁵², „Ferenc”¹⁵³, „Kristály”, „Óvári”, „Kiss” és „Péter”. Voltak ügynökjelöltek is. Mint például: „Külkeres”¹⁵⁴, „Könyvtáros”¹⁵⁵, akinek külföldi ösztöndíjat próbáltak elintézni, hogy utána egy harmadik országban szervezzék meg vele a találkozót, „Csemegés”, akit szintén Pittermann közelébe próbáltak eljuttatni.

Az „aktív ellenséges tevékenységet folytató személyekről” rendszeresen jelentéseket készítették és külön nyilvántartást vezettek. Így került be például Kéthly Anna, Presser István, Bede Béla, Havas Gábor, Friedmann Jenő az ún. alapnyilvántartásba, akikről külön személyi dossziét is vezettek.¹⁵⁶ A hatvanas években – a szervezet professzionalizálódásának előrehaladtával – egyre inkább a megfigyelt, ún. célszemélyek is fedőnevet kaptak Ettől kezdve őket is többnyire csak ezen a néven emlegetik a különböző, belső használatra szánt

dokumentumok. Ilyen volt a sokat emlegetett „Köröndi”, az emigrációból hazatért „Zugló”¹⁵⁷, a volt polgári politikus, „Budai”. Figyelmeztetéseket is osztogattak. A „Reménykedők” fedőnevű csoportból három személy, az „Ismétlők” fedőnevű csoportból a „Golyós” fedőnevű személy,¹⁵⁸ volt Magyar Község vezető „rendőrhatalósági figyelmeztetést” kapott.

Azonban, ha szükségesnek látszott, nem haboztak eredeti nevén nevezni a célszemélyt. Így például Lénárt Imrével azért foglalkoztak különös hangsúllyal, mert „nemzetgazdasági szempontból fontos helyen dolgozik”. Így „több oldalról” is megfigyelték.¹⁵⁹ Angyal Lászlóról pedig megállapították, hogy olyan „jobboldali szociáldemokrata, aki egyre szélsőséesebb magatartást tanúsít”, és felmerült a rendőri figyelmeztetés szükségessége. Amit végül elvetettek.¹⁶⁰ Úgy vélték, hogy Presser István leveleiben egyre ellenségesebb hangnemet „enged meg magának” a Kádár-rendszerrel szemben, ezért tervbe vettek egy „elbeszélgetést” itthon élő barátjával, Mérei Istvánnal, akivel levelezik, hogy „fogja vissza magát”.¹⁶¹

Fontos tárgya volt a szociáldemokratákat megfigyelő tevékenységnek az információszerzés a velük kapcsolatban lévő külföldi személyekről. Ilyen volt például Bruno Pittermann¹⁶² ellenőrzése. 1967-ben olyan értesülést kapott a III. osztály, hogy a Szocialista Internacionálé fokozza ellenséges tevékenységét a Magyar Népköztársaság ellen. Azonnal reagáltak tehát, és 1967. március 20-i keltezéssel együttműködési szerződést kötött és közös akciótervet írt alá a Belügyminiszter III/III és III/I osztálya. A megállapodás célja a Szocialista Internacionálé, a jobboldali szociáldemokrata emigráció és az Osztrák Szociáldemokrata Párt tevékenységének megfigyelése volt 1967-ben. Ennek keretében különös hangsúlyt helyeztek a dr. Bruno Pittermann-nal kapcsolatos információk szerzésére. A „Training” fedőnevű ügynök feladata volt folytatni az információgyűjtést, továbbra is szoros kapcsolatot tartani Kéthly Annával és tevékenységét figyelemmel kísérni. „Barclay”-nak Londonban a Magyar Szociáldemokrata Párt Emigrációban vezetői, a Dillon Hilda fedőnevű „társadalmi kapcsolatnak” pedig Kreisky és Pittermann környezetéből kellett információkat szállítani. A „Barna” fedőnevű ügynök reszortja a Szocintern és az SPÖ kongresszusok lett, akárcsak „Roy”-é. „Verme” Londonban próbált Szélig Imre közelébe férkőzni.¹⁶³

A jelentések állandóan visszatérő kifejezései a hálózatépítés, a beszerzés¹⁶⁴, a személyek ellenőrzése, a kitiltás (ellenségesnek vélt személyek

beutazásának megakadályozása, és ha mégis megkapják az engedélyt, akkor gondos megfigyelésük), a lehallgatás (például Kertész Miklósi, vagy Erdei Istváné a „3/a és 3/c rendszabály” alapján), a kiutaztatás, mellyel kapcsolatban megjegyzik, hogy „egyes nyugati SZDP-k vezetői, például a skandináv államoké, kimondottan ellenzik, hogy a Magyarországról kiutazó személyek velük keressék a kapcsolatot”.¹⁶⁵ Titkos házkutatások (például „Köröndi” lakásában),¹⁶⁶ vagy „Benjámín Olivér bécsi lakásán konspirált házkutatás „Boroson” keresztül”¹⁶⁷, a nyugatra utazókkal elbeszélgetés. útlevélkérelmek elutasítása.

És végül meg kell említeni, hogy a hatvanas években egyre inkább specializálódtak a fedőszervek idős szociáldemokraták iratainak, köztük emlékiratainak elrablására. Megtudhatjuk például, hogy a III/III. tudott és „rárepült” Révész Mihály,¹⁶⁸ Erdős Imre,¹⁶⁹ Presser István¹⁷⁰ valamint Kertész Miklós¹⁷¹ „visszaemlékezéseinek operatív úton történő megszerzésére”. Tény, hogy ez utóbbi – Kertész Miklós írásai – a Párttörténeti (ma Politikátörténeti) Intézetbe kerültek, és ma is ott vannak. A szociáldemokrata Kertész Miklósról egyébként kevesen tudják, hogy a vészkorszakban, 1944 végén a budapesti, Dob utca 90. szám alatti lakásán 80–100 zsidó gyermeket bújtatott.¹⁷²

A hatvanas évek második felében még nagy apparátussal folyt az akkor már teljesen ártalmatlan „jobboldali szociáldemokraták” megfigyelése. Mégis, a „Köröndi” fedőnevű személy körüli tevékenység maradt a Mátéka őrnagy parancsnoksága alatt működő osztály egyetlen feladata. Az osztály 1966. decemberi munkaterve így fogalmaz: „a jobboldali szociáldemokraták vonalán továbbra is fő súllyal „Köröndi” fedőnevű ügyben folytatott operatív elhárító ügryhöz kapcsolódó legaktívabb személyek ellenőrzését végezzük”. 1968 végén még egy utolsó aktív periódus kezdődött, mert a szolgálatban úgy vélték: „a Csehszlovákiában elindult ún. demokratizálási folyamat háttérben lévő ideológiai áramlatként a szociáldemokrácia húzódozott meg”,¹⁷³ és a „szociáldemokrata ideológia lelkesítő erőként jelentkezett az események során”.

Összességében véve egyre inkább az az álláspont vált uralkodóvá, hogy 1965 második felétől bomlási folyamat indult meg a „jobboldali szociáldemokraták” körében.¹⁷⁴ Az ezt követő években pedig a már korábban beindult bomlási folyamat állandósult. 1968-ban például azt írták Mátékákék: „a szociáldemokrata emigrációra a teljes passzivitás jellemző. Pittermann az év folyamán tett látogatása során nem kereste fel Révész Andrást, iránta még csak

nem is érdeklődött.”¹⁷⁵

A titkosszolgálatok ettől kezdve az emigrációra koncentrálhattak, ahol bőven akadt tennivalójuk. Az 1956. november 3-án és 4-én a Magyarországra kétszer is a visszatérést megkísérlő Kéthly Anna, miután szembesült a szovjet invázióval, visszafordult és még aznap New York-ba utazott, hogy megpróbáljon interveniálni a magyar forradalom érdekében. Nagy Imre és a mellette állók azokban a napokban ENSZ-csapatok bevonulását szorgalmazták Magyarországra. Mint kiderült – hiába. Kéthly Annának – aki világtúrába kezdett, és mindenhol nagy együttérzéssel fogadták és támogatták – sem sikerült felszólalnia az ENSZ közgyűlésén. A Strasbourg-ban 1957. január 5. és 8. között megalakított Magyar Forradalmi Tanács elnökeként próbálta megakadályozni Kádár bábkormányának nemzetközi elismerését. 1957 áprilisában külön memorandummal fordult az ENSZ magyar bizottságához, amelyben részletesen ismertette a magyarországi állapotokat, beszámolt a szovjet gyarmatosítás okozta gazdasági kizsákmányolásról, az ÁVH forradalom előtti és alatti véres és szörnyű gáztetteiről, az orosz katonai beavatkozásról és cáfolta annak érveit. Végezetül követelte a szovjet csapatok távozását Magyarországról, békefenntartó csapatok küldését Magyarországra, és hogy őt magát, a „törvényes magyar kormány egyetlen szabad földön lévő tagját ismerjék el Magyarország küldöttének az Egyesült Nemzetek Szervezetében”.¹⁷⁶ Erre a memorandumra a Szocialista Internacionálé Irodája csak 1959 októberében reagált, egy, az évfordulóra emlékező nyilatkozattal.¹⁷⁷ A brit Munkáspárt képviselője azonban már ekkor egyet nem értését fejezte ki, mondván, hogy Kéthly javaslata „zavarná a munkáspárti küldöttség moszkvai megbeszéléseit, a személyes találkozót Hruscsovval.” Ezekben az években a nagypolitikában egyre több jel utalt arra, hogy a nyugati szociáldemokrata pártok elárulták és cserben hagyták Kéthly Annáék, közeledtek, és egyre szorosabb kapcsolatokat alakítottak ki a Szovjetunióval és a kommunista csatlós államokkal. Az 1963. évi amszterdami Szocintern kongresszuson az amúgy szovjetbarátsággal nem vádolható belga „Spaak követelte, hogy „az emigráns pártok szüntessék meg a szocialista országok elleni hidegháborús propagandát”.¹⁷⁸ Kéthly és Szélig akkor még a londoni *Népszavában*, később pedig a *Szociáldemokrata Szemlében*, de a Szocialista Internacionálé fórumain is, például a X. stockholmi kongresszuson,¹⁷⁹ rendszeresen rámutatott arra, hogy – az enyhülés politikájának álarcá mögött –

valójában alakulóban van egy érdekszövetség a kelet-európai piacokra szemet vető nyugati gazdasági érdekcsoportok és magyarországi kiszolgálóik között. Ekkor kezdődtek a nyugati és kommunista politikusok közös „vadászatai”, miközben az emigráns szociáldemokratáktól – nemcsak a magyaroktól – „korszerűtlenségükre” hivatkozva megvonták az anyagi támogatást. Németországban az emigráns magyar pártok támogatása 1971 és 1973 között harmadára csökkent.¹⁸⁰ Hiába tiltakoztak ez ellen az emigráns pártok – köztük még a német SPD, kommunisták általi üldöztetést szenvedett tagjaiból álló, befolyásos Schumacher-köre is.¹⁸¹ Mindez tükröződött a napi „elhárítási” munkában is. Egy jelentés például így fogalmaz: „...tudomásunkra jutott, hogy a nyugati SZDP-k, különös tekintettel a svéd pártra, nem kívánja az emigrációval való tevőleges kapcsolatot”.¹⁸²

Az emigráns szociáldemokraták háttérbe szorulása mellett a hetvenes években természetes következmény volt a hazai szociáldemokrata ellenzék aktivitásának végletes lecsökkenése. A titkosszolgálat végső értékelésében, visszatekintve a korábbi időkre, megállapította, hogy „...a volt szociáldemokrata jobboldali vezetők az 1970-et megelőző években számon tartották magukat, ápolták tömegkapcsolataikat, erősítették a rendszerváltásba vetett hitüket, várták a fordulatot, a nyugat támogatását, a beígért segítséget. Politikai arcukat egységesen jellemző volt a szovjet- és kommunistaellenesség. ...Az idők múlásával azonban megindult soraikban az erőteljes differenciálódás.”

A legmeghatározóbb folyamat az előregedés volt. A volt „jobboldali szociáldemokraták” átlagos életkora ekkor 70 év. Az itthon lévők közül Valentiny Ágoston és Györki Imre már az ötvenes évek végén, Kelemen Gyula, Kertész Miklós, Zentai Vilmos, Justus Pál és Kálmán József a hatvanas években meghalt. Az emigrációban ekkoriban hunyt el a meghatározó személyiségek közül Szélig Imre, Friedmann Dezső és Havas Gábor. Fischer kivándorolt, „Miskolcon Virág, Győrben Udvaros súlyos beteg, összejeöveleik teljesen megszűntek” – jelenti Mátéka őrnagy. „A magatartásukban bekövetkezett változást saját egzisztenciájuk, valamint gyermekeik jövőjének féltése határozta meg.”¹⁸³

Kiéleződtek a szociáldemokrata táboron belül a nemzedéki ellentétek is. Az utánpótlásuk biztosítására tett kísérleteik nem jártak eredménnyel. „A fiatalabb generáció nem igényli a volt jobboldali szociáldemokrata vezetőkkel való eszmecsere, elzárkóznak a velük való rendszeres találkozástól”.¹⁸⁴ Elszórt szociáldemokrata ellenzéki magatartás ekkor már csak Budapesten volt

megfigyelhető.¹⁸⁵ Az emigráns szociáldemokraták befolyása és tekintélye is minimálisra csökkent, „csak Kéthly Anna és Bölcsföldi Andor valamint a *Szociáldemokrata Szemle* érdemel figyelmet” – olvasható az összefoglaló jelentésben.¹⁸⁶

A még szembenállást tanúsító szociáldemokraták száma ekkor már csekély, szervezetszerű kapcsolattartásuk megszűnt. A többpártrendszer megvalósulásába vetett reményeiket egyre ritkábban vetik fel. Beszélgetésük fő témájává a múltra való emlékezés, családjuk helyzetének ismertetése, valamint saját egészségi állapotuk ismertetése vált. Politikai kérdésekben nagyfokú pesszimizmus jellemzi őket – olvasható a jelentésben.¹⁸⁷

Majd levonják a következtetést: „...a jobboldalinak ismert szociáldemokraták tömegbefolyása, hatásköre egészen szűk, és ez a tendencia a jövőre vonatkozóan még inkább érvényes. Ma már gyakorlatilag elképzelhetetlen egy ún. szocialista vagy szociáldemokrata eszmei megalapozású ellenzéki mozgalom.”¹⁸⁸ „Megállapítható a szociáldemokrácia, mint lehetséges mozgalom és az azt képviselő személyek egymás utáni kihalása a szó fizikai és szellemi értelmében egyaránt.”

Mindennek egyenes következményeként a „vonalelhárítás” 1971. július 1-i hatállyal megszűnt. Az 1957-ben nyitott, és a III/III-3-b. alosztályon kezelt, jobboldali szociáldemokraták megfigyelését tartalmazó 11-10708 OD számú dossziét 1972. július 28-án lezárták és irattárba helyezték. A határozatot dr. Barthos László írta alá. Bizonyos személyek, összesen tizenöt személy figyelését más vonalon tovább folytatták.

JEGYZETEK

¹ Kéthly Annát a kormányba! *Egyetemi Ifjúság*, 1956. október 31. Lásd: 1956: a forradalom sajtója: [hírlap és röplap gyűjtemény] [válogatta és a bevezetőt írta Nagy Ernő], Giromagony, 1984.

² 1956 kézikönyve. I. kötet, Kronológia. Szerk. Hegedüs B. András, 1956-os Intézet, 1996. 164.

³ Bill Lomax: Magyarország 1956. Aura Kiadó, 1989. 29.

⁴ C. L. S. Cope Budapestről a Foreign Office-ba. PRO. Finnország.371.122374.NH.10110/554. Idézi: Haraszti-Taylor, Eva: The Hungarian Revolution of 1956. A Collection of Documents from the British Foreign Office, Astra Press, 1995. 77.

⁵ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Rt., 1996, 4. kötet, 750.

⁶ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 223.

- ⁷ Haraszti-Taylor, Eva: *i. m.* 77.
- ⁸ Anna Kéthly nous parle, *le Populaire de Paris*, 1956. november 29.
- ⁹ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 222.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Pártok 1956. (Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből). 1956-os Intézet, 1997. 207.
- ¹² Uo. 204.
- ¹³ Beszélgetés a szociáldemokráciáról (Interjú Kovács Andrásal) *Századvég*, 1990. 1.109.
- ¹⁴ Benkő Péter: Szociáldemokrácia '56-ban. In: *Múltunk*, 1990. 3. sz. 146.
- ¹⁵ Kovács András ezt írja Erdei Istvánról: „Erdei a szociáldemokrata párt egyik vidéki titkára volt a harmincas években, 1939 után „nacionalista elhajlás” miatt kikerült a vezetésből, de 45 után ismét a párt egyik mezőgazdasági kérdésekben illetékes vezetője lett. Az egyesülés után kizárták a pártból, a letartóztatást valószínűleg azért úszta meg, mert azonnal elköltözött Budapestre. Hódmezővásárhely melletti tanyájára, ahol egyéni gazdaként élt. Itt érte Kéthly Anna levele, aki arra kérte, jöjjön fel Budapestre. Beszélgetés a szociáldemokráciáról... *i. m.* 108-109
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 224.
- ¹⁸ Uo. 222.
- ¹⁹ Lomax, Bill: *i. m.* 155.
- ²⁰ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 222.
- ²¹ Uo. 223.
- ²² Uo. 43.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Megkezdte működését a Szociáldemokrata Párt, *Magyar Nemzet*, 1956. október 31.
- ²⁵ Benkő Péter: ... *i. m.* 143.
- ²⁶ Pártok 1956. ... *i. m.* 210.
- ²⁷ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 34.
- ²⁸ PIL 290. f. 56. 6. e.; Benkő Péter: ... *i. m.* 147.
- ²⁹ Pártok 1956.... *i. m.* 231.
- ³⁰ Kéthly Anna: Magyarország szocialista állam lesz. *Népszava*, 1956. november 3.
- ³¹ A szociáldemokrata Párt egyelőre nem lép be a kormányba. *Igazság*, november 1.
- ³² Vasi Hírlap, 1956. november 1.
- ³³ Pártok 1956.... *i. m.* 222.
- ³⁴ *Népszava*, 1956. november 3.
- ³⁵ *Magyar Ifjúság*, 1956. november 3.
- ³⁶ *Magyar Ifjúság*, 1956. november 2.
- ³⁷ *Népakarat*, 1956. november 1.
- ³⁸ Lomax, Bill: *i. m.* 1989. 82.
- ³⁹ Mindszenty József 1956. november 3-i rádióbeszéde. In: *1956 sajtója*, Geopen Kiadó, 2006. 617.

- ⁴⁰ Mindszenty József: 1956 – Írások a hagyatékból, Szépmíves, 2016. 36.
- ⁴¹ *A Szív*, A Jézus Szíve Szövetség hetilapja. 1956. november 3. A lap – miközben mindenekelőtt a társadalom alapsejtje, a család megerősítését szorgalmazza – más, szocialisztikus gondolatokat is megfogalmaz. Idézi például Szent Ágostont: „a gazdagok feleslege a szegények jogos tulajdona”. Vagy: „a nyereségből nem juttatni kell a munkásnak, hanem szét kell osztani”. Vagy: „erősíteni kell a azokat a szociális intézményeket, amelyek valóban a nép jólétét szolgálják”.
- ⁴² Mindszenty József: *i. m.* 36.
- ⁴³ *Magyar Függetlenség*, 1956. november 1.
- ⁴⁴ Anna Kéthly nous parle, *Le Populaire de Paris*, 1956. november 29.
- ⁴⁵ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 224.
- ⁴⁶ Uo. 225.
- ⁴⁷ Benkő Péter: *i. m.* 145-146.
- ⁴⁸ Szalai Sándor: Önéletrajz. In: *Holmi*, 2012. október, 1300.
- ⁴⁹ Pártok 1956. ... *i. m.* 212.
- ⁵⁰ Bali Sándor (1923. Újdombóvár – 1982. Budapest) Szegény családból származik. 1944 őszén mint leventét Nyugatra vitték, ahonnan 1945-ben tért haza. 1946-ban került a Standard (később Beloianisz) Híradástechnikai Gyárba. Itt kitanulta a szerszámlakatos szakmát. Többszörös sztahanovista volt, és kétszer megkapta a szakma kiváló dolgozója kitüntetését, volt szakszervezeti bizalmi is. 1946-ban belépett az MKP-ba, majd 1948-tól az MDP tagja. 1956. október 25-én tagja lett a Beloianisz Híradástechnikai Gyár (BHG) 15 tagú ideiglenes munkástanácsának, november végén pedig a végleges munkástanács elnökének választották. November 13-án éjjel a szovjet hatóságok többedmagával elvitték a BHG-ból, de hajnalban szabadon bocsátották. November 14-én az Egyesült Izzóban a XI. kerület küldöttjeként részt vett a budapesti munkástanácsküldöttek ülésén, és bekerült abba a 18 fős csoportba, amely később az Akácfa utcában megalakította a Nagy-budapesti Központi Munkástanácsot (KMT). Tagja volt annak a küldöttségnek is, amely a kormányhoz elvitte a KMT nyolcpontos követelését. 1956. december 11-én a Parlamentben őrizetbe vették, de december 16-án szabadon bocsátották. 1957. március 13-án ismét letartóztatták. 1957. december 19-én 12 év börtönre ítélték, 1963-ban szabadult. Temetésén a Rákoskeresztúri köztemetőben közel négyszázan vettek részt, köztük számos volt politikai elítélt.
- ⁵¹ Beszélgetés a szociáldemokráciáról... *i. m.* 108.
- ⁵² ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 224.
- ⁵³ Uo.
- ⁵⁴ Uo. 48-51.
- ⁵⁵ Uo. 44.
- ⁵⁶ Uo. 48-51.
- ⁵⁷ Uo. 40.
- ⁵⁸ Bálint László: Ki kicsoda 1956-ban a forradalomban és a megtorlásban Szegeden és Csongrád megyében, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, Szeged, 2006, 293.
- ⁵⁹ Uo. 39.
- ⁶⁰ Uo. 294.
- ⁶¹ Uo. 225.

- ⁶² Uo. 309.
⁶³ Uo. 264.
⁶⁴ Uo. 148.
⁶⁵ Uo. 148.
⁶⁶ Uo. 176.
⁶⁷ Uo. 143.
⁶⁸ Farkas Csaba: Hatalomváltás Csongrád megyében 1956-ban. <http://www.aetas.hu/2006-01/farkas.pdf> 104.
⁶⁹ Bálint László: ...i. m. 73.
⁷⁰ Farkas Csaba: i. m. 103.
⁷¹ Uo. 106.
⁷² Keszthelyi Újság, 1956. november 2. idézi Ständeisky Éva: Veszprém megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma*, II. kötet, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2006. 430.
⁷³ Mészáros Gyula: Forradalom és szabadságharc Veszprémben. Veszprém, 2001. 166.
⁷⁴ Uo. 247.
⁷⁵ Dallos Zsuzsa: Partizán a hegyekben, *Aréna* I. évf. 16. sz. 3. 1989. augusztus 24. idézi: Mészáros Gyula: i. m. 418.
⁷⁶ Somogy Megyei Levéltár, XXXV. 1956-os gyűjtemény, jegyzőkönyv az SZDP alakuló üléséről, idézi: Szántó László: Somogy megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): i. m. II. kötet, i. m. 346.*
⁷⁷ Bán Péter-Rozs András: Baranya megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): i. m. II. kötet, 60.*
⁷⁸ Uo. 66.
⁷⁹ Uo. 71.
⁸⁰ Uo. 72.
⁸¹ Csurgai Horváth József: Fejér megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma*, II. kötet, i. m. 115.
⁸² Uo. 116.
⁸³ Szakolczai Attila: Győr-Sopron megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma*, II. kötet, i. m. 186.
⁸⁴ Uo.
⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. Lugosi Károly és társainak ügye V-143131 idézi Orgoványi István: Tolna megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma*, II. kötet, i. m. 382.
⁸⁶ Germuska Pál: Komárom megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma*, II. kötet, i. m. 230-231.
⁸⁷ *Északmagyarország*, 1956. november 1.
⁸⁸ Uo. 164.
⁸⁹ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 44.
⁹⁰ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 45
⁹¹ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 45.
⁹² Dikán Nóra – Szabolcs-Szatmár megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma*, I. kötet, i. m. 328.
⁹³ Uo. 329.
⁹⁴ Uo. 328.
⁹⁵ Uo. 312.

- ⁹⁶ Uo. 328. – SZSZBML, NYMB., B. 1616/1957. Solymossy Mihály jkv. 1957. november 15.
⁹⁷ Uo. 329.
⁹⁸ Cseh Géza: Szolnok megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma*, I. kötet, i. m. 341-342.
⁹⁹ Uo. 361.
¹⁰⁰ Uo.
¹⁰¹ Uo. 362.
¹⁰² Uo. 368.
¹⁰³ Uo. 386-387.
¹⁰⁴ Orgoványi István-Tóth Ágnes: Bács-Kiskun megye. In: *Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma*, I. kötet, i. m. 54.
¹⁰⁵ Uo.
¹⁰⁶ Uo. 56.
¹⁰⁷ Uo. 104.
¹⁰⁸ *Vasi Hírlap*, 1956. november 1.
¹⁰⁹ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 41
¹¹⁰ 1956 kézikönyve... i. m. 159.
¹¹¹ Benkő Péter i. m. 148.
¹¹² Uo.
¹¹³ Bibó István: Válogatott tanulmányok. 4. k. 1935–1979. Magvető Könyvkiadó, 1990. 90.
¹¹⁴ Pártok 1956. ... i. m. 232.
¹¹⁵ Kovács András szerint ezek a megbeszélések 1957 tavaszáig tartottak. Beszélgetés a szociáldemokráciáról (Interjú Kovács Andrásval) i. m. 109.
¹¹⁶ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 35.
¹¹⁷ Irving, David: *Insurrection. l'Enfer d'une nation*: Budapest, 1956. Albin Michel, Paris, 1981. 317-318.
¹¹⁸ Pártok 1956. ...i. m. 210.
¹¹⁹ Kelemen Gyula: Feltámadtrunk, újra élünk. *Népszava*, 1956. november 2.
¹²⁰ A *Népszava*, minthogy visszakerült az SZDP tulajdonába, november 1-től az SZDP központi lapjaként jelent meg. Helyette a szakszervezetek átmenetileg *Népakarat* címmel adták ki újságjukat, 1958 elejéig, amikor a lap újra felvette a *Népszava* nevet.
¹²¹ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 34.
¹²² Pártok 1956.... i. m. 233.
¹²³ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 42.
¹²⁴ Uo.
¹²⁵ Beszélgetés a szociáldemokráciáról (Interjú Kovács Andrásval) i. m. 109. Molnár János hivatkozik rá.
¹²⁶ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 345.
¹²⁷ Benkő: i. m. 155.
¹²⁸ Uo. 157.
¹²⁹ Ld. Erről PIL 288. f. 5. cs. 9. ó. e.

- ¹³⁰ Szabó Bálint: A Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának alapvetése – 1956. november–1957. június, In: *Párttörténeti Közlemények*, 1982. június, 18.
- ¹³¹ Kádár János: A munkásosztály egysége – győzelmének záloga. *Népszabadság*, 1958. június 12.
- ¹³² le Calloch, Bernard: Un épisode oublié de la guerre froide. Le défi hungaro-yougoslave 1945-1955. L'Harmattan, 1988, 124.
- ¹³³ Szabó Bálint: ... *i. m.* 15.
- ¹³⁴ Uo. 16-17.
- ¹³⁵ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 41.
- ¹³⁶ Uo.
- ¹³⁷ ÁBTL – 3. 2. 5. – O-8-017/59.c443
- ¹³⁸ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 33.
- ¹³⁹ Uo. 225.
- ¹⁴⁰ Uo.
- ¹⁴¹ Simon István: Bal-kísértés. (A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia.) Digitalbooks, 2012. 48.
- ¹⁴² Pártok 1956: ... *i. m.* 235.
- ¹⁴³ Szerkesztett interjú Révész Andrásal. 1986. Idézi: Simon István: *i. m.* 49.
- ¹⁴⁴ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 240.
- ¹⁴⁵ Uo. 207.
- ¹⁴⁶ Uo. 195.
- ¹⁴⁷ Varsányi Erika írásából az ő igazi nevét is tudjuk: Rákos Jenő
- ¹⁴⁸ Uo. 196.
- ¹⁴⁹ Uo. 202.
- ¹⁵⁰ Uo. 207.
- ¹⁵¹ Uo. 202.
- ¹⁵² Uo.
- ¹⁵³ Uo. 185.
- ¹⁵⁴ Uo. 197.
- ¹⁵⁵ Uo.
- ¹⁵⁶ Uo.
- ¹⁵⁷ Uo. 199
- ¹⁵⁸ Uo. 201.
- ¹⁵⁹ Uo. 207.
- ¹⁶⁰ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 33.
- ¹⁶¹ Uo. 212.
- ¹⁶² Bruno Pittermann (1905-1983) 1957 és 1967 között az Osztrák Szociáldemokrata Párt elnöke, alkancellár. 1964-től 1976-ig a Szocialista Internacionálé elnöke.
- ¹⁶³ III/I-2 és III/III-3 osztály együttműködési terve, 1967. március 20. ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 189-193.

- ¹⁶⁴ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 211. 1968. december 11.
- ¹⁶⁵ Uo. 230.
- ¹⁶⁶ Uo. 212.
- ¹⁶⁷ Uo. 207.
- ¹⁶⁸ Uo. 195.
- ¹⁶⁹ Uo. 211.
- ¹⁷⁰ Uo. 234.
- ¹⁷¹ Uo. 236.
- ¹⁷² Cohen, Asher: The Halutz Resistance in Hungary 1942-1944, Columbia University Press, 1986, 271. továbbá Kertész Miklósról uo. 172–173.
- ¹⁷³ Uo. 206
- ¹⁷⁴ Uo. 226.
- ¹⁷⁵ Uo. 206.
- ¹⁷⁶ Kéthly Anna memoranduma az ENSZ Magyar Bizottságához. (közli: Baranyai Tibor) In: *Világosság*, 1992. 11. szám, 880.
- ¹⁷⁷ Simon István: *i. m.* 147.
- ¹⁷⁸ Uo.
- ¹⁷⁹ Uo. 149.
- ¹⁸⁰ Uo. 150.
- ¹⁸¹ Uo. 153.
- ¹⁸² ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 206.
- ¹⁸³ Uo. 226.
- ¹⁸⁴ Uo.
- ¹⁸⁵ Uo. 208.
- ¹⁸⁶ Uo. 239.
- ¹⁸⁷ Uo. 241.
- ¹⁸⁸ Uo. 227.

B. KÁDÁR ZSUZSANNA: KÉTHLY ANNA BÖRTÖNBEN ÉS EMIGRÁCIÓBAN

Kéthly Anna „sajátkezű feljegyzései” az ÁVH fogságában

Ezerkilencszázötven június 9-én tartóztatták le a nemzetközi híró szociáldemokrata politikust, Kéthly Annát. Évekig ítélet nélkül tartották fogva.

"Mint aki a sínek közé esett..." – ezzel indul Kéthly Anna önmarcangoló írása, melyet állítólag saját kezűleg vetett papírra az ÁVH börtönében az 50-es évek elején. A vallomás „érdemi” szerzője a verset József Attilának tulajdonítja, holott Kosztolányi Dezső *A szegény kisgyermek panaszai* című versciklusa kezdősorát idézi. Kéthly Annáról nem feltételezhető, hogy összekeveri a két költőt: irodalmi ismereteit, műveltségét pl. Faragó László jogász, szociáldemokrata politikus is pallérozta.

Sem a szerző, sem a pontos dátum nem derül ki az iratanyagból. A gépelt börtönírás² – "Szigorúan bizalmas!" felirattal – került a Kéthly-per aktái³ közé. Valószínűsíthető, hogy nem, vagy csak részben Kéthly Anna feljegyzésein alapul. Sajnos, a rendelkezésre álló egyéb iratokból sem állapítható meg egyértelműen a forrás "eredetisége". Az ÁVH-n sorozatban gyártották a különböző színvonalú, *post festa* "önvallomásokat". A Kéthly neve alatt készült írásmű egy, a sok hasonló börtönírás közül, nyelvezete azonban igen "árulkodó", jellegzetes. Teletűzdelték a kor divatos propaganda-zsargonjaival, hemzseg az olyan fordulatoktól, melyeket szinte valamennyi kinyomatott korabeli politikai előadásszövegben fellelhetünk. A 97 oldal terjedelmű írás nagyobbik, kétharmadnyi része a Horthy-korszak szociáldemokrata pártjával foglalkozik, s csak az utolsó húsz oldalon kapunk képet az 1945 után történelekről – egyfajta nézőpont alapján. Mondandóját végigkíséri az állandó önostorozás, melyet csak az akkori körülmények és elvárások teljes ismeretének tükrében érthetünk meg. Egyik helyen például azt írja a szerző: "Belátom, igazuk van azoknak, akik nem

hiszik el nekem, hogy én a kézenfekvő tények ellenére sem ismertem fel, hogy a szociáldemokrata párt mint politikai szervezet valójában soha sem létezett ... Mi valamennyien mindvégig a burzsoázia lakójai voltunk”.

Úgy tűnik, mintha „belső leltárt” készített volna, s ehhez hasonló önmarcangoló sorokat vetett papírra: „Nem arról a tiszta és világos szemléletről beszélek, aminek megszerzése még előttem áll, s amelyhez még ezután kell majd eljutnom...” eszméim” és „ideológiám” üressége és tartalmatlansága bizonyossá vált bennem... Akik ma engem is bűnrészességgel vádolnak, azoknak feltétlenül igazuk van... Amikor ezt leírom, egyúttal leírom tehát ennek a három évtizednek a történetét, mindazt, amit én tettem, s amit szociáldemokrata vezetőtársaimmal együtt cselekedtem.” Már az elején rögtön kijelöli a maga számára az utat: „Kemény és nehéz feladat ez számomra, mert én nem vagyok kommunista, aki bűnei vagy mulasztásai fölött makacsul tud ítéletet mondani, mégis megpróbálom.” Majd: „...hallgassák meg azt az új nyelvet (kiemelés K. Zs !), amit megtanultam ezekben a keserűségekkel és önvádakkal telt napokban”.

Mit is jelenthetett ez az „új nyelv”? A propaganda technikusan a korban megpróbálták a nyelvet is birtokukba venni.⁴ Akik Magyarországról külföldre szöktek, azokat nem „emigránsoknak” nevezték, hanem a pejoratívabb hangzású „disszidens” kifejezéssel illették. Jellegzetesen új szavakat kreáltak: éberség, röpgyűlés, tömegszervezet, alapszerv, politikai bizottság, központi vezetőség, bolsevik, mensevik, népbiztos, pártközpont, párttitkár, pártmunkás, pártépítés, pártlap, tömeggyűlés, tagjelölt, tagfelvétel, testvérpárt, bizalmi, munkásőr, faliújság, küldöttértekezlet, munkásmozgalom, termelési viszonyok, sztahanovista, kombájnvezető, élüzem, bérakás, kulák, brigád, agitáció, káder, békeharc, béketábor, kulturális forradalom, csaszutka, éltanuló, elvtárs, zakatolás, diszpécser, kizsákmányolás, gépállomás, aktíva, elvtárs, agitprop, élüzem stb. Az átideologizált nyelv zártsága és a kifejezések szegényessége miatt jellemzővé váltak a folyamatos szóismétlések, amelyek a redundancia fokáról és nagyságáról árulkodtak. Mivel a mondatok információtartalma szegényes volt, az egyes szavak használata csak a sugallt mondanivaló megerősítésére és a fantázia hiányára utalt. Az ismétléseket, sablonokat felsorakoztató, felszólításokat tartalmazó vezércikkek és egyéb tudósítások váltak meghatározóvá. 1949 és 1953 között mintha a harcászati tankönyvek stílusát utánozták volna: „termelési frontról”, „termelési csatákról”, „agrárfrontról”, „kultúrfrontról”, a „munka

frontjáról”, „békeharcról” „élmunkások rohamcsapatáról” szóltak a tudósítások.⁵ A termelés valójában csata lett, a hiba helyébe pedig az ellenség támadása lépett. A „béketábor tagjainak” a párt utasításai szerint kellett eljárni ebben a harcban. Folyamatosan a „belső ellenséget” kellett leleplezni, és mindig „harcolni” kellett valami ellen.

A sztálini elveknek megfelelően Magyarországon is egyre bővült a likvidálandók listája: felkerültek rá a „reakciósok”, a volt uralkodó osztály tagjai, az úri-keresztény középosztály tagjai, a kulákok, a közép- és gazdagparasztek, a malomtulajdonosok, az „ingadozó” középparasztek, az „úri bitangok”, a gyárosok, a kispolgárok, a bürokraták, a gyanús értelmiségiek, a papok, a klerikális reakció tagjai, az imperialisták ügynökei, a munkát kerülő lumpenproletárok, a trockisták, a titóisták, a cionisták, a kozmopoliták, a nacionalisták, a Szovjetunió és a béketábor ellenségei, a munkásosztályt eláruló „álfasiszta” szociáldemokraták stb.

A Kéthly Annának tulajdonított írásmű is ezen az „új nyelven” íródott. Talán kivételt képeznek azok a lapok, ahol a szociáldemokrata politikus életrajzát ismerhetjük meg. De még a konkrét tényeket felvonultató sorok közé is becsempészte a szerző a fogvatartók által hallani kívánt „hivatalos verziót”: „Az a 8 év, amit az apácák által vezetett iskolákban töltöttem és apám szigorúsága, amellyel elzárt bennünket a családon kívül eső világtól, sok mindenre magyarázatot adhat. Ez a nevelés okozta, hogy később mindig annak hatása alatt állottam, aki hivatalban, vagy mozgalomban fölöttem állott...A nevelés...teljesen lágy viaszt formált belőlem. A körülményektől és külső személyektől függött akkor is, hogy jó vagy rossz célra formálják meg ezt a viaszt.” S még ezen a ponton is tudott csavarni a „történeten”: „Ha bizalmamat és jóhiszeműségemet véletlenül egy kommunista barátnak ajándékozom, akkor életem talán más fordulatot vett volna.”

A korabeli szakszervezeti mozgalomról írottak, a kép, amit az Olvasó elé vetít, hamis, tele van tárgyi tévedésekkel, historizálással. A Legényegyletet egy igen karitatív szervezethez hasonlította. „A szociáldemokrata szakszervezetek megtevesztésig hasonlítottak a klerikális Legényegyesületekhez, amelyeket a szocializmus térhódítása ellen küzdő pápai enciklikák hívtak életre a múlt század végén.” Továbbá a szociáldemokrata párt belső felépítését is úgy ítélte meg, hogy azt csupán „lemásolták a klerikális reakciótól”.

Az a beállítás, hogy Peyer Károly valamiféle „törzsfőnök” lett volna a pártjában, ismételten megerősítheti az Olvasót abban a hitében, hogy a szöveget nem Kéthly Anna írhatta. „...csaknem diktatori keménységgel Peyer Károly volt a vezető. Peyer Károly, akinek marxista képzettségéről még legjobb emberei is csak lenézőleg nyilatkoztak, de aki kíméletlenül gázolt át véleményeken és egzisztenciákon, ha azok ellenkeztek vele. Volt hozzá merészsége, mert maga mögött tudta a burzsoázia hatalmát, maga mögött tudta azt a titkot, hogy ellenfeleit és ellenségeit bármikor elteheti az útból a politikai rendőrséggel való kapcsolata révén. Kéz kezét mos: a szociáldemokrata munkásárulók, élükön Peyer Károllyal, a politikai rendőrség kezére játszották azokat, akik vezérkedésük jellegét, jellemüket, tudatlanságukat, osztályáruló tevékenységüket kritizálták vagy leleplezték. A politikai rendőrség könnyűvé tette diktátorságukat azzal, hogy ezeket a kritizálókat vagy leleplezőket ártalmatlanná tették.” A korabeli parlamenti naplókban éppen ennek ellenkezője állapítható meg, csak fel kell lapozni Takács Ferenc és Szeder Ferenc beszédeit.

A Madzsar József-féle *Társadalmi Lexikon*ról – a kor egyik legszínvonalasabb kiadványáról – pedig egyenesen felháborító és igaztalan dolgot állít az írás: „Ezt a munkát a felszabadulás után újból ki akartuk adni. De még az a lektorátus, amely a felszabadulás után vezette a Népszava könyvkereskedést, sem találta alkalmasnak a könyvet az újból való kiadásra, a már szabadon érvényesülő kritika miatt.”

A vallomás utolsó bekezdésében pedig fogvatartói becsempészték a szövegbe ezt a cinikus önvádat. „Abban bízom, – adja Kéthly Anna szájába a szerző, a szociáldemokrata ideológia megtagadását bizonyítandó – hogy a mai rend tiszta és szabad levegőjében ezt a munkát gyorsan és könnyen elvégzik azok, akiknek ma már nem kell egy osztályállam rendőrségétől és egy osztályáruló vezéri sereg denunciól tevékenységétől tartania.” Mindezt az 50-es évek elején, az ÁVH börtönében, a kínzások és vallatások légkörében fogalmazza meg valaki!⁶

A hatóság nem vesződött a „kémkapcsolatok” felderítésével, minden teketória nélkül rögzítették a jegyzőkönyvekben azoknak a személyeknek a nevét, akiket agyongyötört szociáldemokrata áldozataik megneveztek, mint imperialista kapcsolataikat: Kéthly Anna esetében Morgan Phillips-t, a Labour Party vezetőjét, több angol munkáspolitikust és szakszervezeti vezetőt.⁷ A politikai rendőrség főleg azt kutatta, hogy a nyugati szakszervezetekkel való összeköttetés

milyen kémvizsgálókat jelentett, az angol, francia vagy az amerikai „titkosszolgálathoz” való kapcsolat jellegéről faggatóztak. Így például a Trade Union Council-ről (TUC), az angol szakszervezeti központról azt állították, hogy az az angol kémszervezet egyik ügynöksége. „Ehhez hasonló égbekiáltó ostobaságokat kellett több társammal együtt bevallani.” – ír erről már a hatvanas évek végén Kéthly Anna.⁸

Kéthly Anna perében Sarkadi István főügyész és Bakos Pál osztályvezető ügyész képviselte a vádat. A vádiratban a következő állott: „A vád: hűtlenség, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, és külföldi szervezet részére közhivatali minőségben folytatólágosan elkövetett, az állam érdekeit súlyosan veszélyeztető kémkedés büntetése.”⁹ A vádpontok indoklásánál súlyosbító körülményként említették, hogy Kéthly politikai tevékenysége „munkásáruló” volt, ugyanakkor enyhítő körülményként értékelték töredelmes beismerését, előrehaladott korát és azt, hogy „erősen ama rothadt légkör befolyása alatt állt, amely őt az SZDP vezetők részéről körülvette”.¹⁰ Végül 1954. január 20-án a Budapesti Megyei Bíróság szervezkedés kezdeményezése és vezetése valamint kémkedés miatt életfogytiglani börtönre ítélte.¹¹

1954. október 25-én előkészületek történtek a Kéthly-ügy felülvizsgálatára.¹² Molnár Erik igazságügyminiszter megkérte Dobi Istvánt, hogy az Elnöki Tanács gyakorolja kegyelmi jogát.¹³ A COMISCO főtitkára már korábban is megpróbált Kéthly ügyében változtatást elérni, pl. mikor Rákosinak címzett levelében felkérte azt, hogy biztosítsa Kéthlynek ugyanazokat a lehetőségeket, amelyeket „a Horthy-diktatúra Önnek biztosított, vagyis nyilvános tárgyalást és független védőügyvédet”.¹⁴

Kéthly – részben nemzetközi nyomásra – egyéni kegyelemmel szabadult 1954. november 19-én. Kiszabadulásához az is hozzájárult, hogy az akkor kormányon lévő angol Munkáspárt a szovjet vezetésnél követelte szabadon bocsájtását. A moszkvai olvadás légkörében ezért a Munkáspárt főtitkára, Kéthly régi jó ismerőse és barátja, Phillips Morgan személyesen utazott Kínába és Moszkvába, hogy Molotovnál kérje Kéthly Anna szabadlábra helyezését. A Szocialista Internacionálé a Rákosi-, majd Nagy Imre kormánynál is tiltakozott Kéthly fogvatartása ellen, anélkül, hogy eredményt értek volna el. Mikor végül is kiengedték a börtönből, ezt a tényt Magyarországon háromsoros hírrel jelentették be a lapok. A megbékélési játszmában, mikor kicsik és nagyobbak sorra kaptak

amnesztiát, ezt a magányos asszonyt, a szocialista értékek képviselőjét nem lehetett a börtönrács mögött felejtetni.

Ez a "szabadság" azonban csak látszólagos volt. A keserves börtönének után – miközben – az államvédelemmel figyeltették, újabb perbefogását tervezték. Ugyanakkor megpróbálták megvesztegetni. A Központi Vezetőség vezető népfronttisztviselőt ajánlott fel neki, Kéthly azonban a rá jellemző következetességgel a többpártrendszer helyreállítását szabta a politikai életbe való visszatérése feltételül. 1956 tavaszán a korábbi szociáldemokrata perekben meginduló felülvizsgálatok során Kéthly Annát is megkérdezték, hogy kéri-e ügye felülvizsgálatát, ám ő ezt a "lehetőséget" elutasította.

Kéthlyt így csak 1962-ben, – a "bizottság" egyes tagjainak ügyében lefolytatott perújítási eljárást követően – távollétében, zárt tárgyaláson rehabilitálta a Kádár-kormány. Sokatmondó dr. Holló Ottó kirendelt védőügyvéd "vádbeszédének" érvelése, amit a perújítási indítvány előterjesztésekor mondott; "...korábban a velünk szembe fordulása Kéthlynek rosszul érintett bennünket, azóta sem mellettünk, sem értünk dolgozik Kéthly. Mégis a szocialista törvényesség és a szocializmus humanitása, maga a szocializmus képes arra, hogy ha törvénysértést észlel, azt korrigálja. Ez a biztosíték arra, hogy többé nem lesz nálunk törvénysértés." S miután véleménye szerint Kéthly Anna elítélése törvénysértő volt, így kéri felmentését. Az ítélet sem volt képes egyértelműen lezárni a múltat. A kádári konszolidációt megalapozó jogi rehabilitációk sorában ez a Legfelsőbb Bíróság által meghozott döntés egyfelől hatályon kívül helyezte az 1954-es ítéletet és bizonyítékok hiányában felmentette Kéthlyt, másfelől viszont bűnösnek mondta ki abban, hogy a Magyar Népköztársaság ellen gyűlöletre izgatott, és ezért főbüntetésül 3 évi szabadságvesztésre, mellékbüntetésként a közügyektől 5 évi eltiltásra ítélte.¹⁵

Kéthly Annát 1956 után megpróbálták a sajtó hasábjain is „befeketíteni”. Ezt a célt szolgálta az a cikk is, melyet Kende István írt *Kéthly Anna pálfordulásai*¹⁶ címmel a *Népszabadság* hasábjain. „Volt hát olyan idő, amikor Kéthly Anna ugyanazt a portékát árulta itthon, mint ma Nyugaton – írja a szerző. – Ma, távol hazájától, mint egykor Horthyék alatt, ismét a legélesebben ágál a Szovjetunió ellen – de a mostani hatalomról, a népi demokráciáról legkevésbé sem nyilatkozik „mérsékelt hangon”, mint ahogyan annak idején a Horthy-parlamentben az akkori rendről beszélt.” – teszi hozzá.

Arra pedig, hogy Kéthly állítólagos önvallomása kikerült a belügyi irattárak mélyéről, szemléletes bizonyítékkal szolgál Kende István,¹⁷ amikor szó szerint idéz belőle: „Talán elhiszik őszinteségemet és lelnék számomra olyan munkát, amellyel 61 éves koromban, a hátralévő rövid idő alatt még valamit jóvá tehetek a múltamból.” Arra is ügyel az ál-Kéthly, hogy úgy tűnjön: pártjára is sarat zúdít „visszaemlékezéseiben”: „Ahogyan most összeállítom „ideológiám” rongyait, megállapíthatom, hogy a szociáldemokrácia alapvető gondolata a kapitalista rendszerbe való beilleszkedés.”

Kéthly az ENSZ előtt

Kéthly Anna, a forradalom alatt, október utolsó napjaiban újjáalakult Szociáldemokrata Párt elnöke 1956. november elsején elhagyta az országot, hogy a Szocialista Internacionálé meghívásának eleget téve, az akkor kezdődő bécsi ülésén jelen lehessen. Távollétében nevezték ki a Nagy Imre-kormány államminiszterének és lett annak hivatalos ENSZ-képviselője úgy, hogy a megbízólevelét a szovjet invázió miatt már nem tudta átvenni Magyarországon. 1956 novemberétől – megszakításokkal – 1957-ben, 1958-ban és 1960-ban igyekezett New Yorkban a magyarügy tárgyalásain jelen lenni, és lehetőségeihez mérten befolyásolni az eseményeket. Erről kéziratos naplófeljegyzései¹⁸ és kiterjedt levelezése is árulkodik.

A magyar kérdés tisztázásával megbízott Különbizottság tagjai a rendelkezésükre álló írásos információk előzetes vizsgálata után először harmincöt tanút hallgattak meg az ENSZ New York-i székházában.¹⁹ Ezután a Bizottság Európába utazott, ahol 1957. március 11. és április 16. között további 76 szemtanú került eléjük. A tanúk felkutatása és kikérdezése nem kevés fejtörést okozott a tagoknak. Az első, még New York-ban meghallgatott tanúk (Kéthly Anna²⁰, Király Béla és Kővágó József) maguk is ajánlottak további meghallgatandó személyeket. Emellett több nyugati ország kormánya (Olaszország, Franciaország, Dánia, Anglia, Belgium) és az Európában kikérdezett személyek is felhívták a figyelmet újabb tanúkra. A Bizottság felhívására több mint kétszáz menekült önszántából, írásban jelentkezett meghallgatásra, és egy részük meg is jelenhetett a Bizottság előtt.²¹

A kiválasztásnál elsőrendű szempont volt, hogy a tanú közvetlenül és személyesen átélte eseményekről nyilatkozzon. Figyelemmel voltak arra is, hogy a

meghallgatottak az ország sokféle vidékéről és különböző társadalmi csoportokból származzanak. Ennek eredményeképp a legkülönbözőbb szakmájú és helyzetű szereplőket sikerült összetoborozni, a munkástanács-tagoktól a harcoló felkelőkhöz át a politikai vezetőkig. A tanúk javarészt negyven évnél fiatalabbak voltak, így volt közöttük tizenhat éves is. A tanúk között voltak kommunista és nem kommunista meggyőződésűek is, és jónéhányan saját sorsukon keresztül a kommunizmusból való kiábrándulásuk történetét is megrajzolták. Számosan 1945. előtt éveket töltöttek börtönben vagy emigrációban, mások (esetenként ugyanazok) a '45 utáni években kerültek börtönbe, internáló-, vagy hadifogolytáborba. Egyetlen tanú sem hagyta el Magyarországot a forradalom előtt, többen csak a meghallgatás előtti hetekben érkeztek Nyugatra. Közülük nyolcat 1956 novemberében a Szovjetunióba deportáltak, de vagy sikerült megszökniük, vagy a szovjetek visszaadták őket.

A Bizottság által összeállított *Jelentés*²² alapján elmondható, hogy a tanúk magatartása, elszántsága és őszinte hazaszeretete mély benyomást tett a Bizottság tagjaira. Személyes élményeiket okosan, felelősségteljesen és józanul adták elő. Általában minden vallomás elején néhány mondatban közölték a személyes adataikat, majd az átélt és fontosnak gondolt eseményekről beszéltek. Ezután a Bizottság tagjai (időnként órákon át tartóan) kérdéseket tettek föl. Néhányan előre elkészített feljegyzéseiket olvasták föl, vagy azok alapján beszéltek előszóban.

A tanúvallomások kevés kivételtől eltekintve magyar nyelven hangzottak el. A Bizottság tagjai ezeket azonnali fordításban angolul, franciául vagy spanyolul hallhatták. A kérdéseket általában angolul tették föl, amire magyarul válaszoltak az érintettek. A tanúvallomások hossza, a 15 perctől az 5 óráig, változatos képet mutat. Szó szerinti leiratai több mint kétezer oldalt tesznek ki. A felvételekből hallható, hogy a Bizottság általános időzavarban dolgozott. Miközben szerettek volna a lehető legtöbb részletet hallani, igyekeztek belátható időn belül befejezni a munkát, hogy elkészülhessen a *Jelentés*. A Bizottságnak számos alkalommal módjában állt az egyik tanú vallomását összevetni, vagy ellenőrizni egy másik tanúéval. Voltak olyanok, akik több alkalommal is szerepeltek a Bizottság előtt.

A három, már említett, kimagasló jelentőségű tanút²³ nyílt ülésen hallgatta meg a Bizottság. A többiek azonban zárt üléseken szólaltak meg. A 111 tanú közül 81 névtelenséget kért, hisz legtöbben (nem alaptalanul) tartottak attól, hogy Magyarországon maradt családtagjaikat, barátaikat atrocitások érik. A tanúk

azonosítására a Bizottság az ABC betűit használta.²⁴

Kéthly Anna 1957. január 28-án 15 órakor került a Bizottság elé az ENSZ New York-i székházában. Alsing Andersen elnök tette föl a kérdéseket neki. „Magyarország gyarmat lett. A magyar forradalom oka Magyarország gyarmatosítása a szovjet kormány által. Bár a forradalom csak 1956 októberében tört ki, már hosszú ideje megérett.” – jelentette ki, majd így folytatta: „Mivel a Nagy Imre-kormány nem mondott le, és nem is volt erre lehetősége, a kádári vezetés nem tekinthető az ország törvényes kormányának. Következésképpen Magyarországnak jelen pillanatban egyetlen törvényes, alkotmányos kormánya van, a Nagy Imre-kormány. A Kádár-kormány bábkonstrukció, melyet a fegyveres agresszorok azért helyeztek hatalomba, hogy a külföldi közvéleményt megtéveszték, és maguk vezessék Magyarországot.”²⁵

Kéthly Anna kiterjedt levelezésében²⁶ végig nyomon követhető az az erőfeszítés, amit az ún. magyar kérdésben tett. A bizottság tagjairól, egyes ENSZ-tisztségviselőkről, magáról az ENSZ főtitkárról, Dag Hammarskjöldről alkotott véleménye hangsúlyosan megjelenik írásaiban.²⁷

„Kiáltunk a szabad világ felé, hogy ébredjenek fel végre, és segítsenek nekünk!” – írja egyik levelében. Valóban sokat tartózkodott a helyszínen, 1956 és 1960 között gyakran megfordult Amerikában. Állandó figyelemmel és aggodalommal figyelte a világpolitikai történéseket, komoly munkát fektetett az ENSZ – különösen a harmadik világból érkezett – delegátusok meggyőzésébe. Az ENSZ-hez hosszú memorandumot írt 1957 januárjában, melyben arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy „nem a nép akarata, ami érvényesül Magyarországon. Ezt a rezsimit külföldi fegyveres beavatkozás emelte hatalomba. Ők irányítják az országot és gyakorolják a zsarnokságot. Ez durva megszegése a létező nemzetközi jognak, azoknak az alapelveknek, amelyeket az Egyesült Nemzetek Alapokmánya tartalmaz és a magyar békeszerződés is magába foglal. Ezt a rendszert csupán a bevonuló szovjet fegyveres erők jelenléte tette lehetővé. Figyelembe véve, hogy az Egyesült Nemzetek Alapokmánya tartalmaz egy paragrafust a törvényes jogok megszegéséről és az okmány kiter a szükséges lépések megtételére, sürgetem, hogy alkalmazzák is ezeket a lépéseket.”²⁸

1961-ben már korábbi, ENSZ-szel kapcsolatos illúziói – ha voltak – eloszlottak. Csalódását így összegzi egyik levelében: „A klasszikus gyarmatosítás minden feltétele jelen van a kelet-európai országokban: idegen megszállás,

politikai jogtalanság, gazdasági függőség és kizsákmányolás...Ők ezekre a tényekre válaszolva hangsúlyozták, hogy mi „saját kormány”-nyal rendelkezünk, tagjai vagyunk az U.N.-nek mint önálló, független állam. Ezeknél a beszélgetéseknél derült ki a legjobban, hogy az U.N. mennyire hazugságokra van felépítve. Az Emberi Jogok Deklarációja, az U.N. alapokmányának rendelkezései a kelet-európai országokban (és a Szovjet-Unióban is) csak papírrongyok, akkor is azok voltak, amikor ezek az államok felvételt nyertek az U.N.-be. Hogyan lehet erkölcsi súlya egy szervezetnek, ha alapelveivel ellentétes tagok foglalnak benne helyet?”²⁹

Kéthly Anna ENSZ-beli küzdelme két irányban bontakozott ki: egyfelől az ENSZ Ötös Bizottságának támogatása, széleskörű kapcsolati tőkéjének kamatoztatása, másfelől az ENSZ-delegációk vezetőivel, tagjaival folytatott beszélgetések, tanácskozások. Egyszóval a magyar kérdés képviselte, folyamatos napirenden tartása. Bár a hatvanas évek elején csökkent az érdeklődés, egészen az évtized közepéig a „magyarügy”-et nem vették le a napirendről. Viszont az ENSZ közgyűlésén nem tartottak róla vitát. Az utólagos értékelések szerint a magyar kérdés az ENSZ egyik nagy kudarca volt, a vizsgálat nagyhatalmi időhúzásnak is tekinthető.

1963. március 21-én Kádár János amnesztia-rendelete végérvényesen „kifogta a szelet” az 56-os emigráció vitorlájából...

Kéthly Anna megfigyelése

1956 után a külföldre irányuló propaganda³⁰ külön területe volt a nyugati magyar emigráció befolyásolása, megosztása, esetleges megnyerése érdekében kifejtett tájékoztatás és agitáció.³¹ Az emigráció bomlasztása érdekében az agitációt kiegészítendő, a belügyi szervek előszeretettel alkalmaztak hírszerzőket és beépített „álemigránsokat” is.³²

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt az Emigrációban angliai, osztrák, belgiumi, francia, svájci és német szervezeteiről már 1958-ban objektum dossziét³³ állítottak fel. A magyar szociáldemokrata emigrációról az első nagy összefoglaló a Belügyminisztériumban 1960-ban készült el.³⁴ A BM II/3-b alosztálya részletesen elemezte a magyar szociáldemokrata emigráció kialakulását, az 1956 előtti, majd a forradalom utáni helyzetét, csoportosulásait és szervezeti felépítését, programjait. „Ellenséges tevékenységét” négy területen jelölte meg: 1. a „magyar

ügy” napirenden tartása, 2. a hírszerzés vonala, – ti. feltételezéseik szerint az ismertebb vezető szociáldemokrata emigránsok közvetett vagy közvetlen formában kapcsolatban álltak nyugati hírszerző szervekkel – 3. a hazai „jobboldali” szociáldemokratákkal való kapcsolattartás és segélyezés, valamint 4. a tömegkommunikáció, a nyilvános gyűlések felhasználása a vezető nyugati politikusok megnyerésére. Folyamatosan készültek a belső tájékoztató jelentések, melyben a belügyi ellenőrzés alá vont személyek kül- és belpolitikáról szóló véleményét elemezték.³⁵

Az emigráció legismertebb tagja, Kéthly Anna az otthon maradottakkal való kapcsolattartásra a legális lehetőségeket is kihasználta. Óvatos volt, s csak olyan kiutazókkal beszélt, és azoktól kért tájékoztatást a magyarországi helyzetről, akiket korábban ismert. Nem véletlen, hogy a hírszerző szervek ezeket a személyeket környékezték meg, kapcsolták hálózatukhoz.³⁶ Így naprakészen ismerhették Kéthly üzeneteit, tudtak utazásairól, négy szemközt elhangzott beszélgetéseiről. Figyelték és felbontották a magyarországi fedőcímmre küldött leveleit, küldeményeit. Kéthly Anna tevékenységének értékelésére a Belügyminisztérium II/3. osztály 5. alosztálya 1959 elején külön személyi dossziét állított fel.³⁷ A nyolc dossziében összegyűjtött óriási iratanyag jól dokumentálja a hírszerző szervek Kéthly lejáratására szervezett akcióit.³⁸ Kéthly Anna ENSZ-beli szerepésének ellensúlyozására egy közel harmincoldalas, négy nyelven – a követségek útján – terjesztett propagandaanyagot állítottak össze „Mérlegen” címmel³⁹, melyet Kéthly börtönben írt állítólagos „önvallomásából” ollóztak össze.

Árulkodóak azok a mondatok, melyeket fiatalkoráról írt: „Az otthoni és a zárda-élettel teljesen lágy viasszá formáltak. A körülményektől és külső személyektől függött, hogy jó vagy rossz célra formálják meg ezt a viaszt.” Az állambiztonságnak erre a viaszhasonlatra felfűzött rágalma arra szolgált, hogy Kéthlyt mint egy befolyásolható, labilis, viaszként formálható és hajlítható, megbízhatatlan személyiséget mutassa be.

„Kéthly Anna itt, Kéthly Anna ott, Kéthly Anna mindenütt. Hol cikkeket ír, hol beszédeket mond, hol nyilatkozatokat ad. Sokat szerepel, de – mégis kevesen ismerik” – így indul az anyag, majd felsorolja a manipulálható és megbízhatatlan asszony bűneit. Kéthlyt, mint mindenben és mindenkor bűnös politikust mutatja be, aki Horthyt és Rákosit is egyaránt kiszolgált, s az országot

és a szociáldemokrácia ügyét elárulta. 1956-ban a "Kéthly-féle párt erőszakkal hatalmába kerítette a *Népszavát*". Később az állítólagos szociáldemokrata szerző arról ír, hogy hány tízezer "eltévelyedő" tért már vissza Magyarországra, ahol semmi bántódásuk nem történt. "Az ellenforradalom által lerombolt vagy megsérült házak helyreállítása, az ország gazdasági életének mindenki részéről érezhető megélénkülése a magyar nép nagy tömegeinek világosan látható jólétemelkedése. Ezek a tények, amelyekről Magyarországon megforduló külföldiek lépten-nyomon közvetlen tapasztalatokat szerezhetnek, sorra cáfolják Kéthly Annának a szocializmust építő Magyarország "alkotóképtelenségéről" terjesztett rágalmaint."⁴⁰

A propagandaanyagot mintegy négyezer példányban sokszorosították. A fedőtörténet szerint a füzetet egy Kéthly-ellenes szociáldemokrata emigráns készítette. A terjesztését körültekintően szervezték meg, külügyi futár útján megfelelő példányszámban eljuttatták a bécsi, párizsi, brüsszeli, berni és londoni követésekre. A Belügyminisztérium két röpcédulát tervezett, az egyiket Európában, a másikat Izraelben kívánta terjeszteni. "A röpcédulákat felváltva, kb. 5–6 fajta borítékba csomagoltuk. A címezés úgy történt, hogy csak balkézszel írtunk, kb. 6–7 fajta elválogatott írással. A levelek bedobása szintén problémát okozott, négy után a városban csak kevés levelesláda található fel. Egy ládába 3–4 levelet dobtunk..."

Arról, hogy hogyan hatottak Kéthly Annára ezek a támadások, árulkodik a következő állambiztonsági jelentés: „Kéthly nagyon fáradt és kimerült ember benyomását keltette, aki időközönként idegességét annyira nem tudta türtőztetni, hogy sírva fakadt, s elismerte, hogy rettenetes honvágy gyötri. Ennek kapcsán kijelentette, hogy azért senki sem gondoljon a hazamenetelre, mert elképzelhető, hogy hogyan bánnának vele, ha még idekint is állandóan figyelik az embereket. Célzott a röplapakcióra, mely személye ellen irányult, s nem tudja elvenni a kedvét a munkától, csak bántja.”⁴¹

A BM II/3-b. alosztály készítette el azt az 1961. július 6-án kelt javaslatot,⁴² hogy az osztály birtokában lévő dokumentumok alapján Kéthly kompromittálására levélakciót hajtsanak végre. Az „ügy” háttérében egyfelől egy levélkópia állt, melyet 1946. január 7-én Kéthly írt Reisinger Ferenc szociáldemokrata országgyűlési képviselőnek, s ebben védelmébe veszi a Somogy megyei csendőröket, akiket internálótáborban helyeztek el, s kifogásolja az ott

lévő rossz körülményeket.⁴³ Másfelől éppen ekkoriban jelent meg a londoni emigráns *Népszavában* (1961. május 1.) Kéthlynek egy cikke, melyet „*Magyarok Eichmannról. Kéthly Anna megemlékezése*” címmel írt, s melyben elítéli a német fasiszták második világháborúban elkövetett cselekményeit. Mivel az akció szervezői úgy ítélték meg, hogy az egyazon szerzőtől származó levél és cikk éles ellentétben áll egymással, elhatározták, hogy levelet küldenek a Nyugaton élő szociáldemokratáknak, az emigrációs szervezetek vezetőinek ezzel kapcsolatban. Tamás József, Svájcba disszidált szociáldemokrata nevében írták alá, s a berni rezidentúrán keresztül terjesztették. Móró István rendőr alezredes, osztályvezető az illegális terjesztéssel kapcsolatban az alábbi javaslatot tette: „nyomdatechnikailag könnyen megoldható, hogy a Londonban megjelenő *Népszavában* nyomtassuk bele, úgyhogy a rendelkezésünkre álló augusztusi példány első lapját változatlanul benyomtatjuk és a belső részébe, megfelelő tördeléssel a leleplező anyagot vihetnénk át. A másik megoldási lehetőség, hogy egy Nyugaton kiadott brosúra fedőlapjába kössük, és brosúra formában illegálisan terjesszük.” (3–400 példányban)

Kéthly Anna az otthoni szociáldemokraták egy csoportjával is kapcsolatot tartott (Révész Andrással, Kelemen Gyulával, Zentai Vilmossal, Fischer Józseffel). Főleg olyan kint tartózkodó személyekkel beszélgetett, és kért tőlük tájékoztatást, akiket korábban ismert. „Ezek közül a jelentősebb személyek hálózati tagok. Így a lényeges üzeneteit – nincs határozott utasító és irányító jellegük – ismerjük, és az országból kivitt hírek tudomásunkkal, illetve az elhárítás tudomásával történik.” – írta a belügyesek részére egy „Ferencz” fedőnevű ügynök⁴⁴, aki a továbbiakban így jellemezte Kéthly Annát: „Kéthlyt nagyon befolyásolható és eléggé kiskaliberű embernek ismerem, annak van igaza előtte, aki utoljára beszél vele, nagyon határozott és kapkodó, nem kimondottan pénzéhes típus, de szereti a polgári, kényelmes életet, politikai ideáljai is az angol munkáspárti vezetők. Kéthlyt elég jól ismerem, s vele a kapcsolatot, ha ennek a technikai előfeltételei megszűnnek, akár írásban, akár szóban felvehetem.”

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1961. június 6-án határozatot⁴⁵ hozott az emigrációs propagandáról. A hatvanas években jelentős változások mentek végbe a magyar emigráció és Magyarország kapcsolataiban. Nagy hatással volt a magyar emigrációra a VIII. pártkongresszus határozata, a törvénysértő perek lezárása és az 1963-ban meghirdetett amnesztia. Az ENSZ az ún. magyar kérdést

1956 és 1962 között tartotta napirendjén, ezt követően a kérdés gyakorlati elhalása jelentősen csökkentette a nyugati kormányok szemében a magyar emigráns politikusok értékét.⁴⁶

Dr. Ravasz Károly egykori kisgazdapárti politikus 1962-ben tért haza az emigrációból. A belügyi szervek Kéthly Annával és más emigránsokkal való személyes, jó kapcsolatai miatt felkérték Ravaszt arra, hogy készítsen feljegyzéseket az emigrációs ügyekkel kapcsolatban. A Nemes Dezső aláírásával megjelent, a PB számára írt szigorúan bizalmas jelentés szerint "számolnunk kell avval, hogy az emigrált szociáldemokraták körében a hazatérési vágy erősödik, és helyénvaló a hazatérést általában megkönnyíteni. Ehhez az is szükséges, hogy aki munkaképes, annak hazatérése esetén munkát biztosítsunk, aki már nem munkaképes, annak – egyéni elbírálás alapján – kegydíjat állapítsunk meg."⁴⁷ A hazatérők egy részét már nyugaton megpróbálták beszervezni,⁴⁸ a szociáldemokrata emigráció képviselőiről ilyen módon is adatokhoz jutni.

A magyar pártvezetés egy időben hangsúlyt fektetett arra, hogy a már idős és sokat betegeskedő politikust hazatérésre bírja. 1962. november 17-én Kéthlyt brüsszeli lakásán felkereste Ravasz Károly, s beszámolt neki magyarországi tapasztalatairól. „Megállapítottam, hogy Kéthly Anna kétségtelen jó szándéka és jóakarata ellenére az itthoni helyzetet hamis megvilágításban látja, és beszámolómat meglehetősen szkepticizmussal fogadta, bár úgy hiszem, hogy a tények felsorolása nem volt rá teljesen hatás nélkül... Elutasító magatartásában meginogva Kéthly Anna végül arra kért, hogy hat hónap után mondjam el vagy írjam meg neki, hogy fenntartom-e azt a kedvező véleményemet, melyet a hazai helyzetről előtte ismertettem. Én ezt meg is ígértem neki.”⁴⁹ S bár Kéthly leveleiből végig kiérződik a honvágy, a politikai feltételek hiánya miatt mégsem térhetett haza.

Révész András volt az első magyarországi szociáldemokrata, aki 1971-ben turista útlevelemmel felkereste Helsinkit, Stockholmot, Koppenhágát, s ott párt- és kormányfunkcionáriusokkal megbeszéléseket folytatott. Kifejtette, hogy Magyarország a nyugati közösséghez kíván orientálódni és az ottani testvérpártok szolidaritásától várják ennek előmozdítását. Tizenöt év után ez volt az első alkalom, hogy a Magyarországon és az emigrációban élő szociáldemokrata vezetők kicserélhették nézeteiket. Révész András „reményteljes pesszimizmussal” nézett a várt változások elé.

„Valami furcsa nyugtalanság van közöttünk, – írta Kéthly Anna – mintha valakinek szerepe vagy felhatalmazása volna, hogy bennünket szétszaggasson. Az *Alternatíva* elkészülése óta különösen tele vagyunk kémekkel, bajkeverőkkel, akik – szerintem hazai megbízásból – arra törekszenek, hogy az exilpártok között a legaktívabbat, a magyart tegyék tönkre.”⁵⁰ Kéthlyék meggyőződése volt, hogy az *Alternatíva* megszületése óta éleződött ki a helyzet. A programnak Magyarországon nagy sikere volt, ami arra is bizonyíték, hogy az ország nem volt olyan hermetikusan elzárva, beszivárogtak a nyugatról érkező hírek, amelyekről a kormány a közvéleményt meg akarta óvni. Kádáréknak nem csupán presztízs-okokból, hanem jól felfogott gazdasági érdekből is szükségük volt arra, hogy rágalmak és besúgók hamis információinak terjesztésével megbontsák és elhallgattassák az emigrációt. A lejáratai akciók szervezésének, az emigráció szétverésére tett kísérleteknek a magyarországi rendszerváltás és a világpolitikában bekövetkező változások vetettek véget.

JEGYZETEK

¹ In: Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei. Budapest, 1964. 133.

² Kéthly Anna vizsgálati dossziéja, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) III. 20. sz. (101-5083/1/5)

³ Kéthly Anna vizsgálati dossziéi: ÁBTL III. 20. a-d. sz. (101-5083/1/54, V-145180/1-4)

⁴ Az újságcikkekben a kommunisták csak a „haladó”, „szabadság”, „demokrácia”, „béke” stb. szavak környezetében szerepelhettek. Az ellenség ezzel szemben csak „reakciós”, „fasiszta” és „a nép ellensége” lehetett. Egy sor, korábban értéknek számító fogalmat igyekeztek kitorolni a köztudatból: Isten, nemzet, család, ima, magyar, egyház, üdv, szeretet stb. Azok a szavak, amelyek továbbra is funkcionálhattak, csak újfajta szóösszetételekben szerepelhettek: „haladó hagyomány”, „szocialista hazafiság”, „szocialista erkölcs”, „haladó értelmiség” stb. Átalakították még a nyelvtant is. A korabeli szakmunkákban ilyen kijelentéseket találhatunk: „Amikor kezdetét veszi a szocializmus építése, a nyelv történetében is új korszak kezdődik”; „Nyelvünk új korszakának tanulmányozásában nekünk magyar nyelvészeknek döntő segítség Sztálin elvtárs tanítása, a Szovjetunió példája.” idézi: Alexa Károly: Írók...! Írjatok!...Remekműveket...! In: Ötvös István (szerk.): Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Piliscsaba, PPKE BTK, 2004. 204.

⁵ Lásd erről részletesen: Horváth Átila: A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején. Média tudományi Intézet, 2013. (Média tudományi Könyvtár 7. Sorozatszerkesztő: Koltay András – Nyakas Levente)

⁶ Távoli hasonlóság érezhető a bűnösségét beismerő Rajk László vallomásával, melybe egyúttal becsempészte ártatlansági nyilatkozatát is. „Az ügyész úrnak a legtöbb megállapításával teljesen egyetértek – mondta az utolsó szó jogán – és itt természetesen nem a szinte mellőzhető és az amúgy sem fontos részletekérdésekre, hanem a lényegre gondolok.” Rajk László és társai a Népbírósgáz előtt. Szikra, Budapest, 1949. 143.

- ⁷ Még 1957-ben is mint „ellenségeket” említi meg egy újságcikk ezeket a politikusokat, akik úgymond Kéthlyt „több évtizedes politikai pályafutása során hol tudósításokkal látták el, hol pedig a magyar politikai, gazdasági, katonai és egyéb helyzetéről kértek tőle jelentéseket...” Lásd: Kende István: Kéthly Anna pálfordulásai. In: *Népszabadság*, 1957. január 27. 9.
- ⁸ Kéthly Anna vezércikke, *Irodalmi Újság*, 1968. március 15. 1.
- ⁹ Kéthly Anna ügyét eredetileg a Kálmán József és társai peréhez akarták kapcsolni, de aztán még a bírósági tárgyalás előtt különválasztották és a továbbiakban egyéni ügyként kezelték. (ÁBTL III. 20-a, 20-b, 20-c, 20-d sz. dossziék)
- ¹⁰ Kéthly Anna vádirata, lásd vizsgálati dossziéi u.o.
- ¹¹ Kéthly Anna vizsgálati dossziéi: ÁBTL III. 20. a-d.sz. (101-5083/1/54, V-145180/1-4)
- ¹² A BM Vizsgálati Főosztályán 1954. október 25.-én készült egy vizsgálati terv a Kéthly-ügy felülvizsgálatára, melyet azután eljuttattak. Az 1956. augusztus 4.-i jelentésben Kovács János főosztályügyész és Cseh Géza ÁVH százados már arról ír, hogy „...Mivel Kéthly nem kérte ügyének felülvizsgálatát, így azt nem folytattuk le, mindössze részletesen kihallgattuk őt ügyére vonatkozólag. Mindent visszavont... Mivel azonban nem kérte a felülvizsgálatot, ügye további elintézését nem igényel.” (ÁBTL III. 20. sz. 101-5083/1/54. dossziéja)
- ¹³ Morgan Phillips Edith Summerskille és Clem Attlee-vel utazott Moszkvában keresztül Pekingbe. Molotov kérésükre azt válaszolta, hogy nem avatkozhatnak egy „független ország” belügyeibe. (Bölcsöldi Andor szóbeli közlése, 1993. október 10.)...továbbá Kéthly Anna levele Libik Györgynek, 1962. július 19. „Molotov azt felelte, hogy Magyarország független állam, neki nincs módja arra, hogy belügyeibe avatkozzon. Mire Morgan Phillips úgy válaszolt: „én jól tudom azt, hogy Magyarország független állam, de ön adhatja nekik egy jó tanácsot!” Ez a „jó tanács” rövid idő múlva megérkezett Rákosiékhoz, akik rögtön áttettek engem a Gyűjtőfogház kórházába, egy kis feltáplálásra, mert nagyon le voltam fogyva...” Lásd erről: Ständeisky Éva: Kéthly Anna levelei Libik Györgyhez. In: *Kéthly Anna emlékszáma*, Friedrich Ebert Stiftung, 1990. december 18.
- ¹⁴ *Hungária*, 1951. április 20. 2.
- ¹⁵ A bíróság ezt az időt azonban letöltöttnek vette a letartóztatásban eltöltött idővel. Kéthly tehát 1950 és 1954 között ülte le azt a büntetést, amelyet az 1962-es ítélettel róttak ki rá. (ÁBTL III. 20-a.sz. V-145180/1. sz. dossziéja)
- ¹⁶ *Népszabadság*, 1957. január 27. 9.
- ¹⁷ A cikke bevezetőjében így utal erre a tényre: „Most, hogy kezembe kerültek Kéthly Anna visszaemlékezései...” uo.
- ¹⁸ Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kéthly Anna fond, 469/1747. és 1784.
- ¹⁹ Report of the Special Committee on the Problem of Hungary: A Summary [Az ENSZ magyar kérdéssel foglalkozó Különbizottsága jelentésének összefoglalója], 1957 OSA Archivum, továbbá feldolgozás erről: A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia. Szerkesztette: Békés Csaba és Kecskés D. Gusztáv. Magyar ENSZ Társaság, 2006.
- ²⁰ Lásd Tanúságtevők az ENSZ előtt 1957. Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2010. (Kéthly Anna 30–63.) Kéthly Annát 1957. január 28-án és február 1-én hallgatták meg.
- ²¹ A New York-i tanúk meghallgatásáról hangfelvétel nem maradt fenn. (Vallomásaik angol nyelvű átirata azonban olvasható.) Az európai tanúvallomások hangfelvételei, egy-két kivétellel, teljes hosszban megmaradtak. Ezekből az Open Society Archives (OSA) honlapján háromperces részleteket tett közzé.

- ²² Az 1957. június 12-én elkészült *Jelentést* a Közgtyűlés szeptember 14-én elfogadta. Az ENSZ történetében példátlan publicitást kapott anyagról Kéthly Anna elismerő véleményét fogalmazott meg. Lásd Kéthly Anna levele Ravasz Károlyhoz, 1957. 08. 04. OSZK Kéthly Anna-fond 469/5520.
- ²³ Kéthly Anna az ENSZ-ben–Lásd erről: Száműzve, de le nem győzve. Kéthly Anna emigrációs levelezése, 1957–1976 (Szerk.: Zichy Mihály) OSZK, Széplalom Könyvműhely, Budapest, 2007 – 4. fejezet: Az ENSZ. Politikai háttér. 97–140.
- ²⁴ A 111 tanúvallomás közül hangfelvétel formájában (a legjobb tudásunk szerint) 65 maradt fenn. A New York-i meghallgatások közül egy sem, az európaiak közül szinte mind.
- ²⁵ Tanúságtevők, i. m. 47.
- ²⁶ Lásd erről Kéthly Anna New York-i levelezéséből (1956. november–1957. május) Közli: Strassenreiter Erzsébet In: *Múltunk*, 2004/1. 211–244.
- ²⁷ Lásd erről Száműzve, de le nem győzve. Kéthly Anna emigrációs levelezése i. m. 97–140.
- ²⁸ Szabadságot Magyarországnak! Kéthly Anna (1956–1976) Írások, beszédek, tanúságtétel a magyar szabadságért a száműzetésben. A Kéthly Anna Alapítvány kiadása, Budapest, 1994. 28.
- ²⁹ Kéthly Anna levele Sekers Miklósékhöz. 1961. január 5.– OSZK Kéthly Anna Fond 469/599
- ³⁰ E propaganda „elméleti megalapozása” *„A magyar emigrációval kapcsolatos feladataink”* című előterjesztés. MNL XIX-J-1-o KÜM Kollégium Külföldi Magyarok Önálló Ref. 00100/15/1957 szig. titk. Sz. A Corvina Kiadónál elkészített köteteket – hogy ne zavarják a kiadó kereskedelmi ügyleteit – a fiktív Pannónia Kiadó név alatt jelentették meg, s azok a nyugati magyar vezetők elleni propaganda legfőbb, idehaza és külföldön egyaránt terjesztett eszközei *lettek*. (Lásd: Erőss Ferenc: Magyar munkászervezetek Nyugaton. Pannónia Kiadó, 1961.) Erőss Ferencet 1955 óta használta a belügyi vezetés az emigráció elleni hírszerző és bomlasztó munkára. BM Központi Levéltár Közigazgatási Államtitkári Hivatal Irattári Osztály, miniszteri iratok, 4375. 1-a/193. 1969. év
- ³¹ A külföldre irányuló propagandatevékenységet a Külügyminisztériumban dolgozták ki. Ennek lépéseiről, a Magyarok Világszövetségének felállításáról, a fekete, fehér és szürke propagandáról lásd részletesen Szabó Juliet tanulmányát: Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propagandatevékenysége 1958 és 1963 között. In: *Múltunk*, 2009/2. 180–221.
- ³² Lásd erről Szabó Miklós: Csendes háború. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1984. A szerző több alkalommal készített interjút Szabó Miklóssal, aki a Társadalmi Unió civil szervezet volt elnökével.
- ³³ ÁBTL OD-2818. Először a BM II., Politikai Nyomozó Osztályához, később, 1963 után a III. Főcsoportfőnökségének I. számú Hírszerző Csoportfőnökségéhez tartozott a külföldön élő magyarok ügye, mint önálló tárgykör. A csoportfőnökség 7-es számú csoportjának feladata volt a lojális emigráció támogatása és az ellenséges emigráció bomlasztása.
- ³⁴ ÁBTL Összefoglaló, 1960. február 17. OD-2818.
- ³⁵ Belső tájékoztató jelentések 1958–1965, ÁBTL A-1362
- ³⁶ Lásd erről Modor Ádám beszélgetését Hankiss Ágnessel, a Hamvas Intézet főigazgatójával. In: *Magyar Nemzet*, 2002. április 20.
- ³⁷ Kéthly Anna emigrációs iratai ÁBTL K-1919/1-8. A Kéthly Anna felé forduló „érdeklődést” megalapozta az MSZMP KB PB határozata az emigráció felé irányuló propagandatevékenységről. MNL M-KS 288. f. 32/1959/7. 6.e.
- ³⁸ Kádár János 1958-ban azon az elvi állásponton volt, hogy „a bomlás az emigráció normális folyamata, és a mi helyes politikánk az, ami elsősorban bomlasztja őket. Nem kell azt csinálni, hogy megkérjük Kéthlyt, kicsit

ócsárolja Kővágót is, Kővágót pedig megkérjük, hogy emlegesse Kéthly öreganyját. Nem ez a döntő.” MNL M-KS 288. f. 5/1958/88. é.e. Jegyzőkönyv a PB 1958. július 29-i üléséről.

³⁹ Kéthly Anna emigrációs iratai. ÁBTL K-1919/5. Az anyag, valamint a később készült rölapok elterjesztésével a BM illetékesei azt a látszator igyekeztek keltetni, mintha azt valamelyik Kéthly-ellenes szociáldemokrata emigráns csoport készítette volna.

⁴⁰ Kéthly Anna emigrációs iratai...uo.

⁴¹ Jelentés Kéthly Anna amerikai útjáról. Bécs, 1959. március 13. ÁBTL K-1919/2. dosszié, Kéthly Anna megfigyelési anyagai.

⁴² ÁBTL K-1919/5 és 8. dosszié, Kéthly Anna megfigyelési anyagai

⁴³ Lásd erről Hankiss Ágnes: Kéthly Anna lejárata A kommunista állambiztonság eszköztára. Hamvas Béla Kultúrkutató Intézet, 2013.

⁴⁴ Jelentés Kéthly Annáról, 1959. szeptember 26. és október 10. (ÁBTL K-1919/3. dosszié, Kéthly Anna megfigyelési anyagai) – ifj. Király Géza („Ferenc”, illetve „Kristály” fedőnevű ügynök). Lásd róla Varsányi Erika: A barikád két oldalán...Szociáldemokrata „figyelők” és megfigyelték. In: *Betekintő*, 2013/1. 5-7.

⁴⁵ Az MSZMP KB PB 1961. június 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról. Szigorúan titkos. MNL M-KS 288. f. 20/1961/184. é.e.

⁴⁶ Lásd erről: *Jelentés az emigrációs propagandáról* szóló 1961. június 6-i politikai bizottsági határozat végrehajtásáról, 1963. május 14. MNL, M-KS-288. f. 5/300. é.e.

⁴⁷ Jelentés a PB-nek dr. Ravasz Károlynak, az emigrációs ügyekkel kapcsolatos feljegyzéséről, 1962. december 30. MNL, M-KS-288. f. 5/289. é.e. valamint a szociáldemokrata emigrációról az MSZMP PB által készített anyag MNL, 288. f. 32/16. é.e. 45-48.

⁴⁸ Egy sikertelen beszervezési kísérletre került sor pl. Baranyai Tibor (Balotte fedőnevű) jelölt esetében. Baranyai Tibor anyaga, ÁBTL K-1480

⁴⁹ Ravasz Károly Kádár Jánosnak, 1962. december 1. (idézi: Huszár Tibor: Kedves, Jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből, 1945-1989. Budapest, 2002. 230-232.

⁵⁰ Bölcsföldi Andor és Kéthly Anna levélváltása, Stockholm, 1975. március 26. Kéthly Anna hagyatéka. OSZK Kt.

HORVÁTH JÁNOS: KÉTHLY ANNÁVAL AZ EMIGRÁCIÓBAN

Szívesen emlékezem a szociáldemokratákról az emigrációban, akár úgy, mint a forradalom résztvevője, akár úgy, mint kisgazdapárti politikus. Közel voltunk egymáshoz.

Talán azzal kezdeném, hogy Kéthly Annát¹ jól ismertem már az 1945–46-os Nemzetgyűlésből, melynek alelnöke volt. (Akkoriban az Országgyűlés elnöklője és a szónok között valahogy szorosabb volt a kapcsolat. Én, mint a szövetségi törvény előadója gyakran megjelentem a pódiumon, Kéthly Anna pedig ott ült mögöttem.)

Az igazi tartalma az együttműködésnek a forradalom után alakult ki közöttünk. A Szovjetunió politikájának fordulata okán történő katonai beavatkozás és az azt kiváltó szabadságharc valós történetének, eseményeinek hírei fogyatkoztak, eltűnővé váltak. Engem igen bosszantott, hogy a nyugati sajtó, amit rádión hallottunk, azt mondta, a szovjet hadsereg megjelent Magyarországon rendet csinálni. (Nem tudom, hányan vagyunk, akik erre a szófordulatra emlékszünk még.)

Az, hogy Budapesten a nagykövetségeknek jegyzékeket, meg memorandumokat adtam, nem sokat ért.

Én magam a felháborodás és kiábrándultság érzéseivel kíséreltem megtenni a lehető. Mivel ennek olyan kevés és sekélyesedő hatása látszott, szükségét éreztem elhagyni hazámat. Azt gondoltam haragosan, hát én elmegyek és tiltakozom! Cselekvéseimet azzal a hivatástudattal, kötelességérzettel indokoltam, hogy 1945 és 1947 között a magyar parlament tagja voltam, a forradalom győztes napjaiban a Gazdaságpolitikai Tanács elnöke. Bízam abban, hogy szavamnak több hitele van, mint az egyéb tájékoztatásoknak.

Azt gondoltam, hogy külföldön tiltakozom, mint volt országgyűlési képviselő. 1956. november 9-én mentem Bécsbe, ahol igyekeztem a diplomácia

és a média eszközeit, intézményeit elérni.

Azzal a szándékkal mentem el, hogy három-négy héten át kipróbálom magam a világ tájékoztatásában! Ez a forradalom során többünkben megfogalmazódott, különösen idézem Bibó Pistát: ráébreszteni a világot, és főképp a két nagyhatalmat, az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót, arra, hogy jobb, ha Közép-Európában békesség van. Hiszen a Szovjetunió elismerte a forradalmi magyar kormányt, amit kifejezetten demonstrált, hogy Tildy Zoltánnal tárgyaltak olyan magas rangú szovjet vezetők, mint Anasztasz Ivanovics Mikojan és Mihail Andrejevics Szuszlov.

Ezzel a külpolitikai misszióval és azon elképzeléssel hagytam el az országot, hogy három-négy hét után majd hazajövök. Nem így történt: negyvenegy évvel később került erre sor. Hazulról egyre erősebben tanácsoltak, ne jöjjenek, mert a Pravdában a szalagcím az, hogy az áruló Horváth János azt mondja, a Szovjetunió gyarmatosítja Magyarországot. Szóval, rossz néven vettek az ilyen dolgokat... Nem kerültem tehát haza.

Velem hasonló gondolkodású emberekkel, a forradalom még bennünk élő lendületével *Magyar Forradalmi Tanács* néven jelentünk meg. Ennek nyilatkozatát magam írtam egy darab papírra, a „Magyar Forradalmi Tanács alakulása” címmel. Először talán kilencen szignáltuk. Majd 1957. január elején formálisan is megalakult a Magyar Forradalmi Tanács, hetven–nyolcvan taggal.² Ez az esemény már a sajtó és a diplomácia teljes figyelmét bírva deklarálta a magyar forradalom és szabadságharc teljes realitását. Ez volt a magyar forradalom intézményesített emigrációjának nyitókapuja. A következő hónapok, esztendőik során innen formálódott a szabad Magyarország képvisellete, majd a belőle és vele kibontakozó diplomáciai és közéleti tevékenységek.

A Magyar Forradalmi Tanács elnökévé Kéthly Annát választottuk. (Azért is őt, mert Kéthly Anna a Nagy Imre-kormány beiktatott minisztere volt.) Megkezdődött a napi rendszeres munka, azonban Kéthly Anna általában nem volt jelen. Szellemisségében annál inkább. A Magyar Forradalmi Tanácsban benne volt mindenki, aki a forradalomban valamilyen szerepet is játszott, beleértve példának okáért Faludy Györgyöt.³ A szociáldemokrata pártot Benjámín Olivér képviselte. (A név talán többek számára ismerős.) Benjámín Olivér gyakran szónokolt, általában Kéthly Anna nevében is. Mikor a Magyar Forradalmi Tanács átkerült Párizsba, majd New Yorkba, akkor Kéthly Anna is része volt a

történeteknek.

A Magyar Forradalmi Tanács egy intézmény lett, amelynek irodája, konferenciaterme volt, ahol a napi ügyvitellel megbízott személy Kiss Sándor⁴ volt, a Független Kisgazda Párt politikusa, a Parasztszövetség elnöke és nem utolsósorban Kéthly Anna jó barátja, bizalmasa. Kéthly Anna nem könnyen fogadott valakit a bizalmába, Kiss Sándor ebben a tekintetben kivételes, pedig nem volt szociáldemokrata. Falusi parasztyerekből lett tanárember, aki az ellenállási mozgalomban vezető szerepet töltött be. Kiss Sándornak megvolt az a talantuma, az a hitelessége, ami miatt Kéthly Anna megbízott benne.

Az intézményünk jól működött. Kéthly Anna ügyeit azonban többnyire nem a Magyar Forradalmi Tanács apparátusán keresztül intézte. Nem is nagyon volt New York-ban. Ő inkább Londonban, Brüsszelben vagy valahol másutt Európában tartózkodott. New York-ban Kéthly Anna vendég volt, amire ő nagyon kényesen ügyelt is. Az International Ladies' Garment Workers' Union (ILGWU) gondoskodott róla. Tőlünk nem fogadott el támogatást, pedig a tanácsot több helyről is szponzorálták az Egyesült Államokból.

A szervezetünk folyamatosan formálódott, idomult a közeg kívánalmaihoz. Mikor Kéthly Anna elnökölte a Magyar Forradalmi Tanácsból alakult Szabad Magyarország Nemzeti Képviselétét, artikulálódott az igény, hogy a szervezet egyesüljön a korábbi magyar emigrációval, nevezetesen a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal. Ennek megalakulása még 1949-re datálható, az első emigránshullám idejére. A magyar emigráció támogatásának feltétele – 1947 után – amerikai hivatalos részről két személy volt: Nagy Ferenc⁵ és Peyer Károly⁶. Persze, Barankovics István⁷, Sulyok Dezső⁸, Kállay Miklós⁹ korábbi miniszterelnök, sorolhatnánk tovább, szintén számon tartott tagjai voltak az emigrációnak, de nem kitételei. Varga Béláékkal tehát igen hosszú tárgyalások kezdődtek. Végül a korábbi emigrációból három személy kapott meghívást: Nagy Ferenc, Auer Pál¹⁰ és Kovács Imre. Varga Béla,¹¹ jóbarátom Amerikában egyfajta szimbólum volt. Olyan ember, aki a maga elegáns papi palástjával kész jelenségnek számított a társaságokban.

Miután a két szervezetek egyesülése kudarcnak bizonyult, nekem lett a legtöbb szerepem, hiszen mind Kéthly Anna, mind Varga Béla barátjának, bizalmasának tekintett. Bizony, találkozójuk is közreműködésem nyomán jött létre, hiszen 1947 óta, hogy beköszöntött a kommunista világ, erre nem volt

módjuk.

Idővel létrejött a Magyar Bizottság. Ebben Kéthly Anna már nem vett részt, ahogyan Peyer Károly sem. Ő 1956. október 25-én hunyt el, New York-ban. Annak dacára, hogy Kéthly Anna nem volt tagja az új szervezetnek, azért barátságosan viszonyult hozzá. Az ő jelenléte Amerikában, de szerte a világban, mondhatnám, mert jártam vele a világban másutt is, Ázsiában és Európában is, szimbolikus és tartalommal teli volt. Bírt üzenettel és tekintéllyel.

Emlékszem rá, mikor a Columbia Egyetemen, ahol akkoriban a doktorimat védtem, illetve kicsit még azon túl is ismert voltam, egy havi értekezlet alkalmával javasoltam, hogy a következő összejeövetelünkre hívjuk meg Kéthly Annát. Ez így is történt, Kéthly Anna pedig el is fogadta invitálásunkat. Egy kicsit megilletődötten ugyan ebben a tudós társaságban a Columbia Egyetemen, de elmondta üzenetét. Jó volt. Siker volt. Mindenki örült. Anna néni is, a társaság is, meg a New York Times is... Az ő részvétele egy ilyen alkalmon rangot adott. Boldog vagyok, hogy megélhettem ezt.

Kéthly Anna számára az iránymutató, a legnagyobb tekintéllyel rendelkező személyiség Szélig Imre¹² volt. Vagy tudtunkkal, avagy a nélkül, de mindent egyeztetett vele. Imre ellenére pedig nem tett volna.

(Úgy három év múltával én kissé elmaradtam. Megalakítottam a Kossuth Foundation-t, amely tizenöt éven át, mondhatjuk úgy, hogy fontos politikai és kulturális szerepet töltött be, természetesen barátságban a hivatalos emigrációs szervezetekkel.)

Azután Kéthly Annának voltak más tanácsadói is. Megemlíteném Vass Vilmos¹³ nevét, aki a forradalom alatt a Pécsi Forradalmi tanács tagja volt. Azután a tudósok közül a diplomata Kertész István¹⁴, aki a magyar békeküldöttségnek volt a szervezője, vezetője, Párizsban. Rézler Gyula¹⁵, nem tudom ki emlékszik erre a neves magyar szociológusra, ő szintén Kéthly Anna tanácsadói körét bővítette. Kovács Imre és Nagy Ferenc pedig közös jóbarátaink voltak.

A *Kéthly Anna szimbólum* és *Kéthly Anna üzenet* jelentős volt. Nem véletlenül tartotta számon tevékenységét a magyar titkosszolgálat. Ezt magam is tudom, mert amikor a hosszú évek elteltével hazakerültem – 41 év után – elég haragos lettem, mikor elkezdtem olvasni a rólam szóló jelentéseket, melyekben elég gyakran szerepelt Kéthly Anna maga is. Mennyire volt ő befolyásolható vagy ingatag? Egy óvatos, tisztességes, bölcs teremtés volt. Túlzott megfontoltsága

eredhetett politikai bölcsességéből, vagy éppen női finomságából is. Ez azonban az én szememben egy pozitív tulajdonság. Az, hogy a véleményem ebben a tekintetben megváltozott, számomra, különösen, mint professzor számára, magától értetődő dolog. Ha új információhoz jutok, alakítom korábbi nézetemet, amennyiben úgy ítélem. A politika szférájában pedig kiváltképp valószínű, hogy új információk jutnak el ahhoz, aki nyitott és érdeklődő.

Kéthly Anna tehát elővigyázatos és körültekintő volt. Bármi elhamarkodásával aligha vádolható. Ő, igaz, nem járt annyit a világban, de bárhol feltűnt, zászlóként, szimbólumként üdvözölték. Ennek pedig bölcsessége és szerénysége volt az oka. Kéthly Anna nemcsak megérdemli, de igényli is, hogy témája legyen napjainknak. Ezzel a kedves, szerény teremtéssel lehettem én munkatárs és jóbarát!

JEGYZETEK

¹ Kéthly Anna (1889-1976): 1922 és 1948 között az MSZDP illetve SZDP vezetőségi tagja, parlamenti képviselő. 1948 tavaszán – mint a kommunistákkal való fúzió ellenzőjét, „jobboldali” szociáldemokratát – kizárják a pártból, 1950-ben letartóztatják és bírósági ítélet nélkül fogva tartják 1954-ig. 1956-os forradalom alatt az újjáalakult SZDP elnöke, a Nagy Imre kormány államminisztere. A forradalom után az emigráció egyik meghatározó alakja. A Magyar Forradalmi Tanács elnöke és szociáldemokrata kiadványok főszerkesztője (*Londoni Népszava, Szociáldemokrata Szemle*). Haláláig Belgiumban élt. 1990 novembere óta hamvai magyar földben nyugszanak.

² Magyar Forradalmi Tanács 1957. január 5-8. között tartott értekezleten alakult meg Strasbourg-ban. Elnöke: Kéthly Anna, alelnökök: Király Béla és Kővágó József.

³ Faludy György költő, újságíró Budapesten született 1910-ben és itt hunyt el 2006-ban. Kétszer emigrált (1938-ban és 1956-ban). 1949 és 1953 között az ÁVH foglyaként Recskén is raboskodott. Önéletrajzi visszaemlékezéseiben érzékeltette a Rákosi-korban átélteket („Pokolbéli vig napjaim” 1987-ben jelent meg először magyar nyelven, folytatása „Pokolbéli vig napjaim után” 2000-ben).

⁴ Kiss Sándor (1918-1982): 1944-ben kapcsolódott be az ellenállási mozgalomba (a Magyar Diákok Szabadságfrontja alapítójaként). 1945 januárjától a MADISZ elnöke. A Független Kisgazdapárt képviseletében bekerült az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, majd májustól a Magyar Parasztszövetség munkájának irányítója lett. 1947 elejétől vádlotként résztvevője az ún. „összeesküvés pernek”, amely az FKGP meggyengítését, „felszámolását” szolgálta. 1956 után emigrál, bekapcsolódott a Magyar Forradalmi Tanács munkájába, majd 1958-tól a Magyar Bizottság megszervezésébe. 1971-től az Amerika Hangja rádióállomás munkatársa.

⁵ Nagy Ferenc (1903-1979): kisgazdapárti politikus, alapító tagja 1930-ban a pártnak. Háború- és náciellenessége miatt németek és a nyilasok is üldözték. 1945 után újjáépítési miniszter, majd Nemzetgyűlés elnöke, november végétől államfői jogokat gyakorló Nemzeti Főtanács tagja. 1946. február 4-től, 1947. május 31-ig miniszterelnök. 1947 júniusától emigrációban élt, tagja volt az összes emigrációban alakult szervezetnek.

⁶ Peyer Károly (1883-1956): Az ellenforradalmi korszakban a szociáldemokrata mozgalom (hatalom által is elismert) vezetője. Az 1921 decemberében a bethleni konszolidáció részeként megkötött egyezmény egyik aláírója és névadója (Bethlen-Peyer paktum). 1945 után ez olyan teherként, bélyegként jelentett, amely „munkásáruló jobboldaliként” jelentette meg a „forradalmi” baloldal képviselőinek részéről. 1947 őszén emigrált. USA-ban halt meg 1956 október 25-én. (A Peyer-kérdésről l. a kötetben Simon István tanulmányát.)

⁷ Barankovics István (1906-1974): a harmincas években illetve a 2. vh. alatt újságíróként dolgozott („Az ország útja”, „Kis Újság”, „Esti Kis Újság”, „Magyar Nemzet”). 1945 után a Keresztény Demokrata Néppárt (majd Demokrata Néppárt) tagjaként vett részt a politikai életben. 1949-ben emigrált.

⁸ Sulyok Dezső (1897-1965): az ellenforradalmi rendszer alatt NEP, majd Kisgazdapárt képviselőjeként vett részt a parlament munkájában. 1945 után a Kisgazda Párt képviselője. 1946 márciusában – baloldali nyomásra – kizárták a pártból. Áprilisban megalakította (kizárt párttársaival együtt) a Magyar Szabadság Pártot. 1947 augusztusában elhagyta az országot. Az USA-ban élt haláláig.

⁹ Kállay Miklós 1887-ben született Nyíregyházán. 1942 márciusától 1944 márciusáig miniszterelnök.

¹⁰ Auer Pál (1885-1978): diplomata, politikus. 1943-tól tagja a Kisgazdapártnak. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd 1945 novemberétől a Nemzetgyűlés tagja, a Külügyi Bizottság elnöke. 1946 márciusától Nagy Ferenc 1947 júniusi lemondásáig párizsi követ. Haláláig Párizsban élt.

¹¹ Varga Béla: 1903-ban született a Győr vármegyei Börcsön. Teológiai tanulmányai után 1926-ban szentelték pappá. A FKGP tagjaként 1946 februárjától a Nemzetgyűlés elnöke. 1947 júniusától élt emigrációban, az USA-ban működő Magyar Nemzeti Bizottmány alapítója. 1991 nyarán végleg hazatért. 1995-ben hunyt el.

¹² Szélig Imre (1903-1968): 1945 augusztusától az SZDP vezetőségének tagja, parlamenti képviselő 1945 novemberétől. Ellenezte a kommunistákkal való fűzöt, ezért 1948 márciusában kizárták a pártból. Kéthly Annával együtt a szociáldemokrata emigráció egyik elismert vezetője. Londonban szerkesztette a *Szociáldemokrata Népszavát* 1949 és 1956 között.

¹³ Vass Vilmos (1926-?): A Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom tagjaként tevékenykedett Pécsen 1945 után. 1952-ben letartóztatták, bebörtönözték. 1956 után emigrált (először New York-ban, majd Münchenben élt), a Szabad Európa Rádió munkatársaként dolgozott az akkori NSZK-ban.

¹⁴ Kertész István jogász, diplomata. 1904-ben született Putnokon és 1986-ban hunyt el az USA-ban (Notre Dame). 1938 és 1942 között a hágai Nemzetközi Bíróságon képviselte az akkori magyar kormányokat. 1945 után a párizsi béketárgyalásokon a magyar küldöttség főtitkára volt. 1947 áprilisától 1947 augusztusáig római követ. 1948 februárjától élt az USA-ban. A Yale Egyetemen oktatott illetve a Notre Dame Egyetem politikatudományi tanszékét vezette 1951-től. Nevéhez fűződik a Nemzetközi Tanulmányi Intézet megalakítása, 15 évig volt annak vezetője.

¹⁵ Rézler Gyula szociológus 1911. május 31-én született Miskolcon. A Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta tanulmányait, tagja volt az Eötvös Kollégiumnak. 1938-ban társadalomtörténetből doktorált a szegedi egyetemen, majd 1941-ben államtudományból Pécsen. 1948 novemberében külföldre kellett távoznia. Előbb Ausztriában, majd 1952-től az Egyesült Államokban élt. 90 éves korában, 2001. október 29-én, Budapesten hunyt el.

PELLE JÁNOS: „JUSZUF” (FISCHER JÓZSEF) DILEMMÁI

Fischer József építész, akit barátai és elvtársai „Juszufnak” szólítottak, hosszú életet élt, kilencvenhárom éves korában halt meg, már a rendszerváltás után, 1995 februárjában. A magyar modernista építészet kiemelkedő képviselője volt, a *Tér és Forma* című folyóirat szerkesztője. Szakíróként és tervezőként akkora tekintélynek örvendett saját szakmájában, hogy egyesek „magyar Le Corbusier”-nek nevezték. 1927-ben kerül személyes kapcsolatba a hazai modern építészeti irányzatok fontosabb képviselőivel (többek között Molnár Farkassal, Ligeti Pállal, Forgó Pállal, Körner Györggyel, Masirevich Györggyel, Pajor Zoltánnal, Preisich Gáborral, Rácz Györggyel, Révész Zoltánnal, Schiller Mártonnal). 1928 és 1938 között a CIRPAC (utóbb CIAM)¹ magyar csoportját vezette, a csoport több kiállítását, publikálási lehetőségét szervezte. Házeit ekkor – az 1934-1935-ös évtől eltekintve, amikor Breuer Marcelall és Molnár Farkassal közös társulásban dolgozott – jórészt önállóan tervezte. Épületein elsősorban Walter Gropiusnak, a Bauhausnak, illetve a CIAM-mal kapcsolatban álló építészeknek (Gropius mellett Ernst May-nek, Le Corbusier-nek) hatása érezhető.

Ugyanakkor szociáldemokrata politikus is volt, aki a barátja, Peyer Károly ösztönzésére az 1939-es országgyűlési választásokon a Szociáldemokrata Párt jelöltjeként indult, igaz, akkor nem választották meg. 1945 februárjában a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke lett, nagy érdemeket szerzett Budapest újjépítésében. A novemberi választásokon pótképviselő lett a Szociáldemokrata Párt színeiben, majd 1946. július 23-án átvette a lemondott Lányi Béla mandátumát. Az 1947-es választásokon képviselővé választották, és az maradt 1949-ig. Bár élesen ellenezte pártjának a kommunistákkal való egyesülését, és több kommunista vezetővel, Vas Zoltánnal és Rákosi Mátyással is konfliktusba került, nem tartóztatták le, szakoktatóként, majd a Budapesti Városépítési Tervező Irodánál építészként dolgozott. Az 1956-os forradalom idején a párt vezetősége államminiszteri posztra delegálta, Kelemen Gyulával és Kéthly

Annával együtt. Vele együtt tehát három szociáldemokrata tagja volt annak a kormánynak, mely formailag azután is hivatalban maradt, hogy november 4-én Kádár János az ungvári rádióban bejelentette az „ellenkormány” megalakulását, és a szovjet csapatok bevonultak Budapestre. Fischer József ezen a napon nem menekült a jugoszláv követségre. De nem vett részt a „forradalom utóvédharcának” tekinthető közéleti és diplomáciai akciókban sem, melyet az általa államminiszternek ajánlott, és a parlamentben november 6-ig kitartó Bibó István kezdeményezett. „Juszufhoz” hasonlóan passzív maradt Kelemen Gyula, a harmadik Nagy Imre-kormány másik szociáldemokrata államminisztere is, aki az emigrációban rekedt Kéthly Anna pártelnök tanácsát követve távol tartotta magát a Kádár-kormánnyal való nyílt konfrontációtól.

„Juszuf” a forradalom eltiprása után rövid ideig bujkált, majd hazatért. 1957 nyarán a Nagy Imre-perben beidézték a Fő utcába, kihallgatásra. Innen azonban elengedték, és visszament BUVÁTI-hoz dolgozni, ahonnan aztán politikai okokból elbocsátották. 1964-ben kiutazási engedélyt kapott az Egyesült Államokba, ahova a felesége, Pécsi Eszter statikus mérnök még 1957-ben disszidált. Ott építészként dolgozott, majd a felesége halála után, 1978-ban visszatért Magyarországra. Építészeti szakíróként tevékenykedett, de a szociáldemokrata párt 1988-89-es újjászervezésében már nem vett részt. 1993-ban az újjépítésben szerzett érdemeire, és egész életművére való tekintettel Budapest díszpolgárává választották. 2010-ben posztumusz Ybl Miklós-díjat kapott.

Fischer József 1986. március 14-e és 1987. január 16-a között beszélt pályájáról egy hosszú interjúban, amit a Soros alapítvány Oral History Archivumának adott. Többször is nekirugaszkodott emlékei megírásának, visszaemlékezéseiből részletek jelentek meg különböző folyóiratokban, illetve egy könyvben is. Ezek alapján vázolom fel pályafutását, mely sok tekintetben tükrözi a Szociáldemokrata Pártnak, mint a munkásmozgalomból kifejlődött, és a demokratikus választásokon szerzett legitimációhoz ragaszkodó, nagy múltú politikai szervezetnek a dilemmáit.

A német felmenőkkel rendelkező, a nagyszüleiével még anyanyelvükön beszélő Fischer József 1901-ben született Pesten, a Terézvárosban, apja nyomdász, szervezett munkás volt. Már fiatal korában átittatták a szociáldemokrácia eszméi. Apja ragaszkodott háborúellenes, baloldali pacifista

felfogásához, és 1914 nyarán, a Nagykorúton, a New York palotánál a háború kitörésének hírére hangosan megjegyezte: „Viszik az embereket a vágóhídra.” Mivel az ott összegyűlt tömeg háborúpárti volt, meg akarták verni, menekülnie kellett, és beszaladt az Emke kávéházba, annak konyháján keresztül szökött meg üldözői elől. „Juszuf”, aki szintén antimilitarista volt, a polgári iskola után kőműves tanuló lett, majd a felső ipariskolában tanult építészetet. Rokonszenvezett a polgári forradalommal, sőt, 1919 március végén belépett a Vörös Hadseregbe is, vagyis az egyre jobban radikalizálódó közhangulat hatása alá került. Az év őszétől azonban már nem politizált, iparművészeti tanulmányokat folytatott, majd megnősült és saját építőipari vállalkozást indított, tervezőként és kivitelezőként működött. Magánépíttetőktől egyre több megbízást kapott, ennek kapcsán került kapcsolatba a szociáldemokrata párttal.

„1929-ben egy óbudai vendéglőben összegyűlt óbudai villatulajdonosok közt megismerkedtem Büchler Józseffel. Neki is volt ingatlana a közeli Táborhegyen, egy istentől elhagyott erdőben a domboldalon, teljesen használhatatlan, omladék házacskával. Néhányszor találkoztam vele szombat este a Szimplon kávéházban. Külön asztalnál ültünk, a *Népszava* szerkesztői nem érintkeztek Kassákkal, legföljebb ha távolról üdvözölték egymást. Büchler meghívott a Conti utcai pártházba, amikor Garami visszaérkezett az emigrációból. Büchler kérésére tervet készítettem a ház kibővítésére, melyet Garami szobájában ismerttettem a szűkebb vezetőséggel. Ugyancsak a Szimplonban ismerkedtem meg Bresztovszky Edével, a fővárosi bizottság tagjával, a *Népszava* szerkesztőségi tagjával, akinek 1930-ban terveztem a Csátárka utcai házat. Építészettel kapcsolatos cikkeimet közölte a *Népszava*. A Technológián rendezett kiállításon ismerkedtem meg Peyer Károllyal, aki a Szakszervezeti Tanács főtákará volt, a háború után a Peidl-kormány tagja. Mint országgyűlési képviselő és fővárosi bizottsági tag, rendkívül bátor beszédeket tartott. Tagja volt a Fővárosi Közmunkatanácsnak, az Országos Társadalombiztosítási Intézet (O.T.I.) elnökségének, a pártban rendkívül nagy tekintélye volt. Az ismeretségből rövidesen kölcsönös barátság alakult. A temperamentumunk nagyon egyezett. Építészeti cikkem jelent meg az ő nevével a *Népszavában*. Sokan csodálkoztak, milyen jól tájékozott. Mintegy tíz éven át csak vele voltam kapcsolatban a szociáldemokrata pártban. Mindig segítségemre volt, kérésemre barátainak is. A harmincas években a budapesti tanácsi választásokon jelöltek, az 1939-es

képviselő választáson az északi listán Peyer után a harmadik helyen szerepeltem.”

Fischer 1929-ben már azzal a korabeli társadalmi rendbe beilleszkedő szociáldemokrata párttal került kapcsolatba, mely tovább vitte a dolgozó osztályok érdekképviseletének hagyományát, ugyanakkor szakított a forradalom lidércfényével, és reformista célokat tűzött maga elé. A Szociáldemokrata Párt Peyer Károly vezetésével demokratikus eszközökkel törekedett a Horthy-rendszer megváltoztatására, annak ellenére, hogy erre az adott viszonyok között nem volt esélye. A szociáldemokraták szövetségesüknek tekintették az új gondolatok befogadására képes értelmiségi csoportokat, így a modern építészeket is. Ezt jelezte többek között, hogy Fischer 1939-ben a párt építész csoportjának vezetője lett, és ide befogadta a kommunizmussal szimpatizáló kollégáit is.

„Ebben az időben szervezte a szociáldemokrata párt az értelmiségi csoportokat. Az építész csoport elnökségét nekem kínálták fel, a megbízatást csak azzal vállaltam, ha Major Máté lesz a főtitkár. Közöltem Majorral, aki elhárítólag jegyezte meg: de hiszen én kommunista vagyok. Nem baj, mondtam, mint építészek veszünk részt. Az alakuló ülés a MÉMOSZ-ban (Magyarországi Építőipari Munkások Országos Szövetsége) volt, legföljebb egy tucat jelenlevő közt csak néhányat ismertem. A nevem hallatára valaki megjegyezte: nem helyes, hogy ennyire extrém irányzat képviselője legyen az elnök. Major neve említésénél többen közbeszóltak: ki az, mire Major felállt, és azt mondta, én vagyok és leült. A titkári szobán hazamenet Somogyi és Apró Antal – nagy gaudiummal üdvözöltek. Ez volt az összes szereplésünk, semmiféle további megbeszélésre nem került sor.”

A szociáldemokrata párt a harmincas évek végére súlyos válságba került. 1933-ban Hitler, rögtön a hatalomra jutása után feloszlatta a nagy múltú német szociáldemokrata pártot, majd az Anschluss után az osztrák szociáldemokráciával is leszámolt. Ezzel az Szociáldemokrata Párt a legerősebb szövetségeseit, a nyugati világhoz kötődő kapcsolatrendszerét veszítette el, amit csak részben pótolta az angol orientáció, a brit munkáspárttal kiépített együttműködés. Ugyanakkor a Szovjetunió támogatásával megerősödtek a kommunisták, akik Peyer Károlyt már 1919 augusztusa, de különösen a Bethlen Istvánnal kötött „paktum” óta engesztelhetetlenül gyűlölték. Ők a szakszervezetekben, így az építőmunkások szakszervezetében is, illetve a különböző értelmiségi csoportosulásokban jelentős befolyást szereztek. Érdeemes megjegyezni, hogy bár a formális kommunista

párttagok száma ekkoriban nem haladta meg a néhány száz főt, a szimpatizánsok száma ennél jóval nagyobb volt.

A Szociáldemokrata Párt számára rendkívüli kihívást jelentett a radikálisan nacionalista, antiszemita politikai erők megerősödése Magyarországon. A pártot, melynek képviselői ellenezték az első és a második zsidótörvényt, nemcsak a kormánypárt Hitlerrel szimpatizáló képviselői és a nyilasok támadták, de 1938-39-ben már a szociáldemokrata párt tagságán belül is sokan követelték, hogy szabaduljon meg zsidó származású vezetőitől. Sok régi párttag, még nyomdászok is, léptek ki a Szociáldemokrata Pártból, és csatlakoztak a Magyar Megújulás Pártjához, sőt, még a nyilasokhoz is. Ebben a helyzetben Peyer kénytelen volt „a nyilvánosság elől visszavonni” a származásuk miatt támadott régi elvtársait, nem indította őket az 1939. májusi választásokon. „Öskeresztény” szociáldemokrata viszont kevés volt. Ebben a helyzetben fordult Fischer Józsefhez is, hogy vállaljon képviselőjelöltséget.

„A képviselő-választás előtti gyűlésekhez többször igénybe vettek a kocsimmal, Peyer, Kéthly, Büchler. A pódiumon rendőrtiszt ült, és jegyezte az erősebb kitételeket. Az Újpest-Rákospalota gyűlésen így kezdte Peyer a beszédét: „én egész életemben izgattam, lázítottam a népet, hogy ne legyen megelégedve a sorsával”. Az ország 50 nyilas és 5 szociáldemokrata képviselőt választott, a vörös Csepel, a Budapest körüli munkás övezet is a nyilasokra szavazott.”

A választások nyomán még súlyosabbá vált a párt helyzete. Peyer dilemmáját jól érzékelteti szalonképtelen kifakadása ebből az időből, melyre Fischer, aki szoros kapcsolatot ápolt vele, emlékezett. „1940-ben egy délelőtt beállított hozzám Bresztovszky. Előző napokban Takács Ferenc társaságában, öntevékenyen elmentek a miniszterelnöki sajtófőnökhöz, a *Népszava* 'árjásítása' ügyében. A kapuban találkoztak Peyerrel, aki hivatalból ment tárgyalni. Peyer dühösen rájuk förmedt: „mi az, árulni voltatok a pártot?!” Bresztovszky azt válaszolta: a párt nem Peyer magántulajdona. Ezt az ügyet adta elő rendkívül hosszasan Bresztovszky. Amikor végre elment, megállapítottuk, hogy ahogy ő mondja, nincs igaza. Az este az utcán, elkeseredve tört ki nekem Peyer: „én már kinyaltam a kormányzó seggét, kinyaltam Bethlen seggét, kinyaltam Gömbös seggét, az Imrédy seggét már nyalja ki más.” (Bresztovszky Edéről van szó, aki Ernőnek, az Internacionálé fordítójának volt a testvére. Ede a *Népszava* munkatársa, és 1925 és 1935 között a fővárosi törvényhatósági frakció tagja volt,

és 'nemzeti törekvései' miatt kizárták a szociáldemokrata pártból.)

1941-től a Szociáldemokrata Pártban a származásuk miatt visszavont és Peyer irányvonalához feltétlenül hűséges vezetők helyett olyan, a kommunistákkal szimpatizáló, származásuk szerint azonban nem támadható emberek kerültek előtérbe, akikkel Fischer közvetlenül a felszabadulás előtt, illetve utána közeli kapcsolatba került. Ilyen volt Szakasits Árpád, a kommunista befolyás alatt álló Magyar Építőmunkások Országos Szövetségének (MÉMOSZ) elnöke, hat elemít végzett kőfaragó, aki 1939-ben a *Népszava* főszerkesztője lett, vagy a református családból származó Kállai Gyula, a lap munkatársa, aki már 1931-ben az illegális kommunista párt tagja volt. Ekkor ívelt fel a péksegéd végzettségű Marosán György karrierje is, akit 1939-ben választott meg főtitkárának az ÉMOSZ (Élelmezési Munkások Országos Szövetsége) és 1941-ben tagja lett a Szociáldemokrata Párt fővárosi vezetőségének.

Bár a Szociáldemokrata Párt és az illegális Békepárt, majd KMP nem kötött formális szerződést, és a pártegyesülésnek még a lehetősége sem merült fel, a náci veszéllyel szemben a szociáldemokraták támogatták a kommunistákat. 1944 március 19-e, a német megszállás után, amikor a Szociáldemokrata Pártot betiltották, és Peyert a Gestapo letartóztatta és Mauthausenbe deportálta, folytatódott az együttműködés. Mivel a rendőrség által körözött Kéthly Anna, a párt másik, nagy tekintélyű, ismert vezetője és parlamenti képviselője illegalitásba vonult, és Nógrád megyében, hamis papírokkal bujkált, nagy feladat hárult Fischer Józsefre, aki elkerülte a hatóságok figyelmét.

A német megszállás után „Juszuf” azon kevés szociáldemokrata vezetők egyike volt, akit nem kerestek. Bár a szociáldemokrata építészcsoporthoz elnöke volt, és szoros kapcsolatban állt Peyer Károllyal, róla elfeledkeztek. Akkor épp katonai szolgálatot teljesített Bicske mellett, egy őrsön, és a körletét két hétig nem hagyhatta el. Amikor végre hazatért, Csejtei utcai házában megjelent az összevert Büchler József, szociáldemokrata képviselő, a párt fővárosi törvényhatósági frakciójának vezetője, akit két oldalról támogattak. Őt a feleségével együtt lefogták Hain Péter² emberei, de valahogy sikerült megszöknie, és Fischernél keresett menedéket. Befogadta, és ettől kezdve nem volt megállás: a házában, illetve azokban az ingatlanokban, melyekbe bejárása volt, több tucat politikai üldözöttet, elsősorban szociáldemokratát és kommunistát, továbbá zsidót bujtatott, egészen a felszabadulásig. (Ez számára 1944 október 15-e után vált

igazán kockázatos, amikor megszökött a honvédségtől és ezért bármikor agyonlőhették volna.)

Visszaemlékezése szerint 1944-es évben sorra feltűntek körülötte a politikai és a kulturális élet ismert alakjai, akik a későbbiekben jelentős szerepet játszottak. Menedéket kért tőle régi ismerősek, Beck Judit, Beck Ö. Fülöp szobrászművész lánya, aki később az akkor már kommunista Major Tamás felesége lett. Aztán jött Major, és ott is maradt, pontosabban Fischernél volt az egyik búvóhelye, ahova rendszeresen visszajárt, és sokat szavalt a társaságnak. „Ez 44 nyarán volt. Major Tamás két hét múlva kérte, hogy egy nagyon komoly elvtársukat el kellene helyezni, Haraszi Sándort. Haraszi ott lakott nálunk egy hónapig, vagy még valamivel tovább. Akkor fölmerült, hogy helyezték máshová. Szerették váltogatni a helyet. A Palánta utcai villa, amelyet én terveztem, egy ikervilla volt, ott Hatvany Lajosnak a fogadott fia, illetőleg adoptált fia lakott az egyik lakásban, a feleségével. Az vállalta. Akkor odakerült Haraszi, szintén egy kitűnő helyre, villába és jó körülmények közé. Viszont hozzám Major Tamás beszállásolta Donáth Ferencet és egy Eisenberg Béni nevű elvtársát. Azt később Péter Gábornak hívták.” Őket mások is követték, alkalmanként az illegális kommunista párt vezetése Fischernél gyűlt össze. „Ott alakult meg ugye a kommunista párt az én házámban. Az ebédnél úgy ültünk, hogy a feleségem az asztalfőn, én az asztal végén és hárman-hárman oldalt, ott ült Rajk, Kállai Gyula,³ Péter Gábor, Donáth, a másik oldalon Losonczy és Orbán László. Ez a hat. A következő vasárnap, amikor ez megismétlődött, akkor kettőjük helyett Kállai Gyula és Horváth Márton voltak jelen. Kállai aztán később feljött és ott aludt. A feleségem akkor lenn volt a Balatonnál. Én az őrsön. És váratlanul beállított a feleségem, egy hatalmas társaságot talált ott. Ott volt köztük Kállai, persze Major Tamás, Beck Judit, Libik György és felesége, Szent-Györgyi Albert lánya... szóval nagyon jól érezték magukat.”⁴

Budapest, pontosabban már Pest felszabadulása után Fischer József számára komoly politikai és szakmai lehetőségek nyíltak. A főváros újjáépítése óriási kihívást jelentett, ugyanakkor a Szociáldemokrata Párt a négy koalíciós párt egyikeként meghatározó politikai erővé vált.

„Juszuf” Pesten, Ferenczy Béniék⁵ lakásában szabadult fel 1945 január 17-én. Egy hét múlva beállított a Városházára, ahol találkozott Oltványi Imre kispap politikussal, aki ideiglenesen ellátta a polgármesteri teendőket. Ő

váratlanul közölte vele: „Úgy határoztunk, hogy te leszel a Közmunkatanács elnöke.” Fischer elfogadta a megbízást, és ekkor kezdődött életének az a szakasza, melyben szociáldemokrataként fokozatosan szembekerült a kommunista vezetőkkel, köztük azokkal is, akiket a lakásán bujtatott.

A vele készült életút-interjúban így emlékezett erre az időszakra: „Január 29-én vettem át a Budapesti Nemzeti Bizottság ötös bizottsága kinevezését a Közmunkák Tanácsa elnökévé, majd négy hét múlva a miniszterelnök kinevezett Országos Építésügyi Kormánybiztosnak. Fantasztikus munkakör, fantasztikus hatáskör. Február 26-án a Magyar Művészeti Tanács Építőművészeti szaktanácsa tagjává, majd egyik alelnökévé választottak. (Az elnök Kodály Zoltán volt.) A Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete elnöke, nemzetgyűlési képviselő, a Fővárosi Bizottság és a pénzügyi bizottság tagja, a Margitsziget R.T. elnöke lettem, a Fészek művészklub elnökévé választottak. (Díszelnök: Csók István)”

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa, (F.K.T.) melynek Fischer az élére került, nagy múltú, jelentős szakmai tekintélyt és autonómiát élvező, független városrendezési hatóság volt, mely a Városházán évekig ellensúlyozni tudta a kommunisták ott is érvényesülő központosítási törekvéseit. A F.K.T. Budapest egyesülését megelőzően, az 1870. évi X. tc. nyomán, Deák Ferenc támogatásával jött létre, feladata a fővárosra vagy városrészekre kiterjedő szabályozási tervek készítése, nagyszabású munkák előkészítése volt. Ehhez az anyagi bázist is létrehozták, a Fővárosi Pénzalap formájában. A parlament 1870-ben úgy döntött, hogy míg a városok egységes rendezési terve el nem készül, és az építésügyet törvénnyel nem szabályozzák, Pesten, Budán és Óbudán az F.K.T. terveihez és előírásaihoz kell igazodni. Építési és építésrendőri ügyekben az F.K.T. a városi tanácsok fölött, másodfokú hatóságként szerepelt. A törvény lehetőséget nyújtott az F.K.T.-nak, hogy tevékenységét a főváros határain túl is kiterjessze. Az F.K.T. jogállása, szervezeti rendje tisztázása után alelnökét és tanácsa kilenc tagját a kormány, hat tagot Pest, háromat Buda nevezett ki. A városegyesítés után Budapest kilenc tagot delegált. Tanácskozási jogú tagok voltak még Buda és Pest egy-egy városi tanácsosa, a két város főmérnöke, középítési bizottságaik két-két tagja és azok a szakértők, akiket esetenként meghívtak. 1873 után a középítési bizottságok küldöttei helyébe a fővárosi középítési bizottmány négy tagja lépett, a városi főmérnököket a főváros főmérnöke, majd középítési igazgatója, a főváros

mérnöki hivatal megszűntével pedig a főváros két műszaki osztályának vezető tanácsnoka váltották fel. Andrassy fellépése nyomán az F.K.T. elnöke, szokásjogon, a miniszterelnök lett. Az F.K.T. ügyeit adminisztratív osztálya, a tanács elé kerülő ügyeket műszaki osztálya dolgozta fel. A tanács előtt általában az F.K.T. előadója referált. A tanács szótöbbséggel döntött. Az első világháború után a Tanácsköztársaság feloszlatta az F.K.T.-t, de az 1919. szeptember 20-án újjáalakult, bár a jogköre csökkent. Mégis, az 1937. évi VI. tc. szerint így is rendkívül jelentős jogosítványai maradtak. Ez a törvény, a kiegészítéseként alkotott 33/1938. BM. sz. rendelettel együtt, kiterjesztette az F.K.T. engedélyezési hatáskörét városrendezési, távlati fejlesztési ügyekben Újpest, Rákospalota, Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszenterzsébet és Budafok megyei városokra, valamint Pestújhely, Rákosszentmihály, Sashalom, Mátyásföld, Cinkota, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákoshegy, Rákoscaba, Vecsés, Pestszentimre, Soroksár, Csepel, Albertfalva, Budatétény, Nagytétény, Pesthidegkút és Békásmegyer nagyközségekre, vagyis a későbbi Nagy-Budapest területére.

Az F.K.T. 1945 februárjában alakult meg újra. Kezdetben a pártok ideiglenes küldöttei vettek részt benne, de a nyár végére valamennyi kinevezés megtörtént, koalíciós alapon. A háborús károk orvoslása miatti szükséghelyzet felértékelte az intézményt. Tanácskozási jogú tagjaiban is – Kotsis Iván, Novák Ede, Tabéry Iván, Weichinger Károly – tisztviselőiben is – Benkhardt Ágost, Borbíró Virgil, Major Máté, Preisich Gábor, Pogány Frigyes – jeles építészekre támaszkodhatott. Az F.K.T. építési hatóságként arra törekedett, hogy a romos épületeket csak a város fejlődését nem gátló mértékben állítsák helyre. Rendezési tervei és pályázatai hosszú távú elvi megoldásokat kívántak adni a főváros fejlődésének kérdéseire. A kormányhivatalokat igyekezett az újjépítendő budai várba koncentrálni.

Az MKP 1945 óta törekedett az F.K.T. megszüntetésére. Elképzeléseikben a „párhuzamos” városrendező hatóságnak helye nem volt. Miközben a városházán teret nyert a kommunista párt, az általános balra tolódásban az F.K.T. szociáldemokrata elnöke és befolyásos „jobboldali” kisgazdapárti tagjai – Acsay László, Sári Ignác – miatt ellenzéki szervezetté vált. Az F.K.T. létjogosultságát az 1946. évi XXIV. tc. kérdőjelezte meg, amely az országot – a fővárossal együtt – hat közmunkavégzési kerületbe sorolta. A

közmunkaváltság helyébe lépő adónemek bevezetésével pedig pénzügyi alapját tették kérdésessé. A némi utóvédharc után szabad kezet kapott Vas Zoltán 1948 nyarán elindította az F.K.T. felszámolását, amit az országgyűlés 1948. november 17-én hivatalosan is törvénybe iktatott. Az F.K.T. vagyonát a főváros örökölte, általános rendezési terv megállapítására vonatkozó hatásköre a Budapesti Építés- és Közmunkaügyi Főigazgatóságra, a részletes rendezési terv megállapítására vonatkozó hatásköre pedig a székesfővárosra és az egyes községekre szállt.

1945 márciusában az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke, Dálnoki Miklós Béla újjáépítési kormánybiztossá nevezte ki Fischer Józsefet. Rögtön felmerült a kérdés, hogy kik, milyen formában, és milyen forrásból végezzék a háborús károk helyreállítását. Fischer József a racionális szervezést és a hatékonyságot preferálta, míg a kommunisták a „szovjet módszereket”. „Az első dolgom volt megoldani, hogy munkaerő álljon a rendelkezésemre, fizetett munkaerő. Hogy ne az utcáról, a házakból rendeljük le az embereket romeltakarításra, minden eszköz nélkül, ami számtalanszor előfordult abban az időben. Annyira például, hogy Budáról menekültek át az emberek. Mert ott olyan romhalmaz volt, hogy azzal nem tudott volna a lakosság megbirkózni. Átjöttek Pestre, ahol kevésbé lehetett őket effajta munkára igénybe venni. De én emlékszem, hogy egy szekeret – mert lovak nem álltak rendelkezésre – legalább húsz ember tolt, vontatott és rajta volt valami kis rakás. Hát ezzel a módszerrel nem lehetett sokáig, legalábbis megfelelő módon megoldani ezt a kérdést. Az ötös bizottságnak felvettem a tervet, hogy vezessék be az úgynevezett közmunkaváltság rendeletet és a lakosság, minden dolgozó a fizetésének bizonyos hányadát (pontosan kiszámítva) fizesse be, ezzel az összeggel pedig egy munkásgárdát szervezzünk, mellyel megindítjuk a megfelelő helyreállítást, romeltakarítást.” Ebben az ügyben Fischer nyomban összeütközésbe került a nemrég Budapest polgármesterévé kinevezett Vas Zoltánnal, aki kifejtette neki, hogy „fizessenek az eszpresszók, a valutázók, a feketézők stb., az utolsó szó pedig az volt, hogy fizessenek a gazdagok”.⁶

A romeltakarítás és az újjáépítés körüli nézeteltérésnél súlyosabb konfliktust vetített előre a Rákosi Mátyással a Köztársasági téri pártházban folytatott beszélgetés. Erre azután került sor, hogy Fischer lemondott, miután a közmunkaváltság behajtását a kormány a kommunisták utasításait követő belügyminiszter, Erdei Ferenc hatáskörébe utalta, ugyanakkor pedig magát a

rendeletet Kossa István, a szakszervezetek főtitkára egy tömeggyűlésen azzal támadta, hogy „...megint a dolgozó néppel akarják megfizettetni az urak okozta károkat”. A demagóg beszédet első oldalon közölte az akkor megjelenő egyetlen napilap, a *Szabadság*.

Idézzük fel ezt az 1945 májusában lezajlott beszélgetést az MKP főtitkárával, akinek informális hatalma már akkor is érezhetően meghaladta a többi pártvezetőét. „A déli órákban Rákosi kéretett. Érdeklődött a folyamatban lévő ügyekről. A témára térve hivatkozott a már a fővárosban működő kormányra, ügyrendi szabályokra. Biztosított, hogy nem személyem elleni támadásról van szó. Ezek után a következővel fordult hozzám; ő csak nemrég jött vissza, nem ismeri az összes munkatársait, tudja, hogy én ismerek sokat közülük, szeretné hallani a véleményem, például Péter Gáborról. 'Vörös patkány', válaszoltam röviden. Rákosi hátra dőlt a székében, megsimogatta a fejét és csak ennyit mondott: 'na azért', és nem kérdezett tovább. Szívélyesen elkísért az ajtóig.”

Fischer nemcsak Rákosival és Vas Zoltánnal, de Révai Józseffel is összeütközésbe került. „A Kommunista Pártnak az első pillanattól az volt a nézete, hogy a Közmunkatanácsot meg fogják szüntetni: azt hiszem, ennek oka az is volt, hogy ez egy tanács. És a tanács, az mégiscsak más, mintha valaki egyszemélyben intézkedik. Az valahogy egyszerűbb dolog. Mert egy tanácsnál különböző vélemények alakulnak ki, vita folyik, és szavaznak bizonyos kérdésekben. Ez pedig nem olyan expeditív. Úgyhogy még a Tisza Kálmán téren egyszer a Révaival való beszélgetésemben, ahol jelen volt Kállai Gyula is, azt mondta Révai József, hogy legyen inkább az Építésügyi Minisztériumban államtitkár. Mondom, nem leszek. Azt kérdezi, miért? Egy elnök, az senki, egy államtitkár, az úr. Mondom, akkor sem leszek. De meg fogjuk szüntetni a Közmunkatanácsot – így Révai. Nem baj, tudok én várni, eddig is vártam 25 évet, legfőljebb várok még 25 évet. Ez volt az első beszélgetésem Révaival, 1945 február végén.”

Az F.K.T. elnökeként Fischernek kellett tárgyalnia az utcanevek megváltoztatásáról a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökével, Szviridov altábornaggal arról is, melyik közterületet nevezzék el Sztálinról. Ő ellenezte, hogy az Andrássy utat kereszteljük át, helyette az Erzsébet teret ajánlotta, azzal a feltétellel, ha Rooseveltné elnök és Montgomery tábornagy is közterületet kap

Budapesten. Ez a megoldás sem nyerte el az MKP tetszését, csak ideiglenesen fogadta el, és a sugárút 1949-ben már Sztálin nevét viselte.

Hogyan tudta „Juszuf” átvészelní a Rákosi-korszakot, úgy, hogy nem keverték bele egy koncepció perre, és nem tartóztatták le? Ezzel kapcsolatban érdemes kisebb kitérőt tennünk, felidézve egy másik, későbbi beszélgetését Rákosival. 1949 tavaszán, már a F.K.T. feloszlata után Fischer azért kereste fel a korlátlan hatalmú pártvezetőt, hogy útlevelet kérjen tőle, mellyel nyugatra mehet, ahol szakmáját, az építészetet gyakorolja. Rákosi Mátyás megkérdezte tőle: „Hogy állsz a párttal?” Mire én azt mondtam, nem tudom, hogy mi az a párt. És csak személyekkel tudok tárgyalni. Én a szociáldemokrata párttal ilyen vonatkozásba soha nem kerültem, hogy párt. 'Hát te hogy kerültél ilyen messzire tőlünk?' Amire azt válaszoltam, hogy azt hiszem, nem én vagyok ennek az oka. Mire ő azt mondta: 'Talán én?' Mire az volt a válaszom, hogy 'inkább te, mint én!' „A végén Rákosi azt mondta, hogy nem adhat nekem utazási engedélyt, miután engem az amerikaiak megvásárolnának.”

Ez a rövid, sok tekintetben abszurd párbeszéd rávilágít arra, hogy a az MKP – amit 1949 tavaszán, a „fúzió” után már Magyar Dolgozók Pártjának hívtak – mint politikai szervezet addig ismeretlen jelenség volt a korabeli magyar társadalom túlnyomó többsége, így „Juszuf” számára is. A bolsevik típusú tömegpárt, amivé ekkorra az MDP vált, olyan ideologikus képződmény volt, melynek már nem volt szüksége a választások útján megszerzett legitimitációra, és teljes mértékben megába olvasztotta tagjait, felszámolta egyéni autonómiájukat. Erre mondta akkoriban a neves szociáldemokrata vezető és későbbi szociológus Szalai Sándor – aki egyébként támogatta a két párt egyesülését – hogy a szociáldemokrata párt „kupleráj”, a kommunista párt pedig „kaszánya”, és ő az előbbiben jobban érzi magát. Persze a többi koalíciós párt is „kupleráj” volt, ahova azonban a kommunisták – szovjet pártfogóikkal egyeztetve – még idejében beépültek, és a vezetés minden szintjén megvoltak a maguk emberei. Ugyanakkor az MKP titkolni tudta a szándékait, megtartotta konspiratív módszereit.

„Juszuf” ezt kezdettől fogva érezte, és nem bízott azokban az emberekben, akik 1944 nyarán a házában rendezkedtek be. Nemcsak Rákosi Mátyástól és Péter Gábertől – akit még Eisenberg Béniként ismert meg – tartott távolságot, de a kommunisták emberének számító egykori szaktársától, Szakasits Árpádtól is. A későbbi köztársasági elnök, anélkül, hogy tudott volna a

kommunisták mögöttes szándékáról, csábító ajánlatot közvetített Fischer Józsefnek.

„'47 kora őszén, mielőtt még Angliába mentem, meghívott három házaspárt a Nemzeti Múzeum igazgatója. Az Ortutay, az Oltványi és a Fischer házaspárt. Vacsora után a két miniszter félrehívott és nagy örömmel közölték velem, hogy már nem csinálnak semmit ellene, kormányhatározattal te leszel az iparügyi miniszter. Amire egész határozottan azt válaszoltam, ugyanabban a vicces modorban, hogy nem leszek iparügyi miniszter. Tényleg másnap hivatott Szakasits, és előadta, hogy én leszek az iparügyi miniszter. Amire az egyenes válaszom az volt, hogy mi az, tönkre akartok tenni? Én nem értek az iparüghöz. Mire azt válaszolta, az nem baj, jól tudsz szervezni. Igen, válaszoltam, mindenkire azt mondjátok, aki nem ért semmihez, hogy jól tud szervezni. Megmaradtam az elhatározásom mellett, hogy nem vállalom az iparügyi miniszterséget. Hogy mi játszott közre az elhatározásomban? Elsősorban az, hogy én eddig a '45 utáni átalakulásban csak mint építész szerepeltem elsősorban.”

Ha elvállalta volna az iparügyi miniszterséget, „Juszufot” egészen biztosan belekeverték volna a MAORT-perbe,⁸ melynek másodrendű vádlottjává Kelemen Gyulát,⁹ az Iparügyi Minisztérium szociáldemokrata államtitkárát tették meg Rákosiék és 1948 januárjában tartóztatták le. Fischer József már ebben az ügyben sem értett egyet a Szociáldemokrata Párt kapituláns politikájával, és ebből nem csinált titkot. „...valami vádat koholtak az iparügyi minisztérium ellen, és az iparügyi államtitkár ellen, akinek a hatáskörébe tartozott ez az ügy. Az igazgatója ennek a vállalkozásnak az elsőrendű vádlott volt, a másodrendű vádlott az iparügyi államtitkár. Ezzel kapcsolatosan adta ki őt, mint képviselőt, a mentelmi bizottság. Ezen felháborodtam, mert lehetetlen dolog volt a vádaskodás Kelemen Gyula ellen... A pártot az egyik legműveltebb tagja, a Faragó Laci képviselte a mentelmi bizottságban. Én nekítámadtam, hogy hogy lehetett kiadni, mire ő azt mondta, hogy lehetetlenség, ha a Belügyminisztérium, vagy a rendőrség kéri, hogy ne lehessen kihallgatni a megfelelő személyeket.”

Ezek után nem meglepő, hogy „Juszuf” a Rajk-per koncepciój jellegét is felismerte: „Meg voltam győződve, éppen úgy, mint ahogy arról, hogy Rajk története teljesen légből kapott, a vallomása ellenére. Volt emberismeretem, meg józan eszem, hogy levonjam a következtetéseket. Különben is akkorra már meglehetősen sok átlátszó ügy történt, ami a belügyi hatóságnak a

megbízhatóságában a kételkedést jogossá tette.”

Kelemen Gyula letartóztatását követően került sor a „fúzióra”, az MKP és az Szociáldemokrata Párt egyesülésére. Ennek előkészítéseként 1948. február 18-án Kéthly Annát és több társát, a „jobboldali szociáldemokratákat” eltávolították az Szociáldemokrata Párt vezetőségéből. „Meghívót kaptam az ún. sportcsarnoki beszédre, ahol Marosán volt a fő szónok. Előzőleg megszólított a szakadárak egyike, hogy jöjjenek el valami megbeszélésre. Oda nem mentem el. De a sportcsarnoki gyűlésre elmentem. A plafon is tele volt emberrel. Az utolsó pillanatban érkeztem, egy ideig egymás mellett ment a kocsink a Gerőével. Bementem és valahol az 5-8 sor táján volt egy üres hely, leültem. Marosán bejelentette, hogy különböző személyeket kizárnak a pártból. De ezt már nem vártam végig. Csak az első két-három mondatát hallgattam meg a Marosánnak, ami annyira felháborított, hogy felálltam és a beszéde közben kimentem a teremből, és a kint állóknak odavetettem, hogy ezt a demagógot nem hallgatom tovább. A pártból való kizárást, vagyis a párt kettészakítását Marosánon kívül Szalai Sándor, Révész Ferenc, Justus és még néhányan készítették elő, de aztán ők is sorra kerültek.”

Három nappal később, 1948. február 21-én felszámolták a F.K.T.-t is, melynek Fischer addig az elnöke volt. „Az F.K.T. 1948-as megszüntetése nagyon érdekes körülmények között történt. Ugyanis a kormány bizonyos kérdések rendezése érdekében Moszkvába utazott. Szakasits, Rákosi és a többi, azok a személyek, akik a tanácskozáson részt vettek. Akkoriban már meglehetősen bomlóban volt a Szociáldemokrata Párt, ...és ezt az alkalmat, amikor nem voltak itt ezek a személyek, használta fel Vas Zoltán. ... az ő hatáskörébe tartozott bizonyos hivatalok megszüntetése, s ő nekem négy szemközt meg is mondta, hogy ez lesz az első hivatal, amit meg fog szüntetni. Nem tudta, hogy ezzel nekem szívességet tesz, én akkor már ebből ki akartam lépni, már olyan bonyolult volt a helyzet, hogy én politikai szempontból nem akartam részt venni semmiben. Én mindig hangsúlyoztam akkor és később is, hogy én mint építész szerepelek, és nem mint politikus.”

Jellemző módon, ahogy ez Fischer József 1948. évi február hó 21-én kelte feljegyzéséből kitűnik, a F.K.T. felszámolását csak telefonon közölték vele. „Folytatólag” február hó 21-én reggel Vas Zoltán miniszter, a Gazdasági Főtanács titkára távbeszélőn felhívott a lakásomon, és velem az alábbiakat közölte: a Közmunkák Tanácsát 21

órán belül megszüntetem. A tisztviselőket átrendelem a minisztériumba, aki nem megy át, azt kirúgom. Az ügyeket adjam át Győri László főigazgatónak. Vas Zoltán közölte továbbá, hogy ez a Kommunista Párt határozata.” A kommunista pártcsoporthoz tartozó tisztviselők nyilatkozatot adtak ki, melyben kérték az Építés- és Közmunkaügyi Minisztériumba való azonnali átengedésüket. Hasonló sorsra jutottak a F.K.T. pártion kívüli alkalmazottai is. A szociáldemokrata munkatársakat a pártfőtitkárság és káderosztály hasonló nyilatkozat aláírására kötelezte. „Érintkezésbe léptem Ries, Marosán és Justus elvtársakkal és közöltem a fentieket. A Szociáldemokrata Párthoz tartozó tisztviselőket nem állíthattam az elé az alternatíva elé, hogy amennyiben nem kérik az átrendelésüket – rendelkezési állományba kerülnek. Én azonban a hivatal megszüntetésével egyértelmű átengedésüket nem írhattam alá. Fent történtek alapján arra az elhatározásra jutottam, hogy a Tanács felügyeleti jogkörét gyakorló építés- és közmunkaügyi miniszter úrhoz levelet intézek, amelyben bejelentem, hogy három havi rendkívüli szabadságra távozom.”

Végül Darvas József – ő volt ekkor az építés- és közmunkaügyi miniszter – 1948. december 24-én értesítette hivatalosan Fischert a K.M.T. és a kezelésében álló Fővárosi Pénzalap felszámolásáról, elnöki állása megszűnéséről és arról, hogy intézkedett „illetményeinek 1949. évi január 31-vel történő beszüntetése iránt”.

Fischer, amikor értesült arról, hogy 1956. július 25-én elrendelt részleges amnesztia keretében az 1950-ben életfogytiglanra ítélt Kéthly Annát kiengedték a házi őrizetből, ahol 1954 novembere óta tartották, nyomban felkereste őt Pozsonyi úti lakásán és virágot vitt neki. Révész Andrással együtt az első között volt a régi szociáldemokraták között, akik felvették a kapcsolatot Kéthlyvel. Bizonyára értesült arról az informális megbeszélésről is, ami 1956. augusztus végén zajlott le Nagy Imre és Kéthly között, az előbbi kezdeményezésére. Erre így emlékezett Révész András: „Nagy Imre már akkor ajánlatot tett; azt mondta, hogy a szociáldemokratáknak nem kell a kisgazdáknak 1946-ban tett ajánlatát fenntartania, nevezetesen, hogy a kommunistákkal szemben ez a két párt próbálja megteremteni az európai életbe való beilleszkedés módját, hanem most a szociáldemokrácia fogjon össze azzal a megújódott kommunista irányzattal, amelyet ő reprezentál. Erre az ajánlatra nem tehattünk mást, mint hogy vártunk. Meg kell érteni várakozó álláspontunkat, hiszen velünk szemben a kommunisták

1945 óta egyetlen megállapodást sem tartottak be. Nem bíztunk a kommunistákban, bár Nagy Imre Saulusból Paulussá lett. Róla mondta Kéthly az egyik alkalommal: „tényleg jó magyar ember kezd lenni ez a Nagy Imre”. Ezt idézőjelben mondom, mert Kéthlytől minden távolabb volt, mint a nacionalizmus. Tehát ezt nem abban az értelemben mondta, hogy ő mint jó magyar asszony egy jó magyar emberrel találkozott, hanem hogy Nagy Imre európai módon próbált viselkedni és gondolkozni, és valóban megpróbálta kézbe venni a korábban nagyon elrontott politikát. De Kéthly ebben a vonatkozásban is fontolva haladó volt, és úgy gondolkozott, hogy lássuk előbb a medvét: mi az, amit Nagy Imre valóban akar?”¹⁰

Kéthlynak ezt az érthetően óvatos álláspontját osztotta Fischer József is. Ez a magyarázata annak, hogy a forradalom alatt a Szociáldemokrata Párt csak a harmadik Nagy Imre-kormányba lépett be, addig nem vállalt politikai szerepet. Fel lehet tenni a kérdést: nem hibáztak a szociáldemokraták, amikor csak viszonylag későn, 1956 novemberének első napjaiban álltak a „reformkommunizmus” oldalára, és addig csak fenntartásokkal szemlélték a forradalmat? Ide kívánczik a második kérdés is: a Szociáldemokrata Párt a november negyedik szovjet intervenció után miért tartotta magát távol a forradalom „utóvédharcaitól”?

A válasz mindkét kérdésre a Szociáldemokrata Párt polgári párt jellegében keresendő, vagyis hogy csak a választóktól szerzett legitim felhatalmazás alapján tudták vállalni a kormányzati felelősséget. A kommunisták utópikus messianizmusukra, a munkásosztály történelmi szerepére hivatkozva „túltették” magukat a demokratikus választások kikerülhetetlen követelményén, és 1947 augusztusában, a választások eredményeinek manipulálásokat megpróbálták üzemeltetni bevonni a szociáldemokratákat is. Kéthly Anna, a Szociáldemokrata Párt legnagyobb tekintélyű vezetője akkor ebben nem volt partner. Miért lett volna az 1956 őszén, amikor nyilvánvaló volt, hogy demokratikus választásokat tartanának, a végtelenségig kompromittálódott MDP, de utódja, az MSZMP is, törpe párttá zsugorodna?

„56. október 27-én a Conti utcában megalakult az ideiglenes pártvezetőség. Révész Mihály, a fia, Kelemen Gyula természetesen, Fischer József, Kéthly Anna, Zentai Vilmos és hát Büchler persze. Nekem nagy lakásom volt kényelmesen elfértünk. Egyértelmű volt, hogy vissza kell állítani valahogy az u.n.

koalíciós kormányt, rendszert. De nevek még nincsenek, nem tudják, ki képviselje a szociáldemokratákat a kommunistákkal való tárgyaláson, elevenen élt az 1945-48-as időszak emléke.

1956. október 28-án megalakult egy új kormány, amelyben szociáldemokratákról nem esett szó, de a kormánynak már tagja volt a Tildy Zoltán és Kovács Béla. Ez volt október 28-án, utána két-három nap múlva bejelentették a koalíciós pártok vezetői a többpártrendszer visszaállítását, nevezetesen Nagy Imre, Tildy, Erdei Ferenc és Kádár. De a szociáldemokrata párt még nem lépett a politikai színtérre. Egy-két, vagy három napig tartott az átmenet, amikor volt már valami koalíció-féle, de a szociáldemokraták várakoztak.

A késedelem oka az volt, azért nem akartak egyelőre a szociáldemokraták koalíciót, mert Kéthly vitát folytatott Nagy Imrével. Mi azon az állásponton voltunk, hogy akkor a varsói paktumból ki kell lépni és az oroszoknak ki kell menni. Ezen húzódott a dolog. Ez kétségtelen. Két nap este járt fenn a Kéthly Nagy Imérénel, és jött vissza éjfél után. Ekkor álltak rá a szociáldemokraták arra, hogy november harmadikán belépjenek a kormányba. Vas Zoltán Kéthly nyakába borult.”

Ezek szerint Nagy Imre november elsején, 19 óra 53 perckor elhangzott rádióbeszédét, mely a másnapi *Népszabadságban* volt olvasható, a szociáldemokraták kényszerítették ki, feltételül szabták a kormányba való belépésükhöz. Kéthlyék nyilvánvalóan tudták, hogy a semlegesség kinyilvánítása szakítást jelent a szovjetekkel, ezt a visszavonhatatlan döntést elvárták az újonnan alakult MSZMP-től. Enélkül nem bíztak meg a kommunistákban. Emlékeztetőül a beszéd szövege: „Magyarország népe! A magyar nemzeti kormány a magyar nép és a történelem előtti mély felelősségérzettől áthatva, a magyar nép millióinak osztatlan akaratát kifejezve kinyilvánítja a Magyar Népköztársaság semlegességét. A magyar nép, a függetlenség és egyenjogúság alapján az ENSZ alapokmánya szellemének megfelelően igaz barátságban kíván élni szomszédjaival, a Szovjetunióval és a világ valamennyi népével. Nemzeti forradalma vívmányainak megszilárdítását és továbbfejlesztését óhajtja anélkül, hogy bármelyik hatalmi csoportosuláshoz csatlakoznék. A magyar nép évszázados álma valósul meg ezzel. A forradalmi harc, melyet a magyar múlt és a jelen hősei vívtak, végre győzelemre vitte a szabadság, a függetlenség ügyét! Ez a hősi küzdelem tette lehetővé, hogy

népünk államközi kapcsolataiban érvényesítse alapvető nemzeti érdekét, a semlegességet. Felhívással fordulunk szomszédainkhoz, a közeli és távoli országokhoz, hogy tartsák tiszteletben népünk megmászthatatlan elhatározását. Most valóban igaz az a szó, hogy népünk olyan egységes ebben az elhatározásban, mint történelme során még talán soha. Magyarország dolgozó milliói! Védjétek és erősítsétek forradalmi elszántsággal, önfeláldozó munkával, a rend megszilárdításával hazánkat, a szabad, független, demokratikus és semleges Magyarországot!”

A november elsején este elhangzott Nagy Imre-beszéd megítélése vitatott. Igaz, a semlegességről rendelkező osztrák államszerződés 1955. október 26-án életbe lépett, és 1956 folyamán a Szovjetunió „normalizálta” kapcsolatait Jugoszláviával is. Mégsem volt esélye annak, hogy a szovjet csapatokat mindenféle ellentételezés és külső kényszer nélkül kivonják Magyarországról és Moszkva elfogadja a semlegesség egyoldalú bejelentését, illetve a Varsói Szerződés felmondását. Másrészt az is tény, hogy aznap már egyre több nyugtalanító hír érkezett a Parlamentbe a szovjet csapatok mozgásáról, és ebben a helyzetben Nagy Imre úgy érezte, jobb a kockázatot vállalva „előre menekülni”, mint tétlenül beletörődni a készülődő intervencióba. A miniszterelnök öt napi határozatlanság és sodródás után szánta rá magát a semlegesség bejelentésére, azután, hogy október 31-én az eddigi állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja feloszlott, és bejelentették az egyelőre még csak virtuálisan létező új-kommunista párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakulását. Ilyen kaotikus viszonyok között a többpártrendszer visszaállítása után a Szociáldemokrata Párt támogatása létfontosságú volt Nagy Imre számára.

Mielőtt megalakult a koalíciós alapon felálló harmadik Nagy Imre-kormány, november másodikán fontos tárgyalásokra került sor. Ezen az államminiszterre kinevezett Kéthly Anna már nem vett részt, ugyanis előző nap Bécsbe utazott a Szocialista Internacionálé ülésére. A koalíciós tárgyalásokon a szociáldemokratáknak fontos szerepük, és olyan súlyuk volt, hogy meghatározhatták, hogy más pártok kivel képviseltesék magukat. „Nagy Imrének föltemtem kérdéseket. Először is, hogy ki van ott a Parasztpárt részéről. És megnevezett egy nevet, most már nem jut eszembe, de az lehetetlen lett volna, az egy kommunista volt tulajdonképpen, csak ezen a címen volt. Ez nem volt megfelelő ember. Azt mondja, hát ki van más a Parasztpártban? Mondom az

Illyés. – Nem vállalta. – Keresztury. – Nem vállalta. – Bibó. – Ki az a Bibó? – Ott szemben ült velem két vagy három kisgazda és az én partnerem is. Senki se ismerte a Bibót. Nem tudták, ki az a Bibó. Aztán elmagyaráztam, a szegedi egyetemnek a professzora, ez, az, amaz, szóval beajánlottam.”¹¹

Fischer november másodikán, a Parlamentben találkozott a nyolc évi raboskodás után a Szovjetunióból visszatért Kovács Bélával. „November 2-án a Parlamentben, abban a nagy teremben, ahová bekísért az ottani őrség parancsnoka, kijött eléem Tildy és odavezetett egy társasághoz. Három angol lapnak a szerkesztője és egy fotóriporter volt, és ott volt még valaki, aki egy olyan emelt részen ült. Kezet fogtunk és bemutatkoztunk. Mire azt mondta, hogy hát mi ismerjük egymást. Ránézek, mondom, Béla, te vagy az? Azt mondja: látod, nem ismeresz meg! Mit gondolsz, hány éves vagyok? Nem akartam sokat mondani, azt mondtam, 58. Mire azt mondta: 48! Szóval látod, mi történt velem, 8 évig voltam olyan helyzetben, hogy egy gödörben álltam, hogy a fejem se látszott ki. És volt egy meglepetésem is: Szviridov, az altábornagy, aki elvitetett, aki az ellenőrző bizottságnak volt az elnöke, egyszer leszóllított, mert ő volt az egyik rab. Szviridov! Lebukott valami brillelkel, meg ilyenekkel seftelt Bécsben. Szóval ez a mulatságos jelenet lezajlott, ezt mesélte. Ez volt a találkozásunk Kovács Bélával.”

Bibó Istvánt, mint parasztpárti politikust, a Nagy Imre kormány potenciális államminiszterét Fischer József „fedezte fel”. Még 1945 és 1948 között, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnökeként ismerte meg. Kettőjük sorsa sajátos módon, rendkívül kritikus időszakban kapcsolódott össze, majd nyomban el is vált egymástól. „A téren laktunk, a Szent István parknál, és a Pozsonyi úton dübörögtek be a tankok. Igen, de a szegény Bibó bennmaradt a Parlamentben, és onnan felhívta a követségeket. És ez volt a baj, ezért ült ott öt és fél évet. Te jó Isten! Szegény! Én meg szépen otthon maradtam és kész volt. Bementem ugyan az angol követségre, mert értem jött valaki, egy soldier, és azzal bementünk az angol nagykövetségre és ott a követtel beszéltem erről a kérdésről, hogy hát ez és ez történik... Persze a követ nagyon udvariasan fogadott, és elkísért egész a lépcsőig. Aztán hazamentem. És nem történt semmi bajom.”¹²

Azért persze többről volt szó, minthogy Bibó István telefonálgatott a Parlamentből, és bennmaradt irodájában a szovjet intervenció után, egészen november 6-ig, viszont Fischer már 3-án este, a brit követségen tett látogatása

után hazatért a lakásába. Bibó november negyedikétől a jugoszláv nagykövetségre menekült. Nagy Imre kormányának képviselőjében lépett fel, készített memorandumot a politikai kibontakozásról, és felvette a kapcsolatot külföldi diplomatákkal.

Bibónak a szovjet intervenció után azon nyomban kiadott nyilatkozata két lényeges, későbbi tevékenységét meghatározó megállapítást tartalmaz: 1. A Kádár-kormány törvénytelen, „bábkormány”, vele szemben jogos a passzív ellenállás. 2. Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter.

Ugyanakkor Kéthly, bár 1956 november negyedikét követően még hónapokig kapcsolatban maradt a Szociáldemokrata Párt vezetőivel, köztük a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztereivel, Fischer Józseffel és Kelemen Gyulával is, nem buzdította őket arra, hogy szervezzenek politikai ellenállást a szovjet intervencióval és a Kádár-kormánnyal szemben. Az újjáalakult Szociáldemokrata Párt vezetői súlyos csapásként élték át, hogy a második intervenció során bevonuló szovjet csapatok szétverték a *Népszava* szerkesztőségét, és lerombolták a nyomdáját, ezzel lehetetlenné téve az újság megjelenését. November végén, a harcok elcsitulása után, és azután, hogy a Kádár-kormány a többpártrendszer elismerő nyilatkozatot tett, a hazai szociáldemokrata politikusok kissé felbátorodtak. Megkísérelték a *Népszavát* kiadni, sikertelenül. Főként tanácsadó jelleggel részt vettek a munkástanácsok-tevékenységében, közreműködtek az ún. „memorandum-akcióban”. Ezt az indiai követség inspirálta és kezdeményezte, így született a „Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról”. „A december 8-án elkészült nyilatkozatot a demokratikus pártok és a forradalmi szervezetek nevében Kelemen Gyula főtitkár is aláírta, egy másik példányát, külön lapon, ugyancsak a párt nevében, Kunszery Gyula¹³ egyetértő nyilatkozattal látta el. Amikor december közepén a Kádár-kormány helyzete jelentősen megerősödött, bevezették a statáriumot, szétverték a budapesti munkástanácsot, így a Nyilatkozat 'aktualitását veszítette’.”¹⁴

Fischer 1956 december elején találkozott Bibóval, lehet, hogy ekkor ő is kapcsolatban állt az indiai követséggel. Az, hogy miről volt szó közöttük, nem ismeretes. Tény ugyanakkor, hogy eljutott hozzá a november hatodika után készített *Kibontakozási terv*ezet, melynek tételei megjelennek a Független

Kisgazdapárt november 16-i *Tervezet a politikai kibontakozás biztosítására* című iratban is. De erről a Szociáldemokrata Párt vezetői nem foglaltak állást. A dokumentumokat sem a szovjetek, sem pedig a Kádár János nem vették komolyan, ahogy a *Nyilatkozatot* sem. Ezek a dokumentumok olyan, számukra teljesen elfogadhatatlan követeléseket támasztottak, mint a szovjet csapatok kivonása és a szabad választások.

A Magyarországon maradt szociáldemokrata vezetők egyeztettek az álláspontjukat Kéthly Annával, aki a nemzetközi színtéren, így az ENSZ-ben is bátran kiállt a magyar forradalom ügye mellett, elvállalta az 1957 januárjában, Strasbourg-ban megalakult Magyar Forradalmi Tanács elnöki tisztségét is. Ugyanakkor mind Fischer József, mind Kelemen Gyula, Révész Andrásához hasonlóan, távol tartotta magát mind a Munkástanácsok ellenállási mozgalmától, mind pedig az értelmiségi szervezkedésektől, melyeknek Bibó, a Budapestre akkreditált, illetve ide látogató és „közvetítésre” felkért diplomatákon keresztül egy ideig külföldi nyilvánosságot biztosított. A szociáldemokraták passzivitását a Kádár-kormány azzal ismerte el, hogy a forradalom alatti tevékenységükért nem vonták őket felelősségre.

„Egyszer beidéztek a Gyorskocsi utcába. De ez is hogy történt? Följött a házmesternővel egy valaki. A házmesternő egy bécsi nő volt, és jó kapcsolatban voltam vele – hát én udvarias ember vagyok végeredményben – és az előszobaajtóban csöngettek, kinyitom az ajtót, ott van a házmesterné és valaki. Beengedem. A házmesterné már csak úgy intett a szemével. Tessék helyet foglalni, mondtam. Ez a tábla volt a kanapén: *„A szabadság titka a bátorság. Periklés.”* Ez a kanapén volt, ha bejött az előszobából, a kanapén, ott szemben. Hát: tessék helyet foglalni. Azt mondja: hát kérem, én azért jöttem, hogy megkérdezzem, hogy ha kap egy meghívót, akkor bemegy a Gyorskocsi utcába? Mondom: hát természetesen, bemegyek. Hát itt van a meghívó – azt mondja. Elment... (...) Másnap reggel kilenckor, vagy tízkor, már nem tudom, bemegyek a Gyorskocsi utcába. Hárman is álltak a kapuban. Oda bemenni lehetett, de kimenni nem! Akkor a Bibó szegény, már ott volt tartva (...). A Gyorskocsi utcában: ott volt egy csomó papír egy fiatalember előtt, aki ott szemben ült velem. És egy kérdőív, amin volt vagy 12 pont. Különböző kérdésekre feleltem, azokat feljegyezte, aztán otthagya az egész paksamétát ott előttem és elment. Kiment valahova. Biztos messziről figyeltek, hogy én hozzányúlok-e a

papírokhoz, de én a világért sem nyúltam semmihez, szépen ültem ott. Aztán visszajött. Aztán megkérdeztem tőle, mondja, maga mit csinált '45-ben? Azt mondja, kőműves voltam. Na, mondom, akkor szaktársak vagyunk, én építész vagyok. Ez így végződött ottan. És aztán szépen, emelt fővel kimentem a kapun. Még emlékszem, hogy a házmesterné mondta: el tetszik menni arra a meghívóra? Mondtam, hát persze, hogy elmegyek. Azt hitte, majd bujkálni fogok. De én sose bujkáltam.” – emlékezett vissza Fischer arra, hogy egyszer mégiscsak kihallgatták.

„Az illegális Szociáldemokrata Párt vezetősége 1957 tavaszáig rendszeresen üléseket tartott Révész András lakásán, amelyeket a represszió növekedése miatt április tájékán kénytelenek voltak beszüntetni. Egyes információk szerint folytak előkészületek egy szociáldemokrata per megrendezésére, egy házkutatás során a rendőrség kezére került a Szociáldemokrata Párt 1956-57-es iratanyagának jelentős része, de – valószínűleg külpolitikai megfontolások miatt – letettek erről a hatóságok. A letartóztatott második vonalbeli szociáldemokratákat, mint Erdei Istvánt, Guba Dezsőt és másokat elkülönített perben ítélték hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre. Országos vezetőkkel szembeni eljárásról nincs tudomásunk.”¹⁵

Az 1956. novemberi szovjet intervenciót követően kialakított szociáldemokrata álláspont lényege az volt, hogy elfogadták a nemzetközi realitásokat, melynek keretei között nem volt lehetőség a legális Szociáldemokrata Párt működésére. Az illegális politikai szervezkedést, az értelmiségi ellenállás szervezését a szociáldemokraták elutasították, hogy megkíméljék vezetőiket és tagjaikat az újabb megtorlástól. Ez rövid távon ésszerű döntés volt, hosszabb távon azonban kényszerű, rossz kompromisszumnak bizonyult. Lehetetlenné tette, hogy a hagyományos szociáldemokrácia a nyolcvanas években magára találjon és szervezett erőként, parlamenti pártként vegyen részt az 1989-90-es rendszerváltás után megszerveződő magyar politikai életben. Ebben ugyanis a munkavállalói érdekvédelem jelentősége a minimumra csökkent, és a munkásosztály, abban a formájában, ahogy még 1956-ban létezett, teljesen átalakult. A szakszervezeti mozgalmat a kommunisták „bekebelezték”, majd fogyatkozó tagságuk megbékélt a piacgazdaság felé fokozatosan nyitó Kádár-rendszerrel.

A nemzetközi folyamatok által lehetővé tett 1989-90-es, magyarországi eseményekben az eredendően reformkommunista, Nagy Imre köréhez kötődő

értelmiségi csoportosulások, illetve a belőlük kifejlődő politikai pártok játszottak meghatározó szerepet, a képviselő nélkül maradt dolgozó tömegek csak statisztáltak a rendszerváltáshoz.

Köszönetmondás

A forrás megjelölése nélkül közölt idézetek kivétel nélkül a Soros Alapítvány *Oral History Archivuma* részére Szabóné Dér Ilona által készített Fischer József életút-interjúból származnak. Az interjú 1986. március 14-e és 1987. január 16. között készült *A történelem második vonalában* program keretében, a Művelődéskutató Intézet közreműködésével. Közel 389 oldal terjedelmű, 11 db.. 90 perces kazettán rögzített, szerkesztetlen, gépelt szöveg, melyben rengeteg az ismétlés és a politikai epizódok keverednek az építész pályafutás felidézésével és magánéleti emlékekkel. Köszönöm Szabóné Fischer Zsuzsannának, Fischer József unokájának, hogy lehetővé tette a kézirat tanulmányozását.

JEGYZETEK

¹ CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, magyarul „Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa”) a modern építészet nemzetközi szervezete volt 1928 és 1959 között. A különböző országokban rendezett kongresszusok jelentős szerepet játszottak a modern építészet elveinek kialakításában és elterjesztésében. Az egyik vezéralakja Le Corbusier volt. A CIAM magyar csoportja révén magyar építészekre is hatást gyakorolt. (Forrás: Wikipédia)

² Hain Péter (Nagykároly, 1895. május 31. – Budapest, 1946. június 27.) rendőrségi detektívfelügyelő, kormánytanácsos. 1918-tól a budapesti rendőrfőkapitányság bünyügyi osztályán dolgozott. A Tanácsköztársaság bukása után a kommunistákat üldöző csoport vezetője lett. 1923-tól irányította a kommunisták elleni nyomozásokat a Politikai Osztályon. 1944. március 19-e után az általa átadott listák alapján hurcolták el a németek a baloldali és antifasiszta gondolkodású embereket. A nyilas hatalomátvétel (1944. október 16.) után kormánytanácsos, miniszteri tanácsos lett. Irányító szerepet játszott a magyar zsidók letartóztatásában és megkínzásában, Budapest körülrázása előtt Németországba szökött, onnan hozták haza, A Népbíróóság 1946. május 6-án halálra ítélte és kivégezték.

³ Kállai Gyula (Berettyóújfalu, 1910. június 1. – Budapest, 1996. március 12.) magyar kommunista politikus, országgyűlési képviselő, miniszter, 1965 és 1967 között miniszterelnök.

⁴ Fischer József visszaemlékezéseiből, Budapest Főváros Levéltára Közleményei, 1984. 406. Kállai Gyula is megerősíti könyvében, hogy a Csejte utcaiban alakult meg a Béképárt utóda, az MKP.

⁵ Ferenczy Béni (Szentendre, 1890. június 18. – Budapest, 1967. június 2.) Kossuth-díjas magyar szobrász, éremművész, grafikus.

⁶ F. J. visszaemlékezéseiből, Budapest Főváros Levéltára Közleményei, 1984 409.

⁷ „Amikor újjáépítési kormánybiztos voltam” Visszapillantás az Országos Építészeti Kormánybizottság

működésére. Budapest folyóirat, 1981/9.

⁸ Valójában a füzűi Nitrokémia peréről van szó. (A Szerk.) A Nitrokémia-perben a vád története a II. világháborúig nyúlik vissza, amikor a vállalatnak külföldön befagyott követelése halmozódtak föl. A kitűnő nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező Makay Miklós feladata volt, hogy ezeket rendezze. Kiutazása az illetékesek (Szabó Kornél, valamint Kelemen Gyula volt iparügyi és Sárkány József, volt honvédelmi államtitkár) engedélyével történt. Makay a Brazíliában már megvalósított gyártási eljárás dokumentációját is magával vitte, amelyet Svájcban kívántak újra felhasználni. Az előbbieken említett vállalkozások hivatalos dokumentumok, engedélyek alapján, engedélyezéseket követően, devizabevételek reményével kecsegtetve szerveződtek. A vád szerint azonban hadititkot adott ki az ellenséges imperialista hatalmaknak, és ezt az engedélyt kiállító többi vádlott beleegyezésével tette. Forrás: Cseszka Éva: Gazdasági perek a Rákosi rendszerben, In: *Magyar Szemle*.

http://www.magyar szemle.hu/cikk/20090102_gazdasagi_perek_a_rakosi-rendszerben_1948

⁹ Kelemen Gyula (Budapest, 1897. november 7. – Budapest, 1973. április 22.) magyar szociáldemokrata politikus. Műszerésznek tanult és 1918-ban a vasasszakszervezet és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja lett. 1929-től az újpesti képviselőtestület és Pest vármegye törvényhatósági bizottságának tagja volt. 1937-től a Magyarországi Szociáldemokrata Párt újpesti szervezetének elnöke lett. 1945. augusztus 20.-tól az országos pártvezetőség tagja lett. Áprilistól az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, majd az 1945-ös választásokon ismét országgyűlési képviselői helyet nyert. 1948-ig az Iparügyi Minisztérium politikai államtitkára volt. 1948. januárjában letartóztatták és koncepciós perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956 júniusában szabadlábra helyezték, október 31.-től az újjalakult Szociáldemokrata Párt főtitkára lett. November 2.-tól Nagy Imre kormányában államminiszter. A forradalom leverése után sokáig visszavonultan élt, majd 1963. június 1-jén a Legfelsőbb Bíróság felmentette az 1948-ban ellene felhozott vádak alól. Visszakapta elkobzott házát és állami nyugdíjat kapott. (Forrás: Wikipédia)

¹⁰ Révész András: 1956-ban szociáldemokrata alternatíva nem merült fel”
http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=107&order=1

¹¹ Kaiser Anna 1993-ban készült interjúja Fischer Józseffel. Lapis Angularis, Budapest 1995, I. 43.

¹² Uo. 51.

¹³ Kunszery Gyula (Budapest, 1906. június 10. – Budapest, 1973. május 1.) tanár, író, politikus – felbukkanása a Szociáldemokrata Pártban életrajzi adatai alapján nagy meglepetés. Magyar irodalom, esztétika és nyelvészet tárgyakból 1928-ban bölcsészdoktori címet szerzett, 1929-ben pedig magyar-német szakos középiskolai tanári oklevelet kapott. 1940-ben az oktatási karriert hátrahagyva újságírónak állt. A *Magyar Nemzet* „Szellemi Honvédelem” című rovatának rendszeres szerzője lett, ahol hamar országos ismertségre tett szert kemény, szarkasztikus humorú Hitler-ellenes írásaival. A Magyar Radikális Párt egyik alapító tagja volt, de politikai megbízatásokat egy kivételével nem vállalt. 1947-ben otthagyta a *Magyar Nemzetet* a *Szabad Száj* című satirikus lap kedvéért, valamint a Magyar Radikális Pártot is. Helyette részt vett a Független Magyar Demokrata Párt létrehozásában, aminek jelöltjeként a nagy-budapesti listáról országgyűlési mandátumot nyert. Az ötvenes évek első felében katolikus világnézete miatt csak mint irodista dolgozott; a tanítástól eltiltották. 1955-ben az *Új Ember* című katolikus hetilapnál lett belső munkatárs, szépirodalommal és irodalomtörténettel foglalkozott. Az 1956. november 4-i számban versben üdvözölte a budapesti Sztálin-szobor ledöntőit. Írásait az 1960-as évekig csak az egyházi sajtó közölte, majd az enyhülés jegyében rendszeresen írt és megjelenhetett a *Magyar Hírlap*, az *Élet és Irodalom* és az *Élet és Tudomány* című lapokban is, miközben folytatta irodalomtörténeti munkásságát. Csak 1965-ben jelenhetett meg újra könyve; ekkor Napot tükröző üvegcserep címmel közölte válogatott verseit. 1966-ban nyugdíjazták, 1973-ban hunyt el. (Forrás: Wikipédia)

¹⁴ Benkő Péter: A magyar szociáldemokrácia és 1956. In: *Múltunk* 1990. 3. sz. 157.

¹⁵ Benkő Péter... i. m. 159-160.

LOPPERT CSABA: ZUGLÓ SZOCIÁLDEMOKRATA RENDŐRKAPITÁNYA, TOLLER KÁROLY

A zuglói forradalom – akárcsak a Magyar Rádiónál – spontán lázadással és az ÁVH-sok utáni hajszával indult 1956. október 23-án. A tömeg körbevette és megszállta a zuglói Rendőrkapitányság Thököly úti épületét. A rendőri sortűznek három civil halálos áldozata – köztük még gyermekek is – voltak: a tizenöt éves Kiss Gábor, a tizenhét éves Odry Lajos és a hatvannégy éves Valkovszky Károly.¹ A helyi Tanács kommunista vezetése, Varga Gyula tanácselnök és Mészáros Gyula, a XIV. kerületi pártbizottság munkatársa, megpróbált a felkelés élére állni. Felkérték a felkelők vezérét, Zsabka Kálmánt, aki a háború előtt az Ébredő Magyarok Egyesületének tagja volt, 1944-ben viszont részt vett a nyilasok elleni fegyveres ellenállásban, hogy szervezze meg a Nemzetőrséget. „A Nemzetőrség szervezése így Zuglóban jóval előbb, október 25-én vagy 26-án kezdődött, mint másutt...” – írja erről könyvében Eörsi László,² aki szerint Zsabka a Nemzetőrség elnevezést is saját 1944-es ellenálló csoportjának nevére (Nemzetőr KISKA) vezette vissza. Zsabka Kálmán saját bevallása szerint 1937 és 1941 között a Turul Bajtársi Szövetség, 1945 és 1948 között a Szociáldemokrata Párt tagja volt.³

Zsabka és frissen toborzott nemzetőr csapata – hogy fegyverhez jusson – október 26-án megpróbálta elfoglalni a Róna utca és a Fogarasi út kereszteződésében Zuglóban található BM-raktárt, sikertelenül. Egy nappal későbbi próbálkozásuk azonban a kerületi kiegészítő parancsnokság (Gyarmat utca 42.) elfoglalására már sikerrel végződött.

A forradalom tulajdonképpen október 28-án győzött, miután előző éjszaka a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága elfogadta Kádár János tervét, melynek lényege az ellenforradalom radikális átértékelése népfelkeléssé, valamint a szovjet csapatok kivonásáról és az ÁVH felosztatásáról szóló döntés volt. A *Szabad Nép* aznapi vezércikke már nem ellenforradalomról és fasiszta puccskísérletről beszélt, a felkelőket becsületes hazafiaknak nevezte, és a Nagy Imre kormány

támogatására szólított fel. Délután 17 óra 25 perckor elhangzott rádióbeszédében Nagy Imre az elmúlt évtized szörnyű hibáit és bűneit okolta a kibontakozott nemzeti demokratikus mozgalom nyomán bekövetkezett véres eseményekért, bejelentette az Államvédelmi Hatóság feloszlását, a szovjet csapatok azonnali kivonását Budapestről, és még egy sor hangulatjavító intézkedést.

Mindezek hatására Zuglóban is jelentős változások következtek be. Felgyorsultak a Hazafias Népfront Nemzeti Bizottsággá alakítására az országban az elsők között, már október 22-én elkezdődött tárgyalások. Október 28-án, Antal Jenő, a Forradalmi Nemzeti Bizottság tagja szerint a Pétervárad utcai Tanács épületében 29-én este alakult meg az Ideiglenes Nemzeti Bizottság (INB), és ekkor bízták meg Toller Károlyt is a zuglói Rendőrkapitányság vezetésével. A Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának 1957. július 11-i, nyomozást elrendelő határozata szerint „a kerületi MDP pártbizottság kezdeményezésére létrejött INB tagjai között több MDP-párttag és „a népi demokrácia szempontjából megbízható személy” volt. Ami lényegében azt jelentette, hogy a hatalmuk megőrzésére törekvő kommunisták a régi koalíciós pártok helyi reprezentánsait állították maguk mellé. Így került a reformkommunista Horváth Géza, volt tanácselnök-helyettes, Kovács Mátyás, a XIV. kerületi Hazafias Népfront elnöke, a volt kiskazda ügyvéd Ibrányi Dezső mellé a szociáldemokrata Nyúl Ferenc könyvkötő kisiparos és Toller Károly nyomdász az Ideiglenes Nemzeti Bizottságba. A kerületi Tanács helyébe lépő Elöljáróság élére pedig az Ideiglenes Intézőbizottság azt a dr. Hanzéli Józsefet nevezte ki, aki később elfogatása és kihallgatásai folyamán többször is következetesen állította, hogy 1945 és 1947 között a Szociáldemokrata Párt tagja volt, egészen addig, amíg konzervatív reakciónak nem találták és ki nem zárták. Tette ezt annak ellenére, hogy a kihallgató nyomozók rendszeresen váltig állították, hogy a kiskazda párt tagja volt.⁴

Az INB október 30-tól gyors intézkedéseket hozott a hatalmi viszonyok átalakítása érdekében. Döntött a helyi MDP- és ÁVH-vagyon zárolásáról, az állami gépkocsiállomány lefoglalásáról, helyiségek kiutalásáról az újjáalakuló pártoknak.⁵ 30-án és 31-én a kiskazda párttal együtt újjáalakult a Szociáldemokrata Párt is. Elnökké Horváth Pált választották, akiről csak annyit tudunk, hogy nem sokkal később meghalt. Az alapítók között volt Nyúl Ferenc könyvkötő kisiparos, Toller bizalmasaként a későbbiekben ő tartotta a kapcsolatot a Forradalmi Nemzeti Bizottság és a Nemzetőrség között, Sebestyén Ernő kisiparos, Sima Sándor

műlakatos. Az alapító nyilatkozatból kiderült: polgári demokráciát akartak. Az újjáalakult szociáldemokraták első megnyilatkozásként tiltakoztak az ellen, hogy Feri Pál, aki tudomásuk szerint nyilas volt, részt vegyen a Nemzeti Bizottságban. Antal Jenő erről az eseményről úgy számol be, hogy október 30-án a Szabó Pál Művelődési Házban – ami a zuglói Tanács tőszomszédságában volt – „Horváth Pál cipésznek volt egy incidense egy nyilassal”, aminek végén „a nyilast kiutasították az ülésről”.⁶

Szintén a nyomozati iratokból tudjuk, hogy az INB november 2-án Forradalmi Nemzeti Bizottsággá alakult, és tagsága is megváltozott. Az irányítást – ahogy a kádárista megtorló hatóságok fogalmaznak – mindinkább „ellenséges elemek”, főként kiskgazdák és „jobboldali szociáldemokraták” vették át. Az előbbieket reprezentálta, a már említett Ibrányi Dezső mellett Szalai Dénes, a Forradalmi Nemzeti Bizottság elnöke, aki a forradalom leverését követően Jugoszláviába, majd Olaszországba disszidált. A Nemzeti Bizottságon belül a szociáldemokrata Toller Károly feladata volt a kerületi Nemzetőrség megszervezése és vezetése.

De ki is volt tulajdonképpen Toller Károly? 1900. július 21-én született Esztergomban. Az 56-os forradalom idején Zuglóban, a Fogarasi út 16. szám alatt lakott. Édesapja cipészsegéd, édesanyja cseléd volt, hat gyermeket neveltek fel. Toller Károly a nehéz anyagi körülmények miatt csak két polgári osztályt végzett. Majd nyomdász tanuló lett, 1918-ban szabadult fel. 1919-ben vöröskatonaként a székely hadosztályban szolgált. Ezt követően román fogságba került, 1920-ban került haza. Már ekkor belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba, ahol néhány év elteltével alapszervezeti titkár is lett, de elhelyezkedni egyelőre nem tudott. Háromszor nősült, az első két házasságából 2-2, a harmadikból egy gyermeke született.

1922-1923-ban ismét bevonult, a hadsereg nyomdájában dolgozott. Leszerelése után nyomdai gépmesterként kapott állást, és 1937-ben részletre megvásárolta a Sidol gyár nyomdáját, ahol négy munkást foglalkoztatott. A második világháború idején mint baloldalt üldözték, 1942-ben a főkapitányságon megverték. Üldözött embereknek, zsidóknak adott menedéket és munkát, köztük a később ÁVH-s őrnagy, majd ügyész Ács Lajosnak.

1945 elején lakását bombatalálat érte, mindene odaveszett. 1945 áprilisában Erdei Ferenc akkori belügyminiszter kinevezése alapján a XIV. kerületi

rendőrkapitányság vezetője lett. Nyomdája vezetéséről ekkor lemondott, többször részesült dicséretben. Nem sokkal később alezredessé léptették elő. 1948 márciusában őt is utolérte a „jobboldalinak” bélyegzett szociáldemokraták elleni kommunista hadjárat: elbocsájtották állásából és pártjából is kizárták. Nyomdáját egyelőre még megtarthatta, 1949 decemberében azonban azt is államosították. 1950 nyarán a Rajk-üggyel kapcsolatban letartóztatták, és államellenes bűncselekmény koholt vádjával tizenkét évi börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben kegyelmet kapott, majd 1956-ban – számos szociáldemokrata társával együtt – rehabilitálták, és húszezer forint kártalanításban részesült.

Toller Károlynak tehát mind a megfelelő politikai tapasztalata, mind a szakmai hozzáértése megvolt ahhoz, hogy a zuglói forradalmi mozgalom élére állva garantálja a hatalomváltást, annak törvényes és humánus lebonyolítását. A zuglói Nemzetőrség és Rendőr-főkapitányság vezetőjeként tevékenységét azzal kezdte, hogy 1956. október 30-án kitiltotta a kerületi Tanács épületéből a kerületi Tanács elnökét, Varga Gyulát és az MDP Pártbizottság VB-titkárát, Vass Piroskát. Még aznap egy teherautóról beszédet mondott a Pétervárad utca 2. alatti XIV. kerületi Tanács háza előtt. A perében később kihallgatott ÁVH-s tanúk szerint „lázító hangú beszédet” tartott. Amiből annyi igaz, hogy követelte a szovjet csapatok azonnali kivonását, a kommunisták leváltását a vezető funkciókból, ENSZ csapatok bevonulását Magyarországra, a kapcsolatok felvételét Tito jugoszláv államelnökkel, valamint szabad, demokratikus, többpárti parlamenti választásokat. Az ÁVH-sokkal és pártfunkcionáriusokkal kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy szabadon távozhatsanak a Szovjetunióba, de ha itt akarnak maradni Magyarországon, akkor a törvények szerint felelősségre kell vonni őket. És „ha bűnösök, ugyanúgy dolgozzanak a bányában, mint én, Kádár János és a többiek”.⁷ Követelte Mindszenty bíboros szabadon bocsájtását is. Ugyanakkor a rend fenntartására szólított felt, hangsúlyozta a közellátás megszervezése és az egészségvédelem fontosságát. Már az Ideiglenes Intézőbizottság megalakulását előkészítő ülésén, október 28-án a közbiztonság azonnali megszervezésének szükségességét hangsúlyozta, nehogy a rend felbomoljon.⁸ Lényegileg azonos tartalmú beszédet mondott el másnap a Bosnyák téren.

Még a Tanács háza előtti, Pétervárad utcai gyűlésen közfelkiáltással a tüntetők úgy döntöttek, hogy a káderanyagokat el kell égetni. Ebből azonban végül nem lett semmi: a Ságvári Rendelő Intézet dolgozói követelésére visszavitték az

anyagokat a páncélszekrénybe.

Ezt követően Toller Károly megállapodott a Gyarmat utca 42. alatti kerületi Kiegészítő Parancsnokság vezetőjével, Palotás Ferencsel a Nemzetőrség felállításával és rendfenntartó munkájával kapcsolatos teendőkről, az újonnan jelentkezők lekáderezéséről, igazolvánnyal, fegyverrel és élelemmel való ellátásukról. Elhatározta és a felvett hetven-nyolcvan főnyi nemzetőrrel véghez is vitte a kerületi Tanácsnál dolgozó kommunisták leváltását. Tizenkét személyt felmentettek beosztásából. A Tanács helyett kerületi előjáróságot állítottak fel. A Nemzetőrségen kívül a rendőrség is Toller felügyelete alá került. Összesen mintegy 240 fő felett rendelkezett, közülük mintegy 150 tartozott a legénységhez és az altisztek közé, akik közül kb. 85 % október 23. előtt is a rendőrségnél szolgált. A vezetői állományba a megbízhatatlan személyek helyett megbízható embereket vett fel. A rendőrségen és a nemzetőrségen kívül fegyveres karhatalmi szolgálatot látott el az úgynevezett Forradalmi Egyetemi Zászlóalj is, Bartóffy György mérnök, egyetemi tanár irányításával, akik közvetlenül Kopácsi Sándortól, Budapest rendőrfőkapitányától kapták az utasításokat.⁹

Október 31-én Toller megbízására Foki Félix volt rendőr hadnagy vezetésével sikerült békés úton birtokba venni a korábban sikertelenül megostromolt Róna utcai BM-raktárt, ahonnan azonban az ott rejtőzködő ÁVH-sok munkásruhába öltözve még időben el tudtak menekülni a felelősségre vonás elől. Párttársa és barátja, Nyúl Ferenc közreműködésével Toller elkezdte lecserélni az apparátus személyi állományát. Letartóztatási utasításokat adott ki, amelyeket azonban Palotás Ferenc jórészt elszabotált. Emberei – helyettese, a később szintén elítélt Kovács Béla vezetésével – sorozatban keresték fel a kerületben lakó volt ÁVH-sokat. Közülük az alacsonyabb rendfokozatúakat a házkutatás és az adatok felvétele után hazaengedték, míg a tiszteket átkísérték a Jászai térre, ahol fogva tartották őket. Toller egyik főbűnének később azt találták, hogy bevittette kihallgatásra Kertész Istvánt, a Budapesti Pártbizottság gazdasági osztályának vezetőjét.

1958. április eleji elfogatása után sorozatban vallottak ellene azok a volt ÁVH-sok, akiknél személyesen is megfordult. Komoly vádak azonban nem tudtak felhozni ellene. Tettelegességhez soha nem folyamodott. Jellemző, hogy terhelő körülményként rótták fel neki, hogy egy ízben egy ÁVH-snak azt mondta: „Ti bitang, hazaáruló kommunisták, vége a rendszereteknek. /.../ Mi is

szocializmust építünk, de nem olyan piszkos módon, mint ti!”¹⁰ Embereit azzal vádolták, hogy az ÁVH-sok felkutatására folytatott házkutatások során fosztogattak. Ami azt jelentette, hogy a nemzetőrök a talált ÁVH-s egyenruhákat magukkal vitték. Általában azonban nagyon fegyelmezetten viselkedtek a nemzetőrök. Pedig – jellemző módon – még azzal is megvádolták őket, hogy „magukkal vittek 2 darab tíz dekás vajat”.¹¹

Pártatlan vélemények szerint Toller parancsnoksága alatt „a rendőrség a rend fenntartásán kívül semmiféle akciót, terrorcselekményt nem hajtott végre”.¹² A rendőrkapitányságon „a fogda mindig üres volt, mert mindenkit, akit bevitték, hazaküldtek, vagy (az ÁVH-s tiszteket) a Jászai térre irányították”.¹³ És arra is volt gondjuk, hogy őrséget állítsanak a Nemzeti Bank fiókjához, a zálogház, a takarékpénztár, a követségek elé és a Bosnyák téri piacra.¹⁴ Sőt, Mindenszentek napján gyertya égett az Előljáróság minden ablakában.¹⁵

November első napjaiban Tollerék felvették a kapcsolatot a kerületben lévő olasz követséggel. Olasz kezdeményezésre és finanszírozással ugyanis az akkori Vorosilov (később Népstadion, ma Stefánia) úton kórházat akartak létesíteni, melynek felszerelését, gyógyszereket, személyzetét az olasz kormány biztosította volna. Erről megállapodás is született, amit bizonyít a Forradalmi-Nemzeti Bizottság 1956. november 3-i ülésének jegyzőkönyve. Tollerék – hasonló céllal – a svájci és svéd követségnek is levelet írtak. Lefoglalták és biztonságba helyezték a Posta Központi Járműtelepén valamint a Belügyminisztérium–Miskolci úti Gépkocsijavító telepen található teljes gépkocsi-állományt.

Toller Károlyt 1956-ban játszott szerepe miatt 1957. április 3-án tartóztatták le, majd 1957. április 25-én internálták. Végül 1958. február 25-én a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, öt rendbeli személyes szabadság megsértése, társadalmi tulajdon sérelmére ismételten elkövetett és különösen nagy kárt okozó hűtlen kezelés vádjával összbüntetésként tizenöt évi börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Az ítéletet a Bíróság 1958. október 14-én életfogytig tartó szabadságvesztésre súlyosbította. Végül Toller Károly 1963. március 26-án, más 56-os elítéltekkel együtt szabadult, és 1976-ban halt meg.¹⁶

Február 25., Toller Károly elítélésének napja, ma – mivel Kovács Béla, kiskazda főtitkárt 1947-ben ezen a napon hurcolták el a Szovjetunióba kényszermunkatáborba – a kommunizmus üldözötteinek emléknapja. Nos, ezen a

napon méltán emlékezhethetünk tisztelettel, megbecsüléssel és mély főhajtással Toller Károlyra is, akit a kommunisták kétszer is súlyos börtönbüntetésre ítélték, teljesen ártatlanul, csak azért, mert szembe mert szállni egy totalitárius államberendezkedés zsarnokaival. Ráadásul mindezt példamutató módon, rendőri hivatásával járó erőfölényével soha vissza nem élve, a törvényeket betartva tette.

Jellemző és figyelemre méltó, hogy egyébként az első fokú ítélet indoklásában szerepel az alábbi mondat: „nem figyelmen kívül hagyva a terhelt körülbelül harminc éves szociáldemokrata múltjából is következő komoly politikai tájékozottságát”.¹⁷ Nem kétséges, hogy ez a mondat részben elismerés a Bíróság részéről Toller Károly személyének, emberi nagyságának, és tulajdonképpen burkolt főhajtás egy egész, az igazságért folytatott harcok és szenvedései és küzdelmei előtt. Ugyanakkor meggyőződésünk, hogy valójában Toller Károly politikai tájékozottsága és érettsége, továbbá az a tény, hogy „jobboldali szociáldemokrataként” tartották számon, egyúttal súlyosbító körülményként is hatott az ítélet kiszabásakor.

Ugyanakkor el kell ismerni, hogy az ítélet lehetett volna súlyosabb is, ha Toller nem lett volna olyan érett és tájékozott a forradalom idején és letartóztatása után, mint amilyen volt. Kezdetben ugyanis őt is elragadta a hev, és minden jel szerint hajlott arra, hogy részt vegyen a megszálló szovjet hadsereg elleni fegyveres harcokban. Bizonyos információk szerint november 4. körül foglalkozott az Erzsébet királyné úti híd felrobbantásának tervével,¹⁸ és nem lehet teljesen alaptalan a fent már említett Palotás Ferencnek az a nyomozó szerveknek tett nyilatkozata, miszerint 1956. november 4-én a Gyarmat utcai filmgyár udvarán találkozott Tollerrel, aki kiszólt a kocsi ablakán: „... fiammal nem tudom mi van, családommal nem tudom mi van, de nekünk utolsó lehelletig harcolni kell a szovjet csapatokkal szemben”.¹⁹ Végül azonban elállt ettől az ötlettől, és együttműködött a megszállókkal a rend fenntartásában. Meg is támadták ezért, mondván: „maga még tegnap lövette a fiatalokkal az oroszokat és ma velük tárgyal?”²⁰ Mindennek azért is volt különös jelentősége, mert az ő felügyelete alá tartozó Zugló volt a szovjet megszállók elleni leghevesebb harcok. Zugló és Erzsébetváros határán, a Dózsa György út és a Thököly út sarkán, az úgynevezett „pokoli kereszteződésben” a behatoló orosz tankok ellen harcoló felkelők november 4. és november 8. között mindkét oldalon több tucatnyi halálos áldozattal járó, elkéseredett csatát vívtak. A javarészt köztörvényes bűnözőkből álló, a börtönből a

forradalom napjaiban szabaduló felkelőket Toller Károly vette fel a Nemzetőrség soraiba, látta el igazolvánnyal, és részben fegyverrel.

Toller azonban – a rendelkezésre álló adatok szerint – tartózkodott az ezekkel a csoportokkal, az ún. „rohamszakasszal” vagy a „Klauber-Ludányi brigáddal” való közvetlen kapcsolattól. Ugyanígy nem tudták rábizonyítani, pedig voltak ilyen értelmű tanúvallomások, miszerint közvetlenül részt vett volna a – szintén a forradalmárok és a beözönlő orosz páncélosok közötti súlyos harcok színterévé váló – Bosnyák téri ütközetben. Azzal vádolták, hogy jelen volt a Bosnyák téri villamos remíz tetején megbúvó, és onnan Molotov-koktélokot a szovjet páncélosokra hajigáló szabadságharcosok körében. Ha rá tudták volna bizonyítani, hogy részt vett a szovjetek elleni fegyveres harcokban, akkor valószínűleg halálra ítélték volna. Nem véletlenül hangsúlyozta vallomásaiban rendszeresen: „nem igaz, hogy a szovjetek ellen fegyveres felkelést szerveztem”. Érezte, tudta, hogy az élete múlik ezen. Ugyanakkor elismerte: „bűnösnek érzem magam abban, hogy átvettem október 31-án a rendőrség és a nemzetőrség vezetését”. Nem mulasztotta el felhozni a mentségére szolgáló, és minden kétséget kizáróan valós enyhítő körülményeket sem. Ilyenek voltak, hogy „részt vett a Palotás alezredest ért közvetlen támadás elhárításában”, hogy a Róna-utcai Belügyminisztérium anyagraktáránál megakadályozta a tisztogatást, a Bosnyák téren elejét vette a Vendéglátóipari Ipari Üzlet és piac kifosztásának, megszervezte az Uzsoki utcai kórház ellátását fehérneművel és takarókkal, valamint gondoskodott ezek őrzéséről, mert „valóban voltak lopások”. Egy tanú látta, amint „egy férfit a raktárban feltartóztatott és hét darab pulóvert szedett le róla”, majd „meg is pofozta”. Amire állítólag a tolvaj így reagált: „jobb lesz, ha az oroszok elviszik?”

Nos, Toller Károlynak ezeket az érveit kevésbé értékelte a bíróság: az egyik fő vádpont volt ellene az a nyilvánvalóan igaztalan vád, hogy a Róna utcai raktár készlete, főleg ruhaanyag kiosztásával 15-20 millió forintos kárt okozott. A demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntette: (értsd: lázítás a kommunista hatalom és a szovjet megszállás ellen), öt rendbeli személyes szabadság megsértése (értsd: ÁVH-sok felkutatása és kihallgatása) mellett elalapozta meg a harmadik vádpontot, ti. a társadalmi tulajdon sérelmére ismételt elkövetett és különösen nagy kárt okozó hűtlen kezelést. A Bíróság nem mulasztotta el forintban is „megmérni” a társadalmi tulajdont ért kárt, melyet

összesen 26 millió forintra taksált, ebből közvetlenül a Toller Károly utasítására eltékozolt vagyon összesen 138.232 Ft volt. Ezért járt halmazati büntetésként végül az életfogytiglan.

JEGYZETEK

¹ Horváth Miklós – Tulipán Éva: In memoriam 1956. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2006. Idézi: Eörsi László: Zugló, 1956. Fegyveres ellenállás a XIV. kerületben. Budapest, 2016. 13.

² Eörsi László i. m. 16.

³ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/91-95.

⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/276. és 280.

⁵ Eörsi László: ... i. m. 17.

⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/191.

⁷ Eörsi László: ... i. m. 18.

⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/199.

⁹ Eörsi László: i. m. 19.

¹⁰ Uo. 27.

¹¹ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/53.

¹² ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/141.

¹³ Uo.

¹⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/140.

¹⁵ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/201.

¹⁶ Uo. 105.

¹⁷ NbFl. 5125/1958 4.

¹⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/281

¹⁹ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/458.

²⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V-142431/1/464.

UTAK ÉS TÉVUTAK (1945–1956)

HORVÁTH JÁNOS: SZOCIÁLDEMOKRATÁKRA EMLÉKEZVE

Gazdag és mégis elhanyagolt terület ez. A két szereplő, mind a független kiskgazdák, mind a szociáldemokraták sokkal kevesebbet foglalkoznak vele, kevesebbet gondolnak rá, mint ami valójában volt, vagy potenciálisan lehetne is. A témák között kiemelkedik a földreform.

A Független Kiskgazdapárt léte alapján véve egyet jelentett a földreformmal. Ez így volt már az első világháborút megelőző időkben, a háború idején, majd azt követően is.

Amikor 1920-ban a Független Kiskgazdapárt többséget kapott a demokratikusnak tekinthető választásokon, bár újból és újból talált egyéni kapcsolatokat a szociáldemokratákkal (Nagyatádi Szabó-Peyer Károly), azonban olyan *együttgondolkodás*, intézményes összefonódás, ami jelentős változtatásokat hozhatott volna a magyar közélet alakulásában, nem jött létre. Egy ilyen összefogás vehette volna elejét annak, hogy a Független Kiskgazdapártot a Nemzeti Egységpártba Bethlen István „begyömöszölje”. Amennyiben így lett volna, nem beszélhetnénk Bethlen-korszakról.

Az együttélés azonban megjelent. Ezt kívánta a világpolitika. Hitler és világa, és annak magyarországi vetülete összehozta ezt a két pártot. A parlamentben jelenlétük nem volt meghatározó, azonban érezhetővé vált a két táborban az egymásra utaltság, vagy mondhatnánk úgy, az összetartozásnak a természetessége. A különböző parlamenti megnyilatkozások, beszédek alkalmával a magyar függetlenség és a magyar demokrácia ügye, a szociális kérdések időről-időre előkerültek mind a kiskgazdák, mind a szociáldemokraták szónokai részéről, de érdemleges párbeszéd, vita nem alakult ki a kormányoldal és az ellenzék ezen része között.

Voltak fellángolások, bár nem a Független Kiskgazdapárt vagy a Szociáldemokrata Párt önálló kezdeményezésére. Ilyen volt Balatonszárszó¹ 1943-ban. Szárszón kimondatott mindaz, amit ők elmulasztottak megfogalmazni. Ugyan voltak a politikai szférában olyan szereplők, én emlitem a kiskgazdák

részeről Bajcsy-Zsilinszky Endre nevét, aki éveken át, következesen napirenden tartott fontos kérdéseket, melyeknek igaz volt hatásuk, de sokkal szerényebb, mint lehetett volna. Így az agrárium és a földreform, melyek azonban a fragmentált nyilaskeresztes csoportok eszközeként egészen félrecsúsztak.

Amikor a helyzet valóban súlyos lett a háborúba keveredett Magyarországon, a két párt politikailag is összefogott. Mélyén egymásra is találtak. Számos szemtanúval és résztvevővel beszélgethettem erről. Voltak, akik egészen Teleki Pál miniszterelnökig mentek, akinek igaz voltak a szociális kérdésekről haladó megnyilatkozásai, azonban Kovács Imrétől hallottuk panaszként, hogy bezáratta azt a kiállítást, ahol ez a téma felvetődött. Teleki Pál híveitől tudjuk ugyanakkor, ő valóban számtalanszor kimondta: „a földreformnak híve leszek, amikor annak eljön az ideje, amikor a háborún túl leszünk”. Hogy ezt mennyire gondolta sürgetőnek, az tisztázatlan, mindenesetre ezek a kérdések részei voltak a beszélgetéseknek. Valójában éppen ez a Teleki Pál és Keresztes-Fischer Ferenc bátorították a Parasztszövetség létrehozatalát. Azért, hogy legyen valami olyasmi az agráriumban a parasztságnak, mint amit a munkásságnak a szakszervezetek jelentettek. Szóval a párhuzamosság jelei itt is, ott is megjelentek. Az ellenállási mozgalom formálódott. Magam is tanúskodhatok azokról az időkről. Akkor már az egyetértés, az együttműködés valóság volt. Egyik jele, hogy amikor a háborúból való kilépés gondolata eljutott a kormányzóig, Horthy Miklósig, ő végighallgatta ezeket az elképzeléseket, lehetőségeket. Az is felvetődött, hogy a kormányzást majd a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt koalíciójára bízza.

Amikor itt leltárt készítünk, és számba vesszük e két párt együttlétét, nem mulaszthatjuk el méltatni azokat az áldozatokat, amelyeket meghoztak. Különösen a német megszállás után, amikor a kisgazda és szociáldemokrata vezetők, többeket elfogtak és fogságba vetettek. Igaz, sokat tudunk erről a történelemből, mégis úgy érzem, sok minden hiányzik még. Egyes jelenségeket ezért kiemelnék.

Aki behatóan foglalkozott ezzel a témával a politikus, a szemtanú nézőpontjából: Kovács Imre.² Ő az, akit a harmincas években forradalmárként, a néma forradalom meghirdetőjeként ismertünk meg. Kovács Imre a harmincas-negyvenes évekbeli eseményeket újragondolta. Akik kíváncsiak megérteni a szociáldemokrata múltat és jelent, ajánlom figyelmükbe írásait, gondolatainak

tanulmányozását. Ugyanis Kovács Imre vall mindarról, hogy mi történt és mi történhetett volna. Egy példa erre az *Új Látóhatárban*³ megjelent írása Németh László megkövetése címmel.

Kovács Imre és Németh László már Szárszón szembe kerültek egymással. Persze nem kellett volna ennek így lennie, hiszen témáik és a „dallam”, melyet játszottak, azonosak voltak. (Igaz, a személyi dolgok sem elhanyagolhatóak.) Kovács Imre azért hibáztatta Németh Lászlót, mert türelmesebb volt a társadalomnak valami olyasfajta kibontakozása felé, ami akkor idejét múltnak tűnt. Noha Németh László elmondta, hogy a magyar ne a jobb- vagy baloldalt válassza, hanem a függetlenséget, akárcsak az indonéziaiak, akik szintén amellet tették le voksukat és nem az angolok, vagy a hollandok mellett. Kovács Imre mégis elítélte Németh Lászlót, különösen 1945 után, mikor Kovács Imrének szerepe volt a szociáldemokrata barátaival összhangban. Ő azonban se nem szociáldemokrata, se nem kisgazda volt. Inkább egy önjáró üstökös abban a magyar világban. Ahogyan megkövette Németh Lászlót, érdemes volna belelátni.

Kiemelném még, hogy mi, kisgazdák és a szociáldemokraták mennyire együtt éltük meg, a náci, fasiszta, hitlerista befolyás terheit. Együtt voltunk az egyetemi ellenállási mozgalomban. Én magam a Szabad Élet Diákmozgalom,⁴ valamint a Szórvány Kaláka Szolgálat tagjaként. Azután amikor fogságba kerültünk, együtt tapasztaltuk meg a tortúrákat.

A nyilasok engem is vittek egyik helyről a másikra: Margit körút, Fő utca, Andrásy út 60., a Parlament alagsora, Markó utca, a Nyilas ház, Szent István körút 2. Mihamarabb meg akartak szabadulni a foglyoktól. A Markó utcai kapitány nem „fogadott be” bennünket, mert nem voltak papírjaink. Nem tartoztunk az ő fennhatósága alá. Majd nyilas fogva tartóink kitalálták, intézkedjen a kormány. Január első napjaiban Budapesten azonban már nem volt kormányhatóság. Szálasiék⁵ elmentek. Így a legmagasabb hivatal, a Nyilaskeresztes Párt és annak 5. kerületi szervezete lett. A Szent István körút 2. szám alá vittek bennünket. Néhány napot a pincében töltöttünk. Egyik éjjel azonban jöttek értünk, és vizsgálgatni kezdték minket: kisgazdákat, szociáldemokratákat, ellenállási mozgalmiakat.

Volt egy Stumpf bácsi nevezetű munkásember Csepelről, akire ráismert egy nyilas és mondta neki, hogy ő volt az, aki évekkel ezelőtt gúnyolta a nyilasokat. Elvitték. Belelőtték a Dunába.

Engem másnap vittek fel az udvarra. Vallattak. A fő nyilas testvér az ellenállási mozgalomban végzett tevékenységemről faggatott, én azonban azzal próbáltam elterelni a figyelmét, hogy csak véletlenül vagyok itt. Részletesen taglaltam, hogy a Futuránál dolgoztam a nemzeti élelmiszerellátási területen, és mikor az egyik épületből a másikba menvén nem volt nálam igazolvány, egyszerűen letartóztattak. Ezt lehetett mondani, mert senki nem tudott semmit. Ez a nyilas vezető azonban tovább kívánt kérdezősködni. Akkor kinyílt az ajtó, és bejött öt-hat társa nagy diadalmamorban, „megfogtuk őket!”- kiabálták. Majd behozták Kabók Lajos⁶ és Karácsony Sándor⁷ szociáldemokrata vezetőket. Kabók országgyűlési képviselő volt, Karácsony a Vasas Szakszervezet főtitkára, mint ahogyan később megtudtam. A nyilas fővezér azt mondta: „na, hát jól csináltátok, testvérek”. Kabók Lajos alacsony, törekény testalkatú ember volt, szenvedte a verést. Karácsony Sándor kabátján hadirokkant jelvénnel, bottal járó ember volt, az első háborúból. „Hazafi vagyok, hadirokkant, ne verjenek” – mondta. De mind a kettőt verték. Végül a főnyilas csak annyit mondott, hogy vigyék őket...

Ilyen élmények is színezik és mondatják mondandónkat, amikor visszagondolunk arra az időre, amikor a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt együttműködött. Így is együtt voltunk tehát. A politikai tevékenységünk és személyes élményeink kiegészítve egymást teszik teljessé ezt a képet. Megdicsérem önmagunkat, amiért foglalkozunk ezzel a témával, és bátorítok másokat is rá. Ha a magyar múltat, és belőle a magyar jelent meg akarjuk érteni, és léteznek képzeleteink a magyar jövőről, akkor ezen valóságnak az ismeretében szilárdabb alapokon állhatunk majd.

JEGYZETEK

¹ Balatonszárszói konferencia: A „Soli Deo Gloria” református diákmozgalom évente tartott nyári találkozóján (Püski Sándor könyvkiadó szervezésében) a magyar nemzet helyzetéről, sorsáról tartottak előadásokat elsősorban népi írók 1943 augusztus 23-28. között (néhány név az előadók közül: Németh László, Erdei Ferenc, Féja Géza, Szabó Pál, Veres Péter, Szent-Györgyi Albert).

² Kovács Imre (1913., Alcsút – 1980., New York): népi író, parasztpárti politikus. Legismertebb műve, a *Néma forradalom* c. szociográfiája miatt több hónapos börtönre ítélték 1937 októberében. A Nemzeti Parasztpárt alapító tagja (1939., Makó) 1947 őszén emigrált, részt vett a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmány munkájában.

³ *Új Látóhatár*, a nyugati magyar emigráció irodalmi-politikai folyóirata. 1950-ben alapították Zürichben („Látóhatár” néven). 1958-tól 1989-ig Münchenben szerkesztették és adták ki a későbbi néven. A

szerkesztőbizottság tagja volt többek között Cs. Szabó László, Határ Győző, Ignótus Pál, Kovács Imre, Tábori Pál.

⁴ 1944 nyarán Kiss Sándor vezetésével alakult ifjúsági ellenállási mozgalom.

⁵ Szálasi Ferenc (1897-1946.): Nyilaskeresztes Párt-Hungarista Mozgalom alapítója, 1944. október 16-tól a nyilasok vezette szélsőjobboldali ún. „nemzeti összefogás kormány” miniszterelnöke, amelyben Szálasi pártja 7, a Magyar Élet Pártja 3, a Nemzeti Szocialista Párt és a Magyar Megújulás Párt 1-1 tárcát kapott. Szálasi a háború után a nép ellen elkövetett bűnökért a Népbíróság 1946 márciusában halálra ítélte.

⁶ Kabók Lajos (1884-1945.): szociáldemokrata politikus, szakszervezeti vezető, az MSZDP vezetőségének tagja, parlamenti képviselő.

⁷ Karácsony Sándor (1892-1945): szakszervezeti vezető, 1939-től a SZDP pártvezetőség tagja. A nyilas hatalomátvétel után Kabókkal együtt tartóztatták le 1944. november végén a Magdolna utcai Vasas Székházban.

SZERENCSES KÁROLY: SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÉS A MAGYAR NEMZETI DEMOKRÁCIA

Minden politikai mozgalom mércéje, hogy volt-e, van-e történelemformáló hatása? S ha igen, sikeres volt-e? Hasznos? Előre vivő? Értékes? A biztos ítéletet csak az aktivitás után, az összegzés, értékelés pillanatában lehet meghozni. Általában, mikor e mozgalmak már a történelem süllyesztőjébe kerültek, meghaladottá váltak. E sorok két politikai eszme kapcsolatáról szólnak. Nem az ítéletalkotás szándékával, mert annak az ideje még nem jött el. Mindkét gondolat élő, aktív, és sikeres is Európában. A kettő közül talán a szociáldemokrácia az ismertebb. Ezért tisztázni kell, mi is az a nemzeti demokrácia, amely kifejezést használta Bethlen István, Tildy Zoltán, Vázsonyi Vilmos, sőt Károlyi Mihály is. A nemzeti demokrácia Magyarországon jól körülírható politikai-világnézeti programmá a múlt század harmincas éveiben vált, önálló politikai erőként 1946-ban jelentkezett, hogy aztán 1947 őszétől már csak búvópatakként legyen jelen a magyar társadalomban. De, hogy jelen volt, s milyen erőt képviselt, azt 1956 forradalma mutatta meg, amely mélyen nemzeti és demokratikus jellegű volt. Hiszen Nagy Imre miniszterelnök (nyilván Tildy Zoltánnal és másokkal is egyeztetve) „nemzeti demokratikus mozgalomnak” nevezte azt, ami 1956 októberében történt. A hosszú, több korszakot is átölelő perifériára szoríttatás után a nemzeti demokrácia a XXI. század második évtizedében került a politikai élet centrumába. Természetesen mindazokkal a hiányosságokkal, amelyek egy eszme gyakorlati – politikai – megvalósulásával járnak.

A nemzeti demokrácia alapjai a *tiszta demokrácia*, a *nemzeti eszme* és a *szociális gondolat*. Ezekhez társul a *keresztény erkölcs* közéletet és magánéletet is meghatározó szerepe. „Hiába akar valaki *nemzeti demokráciát* csinálni keresztény erkölcs nélkül – mondta Sulyok Dezső, a nemzeti demokrácia legnagyobb hatású képviselője 1946-ban – amit épít, az eleve pusztulásra van ítélve.”

A keresztény erkölcs értelmezhető a keresztény-európai humanista tradíciók összességének vállalásaként vallásos tartalom nélkül is. Ugyanakkor a XX. századi nemzeti demokrata pártprogramokban rendre megjelenik a materializmus elvetése: „Hiszünk abban, hogy a szellem magasabb rendű, mint az anyag, és azért nem vagyunk materialisták, mert a világ általunk megismert alaptörvényei szerint lehetetlennek valljuk a materializmus végső győzelmét a szellem világa felett.” – hirdette a szabadságpárt programja.¹

A nemzeti demokrácia célja a *nemzeti szolidaritás* megteremtése, amely egyedül eszköz arra, hogy a magyar nemzet a belső és külső kihívásoknak meg tudjon felelni.

A *tiszta demokrácia* tartalma: a demokratikus választójog és választási rendszer, a szabadságjogok teljességének érvényesülése, a politikai-társadalmi „kaszttrendszer” megszüntetése, a társadalmi mobilitás csatornáinak intézményesítése, a modern parlamentarizmus csorbítatlan érvényesülése, a közélet színvonalának emelése.

A *nemzeti eszme* a nemzet feladatainak számbavétele, a nemzet összességének, együvé tartozásának tudatosítása, azoknak az eszközöknek a megteremtése, amelyekkel a magyarság megmaradását és fejlődését a legjobban szolgálni lehet.

A nagy egységek kialakulása elkerülhetetlen – vélték a nemzeti demokraták, „...azonban ezekben a nagy egységekben is mint nemzetek fogunk elhelyezkedni és csak az a nép fog majd a nagy egységekben is bizalmat és megbecsülést kiérdemelni, amely a maga nemzeti gondolatát megbecsüli és nem veti meg”. – fogalmazott Sulyok.

A *szociális gondolat* egyenrangú alappillére a nemzeti demokrácia programjának, hiszen a szociális feszültségek alapjaiban veszélyeztetik a demokráciát és a magyarság jövőjét is. Az „éhséglázadás” éppúgy veszélyt jelent, mint a voksvásárlás számos kifinomult eszköze. Elemi érdeke tehát a társadalomnak, hogy a szociális feszültségeket feloldja. Sulyok Dezső 1938-ban így fogalmazott: „Nálunk azonban nem néhány ezernek, vagy néhány milliónak a jóléte függ ettől a kérdéstől, nálunk az függ ettől a kérdéstől, hogy kétszáz év múlva Európa térképén ott lesz-e még Magyarország vagy sem. Nálunk a szociális és gazdasági kérdés megoldása a nép fennmaradásának a problémájával egyenlő...”²

Nem feladatunk itt meghatározni, mi is az a szociáldemokrácia. Vagy a szocializmus, amely kétségtávol a XX. század egyik meghatározó politikai jelensége. E gondolat a XIX. és XX. század fordulóján már mélyen meggyökerezett Európában, az első világháború alatt és közvetlenül utána sokfelé ágazott: a Lenin nevéhez kötődő „forradalmi”, azaz terrorisztikus kommunista útra, a Hitler által hirdetett nem kevésbé forradalmi és terrorisztikus nemzeti szocializmus felé, és a Bernstein nevével fémjelzett demokratikus szocializmus, az „evolúciós szocializmus” felé.³ Ez utóbbi jelentheti a szociáldemokrácia alappillért, és ez tette alkalmassá, hogy a mai napig is meghatározó politikai erő lehessen Európában. Az osztályharcot elvető, társadalmi kiegyenlítődést és evolutív fejlődést magáévá tevő politikai rendszer rokonítja ideológiailag is a nemzeti és szociáldemokráciát Magyarországon.

Ehhez tisztázni kell, hogy a vizsgált korszakban sem lehet egyenlőségjelet tenni a magyar szociáldemokrácia és a Szociáldemokrata Párt közé. Sajnos. Meggyőződésem, hogy a magyar szociáldemokrata tömegek elsőpró többsége 1945 után a demokratikus szocializmus híve volt, ellentétben a pártot fokozatosan kisajátító szűk pártvezetéssel és pártbürokráciával. Ha van kapcsolat, rokonság, politikai szimpátia a nemzeti demokrácia részéről a szociáldemokrácia felé, az semmiképpen sem a Szakasits-Marosán-Justus féle pártvezetéssel áll fenn, hanem a párt értelmes, demokrata tömegeivel, illetve néhány elkötelezett tagjával, mint Peyer Károllyal, Valentiny Ágostonnal és másokkal.

A Szociáldemokrata Párt vezetésének magatartásában a legkérdésesebb elem kétségtávol a kétértelműség volt, amely 1919-es magatartásában nyilvánult meg világosan először. Ez a kétértelműség azonban jelentős mértékben megmaradt 1919 után is. Bethlen István így fogalmazta meg ezt 1925-ben: „Nem foghatunk kezdet a szociáldemokrata párttal. Nem foghatunk kezdet ezzel a párttal azért, mert ez a párt lejtőre került. Amikor annak idején 1921-ben velük tárgyaltam, megmutattam azt az utat, amelyen haladva ebben az országban hasznos tényezővé válhattak volna. De ennek az előfeltétele az volt, hogy szakítsanak a kétértelműség politikájával, amelynek szemtanúi voltunk 1919-ben. Ha akartak volna ebben az országban újból tényezővé válni, férfiasan és bátran ki kellett volna mondaniuk, hogy szakítanak ezzel a kétértelműséggel, de szakítanak a nemzetietlenséggel is, szakítanak idebenn a pártban azokkal, akik nem szociáldemokraták, hanem kommunisták...”⁴

A bizalmatlanság alapja tehát az volt, hogy nem lévén legális kommunista párt, a szociáldemokrata pártba, szakszervezetekbe, sajtóba stb. beépült a kommunista vonal, a leninista-forradalmi-marxista irányzat is. Ez volt az ok, amely sokáig ellehetetlenítette az együttműködést a harmincas években is a nemzeti és szociáldemokrácia között. Történt ez annak ellenére, hogy Peyer Károly, Peidl Gyula és más szociáldemokrata vezetők 1922 júliusában pártjuk nevében deklarálták: az SZDP elfogadja a parlamentarizmust, elveti az osztályharcot, a világforradalom vízióját, nem szorgalmazza a szocializálást, együttműködik Trianon felülvizsgálata érdekében a polgári pártokkal, áll a nemzetköziségtől stb.

A harmincas évek végén a nemzeti demokraták a Független Kisgazdapártban találták meg azt a politikai otthont, amely képviselheti nézeteiket. Logikusan adódott egy ellenzéki összefogás lehetősége. A szociáldemokrata–kisgazda együttműködés azonban nehezen jött létre. Pfeiffer Zoltán később erről így vélekedett: ha a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt nem csak 1943-ban, de már 1933-ban szövetségre lépett volna „biztos, hogy el tudta volna takarítani az útból a magyar reakciót”.⁵ Nem véletlen, hogy éppen akkor, amikor minden világosan látó politikus számára egyértelművé vált, hogy nagyon nagy a baj. Vagyis, hogy a nemzeti szocialista és a kommunista birodalom már közvetlenül fenyegeti az országot. Így született meg a felismerés, hogy a kisgazdapártnak és a szociáldemokrata pártnak szorosan együtt kell működnie. Nem is csak az adott körülmények között (amit egyébként megtettek például a Magyar Front ellenállása keretében is), de főként a jövő új Magyarországnak jegyében. A nemzeti demokraták – és személy szerint legmarkánsabb képviselőjük, Sulyok Dezső – úgy gondolták, mint sokan a kisgazda és szociáldemokrata pártban, hogy a német vereség után felépítendő új Magyarországon a két nagy felemelésre szoruló társadalmi réteg – a parasztság és a munkásság – nevében a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt lesz a meghatározó politikai erő. E szövetség Sulyok értelmezésében mindamellett azt is szolgálta, hogy kiszorítsanak minden más politikai erőt, amely e „két osztály” nevében esetleg felléphet. A szociáldemokrácia és a kisgazdapárt szoros szövetsége – szerinte – záloga lehetne a demokrácia kiépítésének, s ugyanakkor a szükségszerűen megjelenő szélsőséges politikai erők margón tartásának is. Így Sulyok Dezső lelkesen bábáskodott e szövetség megkötésénél, amit 1943.

augusztus 7-én jelentettek be. E szerint a két párt „programjának teljes és maradéktalan fenntartása mellett a különböző belpolitikai akciókban a jövőben mindig egységesen vesz részt ... az együttműködés kiterjed a törvényhozási munkára is: a két párt a parlamentben minden kérdésben egységesen lép fel”.⁶ A tárgyalások résztvevői a Független Kisgazdapárt részéről: Sulyok Dezső, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Varga Béla; a Szociáldemokrata Párt részéről Peyer Károly, Kéthly Anna, Szakasits Árpád és Szeder Ferenc voltak. Mindkét csoportban volt egy-egy kakukktójas. Egyikük, Tildy Zoltán később így fogalmazott: „A koalíciót lényegében megkezdtük 1942-ben. 1942–43 telén, amikor a kisgazdapárt akkori vezetői a dolgokat történelmileg előre látva megegyeztek az akkori egyetlen legitim munkáspárttal, a szociáldemokrata párttal. Én jól emlékszem barátaim arra a kritikára, amely bennünket akkor illetett, főleg engem. Üzenetet kaptam még kerületem egyes községeiből is, hogy be ne tegyem többet a lábamat a kerületbe... de a parasztság ezt a nagy politikai gondolatot már ekkor magáévá tette, és megértette, tudatára jött annak, hogy a két nagy dolgozó réteg politikai egysége nélkül megállni az időben egyik sem fog tudni és egyiknek a számára sem lesz nyitva az út a politikai érvényesülés felé.”⁷

Ez a bizonyos koalíció azonban 1945-től nem azokon az elveken nyugodott, amelyeket Sulyok és Peyer szívesen látott volna. Ennek alapvető oka az volt, hogy a szociáldemokrata pártvezetés a „realitások” ürügyén már 1944 októberében a kommunista párttal kötött végzetes akciószövetséget. Másrészt a kisgazdapárt vezetői, mindenekelőtt maga Tildy – a szovjet megszállás miatt – egy a nemzeti demokráciánál jóval határozatlanabb politikai taktikát választottak. A két pártban meg is indult az „evolútív szocializmus” és a nemzeti demokrácia híveinek kiszorítása a vezetésből. Peyer Károlyt már 1945-ben, a XXXIII. kongresszuson mellőzték a vezetésben, Sulykot, aki 1946. februárban még a pártja miniszterelnök-jelöltje volt, 1946 márciusában egyenesen kitesékelték a pártjából. Az 1943-as, igazán kecsegtető alap semmissé vált. Nem túlzás kijelenteni, hogy ezzel mindkét párt kimondta saját halálos ítéletét, de a magyar demokrácia-kísérlet esélyei is jelentősen csökkentek.

Az ezt követő időszakról elmondható, hogy a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt koalícióban voltak, de paradox módon egy harmadik erő, a kommunisták játékszerévé, eszközévé és áldozatává váltak. Az e pártokból kiszorított demokrata csoportok megpróbálták közeledni egymáshoz, de valós

eredménye ennek már nem volt. Mint ahogy az egyéb ellenzékbe szoruló csoportok, személyek sem találták meg az együttműködés kereteit. A koalíció adta védettség és a megszállóktól, kommunista politikai rendőrségtől való félelem visszatartotta a nemzeti demokraták egy részét is, hogy nyíltan állást foglaljanak. Így a Sulyok Dezső és kizárt képviselőtársai által létrehozott Magyar Szabadság Párt egyedül volt kénytelen küzdeni a demokráciáért. Ugyanígy elszigetelődött Peyer Károly és csoportja is. De a kisgazdapárton belül maradt nemzeti demokraták, Pfeiffer Zoltán, B. Szabó István és mások is egyre nehezebb helyzetbe kerültek. A Nemzeti Parasztpártban Kovács Imre helyzete ellehetetlenült.

A zavart érdemes egyetlen javaslat fényében bemutatni. Ez pedig Sulyok Dezsőnek a Magyar Szabadság Párt nevében benyújtott semlegességi javaslata. Ez alapvetően azt a nagy koncepciót volt hivatva szolgálni, hogy a magyarság és állama végre távol maradhasson mások — főként a nagyhatalmak — konfliktusaitól. Intézményesítetten kívánta biztosítani, hogy ilyen-olyan belső politikai erők önös érdekeik által vezérelve ne kapcsolhassák az országot nagyhatalmi érdekekhez. De a nagy általános koncepció mellett más célja is volt Sulyoknak: megakadályozni, hogy Magyarország egyértelműen a Szovjetunió érdekszférájába kerüljön, elvágyva az utolsó szálakat is a nyugati érdekcsoporttól. Kiskapu lett volna e javaslat, amelyen keresztül Magyarország kicsúszhatott volna a szovjet birodalom karmai közül, miközben biztosította volna a keleti nagyhatalmat legteljesebb jóindulatáról. (Mint tette ezt Finnország, majd Ausztria).

Hogy jól érezte Sulyok a veszélyt, jelzi, hogy éppen a javaslat beterjesztésének napján — 1947. március 20-án — foglalkozott az MKP Politikai Bizottsága az ország nemzetközi helyzetével. Itt olyan döntés született, hogy haladéktalanul előkészületeket kell tenni a célból, hogy Magyarország a békeszerződés érvénybelépése után azonnal részévé váljon a Szovjetunió, Lengyelország, Jugoszlávia és Csehszlovákia által alkotott "tömörülésnek", amelynek lényegében már Bulgária és Románia is tagja volt.⁸ E tömörülés nem más, mint a szovjet birodalom külső gyűrűje, ebből akarta kiszakítani Magyarországot Sulyok Dezső, sikertelenül. A Baloldali Blokk elutasítóan lépett fel, az MKP vezetői szempontjából teljesen érthetően. Ők világosan kimondták: Magyarország helye a Szovjetunió mellett van, mert: "Ha ezt elmulasztjuk, elszigetelődünk a valóban demokratikus országoktól. Megnehezítjük az ország további demokratizálódását és megkönnyítjük, hogy Magyarország az angol-

amerikai imperialista körök pozíciójává váljék..."⁹ Ez már az "ötvenes évek" hangja, jelzi, hogy az MKP elérkezettnek látta az időt a végső rohamra, ami csakhamar be is következett.

A kisgazdapárt tagjai hallgattak. Megdöbbenő volt a szociáldemokrata képviselők szüklátókörsége, ahogy elmentek a javaslat mellett, újra alárendelve magukat a kommunista párt akaratának. A magyar szociáldemokrácia számára is esélyt adhatott volna a semlegesség kimondása a fennmaradásra, e helyett kicsinyes vádaskodásokba fullasztották a vitát. Legjobb példa erre Rónai Sándor esete, aki a javaslat helyett azzal foglalkozott, hogy kikérje magának a fiát ért vádakat, miszerint az a citrombehozattal panamázik. (Az esetet Sulyok szegedi beszédében említette meg.)

Sulyok beszéde alatt olyan vihar keveredett, ami már a parlamentarizmus végének közeledtét jelezte. Az MKP és az SZDP soraiból folyamatosan kiabáltak. A szónok sem maradt adós, végül Farkas Mihály (MKP) a padot verve üvöltözött, úgyhogy Sulyoknak kellett figyelmeztetnie: "Megüti a guta magát, ne izguljon!" Visszatetsző volt, ahogy Buchinger Manó demagógiával, taktikai célokkal vádolta a javaslatot, mint amely olyan párt részéről született, amely a nagykapitalisták világszemléletétől nem egészen idegen. Nyíltan fenyegetőzött is: "Egyebekben, ha Sulyok képviselő úr olyan nagy figyelmet szentel a mi lapjainknak (A *Népszavából* idézett - Sz.K.), ennek részben örülünk és honorálni fogjuk esetleg azzal, hogy majd a jövőben Sulyok Dezső úr lapjait mi is hasonló figyelemmel fogjuk kísérni."¹⁰ A szabadságpárt lapja, az *"A Holnap"* nyolc nap múlva a szakszervezeti terror miatt megszűnt...

A Magyar Szabadság Párt elsősorban a kisgazdapárt riválisa lett, de nem csak a kisgazdákra volt veszélyes, hanem a szociáldemokrata pártra is. Ennek az volt az oka, hogy a szociáldemokrata párt demokrata és nemzeti érzelmű tömegei, látva a párt tragikus elcsúszását az MKP irányába, valamint Peyer Károly és támogatóinak kiszorítását, már nem csak a vezetésből, de a pártból is, egyes helyeken tömegesen léptek át a szabadságpártba. Ez is bizonyos mértékig kényszerhelyzet volt, hisz ezek az erők nyilván nem léphettek az MKP-ba, sem a széteső kisgazdapártba, vagy Veres Péter parasztpártjába. Ráadásul a régi szociáldemokraták közül még sokan emlékeztek arra, hogy 1943-ban nagyon is elképzelhető volt az a szövetség, melyet a nemzeti demokraták segítségével kötött a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt. Emlékeztek, hogy e szövetség

megkötésénél Sulyok ott bábáskodott. Így nem meglepő, hogy jelentős, az SZDP vezetőinek kommunistabarát politikájával végképp elégedetlen szociáldemokrata erők csatlakoztak most a szabadságpárthoz. Sulyok a szabadságpárt szegedi nagygyűlésén (1947. jan. 5.) félreérthetetlen gesztust tett a szociáldemokraták felé: "Én mindenesetre szimpátiámat nyilvánítom mondom – és baráti jobbjomat nyújtom a szociáldemokrata pártban tömörült, politikailag iskolázott kitűnő munkástömegek felé; sok szerencsét kívánok jövő fejlődésükhöz, mert az a meggyőződésem, hogy ezzel a réteggel mi még nagyon eredményesen és baráti alapon fogunk a jövőben együttműködni."¹¹

Magyar Peyer Károly is a szabadságpárt felé orientálódott, rendszeresen tárgyalt Nagy Vincével. 1946. december 31-én dr. Kérő Nagy István, a szabadságpárt szervezőtitkára egy sajtóértekezleten kijelentette, hogy Sulyok és Peyer között szoros összeköttetés van, olyan szinten is, hogy "a memorandum megszerkesztésében Sulyoknak is része van".¹²

Az említett "Peyer-memorandum" hibásnak nyilvánította az SZDP pártvezetésének politikáját, mindenekelőtt abban, hogy alárendeli magát az MKP törekvéseinek. Új politikai irányvonalat javasolt, szakítást a kommunista párttal, új szövetségesek keresését. Kimondatlanul: kommunisták nélküli demokratikus koalíció létrehozását. A szociáldemokrata vezetők azonban máshogy döntöttek, és ezzel megásták pártjuk sírját és a magyar demokrácia kibontakozásának lehetőségét is. Felelősségük ebben óriási. Nagyon valószínű, hogy amennyiben a szabadságpárt talpon tud maradni és indul a választásokon, Peyer Károly ideiglenesen ide csatlakozik és nem a teljesen jelentéktelen Magyar Radikális Párthoz. Sulyokék is számítottak erre, ezzel magyarázható, hogy kissé elhanyagolták a Győr-Sopron térséget a szervezésben, ahol Peyer Károlynak igen erős állásai voltak. Nyilván ezek bekapcsolásával akarták e területet meghódítani, ezért nem erőltették itt a szervezést.

De más vidékeken is megfigyelhető a szociáldemokraták orientálódása a szabadságpárt felé: Szabolcs megyében "igen jól halad a Szabadság Párt szervezése, amiben nagy segítségükre volt az, hogy sok járási szoc. dem. titkár titokban belépett a Szabadság Pártba" – írja egy jelentés.¹³ A Danuvia gyárban három szociáldemokrata szervezte a szabadságpártot. Többször elhangzott a gyűléseken, hogy "egyedül a szociáldemokrata pártra támaszkodhat a szabadság párt, ennek Peyer- szárnyára. A baj az, hogy ezek általában kisebbségben vannak a

vezetőségben." Halter Béla egy nagygyűlésen 1947. június 13-án egyenesen arról beszélt, hogy "...a politikai kulcspozíciók az SZDP kezében vannak, és ha az SZDP külön indul a választásokon, akkor még a magyar belpolitikai élet helyes irányba terelődhet..." Egészen egyértelmű esetek is előfordultak: Alsóvadászon az SZDP helyi szervezetének elnöke; Homorogdon az SZDP ottani titkára a párttagság kétharmadával "átment a Sulyok-pártba". Gyöngyösön is sok szociáldemokrata lépett át a szabadságpártba.¹⁴

A magyar demokrácia kibontakozásának egyik nagy esélye lett volna a szabadságpárt és egy demokratikus, szuverén szociáldemokrata párt összefogása, szövetsége. Így nem véletlen, hogy az MKP dühödten lépett fel Peyer Károly és a szabadságpárt ellen 1947 tavaszán. Peyer mellett Malasits Gézárról és Kéthly Annáról nyilatkoztak elismerően a szabadságpártban. Később az emigrációban Sulyok a szociáldemokraták szerepéről elítélően szólt, Peyer szerepét viszont egy ideig elismerte. 1948. szeptember 30-án levelet írt Peyer Károlynak, melyben többek közt azt írja: "Szeretettel üdvözöllek sorainkban (A Magyar Nemzeti Bizottmányban - Sz. K.), abban a meggyőződésben, hogy az együttesnek egyik legnagyobb értéke vagy, akire mi többiek mindig büszkén tekintünk fel. Hosszú, mocsoktalan politikai múltad, elvi meggyőződésed mellett tanúsított bátor kiállásod olyan értéké tesz Téged nálunk, amilyennel nem sok más emigráció dicsekedhet. Arra kérlek, légy szíves továbbra is azzal a barátsággal kitüntetni, melyet Részedről mindig élveztem, hogy az együttműködésünk zavartalan, és ha a jó Isten is úgy akarja, eredményes legyen."¹⁵ Sajnos, később az ellentétek oly annyira elmérgesedtek, hogy a két politikus kölcsönösen a legsúlyosabb vádakkal illette egymást. Sulyok Dezső például így írt: "Megdöbbenve olvastam akkor Peyer néhány megőrzött jelentését Boór Aladárhoz, amelyekben a munkásmozgalmak olyan feljelentése és beárulása fogalmazódott, amit nem hittem volna el, ha nem látom." Ezzel magyarázta, hogy elutasította Peyer kezdeményezését 1946 őszén egy szabadságpárti-jobboldali szociáldemokrata szövetség létrehozására.¹⁶

A két csoport közti kapcsolatok igencsak lazák lehettek. A kisgazdapártból B. Szabó István rendszeresen érintkezett Pfeiffer Zoltánnal, Sulyok Dezsővel, sőt a valóban demokrata szociáldemokratákkal, Peyer Károllyal és Valentiny Ágostonnal is. Viszont a B. Szabó István körül tömörülő, még megmaradt kisgazda képviselők olyan erőt képviseltek, ami azzal fenyegetett,

hogy borul az MKP törekvése a Nemzetgyűlés idő előtti feloszlására. Ezért zsarolási akcióval arra kényszerítették B. Szabót hogy vonuljon vissza, híveit pedig fenyegetésekkel és ígéretekkel rávették a választójogi törvényjavaslat támogatására.¹⁷

Varga József emlékszik Pfeiffer egy kezdeményezésére, melynek értelmében Sulyok Dezső, Barankovics István, Peyer Károly, Valentiny Ágoston, Kovács Imre, Zsedényi Béla, Dálnoki Miklós Béla, Moór Gyula, Vásáry István, Vásáry József, Acsay László összehívásával megpróbálta megeremteni az egységes ellenzéki pártot. „Közvetlenül a tárgyalás megkezdése előtt – írja Varga, Pfeiffert megfenyegették telefonon és a megbeszélés lemondását követelték.”¹⁸

Felmerült egy Sulyok–Peyer–Rassay koalíció lehetősége is a békeszerződés után, melyet Mindszenty a „legmesszebbmenő támogatásáról biztosított”.

A polgári demokráciában érdekelt erők szervezkedéséről Mudrikov szovjet megbízott is jelentést tett: „A reakció erői a kisgazdapárt jobboldali elemei és a velük szoros kapcsolatban álló Magyar Szabadság Párt körül tömörülnek. A kisgazdapárt jobboldali elemeihez vonzódnak a szociáldemokrata párt jobboldali elemei (Peyer csoportja) és a Nemzeti Parasztpárt jobboldali elemei (Kovács Imre csoportja). Ezek a csoportok arról tárgyalnak egymással, hogy egységes blokkot alakítanak, amely harcol majd a kommunisták ellen és felbomlasztja a Baloldali Blokkot.”¹⁹

Ez az összefogás igen komoly tömegbáziissal rendelkezett, s meg volt a kellő politikai, erkölcsi tőkéje is. Így a megszálló hatóságok és kollaboráns kiszolgálóik első számú céltáblájává vált a szabadságpárt, de az MKP propagandistái hasonló hangnemben nyilatkoztak a szociáldemokrata és kisgazda demokratákról is. Az SZDP sajtófigyelője írta 1947. március 19-én: „A Szabadság Párt lapja demagógiával és vádaskodással dolgozik.” Majd március 28-án: „A demokratikus magyar sajtó történetében példátlan vakmerőséggel folytatja uszításait a *Holnap*, denunciókat, a rágalmazásnak úgyszólván minden tényálladékát kimerítve...”²⁰ Éppen fordítva volt.

Csatlakozott a Szakasits-féle szociáldemokrata párt is. Összvezetőségének állásfoglalása szerint: „A Szabadság Pártnak semmi köze a szabadsághoz, még kevésbé a demokráciához, de felhasználja a szabadságot is, meg a demokráciát is sötét szándékainak megvalósítására... Demokráciát csak a demokratáknak,

fasiztáknak börtönt és internálótáborot...A fasizmus újból való jelentkezését csirájában el kell fojtani.”²¹ Ez már riasztó beszéd volt.

A szociáldemokrácia „evolútív” irányzata iránt rokonszenvvel viseltetett a nemzeti demokrácia másik kiemelkedő képviselője, Pfeiffer Zoltán is. Pfeiffer, amíg lehetett, maradt a kisgazdapártban, majd a Magyar Szabadság Párt feloszlása után saját pártot alapított Magyar Függetlenségi Párt néven.²² Így emlékezett meg később az általa nagyra becsült szociáldemokratákról:

„A Magyar Front megbízásából engem kértek fel a szakszervezeteknél való közbenjárásra. Kabóknál, Karácsonynál és Malasitsnál való látogatásom a Magdolna-utcai központban kudarcra jutott. Ez a három kemény munkásvezér, mikor a nagy zűrzavarban a Gestapo rájuk tört, könnyen leragadhatta volna a reggeli Gestapo raporton, mint sokan mások, múltjukat. Erre nem voltak hajlandók. És mikor felfedték kilétüket, a pribékek ott nyomban a helyszínen agyonverték őket.”²³ Később, 1947 márciusában már a parlamentben is kétségbe vonták Pfeiffer ellenálló múltját. Mikor arra hivatkozott, hogy a Magyar Front idején Szakasits Árpád megbízásából „fel kellett ráznia a szakszervezeteket”, derűtlenség közepette Hány Jánosnak nevezték. Majd Kossa István (MKP) azzal vádolta, hogy nem mertek szóba állni a munkások vele, mert féltek, hogy kémkedik. „Ahol a képviselő úr megjelent, féltek, hogy spion!” – mondta Apró Antal (MKP). Pfeiffer akkor már hiába követelte Szakasitstól, hogy nyilatkozzon. A szociáldemokrata vezér hallgatott... Pfeiffer válaszát azért hallotta: „A gyávák nem mertek szóba állni! A paplan alatti demokraták nem mertek szóba állni!”.

Pfeiffer Zoltán az igazságügyi minisztériumban is kapcsolatba került szociáldemokratákkal. Az igazságügyi minisztérium a választások utáni koalíciós megállapodás szerint szociáldemokrata- kisgazda vezetés alá került. Ennek értelmében lett a miniszter a régi szociáldemokrata, Ries István és államtitkár Pfeiffer Zoltán. A kommunisták számára felrémlt, hogy a két ügyvéd esetleg velük szemben is együttműködhet. Zolnay Kálmán miniszteri tanácsos (MKP) kétségbeesett segítségkérése a pártközpontba igazolni is látszik e félelmet: „Kérem Pártunk súlyos támogatását, máskülönben nem sikerül pártérdekeinket olyan mértékben megvédenem, amint azt eddig tehettem és a reakció megerősödésével egyre nagyobb mértékű háttérbe szorulásunk igazságügyi vonalon elkerülhetetlenné válik.”²⁴ Az MKP „súlyos” támogatása nyilván meg is érkezett, bár a tekintélyes baloldali múlttal rendelkező Riessel gyakran voltak

elégedetlenek a kommunista párt székházában. Rákosi Mátyás emlékirataiban sejtelmes gyanút is megfogalmazott: „Legtöbbünk nem ismerte őt, de Kovács István elmondta, hogy ő volt az egyetlen szociáldemokrata védő, aki katonai vádlottakat is védhetett. (A katonai védők kémkedési ügyekbe is betekinthettek, emiatt csak olyanoknak engedélyezték azt a funkciót, akik 100%-ig megbízhatóak voltak Horthyék szemében). Így Kovács Istvánt is védte, amikor a katonai törvényszék előtt állott, de Ries ott inkább vád-, mint védőbeszédet tartott.”²⁵ Rákosi véleményébe persze már bele kell értenünk Ries 1947. szeptemberi magatartását a kékcédulás csalással szemben, illetve megölését a politikai rendőrségen, 1950-ben.²⁶ Rákosi Mátyás szavai magukért beszélnek, amikor Pfeiffer Zoltánról és Valentiny Ágostonról ír: „Valentiny Ágoston olyan tehetségtelen és annyira jobboldali volt, a tetejében pedig a teljesen félfasiszta Pfeiffer kisczarda államtitkár befolyása alatt állott, hogy maguk a szociáldemokraták is megsokallták.”²⁷ Rákosi Mátyás itt arra utal, hogy Valentiny Ágoston igazságügyi minisztert – kommunista és szovjet nyomásra – 1945. július 21-én eltávolították posztjáról, mert igyekezett gátat szabni a kommunista politikai rendőrség kialakuló, „állam az államban” pozíciójának. Ezzel együtt igyekezett törvényes kereteket biztosítani a számonkérés ügyében is. (Népbíróságok) Ez volt az a kérdés, ahol az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a demokraták még többséget tudtak biztosítani az MKP-val és elvtelen követőikkel szemben. Egyben itt érvényesült a nemzeti demokraták és a valódi demokráciát valló szociáldemokraták együttműködése is. Jelképes lépés volt, hogy az Ideiglenes Nemzeti A Kormány két legkiválóbb tagját, Valentinyt és Vásáry Istvánt együtt távolították el a kormányból. Mindez Puskin szovjet követ, Rákosi Mátyás és Szakasits összeesküvésének volt az eredménye.”²⁸

Valentiny utódja, Ries ingadozását más források is alátámasztják. Domokos József legfőbb államügyész így írt erről Rákosi Mátyásnak 1946. szeptemberében: „Nem akarok hosszadalmas lenni, ezért csak sejtetni szeretném, milyen súlyos helyzetben voltam másfél éven át. Ries István hol titkon, hol nyíltan velem szemben Pfeiffer mellé állt. Immoralitásuk lelki rokonná tette őket, engem az én kommunista erkölcsi felfogásom távoli idegenné. Kicsiny és nagy dolgokban éreznem kellett az ő összetartozásukat és velem szemben állásukat. Pfeifferrel egy-kettőre rendben voltam, de Riesszel szemben – a Pártunk általam is egyedül helyesnek ismert vonalán kívánván maradni – meg kellett kötni

kezeimet. Nem tudom elmondani, milyen belső vesszőfutáson kellett végigmennem nap-nap után. Hang nélkül kellett túrnöm egy embernek minden szennyes és gennyes ténykedését, gyakran önérzetemet is sértő magatartását, egy emberét, aki sem múltjánál, sem szellemi és erkölcsi magatartásánál, sem jellembeli képességeinél fogva bokámig fel nem ér.”²⁹ Domokos egyenesen úgy fogalmaz, hogy kinevezésével két csirkefogó közé küldi a párt, s Rákosi Mátyás kérdésére, hogy ki a másik, feleli, hogy Pfeiffer.

Zolnay Kálmán jelenti 1945. december 5.-én, hogy Pfeiffer „kizárólag a reakciós szoc. dem. pártállású helyettesemmel, dr. Szelényi Zoltánnal hajlandó tárgyalni, minden ügyben őt hívhatja és nemsokára bizonyosan olyan helyzet alakul ki, hogy nagyszámú ügy fog ellenőrzésem nélkül elintéződni a büntető osztályomon.”³⁰ Az ilyen együttműködésnek azonban hamar gátat szabott a szociáldemokrata pártvezetés utasítása. Pfeiffer helyzete egyre lehetetlenebbül alakult a minisztériumban. Peyer kizsákmányozása Ries Istvánt is a kommunista-barát vonal határozottabb támogatására ösztönözte. Ezzel végleg elszakadt minden szál, amely segített ellenállni az állandósuló és erősödő kommunista nyomással szemben.³¹ Az államtitkár szovjet nyomásra 1946. december 18-án távozott a posztjáról, ezt követően a magyar igazságszolgáltatás a politikai leszámolás egyik legfontosabb terepévé vált.

A szociáldemokrata párt sajnos asszisztált a Nemzetgyűlés idő előtti feloszlatásához, miként a kisczardapárt megmaradt csonkja is. Pedig volt figyelmeztetés. Futó Dezső, kiváló nemzeti demokrata képviselő a parlamentben ezekkel a szavakkal fordult a szociáldemokraták felé 1947. júliusában: „Szeretném, tiszta szívemből kívánom a szociáldemokratáknak, hogy az ellenük már egész rövidesen bekövetkező kommunista roham (Mónus Illésné: Ne féltsen minket a képviselő úr!) soraikat rendezetten találja, s ne járjanak úgy, mint az októberi forradalom után, ne járjanak úgy, ahogy a kisczardapárt járt 1947-ben.”³²

Utoljára az 1947. augusztusi választásokon lett volna lehetőség a szociáldemokrácia és a nemzeti demokrácia hatékony együttműködésére. Annál is inkább, mert az MKP igen erőteljes kampányt folytatott a függetlenségi párt és a szociáldemokrata párt ellen is. Augusztus 20-a után az MKP központjában is érzékelték a függetlenségi párt aktivitását. Rádöbrentek, hogy a kisczardapárt – és részben a szociáldemokrata párt ellen – irányított kampány alatt teljesen lebecsült és veszélytelennek tartott új ellenzéki pártok megerősödtek. Augusztus közepén a

felmérések szerint az ellenzék pedig még csak összesen 12-15%-ra számíthatott.³³ Az ellenzéknek immáron része volt Peyer Károly és csoportja is, amely némi meglepetésre a Magyar Radikális Párthoz csatlakozott. Ennek praktikus oka az volt, hogy ennek a törpepártnak nem kellett ajánlásokat gyűjtenie. Ekkor már elkészült a Peyer által alakítandó új szociáldemokrata párt, a Független Magyar Szocialista Munkáspárt rövid programja is, amely jelzi, hogy Peyer a leghatározottabban nemzeti alapra építette politikáját, elfogadva a parlamentarizmust, a politikai szabadságjogok rendszerét, sőt megszabadult a „marxista materializmus kényszerképzetétől” is. Ez a program igazán nem állt távol a nemzeti demokrácia alapelveitől.³⁴ A nemzeti demokrácia eszméjét – a szabadságpárt önfeloszlása és bojkottja miatt – a Magyar Függetlenségi Párt képviselte a választáson. Az eredmények, s még inkább a választási csalások megdöbbentőek voltak. Több, mint 200 ezer hamis szavazat leadása után is az MKP csak 22%-ot kapott, a Baloldali Blokk pedig kisebbségben maradt!

Az MKP sajtója támadásba lendült. A *Szabad Nép*ben Kende Péter levél formájában igyekezett bizonyítani, hogy a „tisztességes demokráciák” nem az ellenzék oldalán vannak. Ezt például azzal támasztotta alá, hogy Peyer Károly kommunistaellenes. „Engem egy világ választ el a kommunistáktól” – mondta a szociáldemokrata vezér. Ebből kellett volna az olvasónak belátnia, hogy Peyer nem „tisztességes demokráta”.³⁵

Nem feladatunk most a választások elemzése.³⁶ Egyetlen-eszköz, csak példaként. A marxista pártok választási eszközeire jellemző egy szociáldemokrata feljegyzés augusztus 25-ről: „A terv az, hogy még ma 5 megbízható embert beléptetnek a jobboldali pártokba, akik becsempésznek oda a kommunisták által készített hamis, kékszínű névjegyzékkivonatokat, amellyel máshol is le lehet szavazni. A becsempésztés után közvetlenül megjelennek ezekben a párthelyiségekben a szociáldemokrata nyomozók, akik fel fogják fedni a hamis névjegyzék kivonatokat.”³⁷

A választások után megindult az MKP rohama: az egyik cél a szociáldemokrata párt felszámolása volt. Hasonló folyamat zajlott az összes szovjet érdekszférába kényszerített közép-európai országban. Romániában 1948 februárjában, Magyarországon és Csehszlovákiában 1948 júniusában, Bulgáriában 1948 augusztusában, míg Lengyelországban 1948 decemberében történt meg a szociáldemokrata párt likvidálása. A másik cél a nemzeti

demokrácia felszámolása volt. A fenyegetett pártok összefogása elmaradt. Utóbbi esetben a szociáldemokrácia elmulasztotta az utolsó esélyt, hogy nagy szolgálatot tegyen a nemzetnek.

A kommunisták a választási eredmények utólagos megváltoztatását tervezték. Megtámadták az MFP mandátumait, és ehhez kérték a koalíciós partnerek támogatását is. Az SZDP vezetőségében vita alakult ki.

„Ha kidobjuk a Pfeiffer-pártot, súlyunk csökken. Nem adhatjuk magunkat a kezükbe. (ti. a kommunisták kezébe – Sz.K.) Az eljárás sem elviselhető.” – mondta Kéthly Anna azon a megbeszélésen, ahol dönteni kellett a párt csatlakozásáról a kommunista petícióhoz.³⁸ Kelemen Gyula szerint: „az ajánlásokon lévő hamisítás igazolódott a szavazatokkal, ugyanakkor a tömegek tudják, hogy kék cédulák voltak”. Buchinger Manó a petíció ellen, Bán Antal mellette szavazott. Vas-Witteg Miklós ellene, Marosán György, Justus Pál mellette tette le a garast. Végül az SZDP vezetői 8:5 arányban a mellett foglaltak állást, hogy csatlakoznak a petícióhoz. Csatlakozott a Magyar Radikális Párt is.

Mindenki érezte, hogy sorsdöntő esély van a szociáldemokrata vezetők kezében. A nemzeti demokráciák egyik legkiválóbbika, Moór Gyula így fogalmazott a parlamentben: „A szociáldemokrata Párt kezébe van letéve a magyar nemzet jövő sorsa. Sorsunk attól függ, hogy sikerül-e ennek a pártnak a maga 75-éves múltjában gyökerező tiszteletreméltó programját: a tiszta demokrácia és a jogállam gondolatát a magyar kommunistákkal szemben megvédelmeznie.”³⁹ Sajnos nem sikerült. Sőt: az SZDP vezetői tevékeny részesei voltak a nemzeti demokrácia felszámolásának, egyben saját pártjuk likvidálásának. Mivel a Választási Bíróságon a Baloldali Blokk többségben volt, az eredmény nem lehetett kétséges. A nemzeti demokrácia utolsó bástyájának felszámolása együtt haladt a szociáldemokrata párt likvidálásával. Ezzel – akkor úgy tűnt – végleg megpecsételődött a magyar demokrácia sorsa. De a történelemben nincs „végleges”. Egyesek szerint ismétlődik is. E látszólagos ellentmondást dialektikus harmóniába vonni: ez a XXI. század legfontosabb reménye.

JEGYZETEK

¹ Nemzetgyűlés Naplója, 1946. VII. 24. 338.

² A nemzeti demokrácia programjáról lásd bővebben: Szerencsés Károly: A nemzeti demokráciáért. Második,

bővített kiadás. Vadló-Pápa, 2009. Ez az idézet: 81.

- ³ Eduard Bernstein: *Evolutionary Socialism. /Evolúciós szocializmus/* Schocken Books, New York, 1961. Idézi Gábor Róbert: A szociáldemokrácia elszakadása a marxizmustól. In: *Magyar Szemle*, Új folyam, XXV. 11-12. szám
http://www.magyszemle.hu/cikk/20010301_a_szocialdemokracia_elszakadasa_a_marxizmustol
- ⁴ Bethlen István gróf beszédei és írásai. Válogatott beszédei. Genius Könyvkiadó, Budapest, 1933. II. kötet. 26-27.
- ⁵ Nemzetgyűlési Naplója, 1947. június 27. 171. hasáb.
- ⁶ Pintér István: A szociáldemokrata párt története 1933-1944. Kossuth Kiadó, 1980. 343.
- ⁷ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) (Azelőtt: Új Magyar Központi Levéltár) XVIII-7/4
- ⁸ Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945-1950. Kossuth Könyvkiadó. 1988. 259.
- ⁹ Balogh Sándor *i. m.* 259
- ¹⁰ Nemzetgyűlési Napló. 1947. III. 20. 1060.
- ¹¹ Sulyok Dezső négy beszéde. A Magyar Szabadság Párt kiadása, 1947. 22.
- ¹² Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) BBA-39/112.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ PIL 274-16/95.
- ¹⁵ Peyer Károly: Válasz egy rágalmazónak. A szerző kiadása. 1955. 6.
- ¹⁶ Sulyok Dezső levele Vészi Mátyáshoz, 1955. július 13. OSZK Kézirattár, F 629. 2. doboz.
- ¹⁷ Lásd erről: Szerencsés Károly: Célkeresztben. Egy zsarolás története: a B. Szabó-ügy. *Magyar Nemzet*, 2002. december 28.
- ¹⁸ Varga József: A Magyar Függetlenségi Párt. In: *Jelenkori magyar történelmi dokumentumok*. Amerikai Magyar Kultúrközpont, 1988. 49
- ¹⁹ Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944-1948. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 143
- ²⁰ PIL 283-11/50.
- ²¹ Szabad Nép, 1947. VI. 12.
- ²² Pfeiffer Zoltán pályájáról lásd: Földesi Margit-Szerencsés Károly: A megbélyegzés hatalma. Kairosz Kiadó, Bp. 2003.
- ²³ Pfeiffer Zoltán: Emlékezés 44 októberére. *Magyar Hírnök*, 1967. november 1. Kabók Lajost és Karácsony Sándort, a szakszervezeti tanács vezetőit a nyilasok meggyilkolták, majd lámpavasra akasztották a Vígsház előtt. Malasits Géza túlélte a háborút.
- ²⁴ PIL 274.f. 15/199
- ²⁵ Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1941-1956. I. 203.
- ²⁶ Ries István szerepével kapcsolatban az 1947. évi választásokon lásd: Földesi Margit-Szerencsés Károly: Halványkék választás. Magyarország, 1947. Kairosz Kiadó, Budapest. 2001.
- ²⁷ Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések... *i. m.* 203
- ²⁸ Lásd erről részletesebben: Szerencsés Károly: Az ítélet: halál! Kairosz Kiadó, 2002. 32-33.
- ²⁹ PIL.274. f. 15/199 Domokos az államügyészség vezetőjeként felelős volt mindazokért a törvénytelenésekért, amelyeknek emberek ezrei estek áldozatául 1945 és 1953 között. Szavai talán minden tudományos elemzésnél

jobban mutatják meg a kommunista rendszer lényegét. Jellemző, hogy a szocializmuson belül – a Kádár-rendszer első időszakában is – a Legfelsőbb Bíróság elnökeként Domokosra bízta a koncepciók perekben elítéltek rehabilitációját. Ez a rehabilitáció csak a kommunistákra és együttműködő szociáldemokratákra vonatkozott.

- ³⁰ PIL 274.f. 15/199
- ³¹ A témában 2003-ban jelent meg Simon István: *Vezérlődozsa* c. monográfiája. Századvég Kiadó.
- ³² Nemzetgyűlési Naplója, 1947. július 22. 145. ülés. 490.
- ³³ Választási előfutár. (Jel-Kép Különszáma, 1990. február) Két választás a hőskorban. Összeállította Levendel Ádám.
- ³⁴ Idézi: Gábor Róbert: Az igazi szociáldemokrácia. Századvég Kiadó, 1999. 392.
- ³⁵ *Szabad Nép*, 1947. augusztus 24.
- ³⁶ Ezt megtették korábban. Lásd: Földesi Margit – Szerencsés Károly: Halványkék választás. Magyarország 1947. Kairosz Kiadó, 2001.
- ³⁷ PIL 274. f. 9/47
- ³⁸ PIL 283. f 3/98
- ³⁹ Országgyűlési Napló, 1947. október 8. 119.

GANTNER PÉTER: REÁLIS LEHETŐSÉG VOLT-E A FINN ÚT MAGYARORSZÁGON?

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi is a finn út? Karl Gruber osztrák külügyminiszter az ötvenes években azzal utasította el Ausztria finnlandizálását, hogy hazája Finnországgal ellentétben képes az önálló állami létre. Furcsa kijelentés volt, hiszen Ausztria 1955-ig négyhatalmi megszállás alatt volt, ami azt jelentette, hogy a megszálló hatalmak: az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország és a Szovjetunió hatóságai mindenbe beleszóltak.

Finnország viszont nem volt megszállás alatt. Igaz, a Helsinkéhez közeli Porkkala-Udd támaszponton mintegy tízezer szovjet katona állomásozott. Szovjet katonai jelenlét volt tehát az országban. Az azonban bizonyos, hogy Oroszország illetve a Szovjetunió meghatározó szerepet játszott a finn történelemben. Finnország 1918-ig nagyfejedelemséggént a cári Oroszország része volt.

A Szovjetunió sem hagyta békén az országot. A második világháború folyamán két háborúra is sor került a két egyenlőtlen ország között. Az első összecsapásra 1939 novembere és 1940 márciusa között került sor. A Molotov-Ribbentrop paktum értelmében a náci Németország átengedte Besszarábiát, a Baltikumot teljes egészében és Finnországot a Szovjetunió érdekszférájába. Az oroszok nem haboztak. Imperialista beállítottságuknak megfelelően súlyos és megalázó követeléseket támasztottak a finnekkel szemben. Így többek között a nikkelben gazdag Jeges-tenger melléki területeket, továbbá a finn határt a leningrádi körzetben 12 kilométerrel hátrább kellett volna tolni. Azon kívül a finneknek át kellett volna engedniük több, a Finn-öbölben lévő szigetet és félszigetet támaszpont céljára, valamint Karélia jelentős részét. Finnország nem volt hajlandó a szovjet követelések teljesítésére. A háború kitört. Az egész világ meglepetésére a finnek eleinte sikeresen védekeztek, de hát a Szovjetunió mégis csak győzött, s a finnek minden követelést kénytelenek voltak elfogadni.

A második összecsapásra 1941-ben került sor. Miután a náci Németország megtámadta a Szovjetuniót, a finnek is csatlakoztak, és elfoglalták az egykori finn fennhatóság alatti Karéliát. Ennek is rossz vége lett, újból a szovjetek győztek. Az így kialakult helyzetet a *Neue Zürcher Zeitung* a *Zwischen Ost und West* (Kelet és Nyugat között) című, 1947. március 6-án megjelent cikkében a következő mondatban foglalta össze: „Az egyetlen meghatározó faktor a finn külpolitikában ma a Szovjetunió, mivel mindkét egymás után következő háborúban a nagyhatalmak és az északi demokráciák magára hagyták Finnországot.”

Felismerték ezt a helyzetet a finnek is, és tulajdonképpen ekkor kezdték kipróbálni, majd alkalmazni a finn útnak elnevezett politikai gyakorlatot, ami a nemzetközi irodalomban finnlandizációként terjedt el.

E fogalom lényegét a nagy tekintélyű finn politikus, Juho Kusti Paasikivi miniszterelnökként a következőképpen foglalta össze: a nagy keleti szomszédra támaszkodva építjük kapcsolatainkat a nyugati szövetségesekkel, és a belpolitikai rendszerünket mi alakítjuk ki. Később ezt a politikát Paasikivi–Kekkonen vonalnak nevezték: azaz a külpolitikában igazodás a Szovjetunióhoz, a belpolitikában a polgári demokratikus berendezkedés fenntartásával. Jellemző, hogy a finnek soha nem hangoztatták, hogy a semleges országok közé tartoznak, persze gyakorlatilag mégis azok voltak.

Érdemes megvizsgálni, hogyan alakult ki ez a politika, hogyan sikerült megvalósítani a *finn utat*, aminek elérése és alkalmazása a kelet-európai, szovjetizált országok elérhetetlen álma volt.

A Szovjetunióval kötött fegyverszünet, majd a későbbi békeszerződés súlyos feltételeket rótt Finnországra. Az ország elvesztette területének 12 százalékát. Elvágták a Jeges tengertől, a nikkelenben gazdag területektől. Elvették erőművei 30, cellulózipara 26 százalékát.

A legkeményebb büntetés a 300 millió dollár összegnyi jóvátétel volt, amit 8 év alatt kellett megfizetni. Nehézzé tette ennek a követelménynek a megvalósítását, hogy a szovjetek hajókat, szerszám- és egyéb gépek szállítását követelték. Ilyen termékeket a finnek addig nem gyártottak. Új gyárakat és iparágakat kellett létre hozniuk.

A békeszerződés értelmében a finnek 34.000 főnyi hadsereget tarthattak fenn.

A finn nép hangulata nagyon rossz volt. Nagy volt a bizonytalanság. Gyöngyösi János magyar külügyminiszter Moszkvában a magyar-szovjet fegyverszüneti tárgyalások során találkozott az AP amerikai hírgyűnökség Helsinkiben dolgozó tudósítójával, aki elmondta, hogy az országban élelmezési problémák vannak, nagy a gyógyszerhiány, a gyárak nem működnek, az emberek félnek az oroszok bosszújától. A finnek pesszimizmusát fokozta, hogy a kommunisták elkezdtek mozgolódni. Hazatértek a moszkvai emigránsok.¹

A kommunisták nem titkolt célja a hatalom megszerzése volt. Könnyű volt a dolguk, mivel a győztes Szovjetunió támogatására biztosan számíthattak. A Finn Kommunista Pártnak ebben az időben mintegy kétezer tagja volt. Mozgolódásuk jele az volt, hogy létrehozták a Finn Uniót, amelybe igyekeztek a baloldali vagy a baloldalhoz közel álló szervezeteket, egyesületek tömöríteni. Az említett szervezeteknek konjunktúrájuk volt. Az elvesztett háború utáni békevággy illetve a Szovjetunió győzelmének eredményeként – nemcsak Finnországban, hanem máshol is – gomba módra szaporodtak az említett egyesületek. Ilyen szervezet volt a Finnország-Szovjetunió Egyesület, az Egyesült Egyetemi Szocialista Társaság stb. A cél az volt, hogy a Finn Unió választási szövetségként a kommunisták alkotmányos hatalmát segítse elő. Az idő sürgetett, mivel várható volt a választások megtartása.

1944-ben lemondott a fegyverszüneti megállapodást megkötő polgári Castrén-kormány.² Az új ideiglenes kormány feje a korábban már említett Juho Kusti Paasikivi lett. Érdemes megjegyezni, hogy Paasikivi magas rangú hivatalnok volt a cári időkben. Ismerte az oroszokat, tudta, hogyan kell velük tárgyalni.

Az új miniszterelnök ugyan konzervatív politikus volt, de realista szemléletének megfelelően vállalta a kommunistákkal szimpatizáló, a szovjet barátságot előmozdító szerepet. Magatartására jellemző, hogy időközben elvállalta a Finnország-Szovjetunió Egyesület elnöki tisztét. Paasikivi az új ideiglenes kormányba bevonta a polgári pártok mellett a Finn Unió képviselőit is. Így de facto moszkvai ügynökök jutottak szerephez. Mauno Pekkala szakadár szocialista miniszterelnök-helyettes, Johannes Halo, pénzügyminiszter, régi kommunista, és a legveszélyesebb, Yrjö Leino akkor még szociálisügyi miniszter, képviselték a moszkvai érdekeket. Leino, későbbi belügyminiszter, a Moszkvában élő Otto Kuusinennek,³ az emigráns finn kommunisták vezetőjének, Sztálin bizalmasának a veje volt.

Az új kormány egyik fő feladata a választások előkészítése volt. Ezt a tevékenységet az új miniszterelnök arra használta fel, hogy fellépjen a jobboldallal szemben. Tizenegy politikust töröltek a választási listáról. Saját pártját sem kímélte. Ennek több vezetőjét is diszkvalifikálta. Emellett az ország törvényes vezetőjét, Mannerheim köztársasági elnököt is háttérbe szorította, aki szálka volt a szovjetek szemében.

A választási harcok nagy erővel kezdődtek meg. A Kommunista Párt, illetőleg fiókéntménye, a Finn Unió felszólította a Szociáldemokrata Pártot, hogy közös listával induljanak a munkásegység biztosítása érdekében, hozzanak létre, ahogy mondták, egy közös baloldali proletárfrontot. A szociáldemokrata vezetők, sejtve, hogy a „szirénhangok” mögött Moszkva rejtőzik, vita nélkül elutasították a kommunistákkal való közös indulást. Ismerték az oroszok imperialista törekvéseit, látták a balti országok bekebelezését, és tudták, hogy Kuusinen és társai bosszúra készülnek.

A választások szoros eredményt hoztak. A Szociáldemokrata Párt ötven, a Finn Unió, azaz a kommunisták 49, a polgári Agrárunió 48 mandátumot kapott. A választásokon senki sem ért el abszolút többséget, ezért az újból Paasikivi vezetésével megalakult kormányban a három legtöbb szavazatot elért párt vett részt. Később bevették a liberális szemléletű Svéd Néppártot is. A kommunista pártot immáron négy miniszter képviselte, és ami rossz előjel volt, Kuusinen veje, Leino belügyminiszter lett. Ezzel a kinevezéssel egy fontos moszkvai követelést teljesített a miniszterelnök.

Népi demokrácia lesz Finnország?

Úgy tűnt 1945 tavaszán, hogy a fejlődés ebbe az irányba mutat. A Magyarországon is jól ismert módszer szerint a baloldali pártok fokozott nyomást gyakoroltak a kormányra célkitűzéseik megvalósítása érdekében. 1945. július 5-én nagygyűlést tartottak egy fővárosi parkban, ahol követelték a háborús bűnösök felelősségre vonását. Külön kihangsúlyozták, hogy nem tűrik a további késlekedést, annál is inkább, mert ez mind bel-, mind külpolitikai szempontból káros következményekkel jár a finn nép megítélésére.

A kommunista belügyminiszter is megkezdte a Szovjetunióban elsajátított módszerek alkalmazását. A *Neue Zürcher Zeitung* 1945. szeptember 24-i jelentése szerint 200 embert, főként katonát tartóztattak le. A vád szerint az

új kormány ellen szervezett összeesküvésben vettek részt. Hasonló jelenség Magyarországon is előfordult. A belügyminiszter tovább is lépett, több olyan orosz emigránst adtak vissza a Szovjetuniónak, akik 1917-18-ban a bolsevisták elől Finnországba menekültek. Sőt a belügyminiszter, aki a külsejében és jellemvonásaiban is erősen hasonlított a magyarországi ávos főnökhöz, a hírhedt Péter Gáborhoz, nem elégedett meg ennyivel. Kiszolgáltatót a szovjeteknek mintegy 60 ezer ingriust⁴, akik a Vörös Hadsereg elől menekültek Finnországba. Kiadták azokat az észteknek is, akik a finnek oldalán harcoltak a szovjetek ellen.

A kormánynak persze más intézkedései is voltak. Földreformot hajtottak végre. Ennek a lépésnek főként az volt az oka, hogy Karéliából – amelynek legnagyobb része a Szovjetunióhoz került – mintegy félmillió őslakos (igazi finnek) menekültek az anyaországba, akiket le kellett telepíteni. Továbbá hatálytalanították a húszas és harmincas években hozott, a polgári rendet védő rendkívüli törvényeket. Persze a kommunisták mindezzel nem elégedtek meg. Újból és újból követelték a korábbi kormányok tagjainak a felelősségre vonását, olyanokét is, akiknek semmilyen befolyásuk vagy szerepük nem volt a Szovjetunióval kapcsolatos katonai összeütközés kirobbantásában. A parlamenti vitákban napirenden volt az államapparátus megtisztítása a reakciós tisztviselőktől.

Az egyik, a Szovjetuniót kiszolgáló lépése az volt a kormánynak, hogy Paasikivi miniszterelnök kilenc kormánytaggal együtt levelet írt a norvég parlament Nobel-díj bizottságához. Kérték, hogy az 1946. évi Nobel-békeíjat Kollontáj asszonynak, a Szovjetunió volt stockholmi nagykövetének ítéljék oda. Nem kétséges, hogy erre a lépésre szovjet utasításra került sor.

A baloldali politika tovább radikalizálódott. Mannerheim köztársasági elnök – főként szovjet nyomásra – lemondott a köztársaság elnöki tisztségéről és Svájcba költözött. Lemondása várható volt. A szovjet politikai befolyás a fegyverszüneti megállapodás következtében létrehozott, főként szovjet tisztviselőkből álló szövetséges ellenőrző bizottság tevékenységében valósult meg. Ellenőrző bizottság minden legyőzött országban létesült. Finnországban és Magyarországon a bizottság gyakorlatilag a szovjet kormány meghosszabbított karja volt. A bizottság elnökeként a hírhedt Zsdanov árgus szemekkel figyelte a finn politika kibontakozását és fejlődését. Néhány angol is tagja volt a bizottságnak, nekik azonban semmilyen befolyásuk sem volt az események

alakulására

Az új köztársasági elnök Paasikivi miniszterelnök lett, aki a Szovjetunió kívánságára a korábban már említett szakadár szocialista politikust, Mauno Pekkalát bízta meg a kormányfői feladatokkal. Pekkala, mint említettük Moszkva embere volt. Az új miniszterelnök irányt vett a népi demokratikus út felé. Érdekes, hogy Pekkala kinevezése egybeesett a kelet-európai országokban bekövetkezett szovjetizációs offenzívával.

Az új kormányban már öt kommunista miniszter vett részt, öt tárcát kapott a Szociáldemokrata Párt és ugyanennyit az Agrárunió. Érdemes megjegyezni, hogy Urho Kaleva Kekkonen, a későbbi elnök igazságügyi miniszterként vett részt a kabinetben. Végül egy posztot kapott a Svéd Néppárt is.

Az új kormány megkezdte a népi demokrácia bevezetését. 1948-ig több mint húsz társadalombiztosítási törvényt fogadtak el. Ezek nagy része ma is életben van, mivel haladó – és már régen szükségessé vált – intézkedésekről volt szó. Bevezették a családi pótlékot és az évi fizetett szabadságot, a rokkantellátást stb. Feloszlatták a rendőrséget, a régi tisztviselők helyébe kipróbált kommunistákat alkalmaztak. Valpo néven politikai rendőrséget hoztak létre, négyezer munkatárssal, amelynek megszületése óriási veszélyt jelentett a finn demokráciára. Elérendő célként tűzték ki a nagybankok és nagyüzemek államosítását. Ennek megvalósítása érdekében termelési-bizottságokat hoztak létre, amelyek fokozatosan átvették az üzemek irányítását.

Az említett kormányintézkedésekkel párhuzamosan megváltozott a közélet is. Egyre több és több szovjet vonatkozású hír és cikk jelent meg az újságokban. Jellemző volt Lenin halála évfordulójának a megünneplése. Az *Iszvesztijja* nevű szovjet újság jelentette, hogy Tamperében nagyszabású Lenin-ünnepet tartottak. Lenin-múzeumot avattak fel abban a házban, ahol Lenin és Sztálin először találkoztak egymással. A *Trud* című másik szovjet lap arról számolt be, hogy finn szakszervezeti küldöttségek érkeztek Moszkvába a finn és a szovjet munkások közötti kapcsolatok további elmélyítése érdekében.

A szovjetekkel való kapcsolatok elmélyítését mutatták Pekkala miniszterelnök 1946 áprilisában tett moszkvai látogatásának az eredményei is. Megállapodtak abban, hogy a Szovjetunió százezer tonna gabonát szállít Finnországnak (ez nem történt meg) és újjászervezik a finn közlekedési rendszert.

Átengedték a szovjeteknek a Petszajoki folyón lévő erőműtelepek használatát, és egyéb gazdasági együttműködésekben is megállapodtak meg.

A Szovjetunióval való alávetettség mutatkozott meg külpolitikai kérdésekben is. Nem vettek részt a finnek az 1946 tavaszán Londonban megrendezett élelmészeti konferencián, mivel azt a szovjet kormány is bojkottálta és a konferencia díszvendége Herbert Hoover, korábbi amerikai elnök volt. Igaz ugyan, hogy Finnországban eközben a kenyér fejadagot, ami amúgy is kevés volt, tovább kellett csökkenteni.

Ebbe a kérdéskörbe tartozik az is, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nem engedte meg a finneknek, hogy megindítsák a nemzetközi légi forgalmat.

A legjelentősebb külpolitikai lépés az volt, hogy az oroszok kikényszerítették a finn-szovjet barátsági egyezmény megkötését, amire 1948. április 6-án került sor.

Az egyezmény pontos neve finn-szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási megállapodás volt. E név sok mindent elárul, mivel a kelet-európai szocialista országokkal – köztük Magyarországgal is – megkötött egyezmény az adott ország szinte teljes szovjetizálását jelentették.

Siegfried Kogelfranz, német történész a szerződés létrejöttének történetét a következőkben írja le: 1948 február 23-án Paasikivi elnök levelet kapott Sztálintól. Ebben a szovjet diktátor figyelmeztette az elnököt, hogy Finnország a Szovjetunió egyetlen olyan európai szomszédja, amelynek még nincs védelmi szerződése Moszkvával. A levél kritikus időpontban érkezett. Prágában épp ekkor zajlott le a kommunista államcsíny, aminek következményeként Csehszlovákia visszavonhatatlanul a szovjet tömb része lett. Úgy tűnt, hogy Finnország az utolsó dominó, amelynek dőlnie kell.

A finnek átláttak a szitán. Nem akartak Románia vagy akár Magyarország sorsára jutni. Azt javasolták – a Moszkvában tárgyaló küldöttség tagja volt Kekkonen, a későbbi elnök is – hogy az egyezmény szövegében tüntessék fel: szovjet támogatásra kizárólag akkor van szükségük, ha azt ők kérik. További feltételük volt, hogy Finnország nem csatlakozik egyetlen katonai szövetséghez sem. A szovjet fél kilenc napi feszült hangulatú tárgyalás után elfogadta a finn tervezetet.

Az egyezmény megkötését megelőzően nagyon durva szovjet beavatkozásra került sor. Egész egyszerűen nem engedték meg, hogy a finnek

elfogadják az amerikai kormány által felajánlott Marshall-segélyt, amelyre a finn gazdaságnak nagy szüksége lett volna. Nagyon durva beavatkozásról volt szó. A szovjetek közölték: nem óhajtják, hogy Finnország részt vegyen a segéllyel foglalkozó párizsi konferencián. Nem is vettek részt.

Persze a nyugati hatalmak is figyelemmel kísérték az említett folyamatot. Franciaország a szovjet csatlósok közé sorolta Finnországot, amikor szabályozták a vízum-rendelkezéseket. Hasonló álláspontot foglalt el Anglia is. A brit kormány nyilatkozatot tett közzé, amelyben bejelentették, hogy megakadályozzák Finnország ENSZ csatlakozását, amennyiben a szovjetek Portugália és Írország ENSZ-tagsága ellen foglalnak állást.

Visszatérés a polgári demokráciához

A finn lakosságnak sem tetszett a Pekkala-kormány túlzó szovjetbarát politikája. Egyre nagyobb volt az elégedetlenség. Egész egyszerűen nem kívántak újból az oroszok gyarmati elnyomása alá kerülni. Példaként lebegett a szemük előtt a három balti ország: Lettország, Litvánia és főként Észtország sorsa. Az észtek rokon nép voltak - a Finn-öböl túlsó oldalán éltek. Látták, hogy a szovjet megszállók milyen kegyetlenül bánnak az egykor szabad és független, demokratikus Észtországgal.

Észtország szovjet tagállam lett, az értelmiség nagy részét kiirtották, illetve Szibériába deportálták. Az észtek nagy szegénységben éltek. Ezt nem akarták, tudták, ha engednek a kommunista szirénhangoknak, ugyanez a sors vár rájuk.

1948-ban lehetőség nyílt az ellenállás megvalósítására, mivel újabb választásokra került sor. A választásokon a Finn Unió – ekkor már Finn Népi Demokratikus Uniónak hívták – nagy vereséget szenvedett, tizenegy mandátumot veszített. A Szociáldemokrata Párt parlamenti frakciója viszont jelentősen megnövekedett, a párt öt mandátummal többet kapott, mint az előző választáson.

Az országot a népi demokratikus, vagyis kommunista útra hajtó kormány megbukott. A kommunista veszély elhárítására 1948. július 29-én Karl August Fagerholm vezetésével kisebbségi szociáldemokrata kormány alakult, amelynek fennmaradását és működését a polgári pártok fenntartás nélkül támogatták. Az történt, hogy a polgári pártok összefogtak a szociáldemokratákkal a kommunista

veszéllyel szemben. A kommunistákat egész egyszerűen ellenzékbe szorították.

Az új kormány igyekezett lazítani a Szovjetuniótól való függést. Arra persze vigyáztak, hogy ne ingereljük a nagy keleti szomszédot. Nem került sor szovjet ellenes nyilatkozatokra és a kommunisták alkotmányos jogait sem csorbították. Pontosan teljesítették a jóvátételi feladataikat. Nem piszkálták a Porkalában lévő szovjet támaszpontot sem. Egész egyszerűen nem adtak támadási felületet.

Ugyanakkor kölcsönért folyamodtak az Egyesült Államokhoz, amit meg is kaptak. Ötszázötven millió dollár hosszúlejáratú hitelt kapott Finnország. Jutalom volt ez azért, hogy megbuktatták a kommunisták totális uralmát megvalósítani akaró Pekkala-kormányt. Az említett összegre a finn gazdaságnak nagy szüksége volt. Finnországban a polgári demokrácia megerősödött. Újból hangsúlyoznunk kell, hogy a Paasikivi-Kekkonen vonal értelmében olyan külpolitikát folytattak, ami a Szovjetunióknak megfelelt. Jellemző, hogy Finnország mindmáig nem lépett be a NATO-ba. A Szovjetunió fennállása 70. évfordulójának megünneplésén Kekkonen volt az egyetlen magas rangú vendég, aki nem kommunista országból érkezett. Folytathatnánk a felsorolást. Tény, hogy Finnországban a polgári demokrácia szabadon működött és működik.

Joggal merül fel a címben megfogalmazott kérdés, hogy a finn utat Magyarországon is meg lehetett volna-e valósítani. Mi indokolja az összehasonlítást?

A két ország összehasonlításának oka a szovjet külpolitika, ázsiai taktika-alkalmazásában és -felfogásában rejlik. 1945 áprilisában Sztálin a következőket mondta a neves jugoszláv politikusnak, Milovan Gyilasznak „Ez a háború eltér a múltbéli háborúktól, ha valaki területeket foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti a saját társadalmi rendszerét.” Ezt a sztálini tételt a Szovjetunió megvalósította. Felszabadításuk után Romániában és Bulgáriában rövid időn belül kommunista többségű kormányok alakultak. Jugoszláviában Tito marsall eleve sztálinista diktatúrát valósított meg az ország felszabadulása után. Csehszlovákiában szintén hamarosan a Sztálin hí követőjének ismert Klement Gottwald lett a miniszterelnök, s végül Lengyelországban a szovjet ügynökök is kiszorították a hatalomból a londoni emigráns kormány embereit.

Két ország volt, ahol a Szovjetunió szabad választást engedélyezett. Ezek az országok Magyarország és Finnország voltak. Itt a szovjetek bizonyítani akarták

a nyugati szövetségeseknek, hogy nem szólnak a felszabadult országok belügyeibe és a jaltai határozatoknak megfelelően szabad választásokat engedélyeznek. Magyarországon a lakosság többsége valóban reménykedett abban, hogy a Vörös Hadsereg a szabadságot hozta el a magyar népnek. Jellemző bizonyos körök hangulatára, hogy Zilahy Lajos, a közismert polgári beállítottságú író „Krisztus arcú szovjet katonáról” írt. Persze, akiket kiraboltak, vagy női családtagjukat megerőszakolták, azok másképp látták a helyzetet. Mégis sokan ennek ellenére bíztak a szovjetekben.

Persze, a két ország között jelentős különbség volt. Finnországban, mint említettük, a porkalai támaszponton mintegy tízezer főnyi szovjet katonaság állomásozott. Ezzel szemben Magyarország teljes megszállás alatt állt. Állandó jelleggel több százezernyi szovjet katona tartózkodott az országban. Emellett a Vörös Hadsereg elhárító szolgálata, a Smers illetve a rettegett politikai rendőrség, az NKVD¹ ügynökei is Budapesten és másutt, az országban tartózkodtak. Sok politikust elhurcoltak, így Bethlen István volt miniszterelnököt, vagy Pallavicini György keresztény politikust, és sok egyéb szereplőjét a magyar közéletnek.

A másik különbség a két ország stratégiai helyzetével volt kapcsolatos. Finnország a Szovjetunió biztonságát nem fenyegető, semleges Svédországgal volt határos. Magyarország igen közel volt a Vörös Hadsereget a nyugati szövetségesek hadseregeitől való elválasztó vonalhoz. Jellemző, hogy Ausztria brit megszállási övezete mindössze 40-50 kilométerre volt a magyar határtól. A szovjetek katonapolitikai megfontolásból nem adták fel Magyarországot.

A legnagyobb különbség azonban az volt, hogy az 1945-1947 közötti időszakban a polgári pártokba beszivárogtak a kommunista ügynökök. Nem volt ez alól kivétel a legerősebb polgári párt, a Kisgazdapárt sem. Vezetőinek többsége jóakarátú, de igen gyenge ember volt. S voltak kifejezetten titkos kommunista párttagok is a vezetésben, mint Ortutay Gyula vagy Dobi István. Így volt ez a Parasztpártban is, elég ha megemlítjük Erdei Ferenc vagy Darvas József nevét. A legnagyobb eltérés a finn és a magyar Szociáldemokrata Párt között volt. 1945-től a polgári demokrácia alapján politizáló szociáldemokrata vezetőket: Peyer Károlyt, Valentiny Ágostont, Szeder Ferencet stb., háttérbe szorították. A párt vezetését fokozatosan az olyan kifejezetten kommunistabarát politikusok vették át, mint Marosán György, Rónai Sándor vagy Szakasits Árpád. Egész egyszerűen kiszolgáltatták az országot a kommunistáknak, aminek a következményeit közel

ötven évig szenvedte el a magyar nép.

Az 1945-47 közötti időszakban voltak természetesen olyan politikusok, akik felvetették a finn út lehetőségét. Nem finn útnak nevezték, hiszen sok kapcsolat nem volt a két ország között. Sőt, amint láttuk a Pekkala-kormány időnként baloldaliabb politikát folytatott, mint amilyen Magyarországon volt.

A magyar hagyományokban ismert volt a Bethlen Gábor féle koncepció, azaz az erdélyi fejedelem sikeresen egyensúlyozott a török birodalom és a Habsburgok között. Többen hivatkoztak erre a politikára Bibó Istvántól Auer Pálig. Az imperialista szovjetek ezt a politikai gyakorlatot azonban Közép-Európában nem engedték meg.

JEGYZETEK

¹ Finnországban 1918-ban polgárháború volt, amit a kommunisták elvesztettek. Ezért a Szovjetunióba emigráltak.

² Urho Jonas Castrén (1886. december 30. – 1965. március 8.) 27 évig a Finn Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság elnöke volt, majd az 1944. évi alkotmányos válság idején a Nemzeti Koalíciós Párt vezetőjeként egy rövid időre Finnország miniszterelnöke lett.

³ Otto Vilhelm Kuusinen (1881, Laukaa, Finnország – 1964, Moszkva), a Finn Kommunista Párt megalapítója, a Kommunista Internacionálé (Komintern) titkára. 1905-ben lépett be a Finn Szociáldemokrata Pártba. 1918 elején a rövid életű finn szocialista rendszer idején oktatási miniszter volt. Ezt követően a Szovjetunióba menekült és ott megalapította a Finn Kommunista Pártot, majd a Komintern titkára lett. Az 1939-1940. évi, ún. Téli háború idején a szovjetek által kinevezett finn bábkormány vezetője. 1940 és 1956 között a Karéliei Finn Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának elnöke. 1946-tól 1953-ig és 1957-től haláláig a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára és elnökségi tagja.

⁴ Finnül beszélő, feltehetően karéliei nép.

⁵ A Belügyi Népbiztosság, rövidítve NKVD (oroszul: НКВД, Народный комиссариат внутренних дел, magyar átírásban Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel) az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve volt a Szovjetunióban 1934 és 1946 között.

KULCSÁR PÉTER: A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÉS A DEMOKRATIKUS HAGYOMÁNYOK FOLYTONOSSÁGA (1945, 1956)

A demokrácia öröklése és felejtése

Feltámadtunk, újra élünk – így kezdődött a Szociáldemokrata Párt főtitkárává választott Kelemen Gyula vezércikke a rövid ideig visszavett *Népszavában* 1956. november 2-án. Kéthly Anna előző napi vezércikke talpraállást, újjászületést említ. A helyzet adta lelkesedés mellett, e szavaknak külön jelentése van: valami, ami megszakadt nyolc évvel korábban, *ha új körülmények közt is, folytatódik*. Történelmi mozgalomról és pártról volt szó, nem új szervezetről. A többségében börtönből szabadult vezetőségi tagok az ország legrégibb pártjának *újrakezdését* vállalták, az ország számára pedig a visszatérést kínálták a *nyolc évvel korábban* megszakított demokratikus állapotokhoz, és az onnan való továbblépést.¹

Szélesebb értelemben vett *folytonossággal* illetve *ismétlődéssel* is találkoztunk ekkor. Kevés szó esik róla, hogy '56 novemberében a forradalom kormánya az 1944 decemberében Debrecenben létrejött, s 45 novemberétől Budapesten megerősített kormánykoalícióval *azonos*, négypárti összetétellel, s részben azonos *személyekkel* alakult meg. Vagyis ismét a szociáldemokraták, független kiskgazdák, parasztpártiak fogtak össze, és a kommunisták közül a forradalomhoz csatlakozott reformszárnyuk (Nagyimrések, Petőfi-körösök). Megjelentek ismét, azonos címmel, ezeknek a pártoknak a lapjai, megalakultak helyi szervezeteik, megnyíltak helyiségeik. Megjelentek jelvényeik, s közös nemzeti szimbólumuk, a *korona nélküli Kossuth-címer* is újra felbukkant. Egy időszakkal vissza tekintve pedig azt is láthatjuk, hogy az 1944. tavaszi *náciellenes front és ellenállás* pártjai, s ezek számos közéleti *személyisége* a forradalomban is szerepet játszott. Erről az ismétlődésről ma még kevesebb szó esik.

E sorsfordulókon – 1944-től 1956-ig – együttműködésre magukat elszánók – sok eltérés mellett – közös vonása volt, hogy *demokratának, demokratikusnak* vallották magukat, és a Horthy-rendszerben *annak ellenzékéhez* tartoztak. Ha *bizonyos történeti folytonosságról, ismétlődésekről* van szó, s azon belül is *demokrata folytonosságról*, hagyományról, akkor erről többet kell mondanunk. Ugyanis ehhez ma több irányból is *vitatott – vagy tagadott fogalmak* tisztázására van szükség.

Nincs egyetértés arról, hogy mikor volt, és volt-e *demokrácia*, s arról, hogy *miben van*, vagy volt-e *történeti folytonosság*? Nemcsak egyetértés hiányzik, de érvelő és tényszerű vita is alig van erről, legfeljebb kevés, egymás mellett elbeszélő megszólalás. Ez eltérő, vagy hiányos elképzelésekre is utal a *demokrácia* és a *demokratikus hagyomány* fogalmáról, mibenlétéről. Ugyanakkor hiányos elképzelésre is a *másfajta*, vagyis *nem-demokrata*, illetve az *antidemokratikus* nemzeti hagyományok létéről, mibenlétéről. Ennek tisztázása pedig láthatóvá tenné a *többféle*, ez esetben *kétféle* történelmi folytonosság és hagyomány létezését. Napjainkban a *királyi, rendi, vallási és etnikai folytonosságok, kultuszok* kapnak súlyt, és az *azokról szóló jogtörténeti verziók*.

Először, hosszú ideig a diktatúras szocialista rendszer terjesztette azt a felfogást, mely az 1944 decembere és 1948 közti parlamenti többpártrendszer *összemoszt* az *azt megdöntő* és követő *diktatúrával*, ezzel különállását tagadta, különbségeiket minimalizálta. Így növelte, szebbé tette a történetmondásban *legitimáltságát*. Például *A magyar népi demokrácia története 1944-62* című, akkor irányadó könyv négy évtizedet *egyetlen folyamatként*, mint a „népi demokrácia” születését és fejlődését írja le.²

A forradalom leverése után a *demokratikus ellenzék* bizalmas összejövetelein, kiadványaiban, s a nyugati rádióadásokban is cáfolták ezt, elismerték és propagálták a háború utáni három év demokratikus példáit. Bibó István munkáit ekkor külföldi emigráns kiadásból terjesztették, s az emblemikus Bibó-émlékkönyv felidézte a szellemi élet különböző személyiségeinek állásfoglalásait. Az ellenzék *mindkét*, azaz liberáldemokrata és nép-nemzeti szárnyának ez is segített híveket szerezni a tények iránt érdeklődő értelmiségiek, diákok körében. Bibó, Kéthly, Nagy Imre, Maléter, Kopácsi, Donáth Ferenc, Faludy, Kassák és a többiek, a *fasisztaellenestől a sztálinellenes*

frontig átnyúló, ekkor még emblemikus személyiségek, szükséges példák voltak.

A rendszerváltás pillanataiban még a *negyvenötös közjogi modell* elemeire is támaszkodtak a kerekasztalnál kiegyező felek: *köztársaság*, egykamarás választott parlamenti rendszer, középgyenge jogkörű államelnökkel, a földosztás elismerése, világi állam, fakultatív hitoktatás, a nemesi rendek mellőzése stb. Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. október 14-i nyilatkozata a rendszerváltásról, ívet húz az *1946-os köztársaságot létrehozó törvényig* – az ún. „kis alkotmányig” – sőt tovább, az *1848. márciusi forradalom* nyomán elfogadott törvényekig. „Olyan köztársasági államrendszert fogadtunk el, amely nemcsak a sztálini modell elvetését jelentette, hanem a magyar közjogi folytonosság és az európai alkotmányjogi fejlődés alapulvételével történelmi alapra helyezte munkánkat. Az 1848. évi III. tc.-re épülő *1946. évi I. tc. koncepciójának beiktatásával azt a magyar államformát, kormányzati rendszert állítottuk vissza*, amelyet parlamentáris keretek közt teremtettek meg elődeink, és *amelyet erőszakkal változtattak meg a 'fordulat évét' követően*.”³

Emlékezetpolitikájában és történetírásában azonban a két főáramlatú rendszerváltó irányzat, egyenesen arányosan azzal, ahogy egyértelműen liberális kapitalista, illetve nemzeti konzervatív lett, a negyvenötös demokráciát, a '46-os köztársaságot *nem ismerte el többé* sem pozitívnak, sem demokráciának. Másik oldalról és más kifejezésekkel, de az állampártéhoz *hasonló egybemosó felfogást* tettek magukévá. Liberális oldalról a nem tiszta magántulajdoni, részlegesen államosító, tervelemeket tartalmazó *vegyes tulajdonú gazdaságot létrehozó* politikát típusában a *kommunistával* azonosnak minősítették. Túlléptek azon a tényen, hogy a legtöbb nyugat-európai demokratikus ország-ban akkor – egészen a hetvenes évek közepéig – hasonló gazdaságpolitikai irányzat érvényesült, erős állami beavatkozással, még Amerikában is.

Egy más megközelítésű, tekintélyes (egyébként kiváló) történész könyvében az 1945 és 1949 közti korszaknak azt a közös fejezetcímet adta: „Magyarország szovjetizálása”. Egyenes átmenetnek tartja azt az 1949-től következő Rákosi-diktatúrába, bár a részletekben mégis említ fontos különbségeket és fordulatokat 1947 és 1948-49 között. Elismeri a parlamenti többpártrendszer és a diktatúra közti elvi különbséget is, így a közös „szovjet” minősítés legalábbis ellentmondásos. Egy másik szerző könyve, mely kifejezetten a „Rákosi-korszak” címet viseli, továbbmegy, annak nevezi az 1945 és 1956 közti teljes időszakot. A koalíciós időszak minősítését ezen belül oldja meg úgy, hogy

„rejtőzködve, koalíciós keretekben zajló presztalinizálásról”, illetve „korlátozott proto-szovjet parlamentarizmusról” beszél. Ez utóbbi különösen érdekes fogalom. E logikával voltak olyanok is, akik nemcsak a korszakot és rendszerét fokozták le, hanem személyiségeinek, pártjainak demokratikus jellegét is kétségbe vonták. Nemcsak az ún. társutasokról, hanem a demokratikus vívmányokhoz ragaszkodó, életüket kockára tevő szereplőkről ítélik így. A teljes tagadás körébe tartozik az az érvelés, amely *csupán színleltnek*, színháznak tartja három év demokratikus berendezkedését. Ez felhasználja Hugh Seaton-Watson brit történész tézisé, mely szerint Jugoszlávia, Bulgária és néhány más ország népfrontos kormányai esetében nem igazi, hanem „álkoalíciókról” volt szó. Az ismert magyarellenes professzor fia annyira azért már volt tárgyyszerű, hogy nem Magyarországgal példálózott, mintha mégis elfogadná, hogy itt *versengő pártok* együtteséről volt szó, melyet „népfrontnak” csak a diktatúrák fordulat után neveztek. Nem véletlenül, a náciellenes Magyar Front 1944-ben, majd utána a Függetlenségi Front 1945-ben a „nép” előjelzőt nem használta nevében.⁴

Egybeszövést látunk tehát a diktatúrával, ugyanakkor *kihagyást* a *legitim hagyományokból*, amiből jogtörténeti, polgárjogi vákuum is következik. Ezzel szemben kevesen, de vannak, akik úgy látják, ideje felmérni a *maga sajátosságában e korszakot, mint egészet*, bemutatni *különállását* mind az *előtte volt* háborúcsináló királyságtól, mind az *utána jött* egypárti diktatúrától. Még kevesebben vannak, akik bemutatják, mint a kudarcokat elszenvedő, de feltámadó, hibázó és tanuló *demokratikus hagyományok fontos részét*. Mint *e hagyomány-lánc* egyik fontos *csomópontját*, ami nem érthető a demokratikus és náciellenes előzmények nélkül éppúgy, mint ahogy nélküle sem érthetőek 1956 fontos eseményei. A maga idejében Bibó, Szekfű Gyula, Csécsy Imre, Horváth Barna mint szellemi kiválóságok írásai fontos tanúk voltak abban, hogy *Debrecenről, legalábbis 47 őszéig*, válságokkal terhelt, ám *demokratikus berendezkedés volt* Magyarországon. Erről tanúskodnak politikusok, mint egyik legkompetensebb, Nagy Ferenc kigazda miniszterelnök emlékiratai is.⁵

Vita a valóságos, korlátozott demokráciáról

A rendszerváltás utáni emlékezetpolitikai fordulatban voltak tárgyilagosabb hangok is, melyek elmentek odáig, hogy a világháború után

megvolt a „demokrácia reménye” illetve „kísérlete”, azonban „kudarcba fulladt”. Az 1948–49-es „népi demokratikus fordulat”, vagyis a diktatúra bevezetése *előtt*, a megszállással együtt, említik „politikai demokrácia”, „*korlátozott demokráciát*” létezését is. Óvatosan hozzáteszik, hogy nem lehet még végleges képet alkotni, sokféle egyidejű jelenség volt, további elemzések, kutatások szükségesek. Különböző területekről pozitív és negatív rész-jelenségeket írtak le, hozzátéve, hogy még korai (60-70 év után!) valamilyen *szintézisre* törekedni az elnevezésben és jellemzésben.

A tárgyilagosságot kereső munkák közül kiemelkedik Palasik Mária 2000-ben megjelent könyve,⁶ mely *átfogóan is* vállalkozik az 1944–1949 közötti berendezkedés, a közjogi rendszer és annak gyakorlati működése bemutatására. Bemutatja, hogy a szovjet és a kommunistapárti vezetés ellenkező irányú törekvései dacára a negyvenötös demokráciák komoly és őszinte munkát végeztek a *jogállamiság* megteremtésére. Ez nemcsak szándék volt, hanem intézményes bizonyítékai voltak, a kudarcok és hibák ellenére. A *választás, általános és arányos választójog*, általános és rétegenkénti *egyenjogság* (a közemberek, nők, vallások, mezőgazdasági munkások, házasságon kívüliek, valláson kívüliek stb. egyenjogúsítása) alapján történt, a parlamenti működés, a *lelkiismereti szabadság* törvényi biztosítékai sorolhatók itt többek közt.

Megjelent a jogállamra törekvés – mint Palasik könyvéből kitűnik – még a legtöbbet bíralt, a *háborús bűnösök elleni bíráskodásban* is, mellyel kapcsolatban a Magyar Köztársaságnak nemzetközi jogi *kötelezettsége* és saját *jogi garanciarendszere* volt. A garanciák biztosították a nemzetközi feltételek teljesítését, ugyanakkor megakadályozták, hogy a felelősségre vonás önbíráskodás, vagy rögtönbíráskodás formáját öltse, ami pedig más országokban, még Nyugat-Európában is gyakori volt. Akkor nálunk, főleg kommunista oldalról, a népbírói ítélezés „túlzott enyhességét”, az ügyek hosszú előkészítését bírálták.

Egyértelműen foglalt állást korábban Bibó István a demokrácia, a köztársaság és a világháborús felelősségre vonás mellett. 1946-ban a *Magyar demokrácia mérlege* című tanulmányában a *demokrácia teljesítményei* közt a 45-ös választásokat, a földreformot, a köztársasági államformát s „a háborús bűnösök és vezető fasiszták elleni bírói ítéleteket” emeli ki. „A népbírói eljárás a szakbírói és a laikus bíráskodás egészében helyes kombinációján alapult.” Eredményeit meg tudta őrizni „minden jobbról vagy balról jövő kritika ellenére” – írja.⁷ A

felelősségre vonásokat támadó rendszerváltás utáni írások özöne viszont a háborús és emberiesség elleni bűntettek ügyeit azonosan minősítik a későbbi koholt koncepciók perekként, az egybemosó logikának megfelelően. És ezzel vélik bizonyítani vádjait az *egész korszak ellen*. Palasik korrekt, amikor jelzi, hogy további kutatásokra szükség van, de a részleteken túl, a kor *szintézisszerű* összefoglalását, jellemzését ma nemcsak ez nehezíti, hanem aktuális politikai szempontok is.⁸

A kevés rendszerváltás utáni munkából, amely a 45-ös demokrácia *közjogi és politikai valósága* (és nem csupán „reménye”, „kudarca”) mellett foglal állást, a leghatározottabban fogalmaz Horváth János, Török Bálint, Gábor Róbert és mások 2003-ban megjelent tanulmánygyűjteménye. Egyben a '45-ös demokrácia és az '56-os forradalom modellje *köztli összefüggés* mellett. „1945-ben, a szovjet megszállás árnyékában egy új Magyarország született...Az 1946. évi I. tc. pedig, amely a köztársasági államformát vezette be, a modern magyar demokratikus alkotmány alapköve lett. Erre a tiszteletreméltó múltira tért vissza Nagy Imre 1956-ban, és erre hivatkozott Antall József a rendszerváltás legitimizálása érdekében.”⁹ – írják a szerzők, akik a kor politikai szereplői is voltak, a könyv bevezetőjében. Hozzáteszik: negyvenöt „...teljes cezúrát jelent a Horthy-korszak felé. Az 1945-ös demokrácia egyszerre került szembe az országot pusztulásba vivő ellenforradalmi rendszerrel és a demokráciánkat megdönteni-akáró szovjet-kommunista törekvésekkel.”¹⁰ A pártok közti viták mellett a választásokra, a fontos többségi egyetértésre utalva megállapítja: „az 1945-ös demokrácia magának a magyar népnek az alkotása volt. Csak külső erőszak tudta megdönteni.”¹¹

„1956 az 1945-46-ban történteknek a folytatása, a kiteljesedése volt.” – írja Horváth János a könyvben olvasható írásában. Az egykori kiskorú politikus cáfolja a csupán csak „alaptalan illúziókról” szóló minősítéseket: „Szó sincs arról, hogy naiv álmodozók, ködevők lettünk volna, ahogyan azt késői sztálinisták sugallják, amihez időnként félig tájékozott vagy cinikus történészek, politológusok is skandálnak.” Állítólagos eleve tudott időpontok helyett, voltak lehetőségek, mert csak később történt fordulat Sztálinék stratégiájában, mely eredetileg „Magyarországon 15-20 esztendőre koalíciós politikát irányzott elő”. Szükség lenne ismertetni az igazságot a 20. századi történelem fontos szakaszáról – figyelmeztet Horváth. A „már Jaltában odaadtak” legendájával szemben ez és

más források is tanúsítják: Jaltában, Potsdamban kifejezetten szabad választásokat, demokráciát fogadtak el, és az első szakaszban ezt nehezen, de keresztül is vitték.¹²

Az öt szerző könyve főleg a *kiskorú* párt, mint akkori legnagyobb kormánypárt felől közelítve tanúskodik a demokrácia mellett. 2007-ben megjelent könyvemben a *Szociáldemokrata Párt* történetét kísérvé fejtettem ki hasonló álláspontot. Horváthék könyve, érthető megközelítésükből, a markáns kiskorú politika felszámolásáig, Nagy Ferenc miniszterelnök eltávolításáig védi meg a hazai demokrácia létezését. Tárgyszerűsége vall, hogy a demokráciát ért olyan sérelmekkel, mint Kovács Béla elrablása, vagy a Magyar Közösség-ügy kirakatperré tétele, *nem zárják le* a többpárti parlamentarizmust, mert *a parlamenti és társadalmi többség* folytatta küzdelmét. Magam, az *időben leszűkítő nézetekkel szemben*, könyvemben az SZDP vezetésének 1948 februári puccszerű felszámolásáig, a *szocdem önállóság megszüntetéséig* számítom az *érdemleges pluralizmus* létezését. Megjegyezve, hogy *formailag* még 1949-ig többpárti kormány és parlament volt. Borbándi Gyula a Nemzeti Parasztpárt oldaláról közelítő könyvében 1948-ig teszi az 1956-ban újjáteremtett valós többpártrendszer létezését. Hasonlóan vélekedik könyvében brit források alapján Pallai Péter és Sárközi Mátyás,¹³ Palasik Mária szerint pedig 1944-től 1949-ig tart a jogállami demokrácia kísérlet.¹⁴

45, 56 és a többféle demokrácia

Elismervé a leíró történetírás vezető szerepét, könyvemben elengedhetetlennek mondtam az *eszmétörténet* és a *politikatudományi elmélet* bevonását a politikátörténet mellé. Ez a *jogtudományi ismeretek* bevonásával is jár. Ha sokan sokfélet értenek *demokrácián*, jogállamon, folytonosságon és történeti *cezúrán*, népi demokrácián, *diktatúrán*, *fasiszmuson*, reakción, és így tovább, akkor *több diszciplínának* segítséget kell adni a leíró történésznek, hiszen a fogalmak terén ő „kapott készlettel” dolgozik. Előfordul, hogy a demokrácia, a szociáldemokrácia, *a baloldal, jobboldal*, a közép, a fasiszmus, reakció fogalmaival, eltérő politikai célok érdekében *visszaélnek*. Ez gyakori volt a negyvenes, ötvenes években, de előfordul mai emlékezésünk idején is. A jelzőkkel, fogalmakkal való visszaélések a jószándékúakat is szkeptikussá teszik az *indokolt megkülönböztetésekkel*, *nevekkel* szemben. Hát még azokat, akik eleve érdekeltek a

fogalmak eldobásában, a jó és rossz felismerhetetlenné tételében. A közvélemény egy részében így könnyen gyökeret vernek az olyan felületes közhelyek, hogy a demokrácia nem is igazi fogalom, az mindig csak valamilyen félrevezetés, hogy nincs is olyan, hogy baloldal vagy jobboldal, feudalizmus és antifeudalizmus, fasizmus és antifasizmus.

A demokrácia, mint *ideális fogalom* feltételezése másfajta, bár legalább jóindulatú *véglet*. Akárcsak a többi említett politikai jelenség esetében, nem elképzelt, hanem *történeti, történelmileg kialakult* és folyamatosan változó fogalomról van szó. Ez történeti *valóságot, valóságost* jelent, ami mellett szól, hogy ki lehet alakítani a sok konkrét példából *közös, univerzális fogalmát, lényegét*, ugyanakkor valós létezését nem lehet letagadni. A demokrácia kezdetleges formái az ókortól ismertek, a viszonylag fejlettebbek pedig, mint *mozgalmai*, a 17. századtól, *intézményei* a 18. század utolsó negyedétől. A történeti valóság vizsgálata egyben a demokrácia *kritikáját* is jelenti, mert ily módon megállapítható nemcsak létezése, hanem az is, hogy a történelemben *még sosem volt ideális, tökéletes demokrácia*, sosem felelt meg valamennyi várakozásnak. A Churchill-féle rövid aforizma nem adja a demokrácia leírását, de szellemesen érvel szükségessége mellett, mert ugyan gyarló, tökéletlen, de csak rosszabbak vannak nála. A nemzetközi, főleg nyugati politikatudományi irodalom mélyebben foglalkozik a demokrácia *tartalmának fejlődésével*, ugyanakkor *szükséges attribútumaival* – *ismérveivel* – is. Az esztétorténeti és politológiai források egyben a *fejlődés befejezetlenségéről*, a rendszer *tökéletlenségéről* is szólnak. A kihívásokkal és visszaesésekkel szemben időről időre a demokrácia fejleszteni is képes magát. Egy brit történész szavaival a demokrácia: „befejezetlen utazás”.

Fentiek alapján foglaltam állást a 45-ös demokrácia tagadásával szemben, a *több funkcióban is megfogható létezése* mellett: a. három évig létező, *valóságos*, de *nem ideális, korlátozott* demokrácia volt, amelynek alapjai létrejöttek, működött, tehát megtörtént, *több, mint puszta kísérlet*; b. ugyanakkor egy tartósabb, stabil és fejlettebb *demokrácia kísérlete*, amely befejezetlen maradt, elsősorban – bár nem egyedül – külső körülmények elbuktatták; c. része a *magyar és egyetemes demokrácia hagyományainak, példáinak*, legyenek azok rövidéletű berendezkedések vagy *kísérletek*. Hiszen a *visszatérő* vagy többfelé *ismétlődő* kísérletek is *hagyományt* és tanulságot hoznak, *példákat adnak, mint ahogy azt*

1956-ban és 1989-ben is láttuk. Felfogásom szerint tehát *lehet* valami *létrejött demokrácia és kísérlet* is egyben. d. Lehet, és volt továbbá, egyidejűleg, a demokrácia elleni diktatúrás és egyéb nem-demokrata erők működési terepe, *velük való küzdelem, együttlét és kompromisszumok* színhelye.¹⁵ Ilyen volt Európa, s benne Magyarország a háború utáni *első időszakban*, amikor *természetes volt* a náci megszállás alól szabadult keleti és nyugati országokban (pl. Franciaországban, Olaszországban is) a *kommunista pártok* minden szintű részvétele. A szovjetekkel közös eredmény volt a háborúban a *legrosszabbnak* a legyőzése, és kommunista részvétellel történt a hol erősebb, hol gyengébb nemzeti ellenállás. Még inkább megkerülhetetlen volt a bevonásuk ott, ahol ráadásul a szovjet haderő volt a megszálló. A nyugati oldal felszabadult országai is megszállás alatt voltak: amerikai és angol csapatoktól, évekig.

Nem volt akkor kérdés, hogy *lehet egyszerre demokrácia és megszállás*. Kellott, hogy legyen, a lakosság érdeke volt a saját közigazgatás mielőbbi megteremtése. Magyarországnak így például jóval előbb volt saját kormánya és közigazgatása, mint Németországnak, Japánnak. A *külső erővel* kötődő, *sokszor egyenlőtlen kompromisszumok és korlátozások demokráciája* nehéz teher, de azért a felelősséget minden esetben valóságosan kell megállapítani, hátrányait nem lehet egyszerűen a demokrácia, a hazai erők nyakába varrni.

A demokrácia nemcsak egy, hanem többféle létformája, funkciói mellett, szólni kell a legkényesebben és legóvatosabban kezelt *többféleségéről: különböző történeti típusairól*. Az elsőnek, a kevés *ókori és középkori városállam közvetlen demokráciájának* csak kevés köze volt az *újkori demokráciákhoz* és a *parlamentarizmushoz*. A 18. századtól a *parlamentáris képviselői monarchiák* előrelépést jelentettek, de még nem voltak demokráciák, a királyi túlhatalom, a nagy jogi egyenlőtlenségek, szűk választójog stb. miatt. (Így a 19. századi Anglia, vagy a 67-es kiegyezés parlamentarizmusa sem volt demokrata).

A 19. század második felétől kezdtek létrejönni Amerikában és Angliában a *liberális demokráciák*, demokratikus királyságok, melyek *vegyes* rendszerek voltak, a liberális kapitalista, konzervatív és a demokratikus irányzatok közt. Akár forradalmi, akár megegyezési úton jöttek létre, hamar világos lett, hogy ebben nemcsak jelen van, de dominál is a *kapitalizmus*, mint hatalom és gazdasági rend. Ez számottevő mértékben a nagyipari, banki, kereskedelmi magántőke *politikai hatalmát* is jelenti.

Franciaországban 1848 óta, Svédországban és az Egyesült Államokban az 1930-as évek óta történtek *kísérletek a liberális kapitalista demokrácia meghaladására*, a kapitalista tulajdont, piacot és liberális vonásokat is megtartó, de erősen korlátozó *demokratikus jóléti rendszer, demokratikus szociális állam* létrehozására. A párizsi 1848-as forradalom nemcsak lökés volt a magyar és más forradalmak számára, hanem példa radikális demokraták (Ledru-Rollin), munkádemokraták (Louis Blanc, vagyis szociáldemokraták) és liberális demokraták (Lamartine) közt *nemzeti koalíciós kormány* létrehozására. Többek közt a munkához, foglalkoztatáshoz való jogot tűzték ki célul, munkavállalói szövetkezeteket hoztak létre, helyi és központi munkástanácsokkal. Ilyen koalíciók ott közel száz év múlva jöttek ismét létre, 1936-ban Léon Blum, majd a II. világháború alatt De Gaulle vezetésével, előbbi a szociális reformok, utóbbi az antifasiszta harc és az emberi jogok (köztük a szociális jogok) jelszavaival. Lehet mindezt kísérleteknek is nevezni, mivel hol jobbról, hol szélsőbalról megbuktatták őket, a szociáldemokrácia, és a radikális demokrata irányzatok azonban Európa-szerte több évtizedig fenntartották ezt a *folytonosságot*.¹⁶

Ennek a kissé felületesen *jóléti államnak* nevezett típusnak a megvalósításában *nem lehet csak kísérletnek* tekinteni F. D. Roosevelttől 1933-tól 1945-ig tartó elnökségét, a *New Deal*-t. Kormányzata már a világháború előtt, majd alatta a válság elleni állami beavatkozást, közületi közmunka projekteket, intézményeket, erős újraelosztást és egész ágazatokra kiterjedő tervezés-formákat valósított meg. *Nemcsak kísérlet volt és lett a svéd szociális demokrácia*, úgyszintén a harmincas évektől. A *második világháború és azt követő korszak* azonban *kiterjesztette és egészen az 1970-es évekig stabilizálta Európában a szociális népjóléti demokrácia* formáit, érdekes *koalíciókkal, részleges államosítással, vegyes többszektorú gazdasággal* (mixed economy), szociális garanciákkal. Angliában a politikai váltógazdaságot felfüggesztve, a háború alatt konzervatív-munkáspárti nemzeti koalíció vitte végig a kormányzást, ami békében, a különválás után is folytatódott, szociális reformokkal, erős állami szektorral. Franciaországban a háború alatti ellenállásban jött létre nemzeti koalíció, majd a háború után demokratikus-szociális alkotmány, újraelosztó vegyesgazdaság. Hasonló koalíciók születtek a vesztesnek számító Ausztriában, Olaszországban a háború után, jelentős állami szektorral. Ezt a háború után *harminc évig*, s néhány országban

már korábbról működő demokrata rendszert csak erőltetett beállítással lehet az *előző liberális kapitalizmussal* és demokráciával azonosítani. Tovább csak erős csúsztatással rokonítható a kommunista rendszerrel, mint ahogy azt Friedrich von Hayek és más neokonzervatívok, neoliberaisok teszik. A diktatúrás szovjet típusú rendszerek mindent megtettek ellene, a *neoliberais-kapitalista offenzíva* pedig a *hetvenes-nyolcvanas években* sorra megbuktatta a nyugati demokratikus szociális kormányokat. *Egyszerre* sajátították ki azokat az évtizedeket is, „liberális demokráciának” nevezve, hogy sajátosságát eltüntessék, és beszéltek „szocialista szolgaságról” (pl. Hayek) hogy lejárassák, a kommunistával mossák össze.

Témánkba azért tartozik az ún. jóléti állam, a népjóléti demokrácia példája, mert a magyar szociáldemokrácia már a második világháború előtt és alatt kereste mind a későfeudális ellenforradalmi rendszer, mind a perifériás kapitalizmus *demokratikus, nemkommunista alternatíváját*. Külföldi kitekintéseiben a párt elméleti folyóiratában már 1936-ban nevén nevezik a *vegyes gazdaság* nyugati példáit, Mónus Illés pedig a háború utánra szóló 1943-as pártprogram-tervezetében – a marxizmus szavakban való elismerése mellett – feladja a teljes szocializmus célját és a totális államosítást. A *demokratikus és szociális államot* tartja időszzerű célnak, a gazdaság tulajdonviszonyait pedig háromféle csoportba osztja, állami tulajdonlást a monopoljellegű és kulcsszektorokban képzel el, a banknál és más fontos ágazatban állami ellenőrzést vagy részesedést, a fennmaradó magánszférában szabadságot, és az egész gazdaságra nézve laza, nem bürokratikus *tervek* készítését, *demokratikus tervezést*. Ebbe többek közt érdemes fejlesztések, közmunkák tartoznának. A nagy jövedelmek, vagyonok magasabb adózása, a forgalmi adók visszaszorítása, a létminimum adómentessége mellett, a szűkkörüek helyett alanyi jogon járó szociális juttatások szerepelnek itt, mint tipikusan szocdem kezdeményezések.¹⁷

A budapesti Dunaparton mártírrá lett politikus gondolatait *továbbvitte* Faragó László, a párt centrumának teoretikusa az 1945-ös választás utáni parlamenti vitában. Kéthly Anna közvetlen munkatársa és tanácsadója a folytonosságot képviselte a Mónus-terv és a háború utáni újjáépítés és demokrácia szociáldemokrata programja között. Az államosítás részleges, az állami vagy helyi közületi tulajdonú vállalat „nem egy minisztériumi ügyosztály”, mondta, hanem piacon is fennmaradó üzem legyen. Nem volt nyílt összezapás, a parlamentben csak néhány közbeszólás, az *újjáépítő érdekből kötött koalíciós konszenzus* alapjai

még megvoltak, de a kommunista vezetők megértették az üzenetet.¹⁸

A marxizmus, szocializmus még sokáig megmaradtak vállalható hívószavaknak, egyfajta közös nyelvi elemnek a baloldalon, de a *demokrácia*, annak többféle értelmezése, ekkor a *politikában eléjük lépett*, akárcsak az *újjaépítés* és az ugyancsak többféleképpen értelmezett *közbiztonság*, *szabadság*, vagy a *tervezés*, *pénzügyi stabilizáció*. Azt mindenki elismerte, hogy az ország példátlan mértékben romokban van, s azt is, hogy a nyilas kormány szervezésében közel háromszázezen, mint németbarát haderő, hivatalnokság és csendőrség, nyugatra mentek. A közrendet és igazságszolgáltatást biztosítani kellett, nem lehetett az oroszokra bízni. Mindezekre megoldások is születtek, még a közrendészet is, viták közepette, működővé vált. Kb. másfél évig a politikai rendőrség is csak túl „forradalminak” tűnt, egyoldalú romboló funkciója ezután kezdett nyilvánvalóvá lenni. (A háborús bűnös-ügyek első időszakában Szálasi még köszönetet mondott Péter Gábornak a „jó bánásmódot”)

A politikában a pártok vezetői, a kommunisták is, az adott történelmi helyzetben —1947 végéig— nem tehettek mást, mint hogy elfogadták a többpárti parlamenti rendszert, a *demokráciát*. Ez, s nem a *diktatúra* felelt meg a jaltai, potsdami nagyhatalmi egyetértésnek, majd az antifasiszta nemzetközi koalícióból létrejött Egyesült Nemzetek Szervezetének. A szociáldemokraták különösen, de a polgári pártok is szívesen hivatkoztak a *nemzetközi demokratikus* folytonosságra, így az *1941-es Atlanti Chartára* is, melyekből eredtek az *emberi jogok* egyezményes elvei. Az Atlanti Charta Rooseveltt és Churchill találkozáján jött létre, de a brit koalíciós partner, az Attlee vezette Munkáspárt, Rooseveltt támogatásával, ragaszkodott ahhoz, hogy szociális jogelvek is kerüljenek be a Charta szövegébe. Történelmi lépés volt, hogy ezt előbb a brit konzervatívok, majd a Sztálin vezette szovjetek, is elfogadták legalább szavakban deklaráltnak magukra nézve kötelezőnek. Az Atlanti Charta és az emberi jogok szabadságjogi és szociális oldala bekerült, mint hivatkozás, az 1945-ös SZDP programba. Ezt a kommunisták nem helyezték, de egyelőre tudomásul vették.¹⁹

Eleinte a kommunista párt sem használta a rendszer *szűkítésének* saját verzióját, a *népi demokráciát*, a szocdemek és a polgári pártok pedig megtartották a jelző nélküli demokrácia fogalmat egészen 47 végéig. Voltak, akik a jelzős kifejezésben, ti. a népi demokráciában a diktatúra felé tett lépést, a népfontra

leszűkülő pluralizmust látták, és voltak, akik inkább mégis a pluralizmus maradékát, a szovjet rendszertől némi különbözést látták benne. Szekfü Gyula a „keleti demokráciával” való kompromisszumos megbékülést tartotta reálisnak, ha az biztosít bizonyos lehetőségeket, pl. vallásgyakorlást. 1949-től a jelzős fogalmat hivatalosan már a proletárdiktatúra „egy formájának” nevezi Rákosi, ennek leple alatt 1953-ig négy-öt évnyi keményvonalas *rendőrállam* húzódott meg. Közép-és Kelet-Európában legkésőbb Magyarország és Csehszlovákia lett „népi demokrácia”, a haladék nem utolsósorban a *sokszor lebecsült, de mégiscsak megvolt* demokratikus mozgalmi, politikai, kulturális hagyományainak köszönhető. 1956. novemberi cikkében Kéthly Anna a „diktatúra kulisszájának” nevezte az akkor forradalmi módon ledöntött népi demokráciát.²⁰

Harmadik út, védett demokrácia, vegyes gazdaság

A fogalmak felületes, eltérő értelmezésű használatával szemben kevés figyelem juthatott azok *elméleti* kimunkálására. Alkalmas személyek is kevesen voltak akkor még erre. A kommunistákat a marxista-leninista doktrína kötötte, még Lukács György, Varga Jenő is csak a keleti szocializmus elméletének kicsit intelligensebbé rételével próbálkozhatott. Az SZDP radikális baloldali szárnyán Justus Pál, Szalai Sándor kétségtelen műveltségüket a harmincas években már elbukott osztrák baloldali ausztro-marxizmus felelevenítésére fordították. A demokratikus elmélet továbbfolytatását hátráltatta olyanok, mint Mónus, Szende Pál, Rónai Zoltán halála, Jászi Oszkár, Vámbéry messze, Amerikába sodródása. Baloldali és demokrata elméleti produktumok a napi politikai viharok által követelt írások mellett szinte csak a parasztpárthoz tartozó, de fundamentális demokrata Bibó, a radikális demokrata Csécsy Imre és a szocdem Faragó László tollából érkeztek. A külföldön élő és világhírűvé lett baloldali gondolkodók, Mannheim Károly, Polányi Károly hatása ugyanakkor észrevehető, ők a háború alatt éles bírálatot gyakoroltak a liberális kapitalista demokráciával szemben, a válságokkal és a fasizmussal szembeni tehetetlenségük miatt.

Mannheim 1943-ban Angliában megjelent kötetében a *védett*, szükség szerint *harcos demokrácia* fogalmát állította a liberálissal szembe, mint *harmadik utat*, amely a csődöt mondottnak helyébe lépne. Ez a háborúban meg tud mérkőzni a liberál-kapitalizmusban elszabadult, civilizációt veszélyeztető fasizmussal, majd a békében korlátokat tud állítani visszatérése elé. A

gazdaságban, politikában meg tud valósítani annyi tervezést, mely úrrá lesz a tőkés versenygazdaság ismétlődő válságain, munkanélküliségén, ugyanakkor el tudja kerülni a kommunista diktatúrák utat is. Még ugyanabban az évben Bibó István elfogadóan reagált az emigráns tudós, filozófus tételeire és hosszú tanulmányban értelmezte is azokat. Mannheim – írja – „az európai társadalmi és politikai fejlődés sokaktól kívánt Harmadik Útja számára világos és hátsó gondolatok nélküli programot ad”. Tisztázza, hogy ez nemcsak két, hanem pontosabban *három* rossz *véglettel szemben* jelent alternatívát: alapvetően két szervezési mód, a „*laissez faire* liberalizmus” és a „totális társadalomszervezés alternatívája közt, a szabadság érdekében való tervezésben”, egyúttal azonban alternatíva „a két szembenálló totalitárius világnézeti program, a fasizmus és a kommunizmus között is”. Ugyanakkor Bibó tanulmányában elhatárolódik az út elferdített, hátsó gondolatok változataitól is: „ennek a programnak semmi köze a Harmadik Útra irányuló azokhoz a célkitűzésekhez, melyek a fasizmus és a kommunizmus között a gazdasági liberalizmus valamilyen korrigált formáját szeretnék feltámasztani”.²¹ Akkoriban Wilhelm Röpke és mások, harmadikutasnak beállított ideális szabadkapitalizmus-verziójáról volt szó, de azóta, mint tudjuk, a hetvenes évek végén megismerhettünk hasonló *pszeudo-harmadik utakat* is (Giddens, Blair).²²

Faragó a *Szocializmus* című folyóiratban, 1945-től – kezdve többször foglalkozik a demokrácia elméletével, fogalmával. Így különösen a fasizmus – és emögött minden diktatúra – uralomra jutásának, a *weimari német liberális demokrácia védtelenségének, csődjének* tanulságaival. Kéthly Annával láthatóan egyeztetett áprilisi cikkében – a vitát ők kezdeményezték – a demokrácia és a liberalizmus, illetve a diktatúra elhatárolásával foglalkozik: a demokrácia nem egyszerűen azonos a szabadsággal, mely sokféle lehet, sokfélélt szolgál, hanem – mint írja – „a szabadság *organizált rendje*”. Ez *védett, védekező demokráciát* jelent, mert kiderült, hogy *önvédelme* fennmaradásának feltétele. Vagyis *demokrácia nincs szabadság nélkül*, de a *szükséges mértékű rend és megszorítás* alkalmazása nélkül sem, a demokráciát felszámolni kívánókkal szemben. Ez jelenti egyben a munkásság védekezését, de „a polgárságnak is megvan a maga osztálya életéhez való politikai joga”. A jogrend tehát többlet, ami a szabadságon túl, a demokráciát adja. Az ilyen cikkek a lenini, sztálini doktrínák hívei számára eretnekek voltak,

de még belefértek a gondolatszabadságba, nagyobb botrányokhoz csak később vezettek.²³

Az egyre ajánlatosabb óvatos fogalmazás mellett is, a legvilágosabb elhatárolódás a *bolsevik szocializmussal* és a *liberális kapitalizmussal* szemben Faragó 1947. novemberi *Népszava*-cikke, „*A harmadik út*”. A kommunista párt és a szocdem párt balszélének álláspontjával szemben, miszerint „nincs harmadik út”, vagyis más, mint amit a másik megkövetel, kijelenti hogy *van, s ez éppen a szociáldemokrácia*. Ez nem veti el a kapitalizmus elleni fellépést, nem is semleges, és nem liberális. Röpke nézete csak „harmadik útnak nevezett megfejtelt liberalizmus” – írja. „A liberalizmus egészben vagy részben megcáfolódott” – utal Weimar összeomlására és a háború bekövetkezésére.²⁴ „Nem állhat és nem élhet egy olyan politikai rendszer, amely szabadságot igényel mindenki, tehát a maga gyilkosai számára is.”²⁵ Visszautasítja, hogy a szociáldemokrácia a liberalizmus gazdasági szövetségese lenne, ennek igazolására említi az akkori részleges államosításokat szerte Európában, Angliában, Franciaországban is.

Nem megy bele a kommunizmussal való legmélyebb különbségekbe, de elegendő, amit felsorol és elhatárol: „a szervezés, a politikai harcforma és a struktúra különbsége”.²⁶ A szociáldemokrácia alapja az *önkéntesség*. Szervezésében kerüli a kényszert, csak az lehet válságokban is kitartó tömeg, mely a maga felismerései alapján jut el hozzá. Politikai harcformája a *vitatkozás és a meggyőzés*, mellőzi az egyes ember elleni *gyűlöletet*. Végül: „nemcsak a tömegért, hanem a tömeggel is politizálunk... Nemcsak a vezetők vitatkoznak, hanem *vitázik maga a tömeg is*, reagál nemcsak érzelmeivel, hanem *értelmével is*”. A helyzetet értékelve hozzáteszi: „elismerjük, nem könnyű a kés élen politizálni és nem szédülni egyik irányban sem”. Mindazonáltal az önálló szocdem párt megmaradása mellett foglalt állást, szemben az MKP-val való egyesülés híveivel. Vállalta a cikk kiváltotta botrányt, hisztérikus reagálásokat, hiszen a cikk megjelenése maga is a sajtószabadság utolsó példái közé tartozott.²⁷ Még három hónap volt hátra Kéthly és a választott pártvezetés 1948. februári puccszerű eltávolításáig, négy hónap Faragó kizárásáig.

Faragó minden bizonnyal ismerte Mannheim munkáját, egyes fordulatai erre utalnak, mások pedig egybevágóan Kéthly Anna néhány cikkével, melyek a demokrata kultúra türelmesebb terjesztésének szükségességét hangsúlyozták. Bibóval az egyezés ekkor még valószínűleg a véletlen műve volt, 1956-ban

azonban, új helyzetben, alkalmuk volt közösen is fellépni a *demokratikus és szocialista harmadik útért*. Bibó akkor rövid időre a forradalmi kormánykoalíció minisztere, Faragó az újjáéledt másik koalíciós párt, az SZDP egyik szóvivője. Mély ideológiai tanulmányokat létrehozni a lázas napokban még kevésbé volt idő, a *kibontakozási terveknél* november 4-e után azonban találkoztak. A többpárti demokrácia lehetőség szerinti megmentése a szovjet bevonulás ellenére is természetes cél volt, ennek érdekében a Központi Munkástanács (KMT) támogatásával, annak helyiségeiben üléseztek. A Központi Munkástanács szakértő tanácsadóiként szerepük volt a gazdasági kibontakozás, demokratikus alkotmányozás terveinek kidolgozásában.

A forradalmi koalíciós kormány erőszakos eltávolítása után néhány hónapig 56 politikai modelljének sajátos újdonsága, a *Munkástanács* menedéke volt különböző világnézetűeknek, szociáldemokratáknak is. Bali Sándor, mint fiatal műszerész például 1945-ben a szocdem pártban találta helyét, most ő volt a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács alelnöke, Ivanics István a csepelieket képviselte. Bibó, Faragó és az értelmiségi tanácsadók a forradalom közvéleményét is követték, amikor a *meglévő tulajdonviszonyokból* indultak ki. Ezek 1945-ben a háborúban meggyengült kapitalizmus, ekkor pedig az állami szocializmus viszonyai voltak. A szociáldemokrata *reformizmus* hagyományának felelt meg, hogy mint a negyvenötös tulajdonviszonyokat, ezt sem akarták egy-rohammal lerombolni, visszacsinálni, viszont akarták sarkalatosan megreformálni. A munkástanács, mint a vállalatvezetés mellé választott *dolgozói önkormányzati szerv* volt ennek egyik pillére, másik a *vegyes szektorú* megoldás. A „termelőeszközök döntő részének társadalmi tulajdonát” kívánták fenntartani, így különösen a bányák, bankok, nagyüzemek esetében. Mint 1945-1948-ban a választók többsége a vegyes, reformált kapitalista gazdaságot, most a munkás, alkalmazotti közvélemény többsége és a koalíció pártjai az *ún. szocialista vívmányok* megtartását támogatták. Ezt tanúsították nyilatkozataik, küldöttségeik. A kis és középiüzemek esetében azonban rugalmas megközelítést keresett a KMT tervezete: „Azokat a kisebb ipari üzemeket, vagy más hasonló objektumokat, amelyeknek üzemeltetése állami kezelésben nem gazdaságos, nyilvános pályázat formájában magyar állampolgároknak bérbe kell adni.” Ez nem reprivatizáció, viszont a régi tulajdonosoknak képességük szerint munkalehetőséget kell adni, új

magánvállalatot pedig bizonyos létszámig, a megfelelő szabályok betartása mellett alapítani lehessen.²⁸

Az eddig elmondottak szemléltetik, hogy az 1944. december és 1948 közötti demokratikus rendszer, majd pedig az 1956 októbere és 1957 közti, a munkástanácsok leveréséig tartó néhány hónapos forradalmi időszak *nem volt liberális kapitalista demokrácia*. Nem volt 'népi demokrácia', és *nem volt Horthy-Habsburg folytonosság, legitimista vagy ellenforradalmi királyság folytatása* sem. A nyugati világban mindkét időpontban – különösen Európában- a *szociális-népjóléti demokrácia rendszere* volt a domináló: a magyar demokraták számára pedig vonzó, nyíltan vagy kevésbé nyíltan, *az adott orientációt*. A brit, osztrák, olasz szociáldemokrata, vagy a német kereszténydemokrata politikusok látogatásait rokonszenv fogadta, délkeletről legfeljebb a jugoszláv 'revizionista' kommunistákét.

Az 1956-tól emigrációba kényszerült magyar szociáldemokrata politikusok és a nagyrészt Amerikában összegyűlt kisközgazda, polgári konzervatív személyiségek együtt nem tudtak közös kánont kialakítani, a szuverenitás igényének fenntartására, a hazai megtorlások enyhítésére tudták összpontosítani agitáló és publicisztikai tevékenységüket. Az egyetlen politikailag és diplomáciailag nevezetes találkozójukat a nagyhatalmi csúcstalálkozó idejére időzítve 1960-ban Párizsban tartották. Kéthly Anna, a kisközgazda Nagy Ferenc, Varga Béla volt közjogi méltóságok és a közvetítést vállaló Auer Pál, volt nagykövet közös nyilatkozatukban kimondták: a visszanyerni kívánt független Magyarország berendezkedésére *az 1945-ös választások és az 1956-os forradalom határozzák meg a folytonosságot*. Kizártak bármilyen Horthy- és Habsburg-restaurációt, s a második világháború tapasztalatait nem elhallgatva teszik hozzá: „bármilyen fasiszta puccs kitörését lehetetlenné fogják tenni”. Demokratikus és szociális minimumot jelezve nyilatkozzák: „Népünk társadalmi igazságosságot, parlamentáris köztársaságot és kölcsönös szerződéseken alapuló békét kíván.”²⁹ Nem célok itt mérni, mi valósult meg, mi érvényes ma ebből. csak utalni, mit hagytak ránk, hogyan foglaltak állást akkor hiteles magyar vezető politikusok.

Bibó, Faragó és más otthon rekedt elméleti erők nélkül, csak nehezen készült el egy *program-tervezet Szociáldemokrata Alternatíva* címen az emigráns MSZDP keretében, 1973-ra. A viszonyok többszöri változása miatt eleve *rugalmasan átmenetinek* szánták: a Szocialista Internacionálé által a szocialista

diktatúrákkal szembeállított, *távolatilag* máig is vallott *demokratikus szocializmus*, a Bibó-Faragó által körvonalazott *demokrata harmadik út* és az '56-os munkásigazgatás-eszme találkoztak benne. A Kádár-rendszerrel szemben a *politikai felépítésben* radikális fordulatot, többpárti parlamentarizmust követeltek, de a gazdaságban, szociálpolitikában *szerves átalakulást*, nem lerombolást. A társadalom szerkezetében fontos változások történtek, gyors iparosítás és utóbbi időben némi életszínvonal emelkedés – állapítja meg. Feltűnően *ellentétes volt ez a neoliberális technokraták ismert mantrájával*: „a gazdasági rendszer nem reformálható”. A mezőgazdaságban sem rombolást kíván: „a személyes tulajdonosi jogok újratereztése, a kialakult vegyes üzemi viszonyok szakszerű és szerves továbbfejlesztése alapján. A nyugati demokratikus fejlődésnek megfelelően, melyet éppen még nem borított fel a neoliberális-neokonzervatív fordulat, használja az okmány a *jóléti társadalom* fogalmát. „A szocializmus lényege szerint etikai törekvés” – mondja, összhangban a nyugati rokonpártok programjaival. A *marxizmusról* viszont óvatosabban szól, mint a német SPD akkor érvényes Godesbergi Programja, amely azt nem említette meg. „A marxizmus tételei a társadalmi fejlődés irányát illetően részben beigazolódtak, részben nem.” – mondja. Még mindig „a többletérték felosztása felett a társadalomnak csak egy kis csoportja rendelkezik”.³⁰

Elsősorban a szocdem párt korábbi *centrumával* volt folytonos a Kéthly vezette exilpárt irányvonala, beleértve a *harmadik út* verzióját is, amely tartalmában végighúzódtott a programon, ha külön jelszóként itt nem is szerepel. Eszmei folytonossága volt a programnak, szerintem, a „jobbszárnyak” nevezett *Peyer-mozgalom* amerikai emigrációs központjával is. 1956-tól a különállás Peyer Károly híveivel itthon megszűnt, külföldön is csökkent. (Valentiny Ágoston, Pozsgai Gyula, Fischer József és mások helyett kaptak a forradalmi pártvezetésben). Peyerék csak a széles pártmozgalmon belül voltak „jobbszárny”, valójában hozzátartoztak a *baloldali demokrata* hagyományhoz.

A londoni emigráns *Népszava* több cikkben is, Bibó nevéhez kötve, méltatta a harmadikutas koncepciót (Faragóval szigorú titokban tartották a kapcsolatot). Kéthly 1959-ben a reformkommunista brüsszeli Nagy Imre Intézet konferenciáját méltatva írta: „...ezek a viták alkalmasak arra, hogy a fiatalok eljussanak egy szocialista jellegű, tartalmú, értékű harmadik úthoz”.³¹ Faragó

figyelmeztetését is továbbfolytatva hozzáteszi, a szocdem értelmezést a liberális értelmezéstől el kell határolni: „...a liberálisok igyekeznek a két világramlat közé befurakodni, az európai szociáldemokrata pártok kétségtelen veszteségeit a maguk javára kamatoztatni.”³² Látva a baloldali pártok és vezetők későbbi alárendelődését az újliberális ideológiának, a politikusasszony valóságos jósnak bizonyult, mint abban is: „Szinte az az érzésem, hogy a két rendszer menedzserei meg fognak egyezni egymással az emberek rovására”.³³ Kéthly, mint más szociáldemokraták, a *Nyugathoz való közeledésért* egészségét, börtönéveit áldozta, de nem akármilyen Nyugathoz, nem akármilyen kapcsolatért. Az ultrakapitalista, privatizáló világoffenzíva éppen halálának idejében kezdett kibontakozni. A nyugati demokráciát, annak terjedését ez nem szüntette meg, de tartalmát lényegesen szűkítette.

Tapasztalatok megőrzése, öröklése

Elméleti tanulmányok nem jelentek meg, de nyilatkozatok és publicisztikák az '56-os forradalom napjaiban fontos üzeneteket tartalmaztak a politikáról és történelemről. Az eszme folytonossága mellett, a rövid időre ismét szocdem kézbe került *Népszava a történelmi tapasztalatok folytonosságáról, megőrzéséről* is tanúskodik. „A veszedelem, amely a forradalom eszmei tartalmát és céljait fenyegeti, nem múlt el.” – írja Kéthly Anna idézett november 1-i cikkében, a frissen győztes, de még messze nem konszolidált helyzetben. Szól a keserűségről, mely joggal felhalmozódott a diktatúra éveivel szemben, s hozzáteszi: semmi jó nem származik abból sem, „ha ezt a keserűséget az ellenforradalom a saját hasznára veheti igénybe”.³⁴

Figyelmeztet, hogy vannak, „akiknek a Szociáldemokrata Párt részvételével végzett országépítő munka is sok volt”. Alig kétséges, azokra utal, akik az előző, 45-ös demokrácia pozitívumait is kiradíroznák. A történelmi tapasztalatok azonban hosszabbak is, amiért a másfélszázados szociáldemokráciát a baloldal memóriájának, a történelem kényelmetlen tanújának is nevezhetik. Nem tartja feleslegesnek emlékeztetni: „Gondoljanak vissza a dolgozó tömegek az 1919 augusztusával kezdődő szenvedéseikre, az ártatlanokat sújtó megtorlásokra, a felére lenyomott bérekre, a fehér börtönökre és internálótáborokra. Az egyik börtönből kiszabadulva ne engedjünk ebből az országból egy más színű börtönt teremteni”.³⁵ Végül: „vigyázzunk a gyárakra, a bányákra és a földekre”.³⁶

Gyakran hallani, az országnak „nincs demokratikus hagyománya”, jobb változatban, hogy „alig van” ilyen hagyománya. Érdemes felidézni, hogy 1956 *negyedik alkalom*, amikor a magyar szociáldemokraták részt vesznek kormányban, *harmadszorra koalícióban*. Mindig erőszak vetett végig ezeknek, működésük kétszer egy-egy hétig, egyszer, az 1918-as őszirózsás forradalomban *fél évig*, a negyvenötös demokráciában *három évig* tartott. Az 1919. augusztusi egyhetes Peidl-kormányban voltak csak egyedül, mert koalíciós felhívásukat a polgári és parasztpártok nem viszonozták. Kétszer kommunista, egyszer fehér ellenforradalmi puccs, egyszer náci, egyszer szovjet bevonulás szakította meg a párt működését.

Ötvenhat a pártnak *harmadik újrakezdése* volt. 1919 augusztusa és 1922-
közt a Horthy-rendszer különítményei mértékadó források szerint is kétezer embert öltek meg, köztük szakszervezetieket, szociáldemokratákat, nempolitizáló zsidó polgárokat. Többezer embert internálótáborokban tartottak, csak az országosan ismert vezetők közül a *Népszava* két szerkesztőjét, panaszírodájának vezetőjét ölték meg. Az ilyen körülmények közt 1920-ban *újjaszervezett*, Peyer Károly vezette párt Bethlen miniszterelnökkel megkötött ún. *paktuma* a fehérterrort megfékezte, az internáltakat kiszabadította. Az egyenlőtlen, de a terrort visszaszorító kompromisszum lehetővé tette, hogy a formálódó katonai diktatúra helyett, a második világháborúig legalább fél-parlamentáris elnyomó rendszer létezzen, melyben szocdem, liberális és kiscgazda parlamenti párt is legyen, kormányzási lehetőség nélkül, ellenzékben, s a szakszervezetek erősen korlátozva, működjenek.

A pártot az 1941-es háborúba lépéstől erősebb cenzúra, büntető századokba hurcolás és erősebb vallási megkülönböztetés sújtották, majd 1944-ben *betiltották*. A gyilkolás, táborokba zárás innen hasonló, de nagyobb méretű volt, mint a fehérek idején, az ismertebbek közül a szakszervezetek két vezetőjét (Kabók, Karácsony) halálra kínozták, Mónust, Koltói Annát lelőtték, újságírókat a munkaszolgálatos századokban öltek meg, Peyer Károlyt és másokat német koncentrációs táborba vittek.

A második újrakezdés 1944 decemberétől történt, együtt a többi demokratikus párttal, s egyértelműen a náci németek és hazai kollaboránsaik kiverésével függött össze. A kollaboránsok mind a nyilasokat, mind a Horthy

rendszer jobbszélének politikai és katonai vezetőit jelentették (Magyar Élet Párt, Imrédy-párt, vezérkar nagyobb része). Nemcsak akik akkor élünk, de akik gondosan tanulmányozzák az akkori körülményeket, tudhatják, hogy *szó sem lehetett* nemcsak a Szálasi és Sztójay kormányokkal, de a huszonöt éves *Horthy-rendszerrel* való bármilyen *közjogi folytonosságról*, ilyen a demokratikus és antifasiszta polgári pártok sem vetettek fel. Tegyük hozzá: *1956-ban sem*.

Az SZDP *harmadik föld* alá kényszerítésének tekinthetjük a Rákosi-rendszer 1948-1950 közti akciósorozatát, mikor a választott vezetőket minden politikai jogtól megfosztották, majd bebörtönözték, vagy internálótáborba vitték. A kínzásokba halt bele Ries István igazságügyminiszter, aki fellépett a 47-es választási csalások ellen, Szeder Ferenc országos titkár, Tolnai József pécsi polgármester, Borbély János bányász szakszervezeti titkár. Hazai börtönbe került Kéthly Anna, orosz táborba pedig Karig Sára, aki már az antináci ellenállásnak is egyik budapesti szervezője volt. Így hajtották végre a Kommunista Párttal az ún. *fúziót*.³⁷

Nem ok nélkül emlékeztetett tehát az 56-os Kéthly-cikk a tapasztalatokra, az *egyik-börtön-másik börtön* analógiára. A történelmi örökségben azonban nemcsak negatívumokról van szó, hanem az újrakezdésekről, szükséges kompromisszumokról és fontos vívmányokról is. Ám még a felsorolt iszonyatok is többet jelentettek, mint meddő sérelmeket. Azt a nem könnyen szerzett képességet, hogy *felismerjék* nemcsak a lehetséges demokrata szövetségeseiket, de a *különböző antidemokratikus és totalitárius erőket*, melyek magukat szépitni szeretik. Ez gyakorlati leckéje a később megjelent politikatudományi irodalomnak, mely szerint a demokrácia meghatározásához nem lehet megbízhatóan eljutni az „antidemokrácia”, a felszámolni törekvő *ellenerők* felismerése nélkül.³⁸ Különösen a második világháború óta külön jelentőséget kapott az *antihumánus*, a *megkülönböztető* nézetek felismerése. Az antidemokratikus ellenerők pedig a magyar történelemben különösen számottevők voltak, ami a *külső körülmények* mellett *egyik oka* volt az *ismétlődő kudarcoknak*.

Nincs mód itt végiglemezni a harmadik okot sem, a szociáldemokraták, a demokrata mozgalmak *saját hibáit*, ami miatt néha híján voltak a szükséges bölcsességnek, de maguknak tudhatták mindig, támadóikkal szemben, a *becsületes oldal* szerepét. A kudarcokat általában változtatások, tanulási folyamatok

kövezték, ha volt erre mód. Így például a szocdemek helyesen döntöttek, amikor 1918-ban az első, részvételükkel alakuló demokrata köztársasági koalícióba léptek, míg a század első éveiben is voltak balszélükön türelmetlen hangok a demokratikus polgári pártokkal, a kormányban való részvétellel szemben. Hiba volt, rövid időre is engedni viszont a balszél nyomásának, akár lehetetlen helyzetben is, az 1919-es tanácskormányban. A Peidl-kormány a legrosszabb intézkedéseket egy hét alatt visszavonta, s a következő évben a pártot újjászervezők a kornak megfelelő politikát alakítottak ki. Nem volt szükség a „helyes rend” teremtéséhez Horthy fegyvereseire, akiknek nem volt kit „legyőzni”, csak a lakosságot vegzálni, megfélemlíteni. 1944-45-ben helyes döntés volt, legalább öt-tíz évi demokráciára számítva, lehetőségeit használni, újjáépítő koalícióra lépni. Több szolidaritásra lett volna azonban szükség egyes, a kommunisták által támadott polgári politikusokkal, a „leszalámizó” politikával szemben. 1956-tal – de már a börtönben, internálásban is – ennek ártértékelése megkezdődött.

A negatívumokkal szemben annál fontosabb feltárni a történelmi örökség *pozitív vívmányait*. Európában az 1830-as évekre, Magyarországon pedig konkrétan, 1868-ra, a lassalle-eánus Általános Munkássegylet alapítására teszem a szociáldemokrácia megjelenését. Sokan 1890-re, mikor a liberális monarchista kormányzat megengedte a szociáldemokrata-név felvételét, ausztromarxista szellemű kongresszusának megtartását. Akármelyiket vesszük, a mozgalom első percétől kiállt az *általános, titkos, egyenlő választójog* megvalósításáért. A hatalmas rendi és késő-rendi ellenállás mellett, a lépésről-lépésre történő jog-bővítésekben is megtaláljuk a szocdemek harcait, utcán vagy parlamenti ellenzékben. Teljes megvalósulását pedig az 1945-ös parlamenti választásnál. Az „általános titkos” az egyik momentum, ami megkülönbözteti a *demokratát és demokráciát* előző lépcsőfokától, a *liberális parlamentarizmustól*, mely még szűkített jogot és nyílt szavazást is elfogadott. Fontos megemlíteni, hogy a 45-ös az első abban is, hogy *arányos választójog* alapján zajlott (12 ezer szavazat egy mandátum). A nem arányos, vagy a nőket megkülönböztető választást országok még a huszadik században is elfogadták a *formális demokrácia* kritériumai közt. Az arányosan egyenlő már a rendszer *tartalmi-szubsztanciális*, tehát mélyebb típusának velejárója. A hároméves negyvenötös koalíció

megdöntése óta Magyarországon arányos választás *máig sem volt*, de külföldön sem túl gyakori. Érdekeség, hogy 1956-ban, a forradalom napjaiban Kiskunhalas térségében tartottak 45-ös modell szerinti próbaválasztást, ami szintén – a novemberben megíúsított – demokratikus szándékokra utalt.

A szociáldemokratáknak *eminens szerepük* volt a *köztársaság* kikiáltásában 1918-ban és 1945-46-ban. Mindkét demokrata koalíció a köztársasági hagyományokat *visszavezette* az 1848-49-es forradalomra, ahol a katonai események miatt nem jutottak el kimondásáig, de eljutottak céljának meghirdetéséig, a dinasztíával való szakításig. Ötvenhat is eljut a 45-46-os köztársaság modelljéig, a Népköztársaság elnevezést diplomáciai ésszerűségből használta. A háború után, még az Ideiglenes Nemzeti Kormány idején Valentiny igazságügyminiszter a királyságra utaló jelképeket a hivatalosságban törölte, Szeder Ferenc pedig a választás utáni Parlament ülésén kezdeményezője volt az új államforma törvénybe foglalásának.³⁹ A koalíciók ezt komolyan vették, minden nyilatkozatban, mint a Horthy-Habsburg rendszerekkel való *cezúra, szakítás* egyik legfőbb bizonyítékát. Angliában, Észak-Nyugat-Európa egyes államaiban a 20. század elején a királyságok békés vitákban elfogadták a demokrácia kritériumait, alapvető egyenjogúsággal, egyes szociális vívmányokkal: *demokratikus királyság* lettek. Magyarországon, és a közeli térségben viszont *sosem volt demokrata királyság*. Annál inkább kétszer is, vesztes háborúba vívó felsőbbbség, mely a romhalmazt a köztársaságiaknak hátrahagyta. Márcsak ezért is téves az a beállítás, hogy „mindegy” milyen államforma alakult ki.

A *vegyes szektorú*, a nem-liberális *védett demokráciáról* már szóltam. A védelmi funkcióról kevesen tudják, hogy az 1946-os ún. „köztársaságot védő” törvények, melyeket egyik alkalmazójával, a belügyi apparátussal durván kisiklattak, a szocdemek és a polgári pártok céljai szerint éppúgy irányultak a fasiszta, újfasiszta kísérletek, mint az 1919-hez hasonló proletárdiktatúrák kísérletek megelőzésére.

A tartalmi mélységű demokráciához a *szakszervezetek* és a *szociális biztosság* hozzátartoznak. Nem lehet ebben vitatni a szociáldemokraták szerepét. A Horthy-rendszerben, egyes *részintézményei* a biztosságoknak, egészségügynek megszülettek, ami érdeme lehet, de a hazai és nemzetközi szociáldemokrácia nyomása ebben nyomon követhető, míg 1945 után mindezek általánossá váltak. A *radikális földreform* sok évtizedes adósság volt, ebben a két agrárdemokrata

párttal 1945-ben egyetértés volt. Nehéz az *újraépítés* megindulását, az erős *forint* megteremtését is elvitatni a háború utáni, méltatlanul lebecsült rendszertől.

JEGYZETEK

¹ *Népszava*, 1956. november 1., november 2.

² A magyar népi demokrácia története (1944-1962) (Szerk.: Balogh Sándor, Jakab Sándor) Kossuth Könyvkiadó, 1978.

³ *Magyar Hírlap*, 1989. október 14. – Lásd erről: Kulcsár Péter (szerk.): A szociáldemokrácia vitatott öröksége. Századvég Kiadó, 2000. 11.

⁴ Pető Iván: A gazdaság „átpolitizálása” (A fordulat évei, 1947-49) In *A fordulat évei 1947-1949*. (Szerk. Ständeisky Éva, Kozák Gyula, Pataki Gábor, Rainer János) Bp., 1956-os Intézet, 1998. 95-110.; <http://rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/peitoivan.htm>; Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században Osiris Kiadó, 1999.; Gyarmati György: A Rákosi-korszak, Rubicon-ÁBTL, 2011. 15., 21. Szerencsés Károly: Volt-e esélye Magyarországnak a demokráciára 1945-ben? In: *Rubicon* 2015/4. „Ezek a pártok tehát céljaikat tekintve nem voltak demokratikusak.” 8.

⁵ Bibó István: Válogatott tanulmányok 1945-1949. II. kötet, Szerk. Vida István, Huszár Tibor, Magvető Kiadó, 1986.; Székfi Gyula: Forradalom után. Cserépfalvy, 1947.; Gondolat, 1983.; Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. II. kötet, New York, 1949. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. „...még 47-ben is benn tartottam a kormányzásban a polgári demokráciát” ...”Magyarország tudta legtovább megőrizni a csekély függetlenséget, amit a fegyverszüneti egyezmény biztosított, legtovább megfelelni a jaltai egyezmény feltételeinek” 91.; Kovács Béla februári elbrálása után: „még mindig állt a magyar demokrácia”. Tildy köztársasági elnök: „tovább kell küzdeni és óvni a helyzetet a felborulástól”, 109.; „a magyar szociáldemokraták a marxizmus alapján álltak, de a szabadság és demokrácia hívei voltak” 176.

⁶ Palasik Mária: A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944-1949, Napvilág Kiadó, Budapest. In: *Politikatörténeti Füzetek XVII.* 14, 15, 41-44.

⁷ Bibó... i. m. II. köt. 156-172.

⁸ Lásd erről Rainer M. János és Ständeisky Éva tanulmányait. (A fordulat évei... i. m.) – Ständeisky Éva: Demokrácia negyvenötben. Napvilág, 2015.– Barna Ildikó-Pető Andrea: A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten. Gondolat, 2012. – Deák István: „alig volt különbség a nyugati szövetségesek által felszabadított országokban és a szovjet által felszabadított országokban felállított bíróságok közt”; „Figyelemre méltó, hogy a kollaboránsok perei nem lettek, még Kelet-Európában sem, kirakatperek”. In: *The politics of retribution in Europe* (Ed. I. Deák, Jan T. Gross, Tony Judt) Princeton, 2000, 10. és 11. – Bibó, Palasik, Deák és mások véleményével szemben, a népbírói ítéletkezés összevont megbélyegzéséhez lásd Zinner Tibor: Népbíráskodás Magyarországon 1945-1950. In: *Rubicon* 2015/4.; Újrakezdés és legitimáció – Interjú Szakály Sándorral. In: *Történelem Portál*, 2010. július 23.: „a jogállamiságnak még a látszatára sem ügyeltek”, „konceptiók kirakatperek zajlottak”.

⁹ Horváth János: Torzított történelemtudat. (In: *Csicsery-Rónay István, Horváth János, Gábor Róbert, Cserenyey Géza* (Szerkesztő: Török Bálint): *A demokrácia fellegvárának építői*, Budapest, Századvég Kiadó, 2002.).

¹⁰ A demokrácia fellegvárának építői... i. m. 5-6.

¹¹ Uo. 6.

¹² F. D. Roosevelt a jaltai konferencia után 1945. március 1. „A krimi konferencia végét jelzi a befolyási övezeteknek, hatalmi egységnek és más évszázadokig vitatott összetevőknek”. Magyarul: Kulcsár Péter (1974): i. m.

¹³ Kulcsár Péter: A szociáldemokrácia az eszmék történetében. Hungarovox Kiadó, 2007. (XII. fejezet); Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék (New York, 1983; Budapest, Püski Kiadó, 1989); Pallai Péter-Sárközi Máttyás: Némi demokráciától a népi demokráciáig. 1945-1948. Helikon, 2008.

¹⁴ Palasik Mária: ...i. m.

¹⁵ A demokrácia történeti és elméleti kifejtéséhez lásd Giovanni Sartori: Demokrácia. Osiris Kiadó, 1999.; Robert A. Dahl: Polyarchy: participation and opposition. New Haven: Yale University Press, 1971.; John Dunn (szerk.): A demokrácia: befejezetlen utazás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.; Colin Crouch: Post-Democracy, Polity Press, 2004.

¹⁶ Ezt a fejlődést részletesebben kifejtettem: Kulcsár Péter (2007)... i. m.

¹⁷ Magyarországi pártprogramok 1919-1944. (szerk. Gergely J., Glatz F., Pölöskei F.) Kossuth Kiadó, 1991. 535.; Rónai Zoltán (Vándor Z.): Munkaterv, fasizmus, demokrácia. In: *Szocializmus 1906-1938*. (Szerk. Jemnitz János, Schlett István) 76.; Láng Imre: Az Egyesült Államok gazdaságpolitikája és külpolitikája, Akadémiai Kiadó. 1988.

¹⁸ Faragó László felszólalása, Nemzetgyűlési Napló, 1945. december 5.

¹⁹ Az SZDP Akcióprogramja – 1945. augusztus. In: *Pártok és pártprogramok... i. m.*

²⁰ *Népszava*, 1956. november 1.

²¹ Karl Mannheim: Diagnosis of Our Time. [Korunk diagnózisa] London, 1943. – Bibó István: Válogatott tanulmányok I. köt. i. m. 245. sk.

²² Részletesebben lásd: Kulcsár P. (2007): i. m. 167. és 212-213.

²³ Faragó László: A demokrácia kilátásai. In: *Szocializmus*, 1946/3.-4.

²⁴ Faragó László: A harmadik út, *Népszava*, 1947. november 27.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Interjú Kovács Andrásval, In: *Századvég*, 1990/1.sz.; Benkő Péter: Szociáldemokrácia 56-ban. In: *Múltunk*, 1990. 3.; Macskásy Pál visszaemlékezése, In: *A szociáldemokrácia vitatott öröksége... i. m.* 118.; Molnár János: A Nagybudapesti Központi Munkástanács, Akadémiai Kiadó, 1969. 119-120.

²⁹ *Népszava* (London), 1960.június 1.

³⁰ Szociáldemokrata Alternatíva. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban kiadása, Stockholm, 1973. –Részletesebben erről Kulcsár Péter (2007): i. m. 265-270.

³¹ Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából, 1956-os Intézet, Századvég Kiadó, 1992.141, 142.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ *Népszava*, 1956. november 1.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Az SZDP harcairól, áldozatairól sok részletet tartalmaz Gábor Róbert: Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen 1944-1948. Századvég Kiadó, 2001; A Horthy-rendszerről, a fehérterror mérlegéről tárgyalagos polgári forrás: Romsics Ignác (1999). *i. m.*

³⁸ Kulcsár (2007): *i. m.* 262-274. Kéthly levelében így ír emigráns társához, Papp Gyulához: „Európában és az Egyesült Államokban sok olyan elem él, akik gyűlölettel akarnak visszamenni és le akarják rombolni, ami jót 1945-47 között a demokráciának alkotni lehetett...nyilasok, monarchisták, volt földbirtokosok nyüzsgnek ideát.” (Gábor Róbert archívumából)

³⁹ Nemzetgyűlési Napló, 1945. december 1.; idézi: Palasik M. ... *i. m.* 52., 98.

SIMON ISTVÁN: A PEYER-KÉRDÉS SZIMBOLIKÁJA

Hatvan évvel ezelőtt, 1956. október 25-én New Yorkban hunyt el Peyer Károly. a szociáldemokrata mozgalom meghatározó személyisége, akinek politikai, mozgalmi tevékenysége még a mai napig is olykor megosztó és indulatos véleményeket indukál. Kor- és párttársai által is különböző jelzőkkel illetett személye, különböző időszakokban képviselt álláspontja 1945 után tette igazán láthatóvá és érzékelhetővé a megítélése körüli markáns véleményeket, bírálatokat. „Fogalom volt”. Egyik legádázabb politikai ellenfele és párttársa, Marosán György érzékeltette ezzel a kijelentéssel Peyer jelentőségét egy 1946-os makói rendezvényen. Majd hozzátette, hogy „mi szervezéssel állítottuk félre” – jelezve ennek a mozzanatnak politikai értelemben is jelképes fontosságát.¹ A „paktumos”² Peyer személye ugyanis két eltérő korszak tartalmi és „kulturális-ideológiai” súlypontjait is érzékeltette. Az ellenforradalmi rendszer részeként kompromisszumokat kötő szakszervezeti és frakció-vezető a „próbálkozó demokrácia”³ időszakában szimbolikus teherré is vált a korábbiakhoz képest új hangsúlyokat képviselő SZDP-ben.⁴ A Szociáldemokrata Pártnak 1945 januárjától nemcsak újjászerveződés, hanem a saját múltjával való szembenézés feladatával is meg kell birkóznia: az új politikai, történelmi helyzetben mit hozhat át a múltjából érintetlenül? Kell-e valamin változtatnia és mi az, ami az új történelmi feltételek mellett már nem vállalható a szociáldemokrácia számára 1945-ben.

A változás szükségességére utalt Mónus Illés 1944 őszén, aki a gyökeres arculatváltás feltételül a pártvezetés személyi megújulását jelölte meg, azért, hogy semmi ne emlékeztessen az elmúlt 25 évre. Azok, akik a párt vezetői voltak, betöltötték szerepüket.⁵

“Ti benne vagytok az elmúlt 25 év gondolkörében, de mi a gyilkosságig el vagyunk szánva, hogy ez többé meg ne ismétlődhessek. Ezt a pártot csak új és más szisztéma alapján lehet vezetni.” – mondja Bán Antal 1945 januárjában Szeder Ferencnek. Bán a májusi kibővített választmányi ülésen pontosan

érzékelteti a korszakhatár jelentőségét: "... 1944. március 19. előtti magatartásának utolsó rezgéseit lezárta a Szociáldemokrata Párt, egyben múltját is."

Az "ideológiailag ortodox", gyakran "opportunistá"⁶ múlt összekapcsolása az 1945 után "félfasiszta", "fasiszta" jelzőkkel minősített ellenforradalmi negyedszázaddal, Justus Pál véleményében is megjelent, aki szerint volt a pártnak "balszárnya" az ellenforradalom alatt is, de reménytelen helyzetbe került a mozgalmon belül azért, mert a Szociáldemokrata Párt akkori "jobboldali" vezetése (ha a vezetők ezt sokszor nem is tudták), szerves része volt a magyar ellenforradalmi rendszernek, és csak azzal együtt volt megdönthető.⁷

Az 1945. január 26-i Központi Vezetőség-i ülésen Gerő Ernő fogalmazta meg az elvárásokat a szociáldemokrata párttal szemben: "Nem nyugszunk bele, és nem vagyunk hajlandók eltérni azt, hogy visszaállítsák a régi szakszervezeti vezetőséget, amelyre a szociáldemokraták Horthy kegyelméből monopóliumot élveztek és bennünket a föld alá szorítottak. (...) Ezt meg kell mondani a mi embereinknek a vasas szervezetben és megbízottunknak a Szociáldemokrata Párt vezetőségében."⁸

A memorandum-ügy kirobbanása⁹ utáni kényes helyzetben újra felszínre tört a múlttal való szembenézés, az ellenforradalmi időszak alatti tevékenység értékelése. A párt „(elő)kongresszusán” Szakasits Árpád kijelentette, hogy a párt múltját egészében, pozitívumaival és negatívumaival együtt vállalja, de "...ő és mások nem azonosítják magukat, továbbá a pártot Peyer múltbeli szerepével (...) itt senki ne próbálja meg Peyert glorifikálni ...". Többen Peyerék azonnali kizárása mellett szóltak, de végül a résztvevők Szakasits javaslatára a XXXV. Kongresszus feladatai közé "sorolták" Peyer Károly és politikai hívei feletti "ítéletet", amely egyben szimbolikus aktusnak is minősül, figyelembe véve, hogy ez a pártválasztmány volt az első olyan fórum 1945 tavasza óta, ahol nyíltan és határozottan szembefordultak az 1944 márciusa előtt az akkori vezetés által képviselt hivatalos irányvonallal.

Szakasits Árpád 1947 áprilisában már egyértelművé teszi a múlthoz való hozzáállást, hivatalos értékelést: "Nem alkuszunk a múlttal... Ennek a pártnak forradalmi készenlétben kell állnia, olyan párt kell, hogy maradjunk, hogy legyünk, amely a régi harcos forradalmi tradíciókat összeköti az osztályharc új feltételeivel, az új társadalmi és gazdasági helyzet követelményeivel. Olyan

politikát kell folytatnunk, amely nem alkuszik meg a baloldali felfogás rovására, amely nem engedi meg, hogy a párton belül a forradalmi szociáldemokrácia alapelveitől eltérő befolyások érvényesüljenek... Röviden olyan politikát kell folytatni, amely a peyerizmust nem tűri el a párton belül."¹⁰

1947 nyarán Peyer olyan helyzetbe kerül (annak ellenére, hogy az SZDP Veszprém megyei szervezete jelölte Peyert, saját pártvezetősége nem fogadta ezt el), amiből csak egy kitörési pontot talál: a Magyar Radikális Párt listáján indul az augusztus végi ún. „kék-cédulás” választáson.¹¹ A memorandum-ügy következtében még csak a pártegység megbontásával vádolták politikai ellenfelei, ezzel a lépésével a szociáldemokrata mozgalom „árulójaként” jelent meg a korabeli értékelésekben. Peyer lépése vitákat generált a Zsolt Béla által szerkesztett *Haladás* hasábjain is. Ennek egyik markáns megnyilvánulása volt az az írás, amely nemcsak az „ellenforradalom törekvéseinek kiszolgálójaként” jellemezte Peyert, hanem „kortesbeszédei, agitációs kiszólásai, antiszemita oldalvágásai” alapján egy „fasiszta ízű demagógia” képviselőjeként. A gondolatmenetben a szerző egyenes utat lát a Bethlennel kötött 1921. decemberi megegyezés és a szélsőjobboldali diktátorok jelenségei között: „Még senki sem fedezte fel Peyer Károly új politikai formátumában annak a népvezérnek szerepét, aki előbb-utóbb tudatosan kísérli meg a Mussolini-utánezatot: Szocialista zubbonyban terelni a munkásságot jobbfelé. (...) Peyer spekulációjának is az alapja, ami a Hitleré volt: vesztett háború, társadalmi és élelmezési elégedetlenség, az egzisztenciális elhelyezkedés nehézségei, a demokrácia kezdeti hibái, gyengeségei és visszaélései, amiket éppen úgy kiszínezt, rikítóvá nagyít, és bömbölve hirdet és aknázt ki, akárcsak Hitler.”¹²

Marosán György egy évvel később, az SZDP XXXVII. kongresszusának zárszavában leszámolt a „peyerizmussal”: „Nem most, évekkel ezelőtt szakadtunk el, nem a Párttól, hanem a Pártban végbement politikai magatartástól, amelyet megpecsételt a 25 esztendő ellenforradalmi magatartás. (...) ezt a pártot többé nem gyalázza fémjelzésével Peyer Károly személye és a peyerizmus, de nem gyalázza ezt a ragyogó múltú munkásmozgalmat az a jobboldali politika sem, amely ezt az országot újból katasztrófába vitte volna. (...) mi, baloldali szocialisták nemcsak a felszabadulás után álltunk szemben a Peyer-féle jobboldali politikával, hanem már a felszabadulás előtt is. (...) vajon, ha a Szociáldemokrata Párt élén Peyerék állanának, akkor lehetne-e az egyházi iskolákat államosítani ebben az országban?”¹³

Böhm Vilmos 1948 őszén írott levelében egyenlőséglelet tett Peyer és Szakasits közé, akik „diktátorként” megsemmisítették a pártot.¹⁴ A szociáldemokrata emigráció körében hasonló véleménnyel találkozhatunk 1948 után. Presser István – Andreánszky Istvánnak írott levelében – a következőket írja: „...marxizmus nélkül, illetve a marxizmus néhány alapvető gondolata nélkül nincs szocializmus... Világos, hogy ilyen értelemben Peyer sohasem volt és nem is lehetett szocialista, hiszen ő Baranyai Lipót előtt még néhány évvel azzal dicsekedett, hogy ő bizony attól a nagyszakállú Marxtól még soha egy szót sem olvasott.”¹⁵ Andreánszky válaszlevelében „munkásáruló peyeristákról” írt... Véleményében megjelenik az ellenforradalmi negyedszázad és a peyeri politika érdekazonosságának egymásra csúsztatása is: „Nemcsak Horthy-terror volt Magyarországon, hanem a Szociáldemokrata Pártban egy külön terrort is alkalmaztak a munkásság ellen...”¹⁶

Szélig Imre az emigrációs sajtóban emlékezteti olvasóit arra a tényre, hogy a munkásmozgalom felhatalmazása nélkül tárgyaltak Peyerék a hatalom képviselőivel 1921-ben, és a „paktum” ellenére az ellenforradalmi időszak csak nélkülözéseket jelentett, jogok nélkül a nép többsége számára.¹⁷

Peyer emigrációs levelezéseiben¹⁸ megfogalmazott véleménye mintha cáfolata lenne a korábban ellene felhozott vádaknak (pártegység megbontása, „reakciós”, ellenforradalmi korszakot szimbolizáló, képviselő jobboldali politikusokkal való együttműködés).

1950 júliusában arra figyelmeztetett (Erőss Ferenchez írott levelében), hogy nem lesz könnyű a szociáldemokrata párt szerepe egy majdani demokratikus kibontakozás esetében, nem csak a bolsevizmus rombolása, hanem a szélsőjobboldali revansista emigráció törekvései miatt sem. „Már itt a Bizottmányban¹⁹ hallani, hogy szociáldemokrata párt pedig nem lesz már többet Magyarországon. Ha informálva volnál a Dél-Amerikában tevékenykedő nyilasokról, akik ma Szálasi emlékünnepeket rendeznek, akkor bizonyára azt mondanád, amit én, hogy félre kell tenni mindent, mert nekünk egy közös ellenségünk van, és ez a jobboldali reakció, melynek Londonban élő csendőrei közel 2000-en már megállapodtak a különböző különítmények szervezésében és abban, hogy a zsidót és szocialistát kiirtják és a parasztot pedig visszaküldik az eke szarva mellé és befogják a száját. Valószínűnek tartom, hogy ez nem fog megtörténni, mert lesznek erők, amelyek ezt meg fogják akadályozni, de ezek a

törekvések megvannak és ezt nem szabad lebecsülni.” Egy évvel később (Eugen Seilerhez írott levélben) megismétli félelmeit: „Itt az emigrációban természetesen számolni kell ezzel a felfogással és nemcsak az emigrációs tömegekben, de magában a Bizottmányban is ülnek olyan egyének, akik belsejükben talán hiszik, hogy még valami kis felhígítással vissza lehet állítani a régi Magyarországot. Tömegével érkeznek most ide, sajnos a törvény rendelkezései ezt lehetővé teszik, oly egyének, akik ugyan anti-bolsevisták, de éppen olyan ellenségei a demokráciának, mint az oroszok vagy Hitler volt. Ezek a csoportok, Ausztriában és Németországban lapot adnak ki, nem is egyet, amelyben ma is Szálasi dicsőítik, és melyben arról álmodoznak, hogy ők hazakerülnek, majd rendet teremtenek otthon. Vannak, akik az akasztást emlegetik, vannak akik megelégszenek a börtönnel, de azt hiszik, vissza lehet állítani azt, amit ők otthagytak.” Ez utóbbi kijelentése nem csak a nyilas időszakra, hanem tágabb értelmezésben az egész ellenforradalmi negyedszázadra vonatkozóan, mintha közvetlen reakálás lenne volt párttársa által leírtakkal kapcsolatban.²⁰

Peyer Károly életéről, közéleti tevékenységéről a halálát követő évtizedekben megjelent (egyébként tényyszerű) értékelések²¹ a „forradalmi baloldal” küldetésének árulójaként jelenítik meg a szociáldemokrata politikust, aki mint következetes, „megátalkodott antikommunista” nem értette a politikai, társadalmi változások jelentőségét.

Peyer Károly születésének 100. évfordulóján az MSZMP KB lapjában megjelent írás²² már bevezető soraiban a magyar munkásmozgalom egyik legellentmondásosabb személyiségként határozza meg Peyert, akinek neve a „vele egy sorban levők” és az ellene küzdők” még ma is egyaránt heves indulatokat fakaszt”. Az életpálya állomásait röviden bemutató megemlékezés befejező sora – „A szocialista rendszer ellensége maradt az 1956. október 25-én bekövetkezett haláláig” – megerősíti Peyer Károly távolságtartását a „forradalmi szocializmus” vállalhatatlan antidemokratizmusától. Az évfordulós-írások „hangulati felvezetői” az 1983-ban a fenti szerzőpáros által külön-külön megjelentetett hosszabb tanulmányoknak, amelyekben két időszakra bontva érzékeltették Peyer (politikai, közéleti) tevékenysége lényegesnek tartott elemeit. Sipos Péter tanulmányában Peyer „gyűlölködő antikommunizmusának” gyökereit keresi. Egy olyan (a korszak adottságaitól függő) szakszervezeti vezető munkásságát mutatja be, aki nem találhatta meg a helyét az 1945 utáni társadalmi, politikai változások

talaján.²³ Strassenreiter Erzsébet. Peyer visszatérését és „helykeresését” értékelve a tanulmány címével is érzékeltetni kívánta a „haladó munkásmozgalomnak hátat fordító” egykori vezető történelem által kijelölt útját, helyét.²⁴

Nyers Rezső (Faragó Lászlóról szóló írásában)²⁵ az 1945 utáni demokratikus átalakulás hiányosságát, kiforratlanságát abban látja, hogy annak belső tartalma tisztázatlan maradt. Véleménye szerint két „megoldás” létezett egymás mellett, az ún. „kompromisszumos” és a teljes körű demokratikus „rendszerváltás”. Az előbbi követői – Nyers szerint – hajlandóak voltak az ellenforradalmi időszak bizonyos elemeinek átemelésére, míg az utóbbiak a múlttal való radikális szakításban látták az egyedüli megoldást. Nyers a „kompromisszumos-út” híveihez sorolja Peyer Károlyt, megerősítve azt a vélekedést, amely szerint ő a múltat is képviselte „vezérszerepre” törve a párton belül (ezzel „személyes hiúságának foglyaként viselkedett”, és nem racionális-elvi megfontolások vezették döntéseiben az 1945 utáni években).

„Bármilyen rendszer, amely nem tudja megoldani a gazdasági kérdéseket, önmagát ássa alá. Hiába hirdetünk demokráciát, ha nem tudjuk enyhíteni a tömegek nyomorát.” – mondja Peyer Károly 1946 februárjában.²⁶ Véleménye szerint a magyar ipar talpra állításának feltétele a jóvátétel fizetési határidejének olyan megállapítása, amely figyelembe veszi az ország teherbíró képességét, mert leszerelt üzemekben képtelen a kötelezettségnek eleget tenni Magyarország. A jóvátétellel összefüggésben megállapítja: azért keletkezik infláció, mert szinte mindent kiszállítanak az országból, feleslegesnek kis mennyiség marad. Ehhez kapcsolja a fegyveres megszállás anyagi terheit: 8 milliós ország a 800 ezer–1 milliós hadsereg ellátására, 4.000 kalóriás napi fejadaggal. nagyon nehéz. Bár elismeri, hogy: „az oroszok nem mint felszabadítók jöttek ide, hanem mint győzők”, ezért joguk van jóvátételt követelni. A „nem vagyunk senki cselédjei” kijelentéssel Peyer arra figyelmezteti a párt politikáját irányítókat, hogy ne szolgáltassák ki olyan irányzatoknak, amelyekkel a múltban nem azonosította magát a Szociáldemokrata Párt.

A megfogalmazott kritikákra, felvetésekre válaszolva Kéthly Anna vitatkozik Peyerrel, akit a jóvátétel tárgyában tett kijelentései miatt tulajdonképpen egy táborba sorolt a „reakciósokkal”. „Gazdasági szakértők szerint Magyarország részére a jóvátétel nem nehéz, az a kérdés, hogyan tudjuk helyreállítani a termelés apparátusát. A reakció részéről agitáció folyik a jóvátételi

összegek elengedése iránt. A proletáriátus éppen eleget fizetett, nem lehet mindent a proletár keresetére rá hárítani. Peyer elvtársnak azt felelhetjük: azért nem megyünk ellenzékbe, mert a kormányban vannak a szociáldemokrata párt emberei és a koalíció az ország érdeke, elsősorban az ország érdekeit kell, hogy nézzük.” A Peyer által érzékeltetett kényes helyzetre utalva Kéthly a kormányban maradást tekinti felelős magatartásnak, szemben az ellenzéki szerep vállalásával. Már ismert tény, hogy Kéthly Annával nem ez volt az egyetlen feszültséget okozó mozzanat a koalíciós években: az 1947 nyarán a „kékcédulás” választásokat megelőző hetekben történtek jól érzékeltetik, mutatják a két meghatározó szociáldemokrata politikus demokrácia-megközelítésének gyakorlati és elvi különbségeit.²⁷

A Peyer-kérdés körül érzékelhetővé váló megnyilvánulások, történések természetesen nem elszigetelt jelenségeként mutatták egy történelmi időszak hasonló mozzanatait. Ezért is érdemes néhány gondolat erejéig kitérni két eltérő politikai adottságú országnak (Olaszországnak és Csehszlovákiának) a magyarországi eseményekkel sok hasonlóságot mutató folyamataira.

Az olasz szocialista mozgalom 1947-es válságára való utalás több szempontból is izgalmas a Peyer-kérdés vizsgálata esetében. A magyar és az olasz belpolitikai, társadalom-lélektani helyzet adottságain túl a két párt belső törésvonalait meghatározó konfliktusok megdöbbszentően hasonló kezelése, „kifutása” is megtalálható. A fasizmus bukása utáni demokratikus újrakezdés kormányzati keretét – egyúttal a demokrácia bázisát is kifejezve – a baloldali pártokból (OSZP, OKP) valamint a demokratikus centrumot képviselő Kereszténydemokrata Pártból és a baloldali Köztársasági Pártból alakult koalíció alkotta, 1945-ben.²⁸

1945–47 között az SZDP Külpolitikai Osztálya számára készült jelentések is a hasonlóságokra, egyrészt a Kereszténydemokrata Párt „kétarcúságára” – és az ebből a koalíció munkaspártjainak taktikájára vonatkozó következtetésekre – másrészt a szocialisták és a kommunisták együttműködésének tartalmára, mélységének fontosságára hívták fel a figyelmet. Ez utóbbit a „harcos baloldali” többség az olasz demokrácia szempontjából sorskérdésnek tekintette és a demokratikus átalakulásra leselkedő fő veszélynek az „újjaéledő fasizmus uszályába kerülő” jobboldal politikáját tartotta. Ilyen értelemben fogalmazott Pietro Nenni, az OSZP elnöke a párt XXV. kongresszusán megtartott

beszámolójában. Szerinte a KDP hibája, hogy a bal- és jobboldali szélsőségektől való távolságtartás dilemmájával foglalkozik, így öntudatlanul a (szélső) jobboldal "bűntársává válik".

Az olasz szocialista mozgalom hivatalos centrumpolitikáját 1945-48 között a "demokratikus szocializmus" megvalósítása – szoros akcióegységben a kommunistákkal – jelentette a párt szervezeti függetlenségének biztosításával.²⁹

Az OSZP-n belül a kommunistákkal való együttműködés kérdésében (hasonlóan a magyar SZDP-hez) a két szélső pólus (a mindenáron való együttműködés akár fúzió árán is, illetve a legóvatosabb, csak a legszükségesebb közös fellépés) között eltérő hangsúlyokkal léteztek irányzatok, csoportosulások. A hazai SZDP-től eltérően ezek az irányzatok markánsan képviselték, jelenítették meg nézeteiket, saját kiadványaikban is népszerűsítve azokat.³⁰

Annak ellenére, hogy a Nenni által képviselt centrum a párt önállósága mellett többször is hitet tett (az 1947-es pártszakadás időszakában is), az "autonómisták" vagyis a Saragat által képviselt "jobbszárny" a demokrácia szempontjából túl szorosnak és elvtelennek tartotta Nenniék politikai vonalát. Ezért állásfoglalásaikban az olasz "baloldali blokk" helyett (amelyet a kommunisták érdekeit képviselő együttműködés keretének tartottak), a demokraták (a köztársaság mellett elkötelezett polgári pártok) és a szociáldemokraták koalíciós összefogásában látták biztosítva az olaszországi demokrácia jövőjét: "A párt nem lesz a kommunisták-kiszolgálója"³¹ – hangsúlyozták. Matteotti (a párt külügyi titkára) Szakasitshoz írott levelében 1947 februárjában adott tájékoztatást az új pártról, egyúttal érzékeltetve a "fuzionisták" erőszakos fellépéseit velük szemben. Eközben eltávolították képviselőiket, szimpatizánsaikat a mozgalom szervezeteiből (szakszervezetek, Munkáskamara, Szakszervezeti Tanács bizottságai).

Nenniék a Saragat vezette "szakadárokkal" szemben hasonló érvekkel, támadásokkal léptek fel, mint itthon a "forradalmi marxisták" Peyérékkel szemben. Az OSZP a magyar SZDP Főtitkárságának küldött levelében³² Saragaték mint a "külföld aknamunkájának" eredményeképpen (egy "szélsőségesen antikommunista" amerikai-olasz szakszervezeti vezető által) mozgatott figurák jelentek meg.³³ Az OSZP állásfoglalása szerint döntően "kispolgári elemek" követték a szakadárokat...³⁴

A II. világháború utáni új történelmi helyzet a múlttól való elszakadás,

illetve annak "meghaladása" problematikájaként jelentkezett Kelet-Közép-Európában, függetlenül attól, hogy a győztesek vagy vesztesek oldalán érte a változás az adott ország társadalmát, politikaformáló tényezőit.

Csehszlovákia (a náci terjeszkedés egyik első áldozata) 1945 májusától szintén a "forradalmi" változás, változtatás szükségességének, igényének, egy "új demokrácia" keretei megvalósításának problematikájával szembesült. A csehszlovák szociáldemokrácia helyzete (a szláv-orosz bolsevik szövetséges "bábáskodása" mellett), belső vitái a magyarországi helyzethez leginkább hasonló modellt jelentik a "vasfüggöny" keleti oldalán.

Hogyan értelmezték, hogyan közeledtek olyan problémákhoz/kategóriákhoz, mint "demokrácia", "szocializmus" és "forradalom"? Hogyan fogalmazták meg a szociáldemokrácia "történelmi küldetését"? A csehszlovák szociáldemokrata párt 1945 őszén megfogalmazott alapelvei³⁵ is a múlttal – a "müncheni" folyamathoz vezető és azért felelős rendszerrel – való szakítás kihangsúlyozásának jegyében fogalmazták meg a párt taktikáját és stratégiáját. A legfontosabb megállapításai alapján egy olyan (korábbiakhoz képest) magasabb erkölcsi megalapozottságú társadalmi folyamatot tartottak szükségesnek, amely a „szocializmus” vagy „kapitalizmus” alternatíva helyett a „szocializmus” vagy „káosz” döntési helyzet hamis kizárólagosságában látják a megoldások kulcsát. A megoldás pedig nem más, mint a „polgári” rendszer meghaladása. Sőt olyan ismerős érveket is hangoztattak, amelyek szerint a kapitalizmus „zsákutca”, mert fasizmus, nácizmus, nácizmus vezet.

Az 1946-os választások³⁶ időszakában Fierlinger a "népi demokrácián alapuló szociális állam" kifejezést használta. A szociáldemokrata párt az állam függetlenségének, önállóságának megőrzését tartotta kiemelt feladatnak, amely alapja lehet a polgári és szabadságjogok biztosításának. Ez utóbbiak a szocializmus megteremtésének a feltételei! A nemzet kettészakadásának megakadályozása, határozott politikai fellépés "bal" és "jobb" felé, a szocialista törekvések, program következetes képviselése a magyar mozgalom számára is követendő lehetett volna.

A demokratikus hagyományok melletti kiállást hangsúlyozta Lausmann a párt 21. kongresszust megnyitó beszédében. Bármilyen idegen eszme érvényesülését veszélyesnek tartotta és egyúttal ellentétesnek a demokratikus hagyományok "morális érzéseivel",³⁷ mert késleltetné a (csehszlovák) szocializmus megvalósulását. A "huszita humanizmusban" gyökerező és a 18–19. századi

nemzeti nyelvi-kulturális (erősen németellenes) törekvésekben folytatódó (idealizált) morális tartalomnak, felfogásnak képviselője volt Palacky és Masaryk is a cseh nemzettudatban.³⁸

Szakasits Árpád a párt brno-i kongresszusán³⁹ a kapitalista imperializmus és a "fasiszta veszély" összefüggésére utalva egyértelműen a szoros osztályharcos együttműködésben látta a "forradalmi hagyományok" hiteles képviselőjét: Nincs "harmadik út", a semlegesség elvtelenség!⁴⁰ – hangsúlyozta beszédében.

Ezzel a Fierlinger által képviselt vonalat erősítette, aki a párt kongresszusán markánsan elhatárolódott a Lausmann által mondottaktól. A találkozási pontok keresését tartotta szükségesnek a "forradalmi irányokkal", a "védekező állásponttal" szemben. Figyelemre méltó határozott ellenkezése egy nemzetközi szocialista/szociáldemokrata szervezet megalakításával szemben, azzal érvelve, hogy a nemzetközi helyzetben a nyugati imperialista érdekeket szolgálná azzal, hogy várható szovjetellenességével megosztaná a baloldali erőket!⁴¹

A földrajzi kitekintés megerősíti azt a benyomást illetve tendenciát, amely a 2. világháború utáni sajátos (társadalomlélektani) helyzetből és az objektív adottságokból is következett. A demokratikus átalakulások, változások a demokratikus baloldal számára a nehezen kezelhető, fenntartható politikai, ideológiai, morális kettősséget vagy kétarcúságot kínálták, feszültséget generálva az egyes pártok irányzatai között. Ennek feloldása a szovjet zónában az ismert belső és külső folyamatok miatt csak egy irányba mozdulhatott el 1948-ig bezáróan. (függetlenül például attól a markáns kulturális különbségtől, amely a csehszlovák demokrácia és a magyarországi ellenforradalmi korszak között fennállt 1939 előtt).⁴²

Peyer Károly 1947. novemberi menekülése a feltételezhető letartóztatás elől (miután elvbarátaival megalakította saját független szociáldemokrata irányultságú pártját)⁴³, gyarapította az emigrációban tevékenykedő szociáldemokraták csoportjait, irányzatait.⁴⁴

Az otthonról kivitt sérelmek illetve eltérő taktikai-stratégiai elképzelések tovább éltek az emigrációban a földrajzi elkülönülésből adódóan is. Peyer mégis nyitva hagyott egy „kiskaput” (a remélt hazatérés utánra) a korábbi viták tisztázására, lezárására. Talán erre utalnak 1950. májusi levelében megfogalmazott mondatai: „Nem vagyunk hajlandók a kriptokommunistákkal együtt dolgozni, akik Magyarországon a párt sírásói voltak, és nem menti eljárásukat az a

körülmény, hogy most ők is emigrációba kényszerültek. Ezeket a kérdéseket véglegesen tisztázni úgy sem lehet előbb, mint otthon, de addig is a kereteket megbontani nagy hiba volna...”

A tanulmány elején említett halála nem is lehetett volna jelképesebb, kifejezőbb: a magyar forradalmi események híreit hallgatva lett rosszul, rádiókészüléke előtt. Egy New York-i temetőben nyugvó teste talán egyszer (Kéthly Annához hasonlóan) hazai földbe kerülve baloldali (szociál)demokraták zarándokhelyévé válhat.

JEGYZETEK

¹ A szoros baloldali együttműködés feltétlen hívei elérték, hogy a párt 1945 nyarán tartott kongresszusán Peyer kimaradjon az új összetételű vezetésből.

² 1921. december 22-én írták alá az ún. „Bethlen-Peyer paktrumot”, amely – egyebek mellett – rögzítette, hogy milyen feltételek közepette tevékenykedhetett legális parlamenti ellenzéki pártként a Tanácsköztársaságtól elhatárolódó MSZDP. Annak ellenére, hogy a két meghatározó politikusról kapta nevét, a megállapodást többen írták alá (pl. a kormány részéről a miniszterelnök mellett, Klebelsberg Kunó belügy, Tomcsányi Vilmos igazságügy és Bernolák Sándor népjóléti miniszter. Az MSZDP részéről Miákits Ferenc és Farkas István). Az egyezmény eredeti szövegét l. Simon István: Vezéráldozat. A Peyer-kérdés és a magyar szociáldemokrácia. Századvég, 2003.

³ Bibó meghatározása a koalíciós időszakra vonatkozóan. A korszak (1945–1948) demokrácia-kérdéséről l. bővebben: Simon: Vezéráldozat... i. m. 35–50. illetve Ständeisky Éva: Demokrácia negyvenötben. Napvilág, 2015.

⁴ Erről részletesen Simon: Vezéráldozat... i. m. 51–78.

⁵ Horváth Zoltán visszaemlékezés, 35–50. illetve Ständeisky Éva: Demokrácia negyvenötben. Napvilág, 2015.

⁶ Erről részletesen Simon: Vezéráldozat: PIL 782. fond 1. 6. e.

⁷ Szakasits Árpád által használt jelzők az 1945-ös pártválasztmányi ülésen. PIL 283. f. 2. cs. 1. 6. e.

⁸ Justus Pál: Pártunk feladatai. In.: Szocializmus 1948. 1–3. sz. 5–12.

⁹ PIL 274. f. 2. cs. 16. 6. e.

¹⁰ Memorandum-ügy: Az 1946. december 8-án keltezett beadvány szövege „a pártvezetőség kritikai megjegyzésével ellátva” december 15-én jelent meg a *Népszavában*. A memorandum aláírói (Peyer, Valentiny, Györki, Brumiller, Pozsgai Gyula) bírálták a pártvezetőség irányvonalát, (a túlságosan szoros együttműködést az MKP-val) amely veszélyezteti a párt önálló arculatának megjelenítését. (A „memorandum-ügyről” részletesen: Simon István: Vezéráldozat... A Peyer-kérdés és a magyar szociáldemokrácia. Századvég, 2003.)

¹¹ PIL. Arch. 283. f. 2. cs. 5. 6. e. A párt hivatalos propaganda-gépezete ebben az időszakban már Szakasits szavainak értelmében minden lehetséges fegyvert bevetett Peyer névének lejáratására. Ennek alátámasztására lapozzuk fel a Peyer bázisának számító Veszprém vármegye szociáldemokrata kiadványát. A tudósítás szó szerinti szövege: „Feketézik, pofozkodik, az anyját szidja a vendégnek id. Peyer Károly vendéglős”. Vasárnap a késő esti órákban egy körsétát tettünk a Temetőhegyen. Utunk első állomása a Peyer-féle vendéglő volt. Ahogy beléptünk helyet foglaltunk az egyik asztalnál. – Tessék parancsolni. – Kérünk egy fél liter bort

- szódaival. Majd pár perc múlva megkérdezzük: – Kaphatnánk valami süteményt is? Hogyne kaptunk volna, ifj. Peyer olyan ropogós fehér kiflit hozott a pult alól, hogy ez igazán dicséretre válnék bárkinek is. Ha nem volna olyan rendelkezés, hogy fehérsüteménynek a sütese és kiszolgálása szigorúan büntetendő cselekmény. [Veszprémi Népszava 1947. május 17. (1. oldal)] Peyer leírására felhasznált, napjainkban is nehezen tisztázható momentuma a „Farkas–Györki találkozó”, az ott elhangzottakkal, illetve létrejöttének körülményeivel együtt. A Politikatörténeti Intézet Levéltárában őrzött gépelt jegyzőkönyv az egyetlen jelenleg ismert forrás. Gábor Róbert szóbeli közlése szerint szemben az egyesek által hitelesnek tartott jegyzőkönyvben olvasható kijelentésekkel, Peyer nem kezdeményezte (pontosabban nem ő kezdeményezte) a találkozót, és nem ajánlkozott fel Rákosinak megbízható együttműködést garantálva/ígérve arra az esetre, ha visszakérülne a párt élére az 1947 elején tartott 35. kongresszuson. A memorandum–ügy időszakában tartott veszprémi pártsszervezeti ülésen felszólaló „Vasvári elvtárs” is kételyeit fogalmazta meg a jegyzőkönyv hitelességével kapcsolatban. Az a tény, hogy vidéki vitán téma lehetett ez a bizalmas, háttér–beszélgetésnek szánt találkozó, megerősíti a feltevést, hogy valószínűleg előre megtervezett provokációról volt szó.... PIL 283. f. 10. cs. 61. ő. c. 1947. március 1-én a koalíciót alkotó pártok által megtartott értekezleten Szakasits kijelentette: „Ha nálunk Peyer lenne pártvezetőségi tag, akkor természetes, hogy más lenne a párt politikája.” (Pártközi értekezletek, 1944–1948. Napvilág, 2003.)
- ¹¹ A visszaélések ellenére – és saját várakozásaival ellentétben – az MKP csak 22,25%-ot ért el (a koalíciót alkotó pártok összesen 60%-ot – FKGP 15,34%, SZDP 14,86%). Az ellenzék három legerősebb pártjára (Demokrata Néppárt, Magyar Függetlenségi Párt, Független Magyar Demokrata Párt) közel 36% szavazatot jutott. A választásokról bővebben: Szerencsés Károly: A kékcédulás hadművelet. IKVA, 1992. A Magyar Radikális Párttal kötött választási szövetségről bővebben: Gábor Róbert: Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen. Századvég, 1998.
- ¹² A szerző Húvós Endre mellett (többek között) Faludy György, Fejtő Ferenc, Máté Iván, Rónai Mihály András fejtették ki ellenérzéseiket Peyerék csatlakozása miatt.
- ¹³ Az MKP és a SZDP Egyesülési Kongresszusának jegyzőkönyve, Szikra, d. n.
- ¹⁴ PIL 782. f. 1. ő. c. Horváth Zoltán visszaemlékezése alapján. Böhm Vilmos levele a dán SZDP-hez. In: Böhm Vilmos válogatott levelezései... 143. dok.
- ¹⁵ 1956. április 02., Zürich.
- ¹⁶ 1956. április 09., Brüsszel.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ Ehhez kapcsolódóan lásd: Peyer Károly emigrációs levelezése politikustársaival. (Összeállította: Strassenreiter Erzsébet) In: Levéltári Közlemények 2005/2. 55–159.
- ¹⁹ A New York-ban 1948-ban megalakult Magyar Nemzeti Bizottmányról van szó (a Végrehajtó Bizottság tagjai voltak: Bakách-Bessenyei György, Varga Béla, Peyer Károly, Fábián Béla, Eckhardt Tibor, Nagy Ferenc, Pfeiffer Zoltán, Közi-Horváth József).
- ²⁰ Szélig Imrétől az emigrációs sajtóban megjelent írás szintén utalt Peyer kétes szerepére, figyelmeztetve arra a veszélyre és lehetőségre, hogy bizonyos irányzatok képviselői egy kozmetikázott fél-demokráciát szeretnének, ismétlődő mozzanatokkal, pl.: „finomított” bethleni konszolidációt, új paktummal. Szociáldemokrata Népszava, 1951. május-június.
- ²¹ Peyer Károly életrajzok: Életrajz (szakszervezeti vezetők életrajza). Népszava, 1988. 76–99. – Borbándi Gyula: Magyar politikai pályaképek 1938–1948. Európa, 1997. 351–353. – Szorosan a témához kapcsolódó publikációk: Strassenreiter Erzsébet: A SZDP újjászerveződése (1944 október – 1945 július) In: Párttörténeti Közlemények, 1971. 3. 3–45.; Gönyei Antalné: Adalékok a SZDP jobboldalának tevékenységéhez In: Tanulmányok a magyar népi demokrácia első éveinek történetéből. Bp., 1971. 25–36.; Molnár János: Irányzatok harca a Szociáldemokrata Pártban 1946–1947-ben. In: Párttörténeti Közlemények, 1977. 1. 3–68.; Strassenreiter Erzsébet: A polgári ellenzék oldalán. Peyer Károly politikai pályafutása 1944 után. In: Párttörténeti Közlemények 1983. 4. 84–130.; Sipos Péter: Peyer Károly a magyar munkásmozgalomban 1944-ig In: Századok, 1983. 6. 1280–1319.; Sipos Péter: A legális munkásmozgalom a Horthy-rendszerben. In: Társadalmi Szemle 1986. 7. 49–60.; Strassenreiter Erzsébet: A Peyer-frakció tevékenysége 1946–1947 fordulóján az SZDP-ben. In: Századok, 1987. 2–3. 299–353.; Strassenreiter Erzsébet: A szociáldemokrata emigráció 1945 utáni tevékenysége. In: Múltunk, 1991. 1.; Sipos Péter: Legális és illegális munkásmozgalom (1919–1944). Gondolat, 1988.; Gábor Róbert: Az igazi szociáldemokrácia 1944–1948. Századvég, 1998. A „peyeri” múlt lezárását jól érzékelteti Peyer Károly 1944 március előtti illetve utáni politikai, közéleti tevékenységének szembeállítása.

- MNL-M-KS-288. f. 41/398. ő. c.
- ²² Sipos Péter–Strassenreiter Erzsébet: Peyer Károly politikai pályájáról. Népszabadság, 1981. május 9.
- ²³ Sipos Péter: Peyer Károly a magyar munkásmozgalomban 1944-ig. In: Századok, 1983. 6.
- ²⁴ Strassenreiter Erzsébet: A polgári ellenzék oldalán. Peyer Károly politikai pályafutása 1944 után. In: Párttörténeti Közlemények, 1983/4. – Csécsy Imre válogatott írásainak utószavában Szalai Pál a Haladás körül tevékenykedő oktrobrista szocialisták elhelyezését úgy fogalmaz, hogy mint a szociáldemokrata centrum képviselői nem tudtak azonosulni sem a „peyeri”, sem a „Szakasits-Marosán” realpolitikával! Radikalizmus és demokrácia Szeged, 1988.
- ²⁵ „Faragó László a harcos publicista és realpolitikus” In: Faragó László (1896–1967) A demokrácia kilátásai. Egy politikus írástudó gondolataiból. (szerk.: Jemnitz János, Székely Gábor) Bp. Magyar Lajos Alapítvány 1998. 25–31.
- ²⁶ PIL 283. f. 8. cs. 1. ő. c.; PIL 283. f. 1. cs. 3. ő. c.
- ²⁷ Peyer Seiler Jenőhöz 1951 júniusában írott levelében emlékezett erre az epizódra: Az 1947-es választás előtt egy küldöttségben mentünk el Kéthly Annához, aki akkor a szociáldemokrata párt parlamenti csoportjának elnöke volt, mely tisztsgét 25 éven keresztül én töltöttem be (!), és figyelmeztettük az elkövetkezendő választásra, és a választói törvénnyel végrehajtható csalásokra. Lekicsinylő választ adott, mondván, hogy aki a hatalmon van, annak sok mindent el kell tennie, és a választási csalások legfeljebb egy-két mandátumban jelenthetnek változást.”
- ²⁸ A kormány ellenzékét a Liberális Párt, az Olasz Demokrata Párt és a szélsőjobboldaliként meghatározott Uomo Qualunque Párt alkotta. PIL 283. f. 12/77. ő. c.
- ²⁹ A sajátos olasz antifasiszta együttműködésből következően jelentős bázisa, támogatottsága volt 1945 augusztusában a fúzió gondolatának az OSZP-n belül. Nenni javaslatára a párt kongresszusa elfogadta a fúzió-elvét, mint lehetséges és szükséges távlatát a baloldali együttműködésnek. PIL 283. f. 12/77. ő. c.
- ³⁰ Korabeli jelentések öt áramlatról, csoportról tesznek említést: a „fuzionisták” (az OKP befolyása alatt állók) lapjukban a *Compiti Nuovi*-ban népszerűsítették nézeteiket, a „maximalisták” (a szoros akcióegység hívei) mellett a Nenni vezette Centrum is kész volt a szoros fellépésre a kommunistákkal. Ezzel szemben a „Tisztán szocialisták” irányzata már bizalmatlanabban közeledett az OKP felé és szilárdan kiállt a párt teljes függetlensége mellett. (Kiadványuk a *Critica Sociale*.) A „maximalista ifjúság” radikális baloldalisága mellett szintén a szocialista függetlenség híve maradt, lapjuk az *Iniziativa socialista* volt. PIL 283. f. 12/77. ő. c.
- ³¹ 1947. január 10-én tartott ellenkongresszuson szerveződtek külön politikai formációvá „Olasz Szocialista Munkások Pártja” néven. PIL 283. f. 12/76. ő. c. Érdekes – a két szociáldemokrata párt (magyar, olasz) hasonló helyzetére, megosztottságára való – utalás olvasható a római magyar követség jelentésében 1947. január közepén: „Tekintve, hogy a decemberi „Peyer-féle” memorandumot 70 képviselő írta alá, Nenninek

még mindig maradt pártjában elég ingadozó és nem éppen hű követője." MNL-XIX-J-1-k. 34. d. 27/a. – Az új párt első kongresszusán a küldöttek elsöprő többsége a De Gasperi vezette kormányban való részvételt támogatta. Ez tükrösképe az itthoni eseményeknek: a magyar SZDP döntéshozói soha nem gondoltak/gondolhatnak a hazai koalíció felrúgására. Olaszországban a KDP záloga maradhatott a hiteles demokrácia megvédésének a szélsőbaloldallal szemben. Lombardo, az OSZP "jobboldalának" képviselője részt vett a kongresszuson, ahol tüntető szimpátiával fogadták. MNL-XIX-J-1-k. 34. d. 27/a. Két évvel később a "Saragat-pártot" is elérte a szociáldemokrácia "betegsége", 1949 végén a firenzei kongresszuson a párton belül létező csoportok megalakították az Olasz Szocialista Egységpártot. A PSLI parlamenti képviselőin fele-fele arányban osztoztak Saragatékkal. – A jelentés szerint Saragat (akárcsak nálunk Peyer!) az USA embere, a vele szemben állók a Brit Munkáspárt! Saragat L. Blumhoz írott nyílt levelében uralt a Munkáspárt szerepére, felelősségére pártjának bomlasztásában! MNL-XIX-J-1-k. 34. d. 27/a.

³² Mindössze 3 héttel Matteotti levele után Basso, OSZP titkár aláírásával.

³³ Az Olasz-Amerikai Munkaügyi Tanácstól (elnök: Luigi Antonini) 1946 végén 38 ezer \$ (22 millió líra) segítyt utaltak át az akkor még egységes párt számára.

³⁴ A Matteotti levelében közöltek alapján a párttagság mintegy 1/3-a támogatta az "autonomisták" irányvonalát, azaz a kommunistákkal kialakított akcióegység helyett a demokratikus erőkkel való összefogást.

³⁵ PIL 283. f. 12/56. 6. e.

³⁶ Korabeli értékelés szerint a választások tépje a "Masaryk-féle" demokrácia vagy a "dinamikus" szocializmustól áthatott népi demokrácia elvének felülkerekedése.

³⁷ A cseh(szlovák) demokratikus hagyományok gyökerei az összes demokratikus és antidemokratikus (CSKP) erő/tényező számára a közös nevezőt/alapot jelentették 1945 után is.

³⁸ A cseh(szlovák) "szocializmus-kérdés" érdekes epizódja T. G. Masaryk rövid fejtegetése a szocializmus és a demokrácia összefüggéseiről. A 20. század elején írott filozofikus írásában megkülönbözteti a "marxi közgazdasági" filozófiai rendszert (egyúttal elutasítva azt) az általa elfogadható társadalmilag jogos törekvésektől, attól a "szocializmustól", amely a szociális törvénykezést biztosítja, illetve mint törekvés jelentkezik egy igazságosabb demokratikus rendszer megvalósítása irányába. Fő problémát (és a történeti fejlődés lényegét) abban látja, hogy hogyan kapcsolható össze ez utóbbi az egyén szabadságával, vagyis hogyan egyeztethető össze a történelem haladása és az erkölcs. Érdekes megállapítása a "politika-csinálók" számára ad útmutatást: az "arany középut" keresése a fontos. Masaryk: Socialismem Proti Anarchismu. In: *Idealy humanitní* Praha, 1990, Melantrich Kiadó, 112-113.

³⁹ PIL: 283. f. 12/52. 6. e.

⁴⁰ A csehszlovák SZDP-t a választási eredménye (39 mandátum) a "mérleg vagy híd-szerepre" predesztinálta. (CSKP 114; jobboldali pártok összesen 114)

⁴¹ PIL 283. f. 12/56. 6. e.

⁴² A CSKP legális pártként tevékenykedett, a prágai parlamentben ott ültek képviselői.

⁴³ Bővebben: Gábor Róbert: *i. m.* 248.

⁴⁴ Részletesen: Gábor Róbert: *i. m.* 298-306.

ÚTKERESŐK ÉS TÁRSUTASOK

LOPPERT CSABA: KRUCHINA VIKTOR KALANDOS ÉLETÚTJA

Szent-Györgyi Albert¹ tudományos teljesítményét nem kell bemutatni a magyar olvasónak, mindenki tudja róla, hogy ő a C-vitamin felfedezője, az 1930-as évek elején Szegeden izolálta paprikából. Az is közismert, hogy munkásságáért 1937-ben orvosi és élettani Nobel-díjat kapott. Ezek után természetes volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1938-ban rendes tagjai sorába választotta, és abban sincs semmi meglepő, hogy 1940–41-ben a Horthy Miklós Tudományegyetem (a mai Szegedi Tudományegyetem) első rektora lett.

Azt azonban kevesebben tudják, hogy Szent-Györgyi nem egyszerű szobatudós, hanem igazi elkötelezett értelmiségi volt, aki kötelességének tekintette a közéleti fellépést. Ráadásul nem is akármilyent. Nem egyszerűen arról van szó, hogy 1939-ben elfogadta, hogy a Szegedi Tudományegyetem képviselőjében a felsőház tagjává válasszák. Hanem ennél sokkal többről. Kezdetben csak arról, hogy rektorra választása pillanatától kezdve a lehető leghatározottabban fellépett a szegedi egyetem szélsőjobboldali diákszervezeteivel szemben, majd németellenes és antifasiszta tevékenységbe kezdett, és részt vett az antifasiszta ellenállási mozgalomban. Ugyanakkor a Nobel-díjjal kapott érmét az akkoriban kitört téli háború finnországi szenvedőinek ajánlotta fel.

1941-ben az ország háborúba lépése után, majd az amerikai és az angol hadüzenet, és főleg a németek Moszkva alatti megállításának hírére a demokratikus szellemű, angolbarát politikai elit körében megkezdődött a felkészülés a német vereség utáni időkre. Ellenzéki körökben megfogalmazódott a gondolat, hogy új pártot kell alapítani. És ennek a pártnak a vezetésében Szent-Györgyi Albertre az addiginál sokkal jelentősebb közéleti szerep várt volna. A szerveződő – politikai párttá válást célul kitűző – mozgalom főszervezője egy volt főszolgabíró, belkereskedelmi minisztériumi tisztviselő, dr. Alpáry Imre, bázisa pedig – ki hinné – az ún. Tisza István kör volt. A körbe meghívták többek között a Siófok mellett 300 holdas birtokkal rendelkező főtitkár, báró Kruchina Emmánuel. A nyugalmazott altábornagy előrehaladott korára való hivatkozással

kitért a felkérés elől, de ajánlotta fiát, Kruchina Viktort², aki 1942-ben eleget is tett a meghívásnak.³

De ki is volt Kruchina Viktor? Származását illetően édesapjáról, akinek ősei szlovákiai arisztokraták voltak, már ejtettünk szót. Édesanyja, Flesch Mária viszont zsidó volt, és ez akadályt lehetett annak, hogy fia, Viktor – akit közvetlen ismerősei szerint nagyon jó felfogó képességű, éleseszü és eléggé művelt embernek ismerték, aki beszélt az angol, francia, olasz, német és spanyol nyelveket.⁴ – a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején komoly karriert fusson be a Horthy-rendszer hadseregében. Pedig végzettsége és képességei erre predesztináltak volna. Eredetileg ugyan nem akart katonai pályára menni, – inkább szeretett volna diplomata karriert magának – de szülei kívánságára tanulmányait előbb Kőszegen a katonai alreáliskolában kezdte, majd egy budapesti katonai reáliskolában tette le az érettségit. Ezt követően a Ludovika Akadémiát végezte el, 1929. augusztus 20-án pedig főhadnaggyá avatták. A harmincas években a folyamórségnél teljesített szolgálatot, először Komáromban, majd Budapesten. Hadbiztosi képzésben vett részt, de innen végül eltanácsolták, és 1941-ben – tehát mindössze harminchat évesen – nyugállományba helyezték. Távozása okául egy forrás félzsidó származását⁵, egy másik pedig baloldali magatartását nevezte meg.⁶

Kruchina Viktor igazi karrierje, párját ritkítóan kalandos élete és igazi hőstetteinek hosszú sora azonban csak nyugdíjazását követően kezdődött. Először éppen a Szent-Györgyi Mozgalomban, majd a háborút követően a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztályán. De térjünk vissza az antifasiszta ellenálláshoz és a SZESZ-hez! A mozgalom motorja és fő szervezője, dr. Alpár Imre belkereskedelmi minisztériumi tanácsos volt. Ő tartotta a kezében a politikai és katonai ágból álló mozgalom szálait. Ami a politikai ágat illeti, az egyelőre csak informális keretek között működő társaság széles körben próbálta meg bővíteni, ha egyelőre nem is a tagjai, de legalább a szimpatizánsai számát. 1942 elején például számos kapcsolatfelvételi célú tárgyalást folytatott, többek között a kisgazda Tildy Zoltánnal és Varga Bélával, a parasztpárti Kovács Imrével, a legitimista Sigray Antallal, a magyar Gazdaszövetség alelnökével, Czertler Jenővel, a zsidótörvények ellen fellépő, németellenes liberális Rassay Károllyal, valamint – más jeles értelmiségiek mellett – a szociáldemokrata Peyer Károllyal, Karácsony Sándorral, Kabók Lajossal és Szeder Ferencsel is. Még ugyanebben az

évben szoros kapcsolat alakult ki a Szent-Györgyi Szervezet (SZESZ) és Vázsonyi János Nemzeti Demokrata Pártja között is.

A mozgalomban szerepet vállaló politikusok a párt élére és – a reménybeli angolszász háborús győzelem esetén megválasztandó miniszterelnöknek – a megkérdőjelezhetetlen tekintélyű Szent-Györgyi Albertet szemelték ki, aki hajlandónak is mutatkozott elvállalni a küldetést. Egyes források szerint előzetes egyeztetések, puhatolózó tárgyalások után sikerült is megállapodniuk Alpáryéknak Szent-Györgyi Albert mint jövőbeli miniszterelnök személyében a három szövetséges nagyhatalommal.⁷ Egy Sternbony nevű diplomata volt, aki a kérdésben puhatolózott a szovjet kormányánál, amely elfogadta Szent-Györgyi személyét. A közvetítést e forrás szerint Frei András újságíró végezte. Alpáryék Horthy szerepét mindössze abban látták, hogy véghez vigye a háborúból való vértelen kiugrást, majd el kell tűnnie a politikai porondról.⁸ Alpár Imre szervezte – az akkori miniszterelnök, Kállay Miklós tudtával és támogatásával – Szent-Györgyi Albert törökországi, isztambuli – a háborúból való kiugrás előkészítésének szánt – utazását is.

A professzor 1943 februárjában az ellenzék kezdeményezésére, a legnagyobb ellenzéki pártok támogatásával, Kállay Miklós miniszterelnök tudtával repült Isztambulba. A titkos diplomáciai küldetés célja tehát az volt: tárgyalni a szövetségesekkel Magyarország háborúból való kiugrásának előkészítéséről. A tárgyalások végül csak részikert eredményeztek, amennyiben javarészt csak katonai együttműködés kialakításában állott A professzor rendszeres rádiókapcsolat fenntartásáról állapodott meg a szövetségesekkel. Továbbá a balkáni partraszállás akkor még életben lévő reményében az angolok valószínűleg megkérték Szent-Györgyit, hogy „próbálkozzon olyan felfegyverzett csoportok megalakításával, amelyek ... angol felszabadítás esetén reprezentálják a magyar fegyveres ellenállást, s esetleg rendőri feladatokat lássanak el, karöltve a megfelelő angolszász alakulatokkal”.⁹ M. Kiss Sándor történész felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy Szent-Györgyi törökországi útja után a politikai együttműködés mellett előtérbe került a SZESZ katonai csoportjának szerepe. Ennek egyik vezetője volt Kruchina Viktor, aki 1942-ben Matheidesz Géza barátján került kapcsolatba a Szent-Györgyi csoporttal¹⁰, és aki egy későbbi ÁVH-jelentés szerint „több tisztársát szervezi be ebbe az ellenállási csoportba, ami fasisztaellenes jellegű volt, de tulajdonképpen célja az volt, hogy a fasiszta Németország leverése

után biztosítva legyen angolszász orientációjú kormány létrehozása Magyarországon”.¹¹

A kiugrási kísérlet különben végül megghiúsult, többek között azért, mert a németek tudomást szereztek Szent-Györgyi útjáról. Ezt követően következett be, 1944. március 19-én Magyarország németek általi megszállása. Az eseményekre reagálva március 20-án a SZESZ vezetői Alpáry Imre lakásán jöttek össze. Jelen volt Kruchina Viktor és Szent-Györgyi Albert is, és elhatározták a fegyveres ellenállás megindítását. Ekkor hozta a többiek tudomására Kruchina, hogy egy ismerőse, Matheidesz Géza, a Nagymező utcai Taurusz nevű kisüzem tulajdonosa, felajánlotta alagsori helyiségeit fegyveres kiképzés céljára. Matheidesz üzeme német érdekltség volt, ahol különböző hadtáp felszerelési tárgyakat készítettek, s ezért minden gyanún felül állt. Ettől kezdve Kruchina Viktor és más, professzionális kiképzést kapott katonák: a később Várnai Zseni lányát feleségül vevő Dezsényi Miklós, Csűrös Lajos, Milassin István – vezetésével folyt a Tauruszban a kommunistákból álló ún. Várnai-csoport) és az inkább VI., VII. és VIII. kerületi szociáldemokrata ifjómunkásokat tömörítő, Pécsy-Fischer Antal szervezése alatt álló fegyveres ellenálló csapatok kiképzése. Dezsényi Miklós szerint szoros kapcsolatot alakítottak ki a Kabók Lajos vezette szociáldemokrata központtal, ahonnan tömegesen küldték hozzájuk kiképzésre az ifjómunkásokat. Így több ezerre volt tehető azoknak a száma, akiket fegyveres harcra kiképeztek. A SZESZ tehát 1944-ben egyfajta összekötő szerepet töltött be a kormánypárti és a baloldali ellenállók között a németellenes fegyveres harcban, vagy legalábbis az arra való kiképzésben. A fegyveres mozgalom maga kb. 50 sejtre oszlott, a sejtek egymásról nem tudtak, egymással nem érintkeztek.¹²

A mozgalomnak legalább két vonalon voltak titkos nyugati kapcsolatai. Későbbi ÁVH-s ügynöki jelentések szerint Kruchina Budapest, Marczibányi tér 8. szám alatt lakó nővére Sperr Frigyesné néven a budapesti francia követség légügyi attaséja, Krieger százados segítségével többek között Kruchina Viktortól származó katonai vonatkozású híryanagokat juttatott angol hírszerzőknek.¹³ De volt egy másik vonal is, a svéd vonal. 1942 és 1945 között a Heisler Ignác Szállítmányozási Rt. alkalmazottjaként svéd golyóscsapágyokkal kereskedett.¹⁴ És ezt a kapcsolatot 1944 márciusában jól tudta kamatoztatni: segítette őt Szent-Györgyi Albert életének megmentésében.

Az történt ugyanis, hogy maga Szent-Györgyi Albert, akinek Hitler

személyesen adott parancsot az elfogatására, az 1944. március 19-i német megszálláskor illegalitásba vonult. Egy ideig vidéken, majd Budapesten bujkált, végül a svéd nagykövetségen talált menedéket. De hogyan? A III/2-es főcsoportfőnökség iratai között található az alábbi idézet Matheidesz Géza és Dezsényi Miklós emlékirataiból: „Szentgyörgyit szervezetünk három honvédtiszt segítségével kiszabadítja a szegedi Gestapo őrizetéből és a kormányzóság által rendelkezésre bocsájtott gépkocsin felhossa Budapestre. Itt egy hétre Lázár vezérőrnagynál száll meg, és három alkalommal tárgyal a kormányzóval... a tárgyalások nem jártak eredménnyel és mivel Szentgyörgyi számára a tartózkodás Budapesten kockázatos volt, a svéd követségnél báró Kruchina Viktor, szervezetünkhöz tartozó százados intézte el, hogy a követség enyingi kastélyában kapott a professzor ideiglenes menedéket.”¹⁵

Az „Egri” fedőnevű ügynök szerint 1944. márciusa után Kruchina vitte le Szent-Györgyit Enyingre, ahonnan többször felhozták, hogy tárgyaljon Horthyval. V. Gusztáv svéd király saját hatáskörben svéd állampolgárságot adományozott neki és feleségének. A nagykövettől öt évig érvényes, Swenson névre szóló svéd útlevélet kapott. A háború után sokáig ezzel a svéd útlevéllel utazott. A németek rájöttek bűvőhelyére, és átkutatták a követséget, de Per Anger svéd nagykövetet figyelmeztették, és az utolsó pillanatokban sikerült őt kicsempészní az épületből, ahonnan már a szovjet hadsereg által ellenőrzött területre került.¹⁶ Szent-Györgyi Albert svéd követségre menekítése tehát Kruchina Viktor kapcsolatainak volt köszönhető. A III/2. főcsoportfőnökségnek később több forrásból származó információi szerint Kruchina a Heisler Ignác Szállítmányozási Zrt. alkalmazottaként üzleti kapcsolatban állt egy svéd golyóscsapágyakat gyártó céggel, és ezen keresztül ismeretségei lehettek a budapesti svéd követségen. A negyvenes években pedig a svéd követség aktívan foglalkozott faji vagy politikai okokból üldözött emberek mentésével.

Kruchina és társai antifasiszta harca és hőstettei azonban ezzel nem értek véget. A nyilas hatalomátvétel napján, 1944. október 15-én ő vette át a Taurusz, vagyis a SZESZ Nagymező utcai riadóközpontjának parancsnokságát. Egy árulás folytán azonban a nyilasok meglepetésszerű rajtaütéssel betörték a központba. A Kruchina Viktor vezette csapat azonban olyan erélyesen szembeszállt, hogy azok kénytelenek voltak erősítésért visszafordulni és ezt a zavart kihasználva a szervezet tagjainak idejük volt arra, hogy biztonságba helyezték magukat...¹⁷ Dezsényi

Miklós Kruchinát igazoló nyilatkozatában,¹⁸ megemlíti azt is, hogy ugyanekkor Kruchina harcostársai közül Milassin István hadbiztos őrnagyot és Csűrös Lajos őrnagyot elfogták, majd halálra ítélték. A halálos ítéleteket később súlyos fegyházbüntetésre változtatták át, Milassint és Csűröst elhurcolták. Dezsényinek és Kruchina Viktor századosnak sikerült a Gestapo házkutatása és az elrendelt országos körözés ellenére időben megszökniük.

Ez volt Kruchina kalandos életének első, antifasiszta korszaka. Követte a második, az antikomunista, amit már mint a Szociáldemokrata Párt tagja élt és harcolt végig. Ennek kezdetéről a titkosszolgálati iratokból eddig ennyi derült ki, hogy Budapest felszabadulása után nem sokkal, 1945 elején létrejött Matheidesz Géza vezetésével egy, a későbbi Katonapolitikai Osztály elődjének tekinthető szervezet. „A Debrecenből Budapestre felérkező politikai rendőrség emberei azonban felszámolták a Matheidesz-féle csoportot” és 1945 márciusában megalakult – akkor még Vörös János felhatalmazásával – a „HM 40. Osztálya”, amely katonai nyomozó szervként kezdte meg a Veres Pálné utca 10. szám alatt a tevékenységét, és vezetője dr. Vészi István orvos volt. Kruchina Viktor és barátai, Varjú Kálmán, Tanács György dr., Szalay Péter és későbbi elárulója, Dudás Béla már akkor ott dolgozott. Az ennek helyébe lépő Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztálya hivatalosan csak 1945. március 12-én alakult meg, Pálffy György vezetésével. Feladatai közé tartozott például a nyilasok és egyéb háborús bűnösök – köztük a Nyugatra menekültek – felkutatása, valamint az ausztriai megszálló hatalmak közötti hírszerzés. Offenzív (hírszerző) részlege beleolvadt a MNVK/2. Csoportfőnökségbe, defenzív (elhárító) részlege pedig az államvédelemhez került 1950-ben.

Kruchina Viktor hamarosan felvételre jelentkezett a Katona Politikai Osztályra, előtte azonban igazoló bizottság előtt kellett igazolnia a világháború alatti tevékenységét. Ide adta be azt a levelet, amelyet néhány nappal korábban, 1945. április 14-én Szent-Györgyi Albert címzett neki személyesen, az alábbi szöveggel: „Kedves Barátom! Magyarország teljes felszabadulása alkalmat nyújt arra, hogy a vezetésem alatt állott antifasiszta mozgalomban kifejtett mintegy hároméves tevékeny közreműködésedet őszintén megköszönjem. Külön őszinte köszönetet kell mondanom neked azért a buzgalomért, amelyet nagyszámú és megbízható tagok beszerzésénél fejtettél ki. Meg kell emlékezni arról is, hogy üldöztetésem idején a Svéd Követség annak idején eljárásod eredményeként

részesített menedékjogban, amely ügyem elintézése során Te voltál szíves fegyveresen menedékhelyemre elkísérni. Az egész szervezetet érintette az a veszélyes futárszolgálat, amelyet Magyarország volt kormányzója és köztem búvóhelyemre elláttál, amelynek célja a mielőbbi fegyverszünet elérése lett volna. Tudomásom van ezenkívül arról is, hogy a hősi halált halt Lázár Károly testőraltábornagy részére hosszabb időn át igen veszélyes megfigyelő szolgálatot láttál el és más ellenállási mozgalmat is támogattál. E tevékenység eredménye volt, hogy a nemzeti szocialista kormányzat téged is üldözött. Remélve, hogy az ellenállási mozgalomban tőled megszokott buzgalommal fogsz részt venni az új demokratikus Magyarország hadseregének megszervezésében, vagyok baráti híved: Szentgyörgyi Albert sk.”¹⁹

Kruchinát akkoriban különben a szovjet hatóságok letartóztatták, öt hétre eltűnt, angol és amerikai kapcsolatai felől érdeklődtek Szentgyörgyi professzor közbenjárására sikerült kiszabadulnia.²⁰ Kruchina azonban a Szent-Györgyi Albertnél akkor sokkal értékesebb igazolás és ajánlás birtokában is volt. Ez nem mástól, mint régi barátjától és katonatársától, szomszédjától és Taurusz-beli fegyvertársától, Fischer Antaltól származott, aki a következőket írta igazoló levelében:²¹ „Alulírott, a Magyar Kommunista Párt tagja, igazolom, hogy Kruchina Viktor folyamőr-kapitány úrral az ellenállási mozgalomban 1944. szeptember havában kerültem érintkezésbe. Mint a szocialista sejtek szervezője, október 15-ig működtem együtt az ún. Szent-Györgyi csoport tisztii tagozatával, amelynek részéről Kruchina Viktor kapitány úr a sejtvezetők kiképzésével, oktatásával és a stratégiai tervek kidolgozásával foglalkozott. Eme munkáját – a legnehezebb körülmények között – mindenkor bátran, keményen, körültekintéssel látta el és október 15-én délután, amikor már minden veszve volt, leleményességével és határozott fellépésével harmincunkat mentett meg a nyilas katonák kezéből.”

Kruchina 1945. április 18-án kelt igazoló nyilatkozatában²² megalapozottan írhatta tehát, hogy „...tagja voltam a vitéz Lázár vezette Szent-Györgyi féle fegyveres ellenállási mozgalomnak 1942. február óta 1944. október 17-ig, utána elvesztettem nevezetekkel a kapcsolatot, mert halálra üldözve bűdosnom kellett. Igazolják: Szent-Györgyi Albert egyetemi tanár”.

Mindezek alapján az igazoló bizottság igazoló határozata rendben meg is született, és 1945. április közepén, amikor a HM Katona Politikai Osztálya

feloszlatta a korábbi nyomozó csoportot, és az új vezető, a kommunista Pálffy György a beosztottak egy részét átvette, Kruchina nemcsak, hogy az új testület tagja lett, hanem még helyettes vezetői beosztást is kapott. Ráadásul hamarosan előléptették, előbb alezredesi, majd ezredesi rangba. Ekkor lépett be a Szociáldemokrata Pártba, ahol a honvédelmi frakció vezetője lett és „a Peyer-Kéthly-vonalhoz tartozott”.²³ Amikor pedig a november 4-i parlamenti választásokon a kisgazda párt elsőprő sikert aratott, még 1945 novemberében a szociáldemokrata Zentai Vilmost nevezték ki a Honvédelmi Minisztérium államtitkárává. Így a kisgazda Honvédelmi Miniszter, Tombor Jenő, majd annak halála után a szintén kisgazda Bartha Albert vezetése alatt elvileg egy elképzeléseinek megfelelő politikai vezetés alatt végezhetne volna a dolgát.

Eleinte igen energikusan törekedett kapcsolatrendszerének kiépítésére, és – amennyire tehette – ennek érdekében régi barátait és harcostársait is álláshoz juttatta. „Célja az volt, hogy minél több embert vegyen fel a Katona Politikai Osztályra, hogy azután később tőlük értékes adatokat kaphasson.” – nyilatkozta régi ismerőse és sokáig jó barátja, Dudás Béla, aki később csúnyán elárulta, majd az Államvédelmi Hatóság ügynökeként segített Kruchina Viktor barátainak lebuktatásában is.²⁴ Kruchina ekkor Zentai Vilmossal²⁵ és a SZDP központjában a jogi ügyekért felelős dr. Antal Gyulával szoros kapcsolatot alakított ki, kölcsönösen informálták egymást minden fontos ügyről.

Dudás később beszámolt arról is, hogy szerint miként romlott meg a HM szociáldemokrata politikai államtitkára kapcsolata az oroszokkal. „Az orosz hatóságokkal eleinte szépen együttműködött Zentai. Rendszeresen látogatták egymást Kondratov tábornokkal, Fokin ezredessel. Azonban ezek a látogatások egyik napról a másikra megszűntek, és több mint egy éve az oroszok sehová sem hívják meg. Zentai szerint ez elsősorban azért van, mert ő nem ambicionálja, a valódi ok azonban Dudás szerint az volt, hogy angolbarátsága miatt megromlott a viszonya a Kommunista Párt honvédségi vonalon dolgozó vezetőivel.”

Hamarosan azonban elkezdett falakba ütközni és ez természetesen összefüggésben állott azzal, hogy a Katona Politikai Osztály, annak ellenére, hogy elvileg a kisgazda vezetésű Honvédelmi Minisztériumhoz tartozott, valójában – mivel vezetője Pálffy György kommunista volt – az MKP és Rákosi vonalát követte. Kruchina – a másik helyettes vezetővel, a kommunista Vértes Imrével szemben – egyre inkább mellőzöttnnek érezte magát. Családi indíttatásánál fogva

fejlett erkölcsi érzékű és igazságszerető ember volt, szemet szúrtak neki a szaporodó törvénytelenések, a kommunisták politikai ellenfeleinek megsemmisítését célzó erőszakos akciók. Minthogy azonban nem tudott semmit sem tenni ellenük, egyre rosszabbul érezte magát a munkahelyén, és ennek hangot is adott. Munkatársai és barátai, akik közül nem egy csúnyán elárulta őt, később úgy nyilatkoztak: „nem szereti a munkahelyét”. Azt is megfigyelték, hogy egyre többször került konfliktusba felettesével, Pálffy Györggyel, de leginkább Vértes Imre vezérőrnaggyal. Egyébként a mindenről tudó Zentai Vilmos sem csinált titkot abból, hogy ellenérzései vannak a kommunisták hatalmi térnyerését gátlástalanul kiszolgáló Katona Politikai Osztállyal szemben, és ezt minden lehetséges alkalommal kifejezésre is juttatta. Mindenekelőtt politikai ügyek bosszantották Kruchinát. Így például az, hogy nem tudott mit mondani Dálnoki Veress Lajos feleségének, aki eltűnt férjét kereste nála, (1945. május 1-jétől 1946. január 28-ig szovjet internálótáborban volt Kiskőrösön, de erről Kruchina nem tudott) és aki a Ludovikán a tanára volt. Kruchina hiába kért tájékoztatást Pálffytól az ügyben, válasz nem érkezett.²⁶ Ráadásul erre az időszakra, 1945 végére esett magánéleti válsága is, amikor nagy szerelme, a gyönyörű Tarr Szilvia egy kollégája kedvéért elhagyta.

1946 nyarán Kruchina Viktor lépett: egyik barátján keresztül felvette a kapcsolatot az angol hírszerzés embereivel. Egy későbbi jelentés ezeket írja erről: Kruchina „1946-ban került kapcsolatba az angolokkal. 1946 nyarán dr. Szalay István²⁷ százados a Honvédelmi Minisztérium beosztotta ajánlotta, hogy összehozza az angol katonai misszió egyik tagjával. Kruchina ezt örömmel vállalta, és ettől az időtől kezdve szökéséig rendszeresen átadta Clark századosnak az angol katonai misszió tagjának a HM és a Katona Politikai Osztály belső bizalmas utasításait, katonai adatait, ezenkívül maga is szervezett be ügynököket. Az angolokon kívül az amerikaiaknak is dolgozott. Több esetben folytatott bizalmas, négy szemközt tárgyalást Kovách alezredessel, az USA budapesti katonai missziójának hírszerző tisztjével is...²⁸ Egybehangzó források szerint az ezredes megszerezte, és különböző helyszíneken – édesapja budai lakásában, nagy forgalmú cukrászdákban, a Városligetben – átadta egy brit követségi munkatársnak az egész Honvédelmi Minisztérium és a Katona Politikai Osztály szervezési táblázatát, a Zentairól készült jelentéseket, a polgári alkalmazottak teljes névsorát, sőt a Katona Politikai Osztály jelentéseinek egy fél évnyi anyagát,

valamint egy alkalommal az MKP-frakció ülésén elhangzottakat is.

Ezt persze nem verte nagy dobra, de abból nem csinált titkot, hogy tartja a kapcsolatot brit állampolgárokkal. Elvileg ez önmagában 1945-46-ban még nem számított bűnnek, hiszen Magyarország a szövetséges hatalmak, vagyis a szovjet, brit és amerikai hatóságok tagjaiból álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) fennhatósága alá tartozott. És ahogy a kommunisták informálták mindenről a SZEB szovjet vezetőit, ugyanezre tán joga lehetett a másik oldalnak is. Ezért nem titkolta angol kapcsolatait Kruchina Viktor, mint ahogy Zentai, vagy például Kéthly Anna sem. Nem gondolták, nem is gondolhatták azt, hogy ezeket a beszélgetéseket néhány hónap múlva a szovjet irányítás alatt működő magyar hatóságok már kémkedésnek fogják minősíteni. Mindenesetre Kruchina továbbra is szoros kapcsolatot ápolt régi bajtársaival és harcostársaival, köztük dr. Alpáry Imrével és dr. Ráth Istvánnal.²⁹

Az események drámai fordulatot vettek 1946 Karácsonyán, amikor Kruchina lakására hívta legközelebbi barátait, helyesebben azokat, akiket legközelebbi barátainak hitt. Dudás Béla 1947 júniusában az ÁVH-n tett vallomása szerint rajtuk kívül Szalay Péter, Varjú Kálmán, Matheidesz Géza és Pál volt jelen. Kruchina – utalva a Magyar Közösség ellen megindult boszorkányüldözésre – bejelentette, hogy számos katonatisztet és politikust tartóztattak le, ezért neki feltétlenül el kell mennie Budapestről. Valamennyi barátjának jelezte a lehetőséget, hogy egy angol rendszámú autóval elszökhetnek. Varjú Kálmán és Dudás Béla azonban visszautasította az ajánlatot. Másnap 11 órára új találkozót beszéltek meg, erre azonban Dudás nem ment el. Sőt, megszervezte Kruchina lehallgatását. Átmenetileg Kruchina is elállt a tervétől, Matheidesz viszont elment.

1946 végén, 1947 elején a Magyar Közösség ügyben egymást követték a Katona Politikai Osztály által végrehajtott letartóztatások. Bartha miniszter tehetetlenül szemlélte az eseményeket, mivel a letartóztatottakat Pálffy György részint a Népiügyszétségnek, részint a belügyminiszternek adta át. Ahogy később Zentai Vilmos elmesélte, a konfliktus kirobbanásának egyik legfőbb oka az ún. Pokorny-féle ügy lehetett. Annak a Pokorny Zsigmond Ákos főhadnagynak, Pokorny Hermann vezérezredes fiának az ügye, akit eltűntnek nyilvánítottak,³⁰ valójában a Katona Politikai Osztály emberei rabolták el és tartották fogva fogdájukban. Kruchina persze, akiről Pálffyék már tudták, hogy a másik oldalon

áll, nem tudhatott, egy véletlen folytán tudomást szerzett a történetekről. Az épület udvarán ugyanis az elrabolt főhadnagy kocsijának letakarása előtt sikerült az autó rendszámát leolvasni, s ennek alapján elindulva állapította meg a fogoly kilétét.³¹ Kruchina azt is kiderítette, hogy Pokorny a Katona Politikai Osztály 2. számú zárkájában tartják fogva. Az ügyet ráadásul, ahogy Dudás elmondta, „az angolok piszkálták Kruchina Viktornál, mivel mindketten az ő emberük voltak”.

Dudás szerint erre „Bartha összeült Zentaival, hogy Pálffy szerint önkényes eljárása ellen mit csináljanak”. Végül panaszt emeltek Nagy Ferenc miniszterelnöknél Pálffy György ellen. Egyes források szerint karácsony tájékán, mások szerint 1947 január elején.³² Nagy Ferenc fogadta is Zentait és Barthát, ahol Kruchina is jelen volt. Végül abban maradtak, hogy Bartha miniszter jelentkezzen be a Katona Politikai Osztályhoz, és személyesen, a helyszínen győződjön meg a valóságról. A látogatás azonban kudarcra végződött, mert annak idején egész egyszerűen sétálni vitték az egyébként kékre-zöldre vert foglyokat a Duna partra Bartha miniszter látogatása idején.

Apró érdekességként mesélte el Dudás Béla, hogy a miniszterelnökkel lefolyt találkozó kezdetén a szintén jelenlévő Kruchina a miniszterelnök szobájában félrehúzta a függönyöket és megnézte, hogy nembújt-e ott el valaki.³³ Nem mellesleg Dudás azt is állította, hogy ekkor Nagy Ferenc Kruchinának ígérte a Katona Politikai Osztály vezetését, ha sikerül eltávolítani Pálffyt. A találkozó végén Nagy Ferenc közölte, hogy a SZEB szovjet vezetőjéhez, Szviridov tábornokhoz fordul, és választ kér arra: Pálffy miért nem tartotta be a szolgálati utat, miért intézkedett minisztere megkérdezése nélkül.

Zentai követelésére másnapra, vasárnapra Bartha összehívta a tábornoki fegyelmi bizottságot, hogy felelősségre vonják Pálffyt. Nem más, mint Dudás Béla vetette fel a lehetőséget: „esetleg szükségessé válik a közeljövőben a Katona Politikai Osztály megrohamozása”. Az volt az ötlete ugyanis, hogy miközben Pálffyt a tábornoki bizottság kihallgatja, „15-20 emberrel puccsszerűen birtokba kellene venni” a Katona Politikai Osztály épületét. (Ez az ötlet később sokba került neki. Hiába mondott el mindent, amit tudott Kruchináról és Zentairól a nyomozóknak, internálták.)

Ezzel szemben az történt, hogy amikor a tábornoki fegyelmi bizottság kérdőre vonta, Pálffy azt válaszolta: Szviridov parancsára cselekedett. Kruchinának körében felvetődött: le kellene tartóztatni Pálffyt, és majd az oroszok

fordulhatnak az angolokhoz azzal, hogy mi történt Pálffyval. Mire az angolok közölhetnék volna, hogy Pálffy ügye magyar belügy, sem az orosz, sem az angol hatóságok nem illetékesek. Az aznapi, vasárnapi, Tolnay Béla őrnagynál elfogyasztott ebéd – ahol Kruchina is jelen volt – végén megjelenő államtitkár, Zentai hűtötte le a kedélyeket, közlővén: megjött Szviridov válasza, mely szerint ő utasította Pálffyt a letartóztatottak átadására.³⁴ Elillant az antikommunista hatalomátvétel pillanatnyi, soha vissza nem térő esélye.

Nem tűnik a valóságtól nagyon elrugaszkodottnak az a feltételezés, miszerint a Kruchinával az elkövetkező napokban történtek direkt összefüggésben voltak ezzel a hamvába holt „puccskísérlettel”. De mi is történt? 1947. január 15-16-án Kruchina többször hívta Dudást, hogy menjen el vele egy találkozóra az angolokkal édesapja lakásán. Erre azonban már nem került sor. Kruchina Viktor egy néhány nappal később írt, több helyre elküldendőnek szánt, végül azonban csak Dudáshoz eljutott levelében így számol be arról, hogy mi történt vele január 18-án délután fel hat körül: „.... Gyuris Aladár, alezredes, a politikai rendőrség helyettes vezetője meghívott a Vas Gereben utcai lakására. Amikor a jelzett utcába be akartam fordulni, a sarkon egy nagy fekete gépkocsira lettem figyelmes... Egyenruhában voltam. Ugyanakkor 4-5 férfi pisztolyt szegezve nekem támadt, felszólítván, hogy szálljak be a gépkocsiba. Az egyik támadó orosz egyenruhát viselt és oroszul káromkodott. Miután sem magukat, sem pedig ténykedésük okát nem igazolták, tűzharc fejlődött – ki, – melynek során pisztolylövedék fúrta át teljesen a bal vállamat, roncsolta szét a bal felső karcsonomat, találat érte a fejemet is, minnek következtében másodfokú agyrázkódást szenvedtem ... az ellenem intézett támadás után sebeimből súlyosan vérezve futottam le a hegyoldalra. Máig is rejtély előttem, hogy volt hozzá erőm, valószínűleg csak az életösztönöm hajtott előre. Együtt rohant velem egy sikongató, jajgató nő, aki a jelenet szemtanúja volt és később ő ment orvosért is. Leérve a hegyről egy, a Farkasréti temető irányába induló villamosra kapaszkodtam fel a közönség segítségével, akik a lövéseket is hallották. A villamos hátsó peronja tele lett vérrel és eszméletemet vesztettem. Arra ébredtem, hogy a Farkasréti temető villamos végállomásának bódéjában fekszem, honnan egy mérnök, egy gyári munkás és egy fűszeres átvittek a szemben lévő fűszeres boltba, ahol a közben egy nővel visszatérő környékbeli orvos elsősegélyben részesített. Ezután megérkezett a helyileg illetékes rendőrhatalóság, melynek parancsnokát

katpol igazolványom alapján utasítottam, hogy egyelőre ne jelentse az esetet.”³⁵

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltárában megtalálható dokumentumok – néhány ponton érdekes kivétellel – alátámasztják a Kruchina ezredes által leírtakat. Ilyen kivételnek számít, hogy Kruchina Viktor nem a saját nevét adta meg az esetről intézkedő hivatalos szerveknek. A helyszínre kiérkező mentő főorvosa például aláíratott vele egy papírt, hogy saját felelősségére nem hajlandó kórházba menni. És bár a nyilatkozatot nem írta alá, az aláíró helyén „Kovács Béla” név szerepel, ami arra utal, hogy ezen a néven mutatkozott be a mentőorvosnak.³⁶ A Magyar Rendőrség I/XII. kerületi Osztályparancsnokságának helyszínén megjelenő és az esetet feletteseinek beszámoló rendőrök jelentése viszont, miután leírja az esetet dr. Kürling Viktorként nevezi meg őt, hozzátéve, hogy az Angol-Amerikai Misszió épületébe szállították.”³⁷

Kruchina ezredes tehát úgy érezte – és erre minden indoka megvolt – hogy helyesebb, ha szorult helyzetében inkognitóban marad, mind a mentők, mind a rendőrség előtt. A rablási és gyilkossági kísérlet lehetséges okairól egyébként a már fent említett, és a későbbiekben még fontossá váló levélben a következőket írja: „.... Hivatalos ténykedésről a támadók részéről nem lehet szó, mert hiszen, ha valamit vétettem a fennálló törvények ellen, az elintézésre megvan annak rendje és módja. Vetkőztetők szintén nem lehettek, mert azok egyenruhás embert inkább kikerülnek...nem férhet kétség hozzá, hogy megbízásból cselekedtek...miután nyilván el akartak tenni láb alól, jogrendünknek fittyet hányva, kénytelen vagyok bejelenteni, hogy hosszú hónapokat igénybe vevő felépülésem idejére jelenlegi tartózkodási helyemet életbiztonsági okokból nem áll módomban nyilvánosságra hozni.”³⁸

Az ezredes tehát nem véletlenül titkolta el mind a nevét, mind pedig a helyet ahová menekült. Az iratokból egyértelműen kiderül ugyanis, hogy a rablási kísérlet értelmi szerzőit saját munkahelyén, a HM Katona Politikai Osztályán kell keresni. Kiderül ez azokból a nyomozati iratokból, amelyek közvetlenül az eset után, a január 18-át követő napon készültek. Január 20-i keltezéssel található az a HM Katona Politikai Osztályának címzett, tehát nyilván ez utóbbi utasítására szerkesztett jelentés, amelyben a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület, V. Markó utca 22. főigazgatója, Dr. Bán főorvos azt tudatja a Katona Politikai Osztállyal, hogy Dr. Szollár Andor ellenőrző orvos január 18-án este 7 óra tájban mentővel Kovács Béla, 40 éves budapesti tisztviselőt, XIV. Thököly út 78. alatti lakost lőtt

sebekkel szállította haza.³⁹ A Kruchina után a kudarccal végződött akció után azonnal hajszát indító Katona Politikai Osztályon ebből nyilvánvalóan tudták, hogy hová került Kruchina Viktor alias Kovács Béla. Még aznap, tehát 1947. január 20-án a Magyar Rendőrség budapesti főkapitányságáról megérkezett jelentésben Weisz Lajos rendőr alhadnagy megerősíti, hogy „dr. Kürling Viktor ezredest” tényleg a Thököly út 78. alá vitték. A jelentésből kiderül az is, hogy a rendőrség, nyilván egy erre kapott utasítás alapján, megpróbálta Kruchinát felkutatni és elfogni a Thököly út és a Vorosilov út (ma Stefánia út) sarkán lévő épületben. A házfelügyelő azonban azt a tájékoztatást adta a kitérő rendőrnek, hogy „nincs ilyen személy a házban”, amely egyébként az Angol Misszió lakóháza. Végül Weisz Lajos ezzel magyarázza, hogy a rendőrség nem tett további intézkedést: „Kürling Viktor katonai állományú egyén, így az ügygel kapcsolatos eljárásra csak a honvéd ügyészség illetékes.”⁴⁰

Kruchina így – két lőtt sebbel, életveszélyes állapotban – Kürling, illetve Kovács Béla álnéven sikeresen eljutott a Thököly út 78. számú házba, ami nem a lahelye volt, hanem az Angol Misszió lakóháza. Ezzel biztonságba került. Pálffyék, akik erről nem tudtak, tettek még egy kísérletet az elfogására, ami kiderül a rendőrség XIV. csoportjának jelentésből. Ez azonban a lényegét illetően csak megerősítette, amit már amúgy is tudtak: „Módis László szabómestertől származó jelentés szerint január 18-án este 7 óra körül egy mentőautó beszállított egy egyenruhás katonatisztet az angolokhoz. (Thököly út és Vorosilov út sarok). Az őt beszállító rendőr nem tudta közölni a nevét, mert állítólag nem volt hajlandó megmondani. A mentőautó Farkasrétről jött. A tiszt lehivatott egy angol tisztet és avval angolul beszélt. Majd felvitték őt az épületbe.” A Katona Politikai Osztályon az esetről beszámoló Székely főhadnagy-kézírással az alábbiakat írta az egyik rendőrségi dokumentumra: „azonnali puhatolásra kiadom a detektív testületnek”. A Katona Politikai Osztály még aznap január 20-án házkutatást is tartott Kruchina ezredeslakásán, de a házkutatást irányító Béres alezredes kénytelen volt megállapítani, hogy „nevezettre vonatkozó semmiféle adatot nem találtunk. Kruchina Viktor semmiféle személyes holmit nem tartott lakásán”.⁴¹

Január 21-én és 22-én Kruchina felesége és édesapja bejelentette az ezredes eltűnését. Zentai Vilmos azonnal elkezdett érdeklődni holléte iránt, de sem a szovjet, sem az angol SZEK-nél nem tudtak róla. Hamarosan azonban

Kruchina felesége kapott egy telefonhívást, és „egy magyarul gyengén beszélő hang tájékoztatta, hogy Viktor jól van”. Zentaival elmentek a Thököly út 78-ba, de nem jutottak be az épületbe és nem tudtak találkozni vele. Ennek az is lehetett az oka, hogy Kruchina angol kapcsolata, Clark szerint még az első éjszaka elvitték Budapestről,⁴² angol őrnagyi egyenruhában angol katonai gépkocsin Bécsbe szállították. Pár nap múlva feleségét is kimenekítette.⁴³

Az eset miatt rendkívül nyugtalan és személyesen is lelkifurdalást érző, Kruchina hollétéről mit sem tudó Zentai államtitkár ezt követően valószínűleg közbenjárt a honvédelmi miniszternél. Ennek lehetett a következménye, hogy Bartha Albert 1947. február 20-án átiratot intézett a Katona Politikai Osztály vezetőjének, dr. Pálffy Györgynek, saját kezű felbontásra, amelyben a következőket írja: „Hallomásból értesültem róla, hogy folyó évi január hó 18-án Kruchina Viktor ht. ezredes, a HM Katona Politikai Osztály helyettes vezetője különös körülmények között eltűnt.” Majd felszólítja a miniszter Pálffy Györgyöt, hogy február 24-ig írásban jelentse az ez ügyben tett megállapításait és jelentésében térjen ki arra, hogy Kruchina eltűnését mindezidáig miért nem jelentette neki.⁴⁴ Annak azonban semmi nyoma, hogy a kérdőre vonásnak bármilyen következménye lett volna.

A Kruchina elrablási kísérletét saját maga által leíró, fent idézett levél egy rövidebb, Pálffynak szóló és egy hosszabb Kruchina bizalmasainak címzett változata február 6-i keltezéssel február végén érkezett meg „Dudás Béla százados úrnak”. Ebben Kruchina arra kéri Dudást, hogy „a csatolt jelentést” gépelje le öt példányban. Ezekből egy példányt juttasson el Bartha miniszternek, egyet Zentai Vilmos államtitkárnak, egyet dr. Verebes Jenőnek a pártba, és egyet Pfeiffer Zoltán igazságügyi államtitkárnak. Majd hozzátette: „Egyet tartsál meg. Esetleg a *Világosság*⁴⁵ot is érdekli. A régi változatlan barátsággal ölel Viktor”.

A barátság azonban ekkor már nem bizonyult kölcsönösnek. Kruchina ezredes levele és jelentései ugyanis rövid úton – Radványi Imre vezérkari ezredes közvetítésével – szolgálati úton Pálffynál landoltak.⁴⁶ Sem Bartha, sem Zentai, sem a Szociáldemokrata Párt, sem Pfeiffer Zoltán nem kapta meg tehát a várt tájékoztatást. Emiatt Kruchináné próbált érdeklődni Dudásnál, ő azonban saját bevallása szerint letagadtatta magát. Dr. Tanács György (Timár) szintén megkereste az eset miatt begyulladt Dudást, aki tagadta, hogy levelet kapott volna Kruchinától. Dudás Béla szerint Tanács ekkor azt mondta neki: „az embernek

barátaiért vállalnia kellene akár a börtönt is”. Március közepén Szalay Péter jelezte Dudásnak, hogy Clark angol százados szeretne beszélni vele. Erre Dudás közölte, hogy már nem dolgozik a Honvédelmi Minisztériumban, ami nem akadályozta meg abban, hogy Radványi ezredesen keresztül azonnal jelentse Pálffy-nak az esetet. Pálffy utasításának megfelelően március 19-én már létre is jött Dudás irodájában a Clark-Dudás találkozó, melyet a szomszéd szobában egy Pálffytól által odarendelt nyomozó előben, direktben hallgathatott végig. Clark felajánlotta Dudásnak a segítségét, aki azonban – miközben már kilépett munkahelyéről és gépkocsi kereskedői vállalkozásba kezdett – ekkor már eldöntötte, hogy a másik oldalra áll. Így visszautasította az ajánlatot.

Reményeiben azonban keserűen kellett csalatkoznia. Április 5-én otthonában már nyomozók keresték, és felmerült benne a gondolat, hogy le akarják tartóztatni. Először szökésre gondolt, Varjú Kálmán és Meszlényi Géza, a főnöke lebeszélte róla, mondván: a szocdem párt úgyis ki fog állni értem, ha nem követtem el semmit.⁴⁷ Ezt követően április 7-én letartóztatták Dudást, majd a Katona Politikai Osztály még abban a hónapban feloszlatta a nyomozó csoportot.

Május végén lemondatták Nagy Ferenc miniszterelnököt, és Kruchináról az ÁVH egyik jelentése azt írta: részt vett a Nagy Ferenc féle összeesküvésben is. Azzal vádolták Nagy Ferencet, hogy Kruchinát jelölte ki a Katona Politikai Osztály vezetőjének arra az esetre, ha Pálffy György vezérőrnagyot sikerül eltávolítaniuk.

Ekkor készültek a Dudás Béla kihallgatásairól készült jegyzőkönyvek is. Június hónapban többször kihallgatták Dudást, aki mindent „kipakolt” és – hogy mentse a bőrét – igyekezett Kruchina Viktort a lehető legrosszabb színben feltüntetni a nyomozók előtt. Ő, aki – mivel nemcsak barátja volt az ezredesnek, hanem Zentai Vilmossal és az SZDP-vel való kapcsolatának köszönhetően is – kulcsfontosságú, rendkívül bizalmas információkkal rendelkezett, feltárta Kruchina angol kapcsolatait. Amit annál is könnyebben tehetett, mert „a minisztériumban sokan tudtak róla, /Kruchina/ nem csinált titkot belőle”. Dudás kimerítő részletességgel informálta az ÁVH nyomozóit Kruchina magyar és nemzetközi kapcsolatairól.

Első kihallgatásán részletes listát állított össze az ÁVH-nak azokról a magas rangú főtisztekről, akik Kruchina bizalmasainak számítottak.⁴⁸ Ezek – szerinte – a következő személyek voltak: Tímár Gyula vezérőrnagy, Szemes Iván

vezérkari ezredes, Csonka Béla hmtk ezredes, Bényi Elemér alezredes, Pálffy-Muhoray Zoltán vezérkari alezredes, Somogyi István ezredes, Visy Lajos vezérkari ezredes, Vörös Tibor vezérkari őrnagy, Tömössy Ferenc vezérkari ezredes, Vermes Zoltán ezredes, Schaurek Ottmár ezredes, Tóth Mihály vezérőrnagy, Dumbovich Emil vezérőrnagy, Sárga János őrnagy, Varga Gábor hb. őrnagy, Ghéczy István Sándor ezredes, Szigeti Zoltán alezredes, Virágh László vezérőrnagy, pécsi 4. kerületi parancsnok, Örley Zoltán vezérőrnagy majd altábornagy, Bartha miniszter és Tajthy Zsolt őrnagy.⁴⁹

Előadta azt is, hogy Szemes Iván miként kommentálta barátainak a Kruchina-ügyet: „látjátok, az a marha Viktor bedőlt az angoloknak, most meg simán ki lett nyírva és az angolok egészen biztos semmit nem fognak az érdekében elkövetni”. Erre válaszul állítólag Csonka Béla ezredes megjegyezte, hogy legyen nyugodt Szemes, mert Kruchina egész biztos az angoloknál van, miután nekik dolgozott, így biztosan gondoskodnak is róla.⁵⁰ A hatóságok azt is megtudhatták Dudás Bélától, hogy Szemes Iván előadást tartott Dudásnak a szociáldemokrata párt rossz politikájáról és „Szakasits lefekvéséről”. Szemes szerint az egész szociáldemokrata párt más lenne, ha nem Szakasits lenne a vezetője, aki azt csinálja, amit Rákosi mond. „Az angol kapcsolatokat is tartania kellene, mert így mindenki fél, hogy a kizárólagos orosz barátkozás káros hatással lesz Magyarország jövőjére.”⁵¹ És lőn...

1947. június 13-i tanúvallomásaiban Dudás beszámolt Kruchinával való kapcsolata kezdetéről. Ezek szerint 1944 végén Varjú Kálmán közvetítésével ismerkedett meg a Taurusz-mozgalomban Kruchina mellett Matheidesz Gézával és Pállal, Dezsényi Miklóssal, Csűrös Lajossal, Milassin Istvánnal, később Tanács Györggyel és dr. Alpáry Imrével, a Taurusz-mozgalom szellemi vezérével.

Beszámolt arról, hogy 1945 nyarán részt vett egy találkozón Alpáry Imre lakásán, ahol Alpáry az orosz és angol érdekek eltávolodásáról beszélt, Kruchina Viktor pedig úgy vélekedett: a nyugati hatalmak mindent elkövetnek, hogy a Szovjetunió minél kisebb tért hódítson Magyarországon.⁵²

Az 1947. június 14-én kelt kihallgatási jegyzőkönyv szerint⁵³ Dudás Béla elmondta, hogy 1945 elején Vörös János felhatalmazásával a Veres Pálné utca 10. szám alatt a HM 40. osztálya katonai nyomozó csoportot állított fel, ennek volt a jogutóda később a Katona Politikai Osztály. Ennek a csoportnak a tagja volt: Kruchina Viktor, Varjú Kálmán, Tanács dr., Szalay Péter és ő maga, Dudás Béla.

Dudás elmondta azt is, hogy 1945 elején Kruchina Viktort a szovjetek letartóztatták, és öt hét múlva szabadult. Kruchináról úgy vélekedett, hogy „szereti, ha minél több barátját el tudja helyezni különböző felelős pozíciókba”.

A magas rangú politikusok és honvédségi főtisztek közül bizalmasai közé tartozott a fentiekén kívül Sárkány államtitkár és Almássy Pál altábornagy. Vallomásaiban külön kitért Ráth István üzletember személyére, akivel kapcsolatban megemlítette, hogy korábban olyan információk keringtek róla: zsidó származása ellenére a Szálasi-éra alatt szabadon járt kelt, ezért volt, aki azt feltételezte róla, hogy a Gestapo ügynöke lehetett. dr. Tanácsról annyit közölt Dudás, hogy jó viszonyban van Nagy Ferencével és diplomata útlevele van. Angol neveket is mondott, de ezek közül csak Schmidt kapitányét jegyezte meg.

Ezek után Pálffyéknek már nem volt más hátra, mint kiadni a Kruchina Viktor ezredes elleni körözési parancsot, ami a gazdasági helyettes vezető aláírásával 1947. június 19-én meg is történt, amiért „az 1947. január 18-án fogvatékba jutott szökevény” szolgálati beosztásából külföldre szökött.⁵⁴

A körözés azonban természetesen eredménytelen maradt. A Kruchina-ügy az iratok szerint legközelebb 1952. január 29-án került terítékre, amikor az Államvédelmi Hatóság VI/4. osztálya személyi dossziét állított fel Kruchina Viktorról, aki „Angliában tartózkodik kémtevékenységet végez, aknamunkát szervez és ellenséges propagandamunkát folytat a magyar Népköztársaság ellen”.⁵⁵ Az Államvédelmi Hatóság számos osztályának voltak egybehangzó információi arról, hogy Kruchina igen aktívan dolgozik. „Kiszöktetés után pár hónapig a Field Securite Service-nél angol őrnagyi minőségben dolgozott. Felvette a Small Viktor nevet. Futárszolgálatot szervezett Magyarországra volt ügynökeihez. 1948-ban Münchenben a Nyugat-Németországban maradt fasiszta alakulatok között az USA megszálló hatóságainak utasítására ún. ipari zászlóaljat szervezett. Ügynöki jelentések szerint Kruchina intézte az Angliába utazó magyar emigránsok beutazási engedélyét is, tőle függött, ki kapott vízumot. 1948-ban Londonban a Magyar Nemzeti Bizottmány londoni ügyvivőjének nevezte ki. Bevásárolták a Peyer-féle SZDP vezetőségébe is. Kapcsolatba került a Lady Listowell féle politikai szalonnal is és ebben a vonatkozásban merült fel jelen esetben személye. Ma is jelentős tényezője lehet a szovjetellenes magyar emigrációnak” – írta róla egy vele foglalkozó, 1954 áprilisában készült jelentés.⁵⁶ Az akkortól „Kellermann” fedőnévvel jelölt Kruchinának azonban még a valódi londoni lakcímét sem

tudták beazonosítani, ezért 1955. október 20. lezárták a dossziéját. De csak azért, hogy 1955. november 20-án a II/2 osztály újra megnyissa, abból a célból, hogy kiválasszák az arra alkalmas személyt a mellé való „telepítésre”.⁵⁷

Ebbe a feladatba azonban, mint később kiderült, ismét beletörött a magyar titkosszolgálat bicskaja. 1958-ban még érkezett róla egy jelentés, melyből kiderült, hogy erős kapcsolatai vannak a nyugati szabadságharcos szervezetekkel. Különösen Király Bélával, és az Október 23. című szabadságharcos újság főszerkesztőjével, Nádasy T. Jenővel találkozott rendszeresen és ez megmozgatta a magyar kémelhárítás fantáziáját.⁵⁸ A mellé telepítendő első számú jelölt nem más lett volna, mint maga Dudás Béla, aki ekkor a Mezőgazdasági Szállítási Vállalatnál dolgozott műszaki vezetőként és a VII/1. osztály ügynöke volt. Telepítése mellett szolt, hogy: „...jó barátok voltak Kruchinával, ismerték egymás ügyeit, és Kruchina vitte be Dudást a Katona Politikai Osztályra, valamint ő tette Zentai személyi titkárává. 1947-ben hívta magával, de nem ment. Dudást 1947 közepén letartóztatták, akkor beismerő vallomást tett. 1948-ban azonban vallomását teljesen visszavonta és szabadon bocsájtották.”⁵⁹ 1950-ben a katonai elhárítás Dudást pressziós alapon beszervezte. 1952-ben a kémelhárító osztály foglalkoztatta és jelenleg a VII/1-es osztály aktívan dolgozó ügynöke. Lelkiismeretes, a rábízott pénzekkel pontosan elszámol.”⁶⁰ – írta róla a telepítését javasló ÁVH-s tiszt. A „Pálos” fedőnéven dolgozó Dudás „érdeméül” említik az ÁVH-s nyomozók, hogy ügynökként jó munkát végzett: „két komoly ügy felderítésében vett részt”, aminek „két halálbüntetés, két életfogytiglani börtön, egy másik ügyben 15 év” lett az „eredménye”. Végül azonban felettesei túl kockázatosnak tartották a „telepítést”, és lemondtak róla, csakúgy, mint Kruchina többi régi barátainak: az 1944-ben a Tauruszban vele harcoló, majd a Katona Politikai Osztályon csoportvezető, ennek feloszlata után saját – 1949-ben államosított – autójavítót nyitó, végül 1951-ben egy szabadságterv külföldre csempészésének vádjával tizenhárom évi börtönre ítélt Varjú Kálmánnak⁶¹, Alpáry Imrének, Dárdai Dezsőnek, Vincze Józsefnek, a tatabányai munkatáborban raboskodó Hernádi Józsefnek, vagy a volt VKF2⁶² százados, a Teréz körüti Halászó Macska étterem tulajdonosának, a siófoki birtok kezelését egy időre átvevő Szabó Józsefnek a beszervezéséről is. Ugyanilyen döntés született azok ügyében is, akik valamikor jó barátságban voltak Kellermann-Kruchinával, de ekkor már az ÁVH ügynökeiként dolgoztak, ha valamelyik internáló táborban is.

Ilyen volt Kruchina volt futárja, a „Patkó” fedőnevű ügynökként 1955 végén a BM IV/3 alosztály embereként az oroszlányi munkatáborban dolgozó Péter Ervin⁶³, vagy Zay György, volt Katona Politikai Osztályos hadnagy, aki akkor a győri Vörös Csillag Szálloda gondnoki feladatait látta el.⁶⁴

Az 1956-os forradalom után Bazsó Tibortól Palotás Péter százados vette át a Kellermann-Kruchina-ügy kezelését, eredményt azonban továbbra sem tudtak elérni, Kruchinának még a lakcímét sem tudták kinyomozni. Az utolsó információ az ügyben 1964. november 15-i keltezésű, amikor a III/I-7-es osztály „1958-tól ellenséges tevékenységről információkkal nem rendelkezünk” megjegyzéssel lezárta Kruchina dossziéját.⁶⁵

JEGYZETEK

¹ A Szent-Györgyi mozgalomról (SZESZ) lásd: A politizálástól az ellenállásig. A Szent-Györgyi Albert vezette politikai mozgalom és ellenállási csoport történetéből. In: *M. Kiss Sándor: Utak 56-hoz, utak 56 után.* Mundus Kiadó, Budapest, 2006. 88–106.

² Kruchina Viktor (Budapest, 1905. szeptember 5. - London, 1978. február 20.)

³ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/259. „Egri” fedőnevű ügynök jelentése III/2. alosztály 1957. november 12.

⁴ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/213. – Sógor Gyula ÁVH-s tiszt 1954. április 8. i jellemzése alapján

⁵ „1942-ben félzsidó származása miatt századosi rangban nyugdíjazták” – ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 210. Sógor Gyula ÁVH-s százados, 1954. április 8.

⁶ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/25

⁷ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 259.

⁸ A politizálástól az ellenállásig. A Szent-Györgyi Albert vezette politikai mozgalom és ellenállási csoport történetéből. (In: *M. Kiss Sándor: Utak 56-hoz, utak 56 után.*) Mundus Kiadó, Budapest, 2006. 91.

⁹ Uo. 94.

¹⁰ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 211.

¹¹ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/211.

¹² Az Alpáry Imrére mint forrásra hivatkozó „Egri” fedőnevű ügynök 1957-es tanúvallomása szerint.

¹³ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 211.

¹⁴ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/210.

¹⁵ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/19.

¹⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent-Gy%C3%B6rgyi_Albert

¹⁷ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/19.

¹⁸ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/18.

¹⁹ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/20. Másolat, a Magyar Hadihajós Aknakereső Osztály Parancsnokságának pecsétjével. Az aláírás hitelességeért: Fülöp Lajos zászlós aláírásával.

²⁰ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/125.

²¹ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/21.

²² ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 23.

²³ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 211. – Sógor Gyula ÁVH százados

²⁴ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/129.

²⁵ Dudás Béla, aki 1945-ben Zentai Vilmos személyi titkára volt és szintén tagja volt az SZDP-nek, Kruchina Angliába távozása után elárulta Zentait is: „szerény, puritán, szorgalmas emberből kicsapongó, borozó, fennhéjázó ember lett”, aki számos magáncégnél halmozta az igazgató tanácsi tagságokat, és egyre inkább a szovjetek és a kommunisták ellen hangolta az embereket ... kedvenc passziója volt egy-két liter bor elfogyasztása után elmesélni a legújabb katonapolitikai intimitásokat, hozzátéve azt, hogy ezeket a híreket Kruchina Viktortól kapta. Ő, Dudás Béla volt az, aki elárulta a nyomozóknak azt is, hogy kik voltak Zentai bizalmasai a honvédség vezérkarában. (Tömössy Ferenc, Röder Vilmos, Merényi Scholtz, Schulteiss Emil, Pálffy-Muhoray, Czebe, Pethő Tibor stb.)

²⁶ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 26.

²⁷ Valójában Szalay Péterről van szó.

²⁸ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 211.

²⁹ Kruchina korábban elkövette azt a baklövést, hogy nem kellően ismerve Dudás Béla, a Katona Politikai Osztály személyi nyomozó csoport vezetőjének jellemét, legjobb barátjának hitte és kijárta, hogy tegyék meg őt Zentai személyi titkárává. Dudás később elárulta az őt kihallgató ÁVH-s tisztnek, hogy még a Vészi-csoportban kihallgatta dr. Ráth-ot, mert bejelentés érkezett ellene, hogy zsidó, de szabadon járt a Szálasi-korban. Ezért azzal vádolták, hogy Gestapo-ügynök. Akkor azonban, 1945 elején, Dudás szerint a jegyzőkönyvek eltűntek és Ráth szabadlábra került. Dr. Ráth egyébként a Servita Rt. nevű gyógyszervegyészeti gyár igazgatója volt, és Dudás szerint Kruchina angol beszerzése tőle eredt.

³⁰ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/59. – Szalay Péter vallomása,

³¹ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/59. – Szalay Péter vallomása,

³² ÁBTL 3.2.4. – K-1414/131. Dudás vallomása

³³ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/132. Dudás vallomása

³⁴ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 77.

³⁵ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/41-43.

³⁶ Az igazolás szövege a következő: Dr. Szollár Andor mentőorvos azon utasítását, miszerint a kórházba szállítás okvetlenül szükséges, nem fogadtam meg, és saját felelősségemre kértem lakásomra történő szállítást, Kovács Béla sk.

³⁷ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/29.

³⁸ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/41.

³⁹ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/32.

⁴⁰ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 34.

⁴¹ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/33.

⁴² ÁBTL 3.2.4. – K-1414/121. Dudás Béla vallomása

⁴³ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/ 211.

⁴⁴ ÁBTL 3.2.4. – K-1414/52.

⁴⁵ Akkor megjelenő délutáni szociáldemokrata napilap.

⁴⁶ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/ 134.

⁴⁷ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/136.

⁴⁸ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/122.

⁴⁹ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/122.

⁵⁰ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/140. Dudás tanúvallomása

⁵¹ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/140. Dudás Béla tanúvallomása

⁵² ÁBTL 3.2.4. – K -1414/124.

⁵³ A-2126/91 (V-77995)V-2000/34.

⁵⁴ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/160.

⁵⁵ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/16.

⁵⁶ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/ 212. Kruchina Viktor jellemzése – 1954. április 8. Sógor Gyula ÁVH százados

⁵⁷ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/ 244.

⁵⁸ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/ 271.

⁵⁹ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/ 223.

⁶⁰ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/ 233. BM II/2 osztály, Összefoglaló jelentés, 1956. január 13. „Pálos István” ügy

⁶¹ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/ 224. – Az ÁVH-s jelentés szerint Varjú szabadulása után azonnal felvette a kapcsolatot a régi barátaival, Alpáry Imrével és Vincze Józseffel, akikkel rendszeres összejöveteleket rendeznek, beszélgetésük alapja a közeli rendszerváltozás. Dudás Béla és Varjú Kálmán telepítése Kruchina mellé nagyon érdekesnek látszik. Varjú személye azért is érdekes, mert nagyon sok kapcsolata él Magyarországon és külföldön is.

⁶² A VKF-2. a második világháború előtt és alatt a magyar hírszerző szolgálat elnevezése.

⁶³ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/244.

⁶⁴ ÁBTL 3.2.4. – K -1414/251.

⁶⁵ K-ÁBTL 3.2.4. – K -1414/280.

PELLE JÁNOS: SZOCIÁLDEMOKRATÁK A GYŰJTŐFOGHÁZBAN

A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. december 22-én kiadott nyilatkozatában vállalta, hogy bíróság elé állítja a háborús és népellenes bűnösöket, illetve ha bűneiket más országban követték el, akkor kiadja őket. A nyilatkozatot a Szovjetunióval 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezményben megerősítették. A kormány január 25-én már meg is tárgyalta az erről szóló rendelettervezetet. A cél a kész rendelet bevezető része szerint az volt, hogy „akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak mielőbb elnyerjék büntetésüket”. A kész rendeletet 81/1945. M. E. számon február 5-én hirdették ki. Január és május közt a budapestin kívül 24 népbíróságot állítottak fel (időben az első a Szegedi Nemzeti Bizottság január 9-i rendeletére felállított szegedi volt). A népbíróságok bírói tanácsaiba (NOT)¹ a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült politikai pártok, így a Szociáldemokrata Párt is delegálhatott népbírókat.

A háborús bűnösök felelősségre vonásában a szociáldemokraták aktív szerepet játszottak. Imrédy Béla, volt miniszterelnök népbíróági perében az SZDP nevében Horváth Zoltán, az országos vezetőség tagja, majd a Főtítkárság vezetője, a *Népszava* külpolitikai rovatvezetője mondta a vádbeszédet. Szalai Sándor, aki ekkor a Szociáldemokrata Párt külügyi titkársága, illetve a Külügyi Akadémia valamint a budapesti tudományegyetemen felállított szociológiai intézet vezetője volt, Bárdossy László népbíróági perében volt a vád képviselője.

Ismeretes azonban, hogy a Népbíróság csak 1946 márciusáig követte eredeti célját, ettől kezdve a Magyar Kommunista párt eszközként használta az intézményt a politikai ellenfeleivel való leszámolásra. A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvény értelmében az ítélőtáblák székhelyén külön népbíróági tanácsokat állítottak fel, kiterjesztve a népbíróságok hatáskörét azon cselekményekre is, amelyek „a háború utáni

békekötést, a népek közötti együttműködést nehezítették”. Ezt a törvénycikkelyt a kommunisták ellenfelei egymás között „hóhértörvényként” emlegették.

Az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokon a szavazatok 57 százalékát megszerző Független Kisgazdapárt szétverését szolgáló, 1947. február 27-én kezdődött persorozat is a Népbíróság külön tanácsa előtt zajlott. A Magyar Közösség-ügyben² a szociáldemokrata párt részvétele már csak formális volt, és az igazságszolgáltatásra a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) is nyomást gyakorolt. Képviselőiben március közepén Beljanov tábornok kérte magához a NOT elnökét. Sürgette, hogy a NOT a lehető leggyorsabban tűzze ki a másodfokú tárgyalást, a hozott három halálos ítéletet hagyja helyben, a többi büntetést pedig súlyosbítsa. (A másodfokú tárgyalás előtt Beljanovnak az volt a kívánsága, hogy az ügyet tárgyaló tanács minden tagjával előre beszéljenek, és utasítsák őket az ő elvárásainak megfelelően. Végül a kommunista főügyész által abszolút megbízhatónak tartott parasztpárti bíró az elsőfokú ítélet ténymegállapításainak többségét megalapozatlannak találta. Ragaszkodott az ítéletek enyhítéséhez, és csak dr. Donáth György halálos ítéletét hagyta jóvá.)

1947. augusztus 31-én, az ún. „kékcédulás” választások során egyértelműen kiderült, hogy Magyarországon a kommunisták, annak ellenére, hogy a Független Kisgazdapártot szétverték, és az ellenzékert szétdarabolták, békés, törvényes, alkotmányos úton nem tudják átvenni a teljhatalmat, mert a szavazópolgárok mintegy négyötöde nem akar kommunista rendszert. Ezért Rákosiék haladéktalanul hozzáfogtak az erőszakos, gyorsított hatalomátvétel előkészületeihez, amihez a Sztálin utasítására 1947. szeptember elején létrehozott Kominform³ határozatai adták meg a forgatókönyvet. A lengyelországi Wilcza Górában tartott értekezleten vált hivatalos kommunista irányelvvé, hogy a kommunistáknak mindenütt harcolniuk kell „az imperializmus segédcsapata”, a jobboldali szociáldemokrácia ellen. Ennek nyomán Közép-Európában felgyorsult a kommunista és a szociáldemokrata pártok egyesítése. Az MKP megkezdte a jelentős hagyományokkal, vagyonnal, infrastruktúrával és – nem utolsósorban – társadalmi támogatottsággal rendelkező SZDP és társadalmi szervezeteinek beolvasztását, felszámolását. A kommunisták egyidejűleg minden rendelkezésükre álló jogi eszközt, a Népbíróságot is felhasználták azoknak a szociáldemokrata vezetőknek az eltávolítására, akik a „fúzió” útjában álltak. Márai Sándor jegyezte fel 1947 őszén a naplójába: „Egy szocialista újságíró - sápadtan - megszólít. Azt

mondja, úgy fél mostanában, mint utoljára 1944. március 19-én, mikor megszállották Magyarországot a németek. Most rajtunk a sor, a szocialistákon - mondja fulladtan. - A polgárokon már átugrottak.”⁴

Magyarországon ez a „szovjetizálás” – párhuzamosan a polgári pártok szétverésével, felszámolásával – alig háromnegyed évbe telt. Az MKP Politikai Bizottságának 1947. szeptember 17-i ülésén döntöttek arról, hogy ki kell dolgozni az egységes munkáspárt irányelveit. Farkas Mihály vezetésével október 16-án alakult meg az albizottság, amelynek feladata az egyesítés stratégiai, taktikai terveinek kidolgozása volt. Az SZDP-n belül Rákosiék az egyesítés előkészítésével a „nyolcas fogat” tagjait (Marosán György, Justus Pál, Vajda Imre, Révész Ferenc, Horváth Zoltán, Schiffer Pál, Szurdi István, Vágvölgyi Tibor) bízták meg. Az SZDP fővárosi végrehajtó bizottságának szilveszteri határozatával kezdődött a fúzió konkrét előkészítése, kommunista követelésre a jobboldalinak minősített szocdem vezetők megfélemlítése és lemondatása.

A Budapesti Népbíróság külön tanácsa 1948. február 16-án hirdetett ítéletet a már 1947 novemberében Nyugatra emigrált Peyer Károly és társai elleni perben, amely a Magyar Közösség elleni „összeesküvés” kirakatper után a második nagy koncepció per volt. Ahogy az elsővel a Független Kisgazdapártot fejezték le a kommunisták, a másodikkal a Szociáldemokrata Párt „jobboldali” vezetőit és tagjait félemlítették meg. Az időzítés nem volt véletlen, hiszen Marosán (Szakasits pártfőtitkár moszkvai távollétében) 1948. február 18-án a Sportszarnokban puccsszerűen megrendezett „összvezetőségi” nagygyűlésen jelentette be, hogy a Szociáldemokrata Párt rálépett az egységes párt megteremtésének útjára, majd felolvasta a vezetésből eltávolított politikusok – köztük országgyűlési képviselők – névsorát. A puccs következtében a hatvanhét szocdem országgyűlési képviselő közül harmincötöt megfosztottak mandátumától. Az utolsó figyelmeztetés az önállóság hívei számára Kelemen Gyula szocdem vezető, iparügyi államtitkár (a kommunisták által az egyik fő ellenségnek tartott Bán Antal miniszter helyettese) letartóztatása volt január végén. Kelemen gazdasági összeesküvés és hűtlenség vádjával március 4-én életfogytiglani fegyházra ítélték, amit a március 6-ra összehívott 36. szocdem pártkongresszus elé időzített a kommunista népbíróság. Majd a balszárny által eleve jól kiválasztott delegátusok egyhangúlag megszavazták mind a fúziót, mind a pártból kizárandók névsorát. Ezután került sor az 1948. június 13-14-i

„egyesülési” kongresszusra, mely megsemmisítette az SZDP-t. A marxista-leninista-sztálinista Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1948. június 15-én választotta meg a Politikai Bizottságot, amely kilenc volt MKP-tagból: Apró Antal, Farkas Mihály (főtitkárhelyettes), Gerő Ernő, Kádár János (főtitkárhelyettes), Kossa István, Nagy Imre, Rajk László, Rákosi Mátyás (főtitkár), Révai József, és öt volt SZDP-tagból: Rónai Sándor, Szakasits Árpád (elnök), Vajda Imre, Harustyák József, Marosán György (főtitkárhelyettes) állt.

Az 1949-es év a kommunista párton belüli leszámolás jegyében telt, ekkor kerültek a Népbíróság elé Rajk László és társai. Csak ezután, 1950-ben kerített sort Rákosi a szociáldemokratákra, mégpedig azokra is, akik elleneztek az MKP-vel való egyesülést, de azokra is, akik támogatták azt. Ezt egyébként Kéthly Anna már 1948 februárjában, a Sportcsarnokban rendezett „összvezetőségi” nagygyűlés előtt megjósolta az öt lemondásra kényszerítő Marosán Györgynek. Marosán *Nincs visszaút* című, 1988-ban kiadott emlékiratában így emlékezett meg Kéthly Cassandra-jóslatáról: „Kéthly az ablaknál állt, és az utcát nézte. Hirtelen fordult meg. Harcos asszonyként állt velem szemben. Kiáltva kérdezte: - Mit akar tőlem?... - Foglaljon helyet, Kéthly elvtársnő... beszélni szeretnék magával... - Nem ülök le... Hallgatom. - Így is jó... - Állva maradunk. - Kérem, mondjon le valamennyi funkciójáról, és álljon félre! Így nem tudjuk tovább vinni a párt ügyét! - Élesen közbevág: - Maga szétveri a pártot... kiszolgáltatja a kommunistáknak! Vegye tudomásul: maga lesz a—felelős—mindenért. Figyelmeztetem: magára is sor kerül majd...”⁵

Marosán Györgyhez és Szakasits Árpádhoz hasonlóan 1950-ben tartóztatták le a „fűziót” 1948-ban támogató Horváth Zoltánt és Szalai Sándort is. Róluk a Magyar Közösség perben tízennégy és fél évi börtönre ítélt Szent-Iványi Domokos rajzol nem túlzottan hízelgő képet. Szentiványi, az 1944 októberében tárgyaló magyar fegyverszüneti bizottság tagja, képzett és művelt diplomata volt. Ő a Budapesti Gyűjtőfogházban, 1952 tavaszán találkozott a két jeles szociáldemokrata értelmiségivel, akik 1946-ban mindketten ügyészként részt vettek a Népbíróság munkájában, nem sejtve, hogy vádlottak lesznek, és négy év múlva felettük is ítéletet mondanak. Szentiványi forrásértékű, izgalmas emlékirata *Visszatekintés 1941-1972* címmel jelentek meg, a *Magyar Szemle Könyvek* sorozatában.

„A Szociáldemokrata Párt elleni lejárató kampány és leszámolás valamivel

később vette kezdetét. De a Kisgazdapárthoz hasonlóan a szociáldemokratákat is lassan bedaráltta a Rákosi-féle klikk. Végül Szakasits – valójában három Szakasits is: Árpád, a korábbi államfő, a fia, György, és a bátyja, Antal – szintén a Gyűjtő foglya lett.

A Szociáldemokrata Párt vezetői igen csúnya kettős játékot űztek, s tevőlegesen hozzájárultak pártjuk bukásához. E vezetők név szerint Horváth Zoltán és Szalai Sándor. Horváth több évvel ezelőtt meghalt, Szalai még mindig jól jövedelmező állást tölt be egyetemi tanárként, s a magyar irodalmi és tudományos életben is komoly szerepet játszik. A Magyar Tudományos Akadémia tagja lett, ideje nagy részét Franciaországban tölti – természetesen a magyar állam magas fizetésével – s ott mindenféle ’komoly’ kutatómunkát végez” – olvasható az emlékiratban.⁶

Közös raboskodásukról így emlékezik meg Szent-Iványi: „1952 tavaszán az épület megüresedett, s a nyári hónapok alatt kitatarozták és kitakarították. A mi körletünk rabjait osztották be a szükséges javításokra, renoválásra, takarításra. E többnapos munka során bőven nyílt alkalom találkozni és megismerkedni az új jövevényekkel. Míg 1945/46-ban a rabok többségét volt nyilasok és nyilas vezetők alkották, addig 1952-ben az újak nagy része kommunista vagy szocialista volt. A kommunisták többnyire Rajk, Pálffy, Szebenyi köréhez tartoztak. A szocialisták Szakasits Árpád, a szociáldemokrata párt titkára belső körének tagjai voltak, köztük többen olyanok, akik maguk is hozzájárultak a Szociáldemokrata Párt szétveréséhez, mint Horváth Zoltán és Szalai Sándor.”

Szent-Iványi egy darabig Aczél Györggyel dolgozott együtt az épületben, aki 1956-os rehabilitálása után magasabb pozícióba került – volt közben közoktatási államtitkár és miniszterelnök-helyettes, majd (1974-ben, az *Emlékiratok* megírásakor) a kommunista párt felsőbb vezetéséhez tartozott.⁷

Szalairól és Horváth Zoltánról azonban még sötétebb képet fest Szent-Iványi. Ezt írja: „1952-54 között több börtönírnok vagy körletmunkás barátomnak is sikerült elfognia e két ember jelentését, melyben felajánlják szolgálataikat az ÁVO-nak, s vállalták, hogy segítenek tönkretenni a Szociáldemokrata Párt – a saját pártjuk – egyes vezetőit.”⁸ „Én a fordítók főnöke, Horváth Zoltán, a *Népszava* korábbi főszerkesztője ’beosztottja’ lettem. Korábban említettem, hogy ő és Szalai Sándor, ugyanennek a lapnak a külpolitikai szerkesztője, voltak a Szociáldemokrata Párt szétverésének és kommunisták általi

bekebelezésének főkolomposai.

Horváth körbevezetett és bemutatott a Kis Szállóban tevékenykedő mindkét csoport – a fordítók és a mérnökök – tagjainak (utóbbi csoport mintegy négyszer annyi embert számlált, mint a fordítók...).

A körletparancsnok, Bock Andor ávós főhadnagy engedélyével Horváth és Szalai a Kis Szállóba való megérkezésem napján elküldték Decsényit és a borbélyt, hogy alaposan 'elbeszélgessenek' velem. Ennivalót is hoztak a saját készletükből – vajat, sajtot, friss paradicsomot, hagymát – csupa olyan luxuscikket, mely a Csillagban tiltottnak minősült, s meghívtak vacsorára. Tudtam, hogy információt akarnak szerezni tőlem, a kérdés csak az volt, vajon magánhasználatra, vagy az ÁVH számára, hiszen még a saját pártjuk, a szociáldemokrata párt ellen is kémkedtek, hozzájárulva ezzel a Rákosi általi szétveretéséhez. Este hétkor 'asztalhoz ültünk', s egészen tízig beszélgettünk, amikor egy ór véget vetett a partinak. Szalaival már korábban találkoztam: Bárdossy tárgyalásán ő volt a népügyész. Azt is tudtam, hogy annak idején mit mondott néhai gróf Teleki Pálról: „Ha Teleki még élne, Szálasi és Bárdossy után őt is a vádlottak padjára ültetném és halálra ítélném!” Szalai kedvelte a bombasztikus kijelentéseket és előszeretettel ítélkezett szinte mindenki felett, legyen az illető élő vagy holt. Az 1945-47-es perek kapcsán azzal bízták meg, hogy tanulmányozza át alaposan az összes még fellelhető dokumentumot (a Sándor-palota – a miniszterelnök hivatala – és a Külügyminisztérium egyaránt romba dőlt, s a pánccélterükben őrzött dokumentumok megsemmisültek), s beszélgetésünk alatt többször is megjegyezte, hogy Bethlen István és Teleki Pál gyatra külpolitikát folytatott. Amit pedig Bárdossy művelt, az kimerítette a bűn fogalmát, és szinte minden magyar követ igen gyerekes jelentéseket írt. Hozzátette, hogy a Külügyminisztérium több vezető tisztviselője gyengeelméjű volt, míg a fiatalok többsége: Újpétery, Zilahy-Sebes, Csöpey – egyszerűen kalandorok és gengszterek voltak. Egyszer arra is célzott, hogy egyedül zsidó származása akadályozta meg abban, hogy egyszerre legyen Magyarország miniszterelnöke, külügyminisztere, valamint filozófia- és szociológiaprofesszor, mely posztokra meggyőződése szerint alkalmasabb lett volna, mint bárki az országban.

Igyekeztem minél visszafogottabban nyilatkozni, s ha bármikor meg kellett válaszolnom vagy el kellett magyaráznom valamit, próbáltam elveszni a

politikai szempontból ártatlan részletekben.¹⁰

Szalai Sándor és Horváth Zoltán, ahogy ezt Szent-Iványi Domokos a valóságnak megfelelően leírja, a „Szakasits-per” vádlottjai voltak, 1950 nyarán tartóztatták le őket. Szalai 1947-ben másik barátjával, Vajda Imrével együtt az SZDP „baloldali frakciójához” tartozott, kapcsolatban állt Marosán Györggyel, Schiffer Pállal, Vágvölgyi Tiborral, Révész Ferencsel, a párt vezetői közül főleg Szakasits Árpáddal, dr. Ries Istvánnal és eleinte Bán Antallal. A társaság a pártegyesülés kérdésében az 1947. őszi választások után éles ellentétbe került a „centrum” felfogását képviselő Böhm Vilmossal, Szeder Ferencsel, Kéthly Annával stb. Szalai 1956. július 24-én, nem sokkal a szabadulása után írt, és a *Holmi* című folyóirat 2012. októberi számában közölt önéletrajzában így látja akkori tevékenységét: „A magam helyének megfelelően osztoztam e csoport minden hibájában – politikai és ideológiai hibájában egyaránt –, de azt is elmondhatom, hogy pozitív munkájából is kivettem a magam részét. Őszinte híve voltam az együttműködésnek és a Szovjetunióval való szoros barátságnak, mindkettőért harcoltam és kiálltam, ezzel szemben a csoportunk többi tagjához hasonlóan a fúziót távoli és nem konkrét perspektívának néztem, s mozgalmi és pártelgondolásom nem a lenini volt.”¹¹

Majd a következőképpen indokolja meg, miért vett részt az SZDP „szétverésében”: „A fordulat a Szociáldemokrata Párt baloldali csoportjának állásfoglalásában 1947 folyamán érlelődött meg, s tulajdonképpen az 1947. évi őszi választások után a pártban élesen kifejezésre jutott jobboldali visszahatás, az egész év folyamán mindinkább érvényre jutott Labour-intervenció, s nem utolsósorban a csehszlovák szociáldemokrácia brünni kongresszusának tanulságai érlelték meg valamennyiünkben, akik a pártközpontban többé-kevésbé vezető posztokon képviseltük a baloldal álláspontját, azt a politikát, amely azután az 1947. szilveszteri fővárosi végrehajtó bizottsági nyilatkozatban, s az ezt követő akciókban (sportcsarnoki gyűlés, előzetes fúziós megbeszélés stb.) kifejezésre jutott, és szociáldemokrata oldalról előkészítette a pártegyesülést. Magam a fúziós munkában mint az értelmiségi egységesítő bizottság (s egy ideig mint a sajtóegységesítő bizottság) szociáldemokrata tagja vettem részt; az MKP részéről Kállai Gyula (s rövid ideig Sala Sándor) volt a partnerem.”¹²

Szalai Sándort 1950. június 14-éről 15-ére virradó éjjel tartóztatta le az ÁVH. A Sztálin út 60. pincebörtönében tartották fogva, megkínózták.

Kihallgatója Kovács István ÁVH főhadnagy volt, aki először Szakasits Árpád „kémügyébe” akarta belekeverni. Az előzőleg már letartóztatott Szakasits ugyanis „bevallotta”, hogy Gedye angol kémügynök 1945 nyarán utasítást adott neki, hogy állapítsa meg számára a Magyarországon tartózkodó orosz katonai egységek pontos elhelyezését és létszámát, s ő – ti. Szakasits Árpád – Szalai bízta meg e feladat végrehajtásával. Utóbb az „angol vádat” elejtették, és miután ismét megkínózták, a „jugoszláv kémkapcsolat” bevallására akarták kényszeríteni. Végül 1950 októberében zárt tárgyaláson „hazaáruló kémtevékenység” vádjával életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A Markó utcából a Váci fegyházba szállították, onnan került 1952 tavaszán a Gyűjtőfogházba, ahol Horváth Zoltánnal együtt a „fordító csoport” tagjaként dolgozott. Ekkor, 1952 tavasza és 1954 nyara között raboskodott együtt Szent-Iványi Domokossal. Lássuk, hogyan látta ugyanezt az időszakot 1956. július 24-én írt tíz oldalas önéletrajzában Szalai Sándor.

„1952/53 telén Horváth Zoltánnal együtt tűrhetőbb viszonyok közé kerültem, amennyiben a Csillagból áthelyeztek bennünket az újonnan berendezett gyűjtőfogházi „kisszállóba”, amelynek irodaszerű berendezése és felszerelése volt. Itt alakult meg végleges formájában az akkor már mintegy fél év óta fejlődőben lévő ún. 'fordító iroda', s ennek Horváth Zoltán (később Balázs György) lett a vezetője. E fordítóiroda személyzete javarészt a Rajk-per és a szociáldemokrata perek ágazatainak külföldön járt, idegen nyelveket jól bíró, értelmiségi elítélteiből tevődött össze, s a munka – javarészt műszaki és politikai könyvek fordítása az ÁVH és más hatóságok, gyárak, exportvállalatok stb. számára – igen elvtársiasan folyt. Egymás között és az ugyancsak a kisszállóban elhelyezett mérnöki tervezőiroda rab-dolgozóival meglehetősen szabad érintkezésünk volt. 1953 telén elkövetkezett a fegyházviszonyok bizonyos mértékű enyhítése – levelezés és látogatás engedélyezése, a saját keresményből való (igen szerény mértékű) élelem kiegészítés stb. – megszűntek a kínzó jellegű fegyelmi intézkedések és büntetések is, s azt lehet mondani, hogy 1953 végétől 1954 őszéig viszonylag normális, bár még mindig teljes létbizonytalansággal egybekötött fegyházviszonyok között éltek azok, akiknek szerencséjük volt a kisszállóban tartózkodni. Itt jegyzem meg, hogy a fordítási munkáért elvben fizetés is járt. Mindazonáltal csak néhányszor volt alkalom némi pénzt a család segélyezésére hazaküldeni, s a könyvelés olyan volt a fegyházban, hogy pénzek,

jelentős összegek is, kézen-közön eltűntek, s nem is csak pénzek, hanem az általunk engedéllyel vásárolt élelmiszerkészletek is (50 kg-os cukortételek a kisszálló ellátására stb.).¹³ (...)

Végre 1954 júniusában Szalai írásbeli beadványt intézett a Legfelsőbb Ügyészséghez, amelyben közölte, hogy kínzásokkal kicsikart hamis vallomás alapján és a legtörvénytelenebb eszközök alkalmazásával ítélték el, ártatlannak tartja magát és kéri ügye felülvizsgálatát. Ezt követően, 1954. október 25-én volt vádlott-társaival, Vajda Imrével, Horváth Zoltánnal, Ignotus Pállal és Gombosi Zoltánnal együtt beszállították őt a Belügyminisztérium vizsgálati főosztályára a Fő utcába. Itt Farkas Miklós főhadnagy-előadó – ahogy az Szalai szerint szavaiból kiderült – teljesen tisztában volt már akkor azzal, hogy a Szalai ellen felhozott minden vád koholt, és rehabilitálni kell, rehabilitálni fogják. Ennek ellenére további másfél év telt el szabadlábra helyezéséig, s e másfél év börtönéletének – az ÁVH pincéjében eltöltött kínzásokkal teli korszakától eltekintve – legsúlyosabb ideje volt. Tizennégy hónapot – 1954. október 25-től 1955. december 1-ig – töltött teljes elszigeteltségben magánzárkán, senkivel sem érintkezve, miközben tudta, hogy közben más, az övéhez hasonló ügyekben folynak a felülvizsgálatok és nagy számban olyanok, akiket akár az ügyében, akár más ügyben koholt vádak alapján elítéltek (lényegében már több mint két éve, Péter Gábor letartóztatása óta). 1955 áprilisában a Fő utcából áthelyeztek a Gyűjtőfogházba, változatlanul megtartva a teljes elkülönítést, megvonva mindazokat a kedvezményeket és jogokat, amelyekkel a közönséges foglyok is rendelkeztek. Ismét öt hónapig nem írhatt levelet, minden hírtől, minden érintkezéstől eltiltották, nem cigarettázhatott, korlátozták a sétajogát, nem kapta meg a megfelelő gyógyszereket. Szalai Sándor véleménye szerint mesterségesen tartották az ügyet függőben.

Emiatt 1955 őszén két ízben folytatott tartósan éhségsztrájkot Vajda Imrével, Horváth Zoltánnal és másokkal együtt, akik hasonló helyzetben voltak. Erről az esetről így számol be: „Az első éhségsztrájk hatodik napján kiszállt egy bizottsággal Farkas Szilárd főhadnagy, a büntetés-végrehajtó osztály vezetőjének segédtisztje, aki 'kommunista becsületszavát' adta, hogy amennyiben abbahagyjuk az éhségsztrájkot, három napon belül orvosolják panaszainkat, többek között a minden fogolyt megillető jogok megvonását. Abbahagytuk az éhségsztrájkot, bízva ebben az ígéretben, majd amikor semmi sem valósult meg

belőle, újra megkezdjük, és nyolc napon át, rendkívüli kényszerintézkedések alkalmazásáig folytattuk. Csak ezután rendeződött, hogy legalább a minden foglyot megillető elemi és minimális jogokat – levelezés stb. – megadják, és a fegyházi szabályokat reánk is alkalmazzák.”¹⁴

Végül 1955. december 1-én, a teljesen értelmetlen 14 hónapos, magánzárkaidő letöltése után, áthelyezték Szalait fordítónak egy „normális” gyűjtőfogházi osztályra, ahol ismét együtt dolgozott Horváth Zoltánnal és Vajda Imrével, s legalább a minimális létezési lehetőségei megvoltak. Így is még teljes négy hónapig tartott, amíg azután 1956. március 29-én büntetés felfüggesztéssel szabadlábra helyezték, és szabadlábon lefolytatták felülvizsgálati, illetve rehabilitációs eljárását.¹⁵

Látható, hogy már 1952-től viszonylag elviselhetőbbé váltak a bebörtönzött szociáldemokraták életkörülményei, ami az olyan művelt, és figyelemreméltó intellektusú, zsidó származású foglyoknak, mint Szalai, Vajda vagy Horváth, lehetővé tette helyzetük és a politikai viszonyok átgondolását. Annak azonban nem volt jele, hogy a „baloldali frakció” tagjai önkritikát gyakoroltak volna a „fúzió” miatt, felelősséget éreztek volna az aktív közreműködésükkel létrejött Magyar Dolgozók Pártja és személy szerint Rákosi Mátyás politikai ámokfutásáért.

Érdemes itt kitérni arra, hogy milyen feszült volt a viszony a Gyűjtőfogházban a koncepciók perben elítélt baloldali szociáldemokraták és az 1945 előtti politikai szerepet vállalt foglyok, köztük a Magyar Község tagjai között. Szalai önéletrajzában név szerint csak börtönviselt párttársait és kihallgatóit említette, a többiekről tudomást sem vett, bizonyára azért, mert elítélésüket jogosnak tartotta. Szent-Iványi ugyanakkor kifejezetten ellenségesen ír Szalairól és Horváthról, a rabtársaikra árulkodó spicliknek tartja őket, akik szolgálataik fejében különböző kedvezményekben részesültek. Azt, hogy elítélték őket, és börtönbe kerültek, megérdemelt büntetésnek tekinti, amiért hozzájárultak az SZDP szétveréséhez, és lehetővé tették a kommunista-zsidó maffiózó, Rákosi Mátyás rémuralmát.

Figyelemre méltó Szent-Iványi *Visszaemlékezéseiben* felidézett beszélgetése Szalaival és Horváthtal, ugyanis a huszadik századi magyar történelem neuralgikus pontját érinti: Teleki Pál miniszterelnök, illetve a Népbírók működésének értékelését. Ha nem is nyíltan, de burkoltan

felmerül, hogy a NOT, legalábbis a kezdeti időszakban, mennyiben volt tekinthető „zsidó bosszúnak”. Mivel Szalai a Bárdossy-perben, Horváth Zoltán pedig az Imrédy-perben képviselte a vádat a NOT előtt, melynek külön tanácsai előbb a Magyar Község tagjait, majd alig több mint három év múlva a szociáldemokratákat is elítélték, a téma, mely 1952-ban a Gyűjtőfogház fordító irodáján szóba került, igencsak aktuális és kényes volt.

Szent-Iványi nem véletlenül jegyezte meg magának Szalai korabeli kijelentését: 'Ha Teleki még élne, Szálasi és Bárdossy után őt is a vádlottak padjára ültetném és halálra ítélném!' Tekintettel arra, hogy Szent-Iványi a németellenes, de legalábbis Hidertől távolságot tartó külpolitikát folytató Teleki Pál bizalmi embere volt, és az ő 'vonalát' folytatva vett részt a Moszkvában folytatott fegyverszüneti tárgyalásokon, értetlenül állt Szalai elfogultnak és ellenségesnek tartott kijelentése előtt. Nem fogta fel, hogy a meggyőződéses antiszemita Teleki Pált a szociáldemokraták, a zsidókhoz hasonlóan az 1944-45-ös kollektív tragédia megalapozójának tartják, aki 1939-ben a második zsidótörvénnyel, majd az SZDP számára katasztrofális eredményt, a nyilasok számára viszont „áttörést” hozó országgyűlési választásokkal végzetes, a holokausztba torkolló pályára állította Magyarországot. Bethlen Istvánnal és az általa követett politikával, illetve a Bethlen álláspontját képviselő Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel a szociáldemokrácia együtt tudott működni, Teleki viszont Peyer Károly számára vállalhatatlan volt. Szent-Iványi nem fogta fel, milyen végzetes törést jelentett az antiszemitizmus intézményesülése 1938 és 1944 között a magyar társadalomban. Szalai és Horváth viszont ezt az értetlenséget érzékelve ellenségnek tekintette őt, mint a „régí rend” képviselőjét, akivel szemben még mindig a kommunista párt jelent „ellensúlyt”.

Szalai Sándor 1956 júniusában, önéletrajza írásakor „természeti csapásnak” látta az 1948-as pártszakadást, mely tönkretette a szociáldemokrata mozgalmat és annak csaknem teljes felmorzsolódásához vezetett. Úgy érezte, 1947-48-as tevékenységüknek nem volt jelentősége, csak „sodródtak az eseményekkel”. Hiszen az MKP-val való egyesülést annak idején támogató baloldaliak és az azt ellenző jobboldaliak 1949-50-ben egyaránt a börtönben végezték, a vezetőitől megfosztott szociáldemokrata munkásságot pedig megbénította a „proletárdiktatúra”. Ugyanakkor 1956 nyarán már úgy látták, a Szociáldemokrata Párt a közeli jövőben újjáalakul, és abban ismét szerepet

akartak vállalni.¹⁶ Szalai valószínűleg a szintén börtönből szabadult szociáldemokrata vezetők felkérésére írta meg fogsága történetét, melyet a hagyatékából a lányai közöltek a *Holmi* c. folyóirat 2012. októberi számában. Benne nevén nevezte azokat az ÁVH-s tiszteket, akik kihallgatták és megkínózták. Ezzel Szalai a Rákosi-diktatúra és az ÁVH bűneit dokumentálta, anélkül, hogy szembefordult volna a hivatalos kommunista ideológiával, illetve az MDP-vel.

Érdemes végül kitérni arra, hogy a két volt szociáldemokrata fogoly, Horváth Zoltán és Szalai Sándor sorsa mennyire másként alakult 1956-ban és azt követő évtizedekben. Horváth 1956. március 29-én szabadult, június 15-én rehabilitálták, és ismét kinevezték a *Népszava* főszerkesztőjévé. A forradalom idején a korábban kizárt, a pártegyesülést ellenző szociáldemokrata politikusok támadásai miatt visszavonult a nyilvánosságtól. Ennek ellenére a szovjet intervenció után nem keresett kapcsolatot a Kádár-rendszerrel. A nagy műveltségű Horváth a forradalom után az „értelmiségi ellenállás” útjára lépett. 1957 tavaszán kezdeményezte az ellenzéki szociáldemokraták ún. „Gerbaud-körének” megalapítását, amit a hatalom rossz néven vett: 1967 novemberében bekövetkezett haláláig mozgási szabadságában korlátozva, házi őrizetben élt. Ebben az időszakban jelentős történeti műveket írt, többek között a *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története. 1896–1914* című, ma is értékes, figyelemreméltó munkáját, mellyel itthon és külföldön egyaránt komoly sikert ért el.

Más utat választott Szalai Sándor. Ő 1956 után „kompromisszumkésznek” bizonyult. Miután egy ideig az Egyetemi Könyvtár főmunkatársa volt, komoly hazai és nemzetközi tudományos karriert futott be: hat évet az ENSZ Kutatási és Oktatási Intézete (UNITÁR) kutatási igazgató-helyetteseként Nyugat-Európában töltött, majd az ELTE szociológia-professzoraként, a neves tudományos testületek tagjaként halt meg 1982-ben. Tudományos életműve azonban, ennyi év távlatából ez már megítélhető, nem állta ki az idő próbáját. Szent-Iványi Domokosnak a hetvenes években született, vele kapcsolatos kritikus megjegyzései találónak bizonyultak.

JEGYZETEK

¹ A Népbírók Országos Tanácsa (NOT) az 1945 és 1950 közt folyt népbíráskodásban a népbírók feletti ítélkezési szint, a népbírók fellebbviteli bírósága volt. Jogutódja az 1949-ben létrehozott Legfelsőbb Bíróság. (Forrás: Wikipédia)

² A Magyar Közösség, teljes nevén Magyar Testvéri Közösség titkos hazafias társaság volt a 20. század első felében. Az irredenta szervezetekhez szokták sorolni őket, a két világháború közötti, német támogatásra építő magyar hivatalos irredentizmust azonban elítélték, sőt a német megszállás alatt aktívan ellenálltak. A Közösség „leleplezése” lett az ürügye 1947-ben a legnagyobb kormánypárt, a Független Kisgazdapárt politikai elleni hajszájának, amelynek során Kovács Bélát február 25-én, az NKVD a mentelmi joga ellenére letartóztatta, a Szovjetunióba hurcolta, és kínzással terhelő vallomás tetelére kényszerítette. Az események Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásához és a kommunisták hatalomátvételéhez vezettek. Tagjai közül sokat két perben elítéltek, Donáth György képviselőt kivégezték. (Forrás: Wikipédia)

³ Kominform: A Kommunista Tájékoztató Iroda, rövidítve Kominform (teljes nevén Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája) Moszkvából irányított nemzetközi kommunista szervezet volt 1947 és 1956 közt. Az 1943-ban feloszlott Kommunista Internacionálé (Komintern) helyett hozták létre 1947 szeptemberében az európai kommunista pártok vezetőinek konferenciáján. (Forrás: Wikipédia)

⁴ Márai Sándor: A teljes Napló. 1947. Helikon, 2007. 97.

⁵ Marosán György: Nincs visszaút. Magvető, 1988. 212.

⁶ Szent-Iványi Domokos: Visszatekintés, Magyar Szemle Könyvek, 2016. 510.

⁷ Uo. 544.

⁸ i.m. 510.

⁹ Uo. 549.

¹⁰ i.m. 549-550.

¹¹ Szalai Sándor lányainak, Júliának és Annának a véleménye. Ld. Szalai Sándor: Önéletrajz. In: *Holmi*, 2012. október, 1300.

¹² Uo. 1307-1308.

¹³ Uo. 1313.

¹⁴ Uo. 1314.

¹⁵ Uo. 1315.

¹⁶ Szalai Sándor. i. m. 1307.

LOPPERT CSABA: GALLAI LAJOS, A SZOCIÁLDEMOKRATA KOMMUNISTA

Gallai Lajos 1911. május 24-én született, nyomdásznak tanult és betűszedőként 1944-ig több nyomdában dolgozott. Először a Hellas, majd a Budapesti Hírlap Nyomdában, az Akadémia Nyomdában, 1936 és 1944 között a Fővárosi Házinyomdában és a Szikra Nyomdában. Betűszedőként nemcsak a helyesírása, hanem íráskészsége is átlagon felüli volt. Ennek, valamint gyűjtőszervezőjének köszönhetjük – igen fontos kordokumentumnak veendő számos dossziéból álló – írásos hagyatékát, mely megtalálható a Politikatörténeti Intézet levéltárában.

1948-as keltezésű párttagkönyve szerint már 19 éves korában belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. 1930-tól tagja pártja természetjáró egyesületének és részt vesz a szociáldemokraták 1930. szeptember 1-i tüntetésének szervezésében is. Saját vallomása szerint aktív szervezője és tagja 1932-ben a párt belső ellenzékét megszervező, kommunistabarát, aktivista, úgynevezett Országos Intéző Bizottságnak. Azt írja: «1934-ben részt vettem az OIB Peyerék által való feloszlata utáni újjászervezésében». 1936 és 1944 között a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, majd 1939-től a Szociáldemokrata Párt VI. kerületi adminisztratív párttitkára 1942-ig, és ezt igazolja Kádár János.”¹

Gallai szerint az ő és elvbarátai hathatós közreműködésének köszönhetően 1934-től egymás után léptek be a pártszervezetbe a „kor kiváló kommunista harcosai”: Goldman György, Rudas Ervin, Kádár János, Döme Piroska, Pelbárt Oszkár.² Majd hozzáteszi: „mi baloldali szociáldemokraták a kommunistákkal való együttműködés hívei, biztosítékai voltunk, segítettünk nekik beilleszkedni a pártszervezetbe”.³ Így például azzal, hogy helyiséget, előadót, könyvtárat, autonómiát biztosítottak nekik.⁴ A „baloldali szociáldemokraták” – a kommunistákkal fenntartott jó kapcsolat mellett – a védelmükbe vették a Szovjetuniót is. Így történt ez többek között 1939.

augusztus 23.-át, a Molotov-Ribbentrop-paktum megkötését követően is, amikor kifogásolták, hogy „Peyer Károly és Büchler József „élesen rágalmazták” a Szovjetuniót”.⁵ Szakasits védelmébe vette – még Mónus Illéssel szemben is – a kommunista nagyhatalmat. A kommunista-barát baloldali szociáldemokraták „megbotránkozva tapasztalták”, – írja Gallai – hogy az „asztalt csapkodó” szociáldemokrata előadó, Büchler 1940 januárjában egyenlőségjelet tett Hitler Németországa és a Szovjetunió közé, „szovjetbérencekről” és „guruló rubelről” beszélt, utalva arra, hogy az általa „gyalázatos pribékeknek” nevezett magyar kommunisták Sztálinék anyagi támogatását is élvezték.

A kommunisták főleg a fiatalok között szereztek döntő befolyást a belső budapesti kerületek szociáldemokrata szervezeteiben. A „szociálfasisztázó”, forrófejű kommunista fiatalokat az idősebb szaktársaknak nem egyszer kellett visszafogniuk, hogy törvénytelen ségek elkövetésével ne hozzák kellemetlen helyzetbe a szociáldemokrata pártot. A háború előrehaladtával azonban egyre inkább a felső szociáldemokrata vezetőség centruma is tolerálta a kommunista befolyású ifjúsági csoportok munkáját.⁶ 1940 nyarán a Végrehajtó Bizottság az akkor 28 éves Kádár Jánost bízta meg az ifjúsági összekötő tisztségével, majd az év őszén beválasztották a kerületi Végrehajtó Bizottságba is. A két munkáspárt között a felszabadulás után kialakult gyümölcsöző és előremutató együttműködés és egység először itt, a budapesti kerületi szociáldemokrata pártszervezetekben és szakszervezetekben kovácsolódott ki.” – emlékezett vissza Gallai 1982-ben Kádár szerepére a világháború előtti szociáldemokrata pártban.⁷

Gallai szerint 1941. június 22-től kezdve a budapesti és kerületi mozgalomban, de vidéken is, gyakran Peyerék akarata ellenére is, kialakult a pártszervezetek keretén belül a munkásegység. A nagy-budapesti kerületi elnökök, titkárok rendszeres hétfői értekezletén jelen volt Szakasits, Kasztel, Kállai Gyula és Gergely Győző is. 1943-ban Terézváros négy területi csoportjából három élén már kommunista párttitkár állt.⁸

1943-ban Gallait tartalékos századosként behívták katonának, majd 1944 októberében Ungvárra került munkaszolgálatosnak. Érkezését követően tíz nappal átszökött a szovjet csapatokhoz, és itt került kapcsolatba Gerő Ernővel. Saját bevallása szerint itt, Ungváron részt vett a Magyar Kommunista Párt szervezésében. 1980. július 16-i visszaemlékezésében pedig azt írja: „Gerő és az én kezdeményezésemre a két munkáspárt egységokmányának aláírását

kezdeményeztük.” Hogy ez igaz-e vagy sem, az egységokmányt valóban Ungváron írta-e alá szociáldemokrata részről az erre semmilyen felhatalmazással nem rendelkező Szakasits Árpád vagy sem, az iránt lehet némi kétségünk. Mindenesetre tény, hogy Gerő – akárcsak Gallai – ebben az időben Ungváron tartózkodott.

Így lett tehát a korábbi szociáldemokratából kommunista, aki – saját bevallása szerint – egyáltalán nem bánta volna, ha Magyarországon nem lett volna többé szociáldemokrata párt: „Korábbi beszélgetések során fel sem merült, hogy az új Magyarországon a Kommunista Párton kívül más párt is lehet. S ebbe mi nagyon szívesen bele is nyugodtunk, mert arra gondoltunk: 1. véget vetünk a munkásosztályon belüli áldatlan viszályoknak 2. csak egy marxista-leninista forradalmi párt viheti végbe eredményesen hazánk romba döntése után az emberek, a társadalom és a termelés mielőbbi talpra állítását és a szocialista Magyarország felépítését.” – írta később erről az időszakról.⁹

1944 novemberében Gallai gyalog Csapon, Záhonyon és Kisvárdán keresztül Debrecenbe érkezett és 1944 decemberétől Debrecenben ismét bekapcsolódott a mozgalomba. December 1. körül Debrecenben újdonsült kommunistaként először a Kommunista Párt helyi szervezetét látogatta meg a Piac utcában.¹⁰ Néhány nap múlva a legnagyobb meglepetéssel értesült arról, hogy alakulóban van a debreceni SZDP a Bethlen utcai munkásotthonban. A szociáldemokratákat is meglátogatta tehát, s mielőtt döntött volna hova tartozásáról, felkereste az újonnan szervezett szakszervezeti központot, az Arany János utca és a Piac utca sarkán. Ott meglelégedéssel tapasztalta, hogy a szakszervezet akkori funkcionáriusai kommunisták és szociáldemokraták. „Öröm volt hallani, hogy a két munkáspárt egyetlen egy szakszervezetben fog a felszabadult Magyarországon működni.” – írja visszaemlékezéseiben.

December 10. körül Gerőék (Vas Zoltán, Révai, Farkas Mihály) áttették a Kommunista Párt főhadiszállását Debrecenbe, az Arany Bika szállodába. Gallai ott ismét találkozott Gerő Ernővel, aki arról informálta, hogy a Kommunista Párton kívül Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt és Kisgazda Párt is lesz. Sőt, állítása szerint: „egyenesen felkért arra, hogy mint régi szociáldemokrata, vegyem kezembe a Szociáldemokrata Párt sorsát, ... és próbáljak a pártszervezet megteremtésében, vidéki hálózatának kiterjesztésében, a nemzetgyűlési képviselők kijelölésében, majd a kormány kialakításában segítséget nyújtani.” Majd így

folytatja: „ezek után nem volt más tennivaló, mint az, hogyha így is lehet az új szocialista Magyarországot segíteni, akkor kedvem ellenére is folytatom a felszabadulás utáni politikai tevékenységem a szociáldemokrata pártban.”¹¹ 1980. július 16.-i visszaemlékezésében pedig így fogalmaz: „Személyesen Gerő Ernő adta egyértelmű határozottsággal meglepetésemre tudtomra, hogy lesz szociáldemokrata párt is, és ha tetszik, ha nem, fogjunk hozzá az SZDP szervezéséhez, az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrehozásához és segítsek a koalíciós kormány megalapításában. Így lettem ismét szociáldemokrata. Debreceni politikai elfoglaltságom miatt 1945. február 10-én értem haza Budapestre a családomhoz.” Újra kiállították tehát Gallai Lajosnak a Magyar Szociáldemokrata Párt Debreceni Pártszervezete Igazolványát 1944. december 20.-i dátummal.¹²

Ezt megelőzően azonban Gallai irányításával újjáalakult az SZDP debreceni szervezete. Az 1944. december 14.-én kelt jegyzőkönyv szerint a debreceni alapszervezet elnökének Szabó Istvánt, az elnökség tagjainak Gallai Lajos mellett Simon Jánost, Ménes Sándort, Gönczi Józsefet, Antalffy Józsefet, Labancz Andrást, Antalffy Sándort, Kovács Jánost, Kállai Sándort és Kozma A. Alajost választották. A VB-tagok Bakó Imre, Labancz András, Simon János, Márkus Ferenc és Szabó Kálmán lettek. Az Ellenőrző Bizottság névsora: Figula János, Simon László és dr. Pogácsás Antal, a pártszervezet ügyésze dr. Erdős Imre lett. A közgyűlés egyúttal megbízta Gallai Lajost, hogy képviselje a szervezetet a Debrecenben ülésező Ideiglenes Nemzetgyűlésben. Ezt követően a debreceni szociáldemokrata képviselők csoportja 1944. december 21-én országos pártgyűléssé alakult, és megválasztotta a 11 tagú Országos Pártvezetőséget. Ennek – minthogy Budapest még német megszállás alatt volt – csak két budapesti tagja lett, a titkárrá választott Gallai Lajos mellett Andreánszky István képviselte a fővárost. A nyíregyházi Egri Sándoron és a miskolci Rónai Sándoron kívül a többiek: Kállay Sándor, Kovács János, Márkus Ferenc, Ménes Sándor, Dr. Simon László, Szabó István, Szabó Kálmán, valamennyien debreceniek voltak.

Gallai dossziéiból fény derül arra is, hogy az ország német alól szovjet megszállás alá kerülő délkeleti területein, mindenekelőtt a Viharsarokban a legradikálisabb régi szociáldemokraták: például Szobek András és Keresztesi Mihály lettek a Kommunisták Magyarországi Pártja helyi szervezeteinek megalapítói. Általános szabályként állapítja meg, hogy Csongrádban és Békés megyében, ahol a Horthy-korszakban keményebb volt az elnyomás, nehezebben

ment a pártszervezés. Itt a kommunisták előnyt élveztek és gyorsabban gyarapodtak, többek között azért, mert ehhez a megszálló szovjet csapatoktól minden segítséget megkaptak. Ezzel szemben Hajdú és Szabolcs megyében, ahol már a harmincas években is komoly szociáldemokrata pártszervezetek voltak, és ott, ahol a pártfunkcionáriusok nem pusztultak el a háborúban, több sikert könyvelhettek el Gallaiék az újból megindított pártszervezésben.

Bármennyire is „kétkeltűvé”, „kommunista-szociáldemokratává” vált tehát a háború végére Gallai, 1945 nem mulasztotta el felpanaszolni: „addig amíg a [szovjet csapatok] a Kommunista Pártnak szabad mozgást biztosítottak, igazolványokkal látták el, gépkocsit szereztek be és engedélyeztek, a szociáldemokrata vezetők mindezt sokkal nehezebben, vontatottabban kapták meg”.¹³ A hódmezővásárhelyi szociáldemokrata, Takács Ferenc az Ideiglenes Kormány iparügyi minisztere pedig amiatt panaszkodott, hogy a *Népszava* megjelenését nem engedélyezték, „Szomorú, hogy nekünk egyetlen egy lapot sem lehet az országban indítani, így semmi értelme sincs munkánknak. Szélmalomharc.”¹⁴

A debreceni közgyűlésen hozott ama döntés, miszerint „a rendőrség politikai osztályán előforduló anomáliák ügyében a Szakszervezeti Tanács, a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt együttes ülést tartson”, már előre vetítette a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagjaiból később összeállított – a Baloldali Blokk elődjének számító – nagy hatalmú ún. Állandó Bizottság létrehozását. 1945. január elején meg is érkezett a KMP-hez a levél, melyben az SZDP elnöke „szíves tudomásul vétel céljából” közli az MKP-val, hogy „a Szociáldemokrata Párt Országos Vezetősége a két párt közötti kapcsolatok fenntartását szolgáló állandó jellegű három tagú bizottság tagjaiként Takács Ferenc iparügyi minisztert, dr. Valentiny Ágoston igazságügy-minisztert és Gallai Lajos országos párttitkárt jelölte ki”.¹⁵ Válaszul hamarosan, 1945. január 11.-i keltezéssel megérkezett, Révai József aláírásával, az MKP KV levele, amelyben közli a Szociáldemokrata Párt országos vezetőségével, hogy az állandó bizottság tagjai az MKP részéről Gerő Ernő, Révai József és Farkas Mihály lesznek, de Nagy Imrét is be fogják vonni a munkába.

Az MKP-SZDP állandó bizottsága az ülésekről készült jegyzőkönyv szerint már egy nappal később tanácskozott. Takács Ferenc javaslatára főként bérkérdések, az általános béremelés szükségessége, megyénként bérmegállapító

bizottság felállítása, valamint – szintén az iparügyi miniszter előterjesztésére – az élelmiszerárak, a fűtés, világítási árak központi meghatározásának kérdése, valamint személyi kérdések szerepeltek a napirenden. Továbbá az igazságügy-miniszter és szegedi polgármester, Valentiny Ágoston felvetette: a magyar kormány adjon megrendelést az orosz kormánytól magyar pénz nyomtatására.¹⁶

1945. január 15.-én pedig már alá is írták a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége és a Szociáldemokrata Párt debreceni országos vezetősége közötti együttműködési megállapodást. A megállapodás szerint az ország német járom alóli felszabadítását követően a két párt együtt halad, de megőrzi függetlenségüket. A megállapodást kötő felek egyetértettek abban, hogy a „munkás egységfront” biztosítására mindkét párt három-három tagból álló állandó tanácskozási bizottságot küld ki, melynek feladata, hogy a felmerülő országos politikai és gazdasági kérdésekben lehetővé tegye és biztosítsa a két párt egyöntetű állásfoglalását.

A Gallai-dossziékban az ezt követő időszakokról található dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy Gallai, mint az MKP-SZDP Állandó Bizottság „kétfelkü tagja” és az SZDP debreceni országos vezetőségének titkára kulcspozícióba került, és kezében tartotta a szociáldemokrata pártszervezés szálait. Minthogy különleges kapcsolatot tartott fenn Gerőékkel és rajtuk keresztül a megszálló szovjet csapatok vezetőivel, ő volt az a személy a szociáldemokraták között, aki el tudott intézni dolgokat, htkonyan közben tudott járni személyes igények kielégítésében. Ezért „dőltek” hozzá a levelek, először csak a még fel nem szabadított területekről, a legkülönbözőbb kérésekkel. Az esetek jelentékeny százalékában nem eredménytelenül. Rajta tartotta szemét az alakuló pártszervezeteken. Iratai között megtalálható például a karcagi alapszervezet 1944. december 20.-i alakuló közgyűléséről készült jegyzőkönyv. Ő adta ki a megbízóleveleket a helyi pártszervezetek megalakítására: így például az 1945. január 4. -i újfahértói, a január 10.-i berettyóújfalui alakuló gyűlésre. Leveleket kapott az SZDP-ben később vezető szerepet kapó, a párt baloldalához sorolható Szurdi Istvántól Gyöngyösről, a kommunistákhoz igen közel álló Rónai Sándortól Miskolcra.

Szurdi István például így kezdte levelét Gallainak: „kéréssel fordulok Önön keresztül a pártvezetőséghez”. Arról van szó a levélben, hogy Szurdi, aki 1937 óta az SZDP tagja, harcolt a németek ellen, zsidó származású, és eredeti

neve Fried Miklós. A németek bevonulása után Szurdi nevű barátja papírjaival szökött Gyöngyösre. Levelében kéri, hogy megtarthassa ezt a nevet. Gyöngyösön a Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyi képviselőjének, Ribinsky ezredesnek feltárta a helyzetet, aki kinevezte őt a felállítandó összekötő és tájékoztató hivatal vezetőjének. E felhatalmazás alapján megkezdte a szociáldemokrata párt szervezését is, de megbízták a város üzleteinek helyreállításával, gyógyszertárak felállításával is. „Minden felsőbb utasítás nélkül összehoztam az MKP, a Magyar Szociáldemokrata Párt és az FKGP helyi koalícióját” – írja büszkén, hozzátéve, hogy egy közös hetilapot is alapított, élesen fasisztaellenes, közös programmal. Levelét azzal fejezi be: „kényes helyzetbe kerültem, engedélyt kérek a munkát ezen a néven folytatni”.¹⁷

Említést érdemel még Lénárd Sándor 1945. január 18-án kelt levele is Gallai Lajosnak. Gallaihoz hasonlóan ő is nyomdász, szedő volt, aki szintén részt vett az antifasiszta ellenállásban. Egerben az *Igazság* című lapot szerkesztette, és innen vitték el munkaszolgálatra. Végül azonban sikerült kibújni a nyilasok karmai közül, s Egerben – ahová 1944. október 25.-én érkezett – bujkált társaival együtt. Ezekkel a szavakkal kér feladatot Gallaitól: „szeretném taposni a gázt, hogy újból ki ne nőhessen”, és hozzáteszi „adatok futós szerepet, ahol minél több emberrel érintkezhetek és agitálhatok”. Majd befejezésül: „üdvözlöm Takács elvtársat”. Itt jegyezzük meg, hogy Lénárd Sándor – Gallaival együtt – azok közé tartozott, akik 1948-ban elérulták az akkor már jobboldalinak bélyegzett „Takács elvtársat”. Önéletrajzában büszkén írja: „Kispesten úgyszólván az első voltam, aki támadást indítottam a szocdem párt kommunistaellenes politikája, a vezetősége ellen. (igazolhatja Nyers Rezső XIX. kerületi tanácselnök)”.

1945. január 25-i levelében a kecskeméti szervezet számolt be a tevékenységéről Gallainak. Az SZDP titkára hamarosan a pártszervezetek számának ugrásszerű fejlődéséről számolt be. Ezek száma 1944. decemberében még csak 20, 1945. januárjában 84, februárban már 91 volt.

Gallai sikereinek számát – és nem melleleg párton belüli befolyását – nagy mértékben növelte, hogy kommunista és szovjet kapcsolatainak köszönhetően sikerült elintéznie a *Népszava* újrarendítését. Már 1944. december 30-án azt írja párttársának, az Ideiglenes Nemzeti Kormány igazságügy-miniszterének, dr. Valentiny Ágostonnak: „az illetékes [szovjet] parancsnoknak

semmi kifogása a *Népszava* megjelenése ellen”. Az ún. Arcvonal-parancsnokság részéről végül Afanaszt őrnagy és Pszeftov őrnagy által megadott engedély alapján 1945. január 26.-án Debrecenben megjelent a *Népszava* első száma. A megállapodás szerint a *Népszava* tiszta jövedelmének 20 százalékát a debreceni pártszervezet kapja. A felelős kiadó, ki más lehetett volna: Gallai Lajos.

Gallai töretlenül élvezte tehát mind a megszálló szovjet csapatok, mind a moszkovita kommunisták bizalmát. Ekkor úgy látszott, nagy jövő előtt áll a szociáldemokrata pártban. 1945. januárjában Budapesten, a Magdolna utcai Vasas Otthonban azonban összeült egy – a debreceni vezetőséggel ellentétben – többségében baloldali szociáldemokratákból álló, a kommunistákkal az antifasiszta ellenállásban tartós és jó kapcsolatot kialakított társaság. Miközben az SZDP hivatalban lévő, megválasztott főtitkára ekkor Szeder Ferenc volt, a kommunistabarát baloldal „fü alatt” átvette a hatalmat. A Magdolna utcai székházban Ideiglenes Intézőbizottság alakult, melynek tagjai – Gallai szerint – Bán Antal, Száva István, Bechtler Péter, Kőműves József, Szamay Lajos, Dénes Gyula, Száva Istvánné, Erdődy János, Marosán György, Schiff Rezső és Török János (ez utóbbi 1945. február 12-én bejelentette átlépését a kommunista pártba) többségében a baloldalhoz tartoztak. A régi vezetők közül Kéthly Anna vidéken volt, Peyer Károly és Györki Imre még nem tért vissza a mauthauseni koncentrációs táborból, Szeder Ferencet és Szélig Imrét a hatóságok megfélemlítették a Horthy-rendszerrel való állítólagos együttműködésük miatt.

1945. január végén tehát két országos vezetősége is volt a Szociáldemokrata Pártnak, az egyik Debrecenben, a másik Budapesten székel. A kettős hatalmat megszüntetendő, január végén Marosán és Száva leutazott Debrecenbe. Ez utóbbiak azzal az igénnyel léptek fel, hogy a debreceni vezetőség adja át hatáskörét a pestinek. „Nagy vihar lett erre. Már megint a pestiek akarnak dirigálni bennünket. Itt a kormány, itt a székhely, jöjjenek ide a pestiek – kiabálták.” – számol be Gallai a történetekről. Patthelyzet alakult ki. Bán Antal február 12-én további egyeztetésekre visszaküldte Marosánt, de az eredmény nélkül tért vissza. Az egyesülés csak áprilisban, a kormány Budapestre költözése után következett be.¹⁸

1945. február 12-13-án kétnapos ülést tartott az Ideiglenes Intéző Bizottság, itt jelent meg először Kéthly Anna, Török Júlia, dr. Somogyi Ödön, Vas-Witteg Miklós, Koronya Jolán, Dédes Imre, Ries István, Szamay Lajos,

Szélig Imre, Büchler József, Kertész Miklós, Szeder Ferenc mellett Gallai Lajos is. Gallai egy ideig bírta a budapesti pártvezetőség bizalmát, ha a korábbi kulcsszerepét nem is tudta megőrizni. Bekerült a központi apparátusba: még 1945 februárjában rábízták a pártosztály vezetését, márciusban pedig részt vett a vidéki osztály megalapításában. Kerületi pártszervezetének alelnöke lett, 1947-től pedig az üzemszervezési, más információk szerint a szakszervezeti osztály vezetése volt a feladata. Közben 1945 és 1953 között országgyűlési képviselő is volt, előbb a Szociáldemokrata Párt majd a Magyar Dolgozók Pártja színeiben..

A szociáldemokrata párt felszámolásakor nem tagadta meg önmagát. Büszkén említi: „vezetője és irányítója voltam a baloldali szociáldemokratáknak a jobboldaliak elleni akciókban. Igyekeztem előmozdítani a két párt egyesülését, nem sikertelenül”. Túl nagy karrier azért az egyesült pártban sem várt Gallaira: a VI. kerületi szervezet választmányi tagja lett. Pedig igazán mindent megtett azért, hogy elnyerje az új párt vezetőinek kegyeit. 1948. május 19.-én a szentesi *Magyar Alföld* című újság közölte Gallai Lajos a Csongrád megyei MDP egyesítő konferenciáján elmondott beszédét.¹⁹ „Harminc esztendő szétszakadása után érkezünk el az ünnepi pillanathoz” – kezdődik a beszéd, majd egy rövid történeti visszatekintés következik a kommunisták és a szociáldemokraták ellentéteire. Itt arról szól, hogy a két párt, ti. a kommunista és a szociáldemokrata, keményen felvette a harcot a reakció ellen, de sajnos a két párt sokszor a helytelen vezetés következtében saját akarata ellenére egymás ellen fordult. Ezt követően a munkásegység kételkedő híveként a rózsaszínű jövőt ecseteli: „ennek az egészségtelen torzsalkodásnak fog véget vetni, hogy az SZDP 36. kongresszusán elhatározta, az MKP álláspontjához csatlakozik és semmi akadálya nem lesz ezután, hogy a 100 munkáson felüli üzemeket államosítsuk, majd elindulhat a „hatalmas termelési verseny”. Reményét fejezi ki, hogy a vasasok a hároméves tervet két és fél év alatt fogják teljesíteni. Ami pedig az új pártot, a Magyar Dolgozók Pártját illeti, annak „roppant tömör, fegyelmezett, egységes politikai pártnak kell lennie”. Sajnálataát fejezi ki, hogy „mindezeket a Szociáldemokrata Párton belül nem tudtuk véghezvinni”. Ezzel szemben az MDP-nek marxista, leninista pártnak kell lennie, ahol a szociáldemokratáknak is magukévá kell tenni és pótolni mindazt, amit elmulasztottak. „Ezt a pártot olyan egységgé kell kovácsolni, hogy ne lehessen felismerni, ki melyik pártban volt. A marxista, leninista, sztálinista elmélet lesz az irányadó. Éljen Rákosi Mátyás és Szakasits

Árpád elvtárs!” –fejezte be beszédét Gallai Lajos.

Gallai pályája ezt követően felfelé ívelni látszik: az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) elnöke lesz. Ez az állapot azonban nem tart sokáig. A moszkovita kommunisták prédájává vált „egyesült munkaspártban”, a Magyar Dolgozók Pártjában mindenki, akinek valaha is köze volt a Szociáldemokrata Párthoz, gyanús elemnek számított. Az első baljós jel Gallai 1948. december 20.-án kelt feljegyzése Apró Antalnak,²⁰ melyben felpanaszolja, hogy „az ügyvitel nem nagyon informál még a leglényegesebb dolgokról sem”, és Pikler Gyula azt mondta neki: „te szociáldemokrata voltál végeredményben, a vezérigazgató ezért nem lehetsz”. „Nem neked való az elnökség. Idős, öreg elvtársnak való, reprezentálásra. Jó lenne, ha ezt a kérdést egyszer felvetnéd Apró elvtársnál!” Fel is vetette, de Gallai az valószínűleg nem talált meghallgatásra „Apró elvtársnál”, mert a szociáldemokraták elleni propagandakampány, bármennyire is igyekezett kiszolgálni a kommunistákat, őt is utolérte. Elveszítette az állását, átmenetileg munka nélkül maradt.

1950 áprilisában keserűen írja, hogy „olyan emberek is vádolnak, akikért tűzbe mertem volna tenni a kezemet. Kádár Jánost, Losonczy Gézát, Kubitsc Albertet és Kállai Gyulát is letartóztatták. Nem csodálkoztam volna, ha előbb-utóbb én magamra is sor kerül.”²¹ Visszatekintve 1948-ra azt írja: „nyomban az egyesülés után kitűnt, hogy szociáldemokrata az MDP-n belül a kulcspozíciókat meg sem közelíthette”, „a kongresszus utáni napokban roppant nehezen oldódtak meg a volt szociáldemokrata funkcionáriusok elhelyezkedési problémái”.²² Következő mondatából kiderül, hogy a moszkovita kommunisták sikerrel ültették el benne is, akárcsak hozzá hasonló társaiban, a kisebbrendűségi érzést: „Gerő, Révai és Farkas Mihály felszólalásaiból kicsengett az is, hogy a szociáldemokratáknak ideológiailag, politikailag még sokat kell fejlődniük”. 1948-ban megfogalmazott vágyából, hogy ti. „a pártot olyan egységgé kell kovácsolni, hogy ne lehessen felismerni, ki melyik pártban volt”, nem lett semmi.

A balsors azonban nem üldözte sokáig az ekkor már széles ismeretségi körrel rendelkező baloldali kádert. Ha legfelső szinten anatómia sújtotta is a volt szociáldemokratákat, alsóbb szintről megérkezett a várt segítség. Erről így számol be Gallai Lajos: „A személyi kultusz módszerei engem is utolértek. Elbocsájtottak állásomból és megszüntették politikai tisztségeimet. Járhattam volna rosszabbul is. Néhány hónap munkanélküliség után kommunista barátaim (Földi László)

segítségével sikerült elhelyezkedni.” 1951. június 12.-től 1957-ig a Kőbányai Textilművek alkalmazásában állt, mint pénzügyi osztályvezető. Becsületére legyen mondván, hogy igyekezett behozni lemaradását, és – szemben más pályatársaival – néhány éven belül meg is szerezte az állása betöltéséhez szükséges minimális pénzügyi képesítést: „Mint mellőzött ember, volt időm megszerezni 1956-ig a mérlegképes könyvelői oklevelet és elvégezni a Számviteli Főiskolát”. Ugyanakkor azt sem mulasztotta el, hogy Gerő elvtársék útmutatását követve igyekezzen behozni lemaradását a marxista-leninista-sztálinista elmélet elsajátításában. Önálló tanulóként, pártnap előadóként és párttörténeti szeminárium vezetőjeként is részt vett a pártmunkában.

Az 1956-os forradalom idején betöltött szerepéről igen kevés információ található a Gallai-dossziékban. Mindössze annyit olvashatunk ki belőlük, hogy „Az 1956. október 23-i megmozdulást az első órákban az épülő szocialista társadalmi rendszerünk megdöntésére irányuló ellenforradalomnak tekintettem”²³, továbbá „1956. október 24-től részt vettem az I. kerületi pártépület fegyveres őrzésében „részt vettem az I. kerületi pártház védelmében, Fehér László megmentésében” írja.²⁴

Az első mondatban az „első órákban” kitétel freudi „elvéetésnek” is tekinthető. A kádári titkosszolgálatok II/5-a alosztály 1960. június 6-i keltezésű, kihallgatásáról szóló jelentésben egy „Kovács” fedőnevű személy, régi szociáldemokrata, ugyanis azt állítja: október 31-én a Conti utca 4. szám alatt az SZDP újjáalakuló ülésén a „nagy peyeristák” és „jobbboldali szocdemek” között ott volt a „Gallai nevű nyomdász, régi üzemi pártszervező központi SZDP-titkár, aki az MDP-n keresztül került az OTI-hoz vezető állásba”.²⁵ Ezekben „az órákban” tehát már túl volt Gallai az I. kerületi pártház védelmén. ez azonban azokban az időkben nem volt ismert a kádárista megtorló hatóságok előtt. És néhány nappal később ismét a jó oldalon állt. Azt írja: „1956. november 3-án megszerveztem néhány letartóztatott elvtárs megszökötését a Kilián-laktanya börtönéből”.²⁶

Így a Kádár-korszakkal eljött Gallai Lajos ideje is. Gyümölcsöztek az őt Kádár Jánoshoz fűző személyes kapcsolatai (habár semmi nyoma annak, hogy a pártfőtitkár büszke lett volna erre, és érthető módon nem nagyon szellőztette azt sem, hogy valaha beépített kommunistaként bomlasztotta a Szociáldemokrata Pártot). Gallainak ettől függetlenül megvolt már a továbblépéshez szükséges

iskolai, pénzügyi végzettsége is. Nyilván ennek volt köszönhető, hogy 1957 és 1961 között a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának alkalmazottja lehetett – a terv, kereskedelmi és pénzügyi osztály munkatársaként. Ekkor már tényleg nem – csak – az számított, hogy valaki 1948 előtt melyik munkaspárthoz tartozott, hanem az is, hogy – miként azt Kádár 1958. június 12-i, a szociáldemokrata párt likvidálásának 10. évfordulójára a *Népszabadság*-ban írt másfél kolumnás vezércikkében is világossá tette – hogy valaki hogyan viselkedett 1956 októberének utolsó napjaiban. És Gallai ellenőrző könyve ekkor tele volt piros pontokkal.

Az ezt követő iratokból egy, a Szovjetuniót magasztaló és a modern művészeti irányzatokat elítélő, kijáró ember, régi vágású kommunista képe tárul elénk a Gallai-iratokból. 1961-ben áthelyezték a Pénzügyminisztériumba, ahonnan a revizori főosztály vezetőjeként ment nyugdíjba 1974-ben. Közben tagja volt a helyi pártbizottságnak és a Hazafias Népfrontnak. „Fogadóóráimon nem szoktak megjelenni, annál inkább lakásomon, telefonon, írásban. Számptalan lakásüggyel /keresnek fel/, ahol legfeljebb az összekötő szerepét tudtam betölteni.” Büszkén említi viszont, hogy sikerrel lépett fel lakhelyén, az I. kerületben egy taxiállomás áthelyezése, a MÉH kitelepítése ügyében, és szerepe volt abban is, hogy az Attila út néhány házát bekapcsolták a távfűtő rendszerbe.

JEGYZETEK

¹ Gallai Lajos visszaemlékezései – Kérdőív, PIL 891. f. 1. d. e. 139.

² Gallai Lajos: Politikai viták és a munkásegység az SZDP terézvárosi szervezetében (In: Párttörténeti Közlemények, 1982. 3. szám) 176.

³ Uo. 177.

⁴ Uo. 181.

⁵ Uo. 180.

⁶ Uo. 183.

⁷ Uo. 185.

⁸ Uo. 180.

⁹ Szemelvények a Szociáldemokrata Párt Debrecenben megalakult ideiglenes Országos Vezetősége és néhány kérdés történetéről. PIL 891. f. 15. d. e. 19.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² PIL 891. f. 2. d. e. 1.

¹³ PIL 891. f. 15. d. e. 11.

¹⁴ Uo.

¹⁵ PIL 891. f. 5. d. e. 3-4.

¹⁶ 891. 5. d. e. 7. – Jegyzőkönyv–SZDP MKP pártközi bizottság 1945. január 12. Debrecen–7.

¹⁷ PIL 891. f. 12. d. e. 5.

¹⁸ PIL 891. f. 15. d. e. 17.

¹⁹ PIL 891. f. 16. d. e. 78.

²⁰ PIL 891. f. 12. d. e. 4.

²¹ PIL 891. f. 16. d. e. 25.

²² Uo.

²³ Uo. 6.

²⁴ PIL 891. f. 1. d. e.

²⁵ ÁBTL – 3.1.5. O-14823/1 146.

²⁶ PIL 891. f. 1. d. e.

VARSÁNYI ERIKA: VOLT SZOCIÁLDEMOKRATÁK AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZERVEK SZOLGÁLATÁBAN¹

A szociáldemokrata ügynökök nyomába szegődve vizsgálódásaim során egyre több adalék birtokába jutottam. Egyelőre azonban nem találtam megnyugtató, kielégítő választ arra, hogy miként váltak az egykor szilárd elvi és politikai elkötelezettséggel, emberi erényekkel rendelkező párttagok egy kegyetlen államgépezet kiszolgálóivá. Talán félelemből, gyávaságból vagy karrierizmusból vállalták e megalázó tevékenységet...?

A forrásokból fény derül a beszerzés fortélyaira, az ügynökké válás körülményeire, az elvégzendő feladatokra, de kevés tudható meg az állambiztonsági szerveknek dolgozó egyén motivációjáról, politikai, anyagi vagy családi indíttatásáról, megfontolásairól. Hasonlóképpen arról is, hogy a politikai rendőrség megelégedésére végzett, kitűnőnek minősített teljesítményekkel hány és hány emberi sorsot pecsételtek meg, s hány személyt juttattak ártatlanul az igazságszolgáltatás hírhedt büntető intézményeibe, hány család és hány emberi kapcsolat, barátság ment tönkre közreműködésükkel. Miközben kétszínű játékokkal, alakoskodással, fondorlatossággal barátságot színelve, jó és hasznos tanácsokat osztogatva, beférkőzve volt elvbarátaik bizalmába, s megszerezve tőlük féltett titkaikat, politikai terveiket, elképzeléseiket minden bizonnyal maguk is sérültek, torzult jellemük, feladva emberi méltóságukat árulóvá lettek.

Ritkán, de tetten érhető az ügynöki jelentésekben egyik másik idős, beteg, egykori neves szociáldemokrata vezető iránt őszintének ható tisztelet, megbecsülés, betegségük, elesettségük miatti sajnálat. Kár, hogy ezek az érzések sem mindig önzetlenek. Hiszen a majdnem teljesen vak Kertész Miklós bécsi utazásához kísérőnek ajánlkozó ügynök hátsó célja az volt, hogy Kertész társaságában az emigrációról közvetlenül értékes információkhoz jusson. Talán igazi együttérzés motiválta akkor, amikor a súlyos beteg Igaz Mária számára látogatókat toborzott ismeretségi köréből. Bizonyára egyfajta emberiesség

készíthette azt az ügynököt is, aki az anyagi nehézségekkel küzdő, volt párttársainak szánt külföldi segélyek ügyében exponálta magát. Igaz, az ezzel kapcsolatos megbeszélések alkalmával igyekezett felderíteni a hazai és az emigráns szociáldemokraták kapcsolatait, adatokat gyűjteni tevékenységükről. Talán a szociáldemokrata ügynöki gárdának a történettudomány köszönheti a legtöbbet, hiszen jelentéseikben számos olyan adat, információ lelhető fel, melyek a tudomány fehér foltjainak csökkentéséhez is hozzájárulhatnak.

A második világháború után a Magyar Kommunista Párt (MKP) hatalmának fokozatos erősödése következtében elkezdődött azon személyek, politikai csoportok tevékenységének korlátozása, beszüntetése akiket, illetve amelyeket a rendszer stabilitása szempontjából veszélyesnek véltek. Ennek véghezviteléhez szükséges információk jelentős hányadát a politikai rendőrség, azaz eleinte a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, majd 1946. októbertől a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya, 1948. novembertől a Belügyminisztérium önálló szerveként működő Államvédelmi Hatóság, valamint a Honvédelmi Minisztérium keretében felállított Katonapolitikai Osztály, majd 1956. után az állambiztonsági szervek munkatársai által beszervezett ügynökhálózat szolgáltatta.² Az államvédelmi szervek hatékony együttműködést és értékes jelentéseket főként azoktól várhattak, akik maguk is ahhoz a politikai közegehez tartoztak, amelyhez a megfigyelendő személy, akivel esetleg már korábban bizalmas, baráti viszonyban voltak.

A jelentős politikai tényezőnek, sőt riválisnak számító Szociáldemokrata Párt (SZDP) jobboldalinak bélyegzett felső- és középszintű vezetői képezték az egyik legveszélyesebbnek ítélt „célcsoportot”, amelynek megfigyelését a biztonsági szervek idejekorán meg is kezdték. Az egyes megfigyelendő személyek kiválasztásában közvetve a szociáldemokrata vezérkar is segédkezett azzal, hogy az MKP nyomására 1947. decemberétől nyíltan szembefordult jobboldalinak minősített tagjaival. Majd 1948. februárjában és márciusában több tucat jelentős pártfunkciót illetve állami vagy társadalmi tisztséget betöltő személyt, köztük számos rendőrtisztet is kizártak a pártból. A két munkáspárt úgynevezett egyesítésének előestéjén a kizárt szociáldemokrata funkcionáriusok száma már 25 000 főre gyarapodott.³ A sokszor alaptalan és igazságtalan vádak miatt kirekesztettek közül egyesek koncepciók perék áldozatai, mások internálótáborok

lakói lettek. Többeket családjukkal együtt az otthonuk elhagyására kötelezték és a kitelepítettek táborát gyarapították. A meghasonlott, eszméikben csatkozott, egzisztenciális gondokkal küzdők között voltak, akik a politika csapdájába estek, és egykori elvbarátaik árulójává, az államvédelmi szervek bábjává, voltaképpen önmaguk és a hatalom áldozatává váltak.

A besúgó feladatra kiszemelt szociáldemokraták nagy része a személyükre vonatkozó, gondosan összegyűjtött „terhelő adatok” alapján, körültekintő vizsgálódás után került a hálózat állományába. Viszonylag kevesek szánták rá magukat önként, hogy „hazafias alapon” vállalják a becstelen feladatot, de erre is van példa. A jobboldali szociáldemokraták megfigyelésével megbízott ügynökök többsége feltehetően egykori SZDP-tag volt. Vannak, akiknek korábbi politikai hovatartozása a levéltári dokumentumok (beszervezéssel kapcsolatos iratok, nyilvántartások) alapján egyértelmű. Másokról az államvédelmi, illetve az állambiztonsági szervek tisztjei által készített feljegyzésekben, különböző összefoglaló jelentésekben fellelhető, az ügynök egykori pártállására vonatkozó utalásból tudható meg szociáldemokrata múltjuk.⁴ Olykor az ügynökjelentések maguk is árulkodnak készítőjük politikai előéletéről. Ha például az ügynök munkaköri feladata volt szociáldemokraták megfigyelése, az önmagában még nem elegendő ahhoz, hogy korábbi párttagságára vonatkozó egyértelmű következtetésre jussunk. A beszámolók azonban esetenként olyan bizalmas, baráti hangnembről árulkodnak, ami csak olyan személyek között lehetséges, akik korábban igen közeli emberi és politikai kapcsolatban voltak egymással. Ugyanakkor a megkörményezett szociáldemokraták között is akadt, aki nem adta be a derekát. Ilyen volt például Fischer József, a neves szociáldemokrata építész, 1945. után a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, újjáépítési kormánybiztos, parlamenti képviselő. Miután beszervezése „fanatikus ellenséges beállítottsága” miatt meghíúsult, terv készült lejárátására. Tucatnyi ügynök szorgoskodott, hogy szociáldemokrata berkekben elhíreszteljék azt a teljesen alaptalan információt, miszerint Fischer kapcsolatban áll belügyi szervekkel. Az ÁVH minden eszközt bevetett megfigyelésére, hazai és külföldi kapcsolataival, barátaival való találkozásának megakadályozására. Erre az egyik legszemléletesebb példa a Bruno Pittermann osztrák alkancellárral való találkozás megakadályozására bevetett manőversorozat volt. Telefonon lemondták a találkozót, majd elrontották a készüléket és a kijárat ajtó zárját. Az ablakon át távozó Fischert a

villamosmegállóban feltartóztatták, azzal az ürüggyel, hogy személyleírása megegyezik egy keresett személyével, ellenőrzésre bekísérték a rendőrörsre, ahol két órával a tervezett találkozó után közölték vele, hogy eltávozhat, s egyben kérték a segítségét a környéken esetleg felbukkanó szatír kézre kerítéséhez.⁵

„Elvi alapon” beszervezett ügynökreminőség

1947-ben, a két munkaspárt közötti nézeteltérések, konfliktusok kiéleződésekor került sor a *Népszava* belpolitikai rovatvezetőjének, Hátori Lászlónak a beszerzésére. A joghallgatóként az SZDP tagjává lett fiatalember szakmai pályáját megpecsételték a zsidótörvények. Tanulmányait meg kellett szakítania, mivel Ukrajnába vezényelték munkaszolgálatra, ott kötött barátságot a jeles szociáldemokrata újságíróval, Erdődy Jánossal, neki köszönhette 1945 utáni munkalehetőségét az SZDP központi sajtóorgánumánál. Eredeti nevét (Salamon Dezső Tibor László) a háború vége felé változtatta Hámorira. Ezen az álnéven bujkált,⁶ majd hamis papírokkal elhelyezkedett a Marx és Mérei Tudományos Műszerek Gyárában. A második világháború után újságcikkeivel felkeltette a rivális koalíciós partnerpárt „biztonsági” embereinek érdeklődését. Ugyanis egyre több írásában bírálta az MKP politikáját, támadta a kibontakozó új rendszer fonákságait, propagandatevékenységet folytatott a munkásegység megteremtése ellen. Ugyanakkor nem volt mindig konzekvens az elveihez, politikai megnyilatkozásait olykor karrierizmusa motiválta, kezdetben például Szakasits Árpád lelkes híveként politizált, s miután az 1945-ös választásokon nem sikerült mandátumhoz jutnia, a Szakasitstól jobbra álló Bán Antalhoz és követőikhez csatlakozott.⁷

Beszerzésének célja a szociáldemokraták, elsősorban egyes jobboldali vezetőik megfigyelése, ténykedéseikről a hatóság tájékoztatása volt. Beszerzésének körülményeit, ügynöki munkáját közvetlenül dokumentáló anyagok 1958-ban már nem voltak megtalálhatók sem a „*belső elhárítás vonalán*”, sem a társosztályokon. A kétszáz oldalas könyvbe rendezett, kiválónak, értékesnek és alaposnak minősített jelentései pedig a forradalom alatt megsemmisültek – tudható meg Csala N. Imre rendőr-nyomozó főhadnagy 1958. február 18-i jelentéséből.⁸ Így a 36 évesen „*Takács István*” fedőnévvel „*munkába álló*” ügynök ténykedése csak az ÁVH-tisztek által „*hálózati úton*” begyűjtött információk

alapján rekonstruálható. „*Takács*” a rá bízott feladatokat minden esetben korrektül elvégezte, a heti két alkalommal megszervezett találkozókra pontosan megjelent, szolgálataiért anyagi juttatást sohasem fogadott el, jelentéseit (talán óvatosságból) mindig géppel írta. Nagyon sok fontos információt közölt Kéthly Annáról, Szélig Imréről, Justus Pálról, Peyer Károlyról, Vágvolgyi Tiborról.⁹ Munkáját az ÁVH tisztjei nagyra értékelték; különösen méltányolták azt, hogy jelentősen hozzájárult az „*áruló szociáldemokraták*” elleni sikeres harchoz.¹⁰ Ám az ügyes, jó eszű és kiváló kapcsolatteremtő képességgel, nagy ismeretségi körrel rendelkező áruló maga sem kerülhette el a „*jobbaldaliság*” bélyegét, 1948 tavaszán már ő is az SZDP-ből kizártak táborát gyarapította. Miután állását is elveszítette, megélhetési gondjai miatt az ország elhagyására kényszerült, amit távozása előtt tartótisztje tudomására is hozott. 1948 nyarán emigrált. Előbb Ausztriában, majd Svájcban, végül Svédországban telepedett le, ahol újságírással foglalkozott, s az ottani magyar szociáldemokrata emigráció egyik vezéregyénisége lett. Peyer bizalmasa, Szélig egyik főtanácsadója volt, Kéthly is rokonszenvezett vele, bizonyára nem volt tudomásuk arról, hogy korábban ő is informálta tetteikről az államvédelmi hatóságot.¹¹

Tekintettel, arra, hogy „*Takács*” alig egyéves eredményes ügynöki munkájával elnyerte az ÁVH bizalmát, s az emigránsok körében tekintélyt és tiszteletet vívott ki magának, már az ötvenes évek elején tervbe vették, hogy felveszik vele a kapcsolatot, remélve, hogy jó szolgálatot tehet az emigráció Magyarország-ellenes akcióinak felderítése terén. Személyét minden szempontból alkalmasnak ítélték a hírszerző munkára. Első ízben 1952 őszén sikerült felvenni vele a kapcsolatot. Hátori, azaz az egykori „*Takács*” nem zárkozott el az újbóli együttműködéstől, bár feltételül szülei kivándorlásának elősegítését szabta. Addig, amíg szülei ügye nem rendeződik, elzárkozott a feladatok teljesítésétől. A szülők kivándorlási engedélyének megadása körüli huzavona, valamint a kapcsolatfelvételi javaslat elkészítésével összefüggő körülményeskedés miatt, továbbá a forradalmi események következtében az ekkori ismételt beszerzés meghiúsult. Pedig az állambiztonság tisztjei reménykedtek, hogy „*Takács*” révén rövid úton hozzájuthatnak a Peyer-féle emigráns csoport névsorához, s informálódhatnak terveikről, tevékenységükről.¹²

Újabb kapcsolatfelvételi próbálkozásra a forradalom után került sor. Ekkorra már a szülők – az ÁVH közbenjárása nélkül – megkapták kivándorló

útlevelüket, és esélyesnek látszott Hámori beszerzésének realizálása. Ám az újbóli hatósági megkeresésre nem is reagált. Mivel több rokona Magyarországon már nem élt, Svédországban a megfigyelésére és ellenőrzésére nem volt mód, a hálózatból való kizárására és anyagának irattárba helyezésére tettek javaslatot, amit Tömpe András vezérőrnagy 1959. november 3-án jóvá is hagyott.¹³

Beszerzés „pressziós alapon”

Egy értelmiségi származású, tehetséges szakember, kiváló mérnök, az Iparügyi Minisztérium, majd a Jóvátételi Hivatal tisztviselője, a Köztársaság Érdemrend tiszti keresztje kitüntetés tulajdonosa, Vajda Pál 1947 őszén került a belső elhárítás érdeklődésének homlokterébe. Az országgyűlési választások során az MKP kékcédulás manipulációja elleni fellépése, kommunistaellenes nyilatkozatai miatt figyelt fel rá a rendőrhatalóság. 1947. szeptember elején el is készült róla az első környezettanulmány. Ebből megtudható, hogy fényűzően él, *„sokat költ a nőkre [...] korrupcióra hajlamos”,* baráti köre jobboldali szociáldemokratákból verbuválódott. A jelentést készítő sommás összegzése szerint Vajda a *„demokrácia követelményeinek sem erkölcsileg, sem politikailag nem felel meg”.¹⁴* Az egy évvel később róla készült dokumentumok azonban már a beszerzése előkészítését és mielőbbi szolgálatba állítását célozták.¹⁵ Alaposan tanulmányozták politikai előéletét, családi és munkahelyi körülményeit, jellembeli tulajdonságait.

Vajda Pál a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (ma: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) 1934-ben szerzett gépészmérnöki diplomát, hamarosan Fűzfőn, a Fellner Henrik alapította Hazai Papírgyár Rt. mérnöke lett. Akkoriban baloldali érzelmű, marxista nézeteket valló, a munkások szociális érdekeit szem előtt tartó alkalmazottnak számított. Ekkortájt barátai többségét, sőt házastársát is a fizikai dolgozók köréből választotta. A zsidótörvények azonban megpecsételték szakmai karrierjét. Állását elvesztette, később internálták, majd megszökött és bujdosnia kellett. Csak 1945 januárjában érezhette ismét szabadnak magát, akkor belépett az SZDP-be. Előadói készségét, szónoki tehetségét országszerte pártrendezvények keretében tartott előadások során kamatoztatta. Részt vett az SZDP fűzfői szervezetének megalakításában. A pártvezetőség megbízásából vállalta el az Iparügyi

Minisztériumban a Bán Antal szociáldemokrata miniszter melletti titkári teendőket. Majd különböző kormányhivatalokban töltött be vezető tisztségeket, s tagja lett a munkahelyi SZDP-szervezet vezetőségének. Közele elbaráti kapcsolatba került Kéthly Annával, Zentai Vilmossal, Ivanics Istvánnal, Kelemen Gyulával, dr. Fodor Lászlóval és több, más, később jobboldalinak bélyegzett szociáldemokrata politikussal.

Amikor 1948 márciusában áthelyezték a Jóvátételi Hivatalba, a sajtóból értesült arról, hogy kizárták a pártból. Erről hivatalos értesítést soha nem kapott, fellebbezésére a Központi Ellenőrző Bizottság nem is reagált.¹⁶ Vajda nagyon méltánytalannak és igazságtalannak tartotta az 1945 előtti, a származása miatti, utána pedig a politikai nézetei miatti, vele szemben érvényesülő diszkriminációt s az üldöztetést – tudható meg a beszerzéséhez engedélyt kérő dokumentumból. A jelentés 41-es jelzésű készítője a jelöltet meglehetősen sokoldalú személyiségként mutatta be. Ugyanakkor azon állítását, miszerint Vajda *„erősen munkásellenes”,* cáfolják a munkahelyén szerzett tapasztalatok, a főnökei róla készített jellemzése, de házassága is, hiszen munkáslányt vett feleségül. Tehetségét, találékonyságát, nyelvtudását, jó modorát nem vonva kétségbe ugyanakkor óvatos karrieristának, korrupcióra hajlamosnak és kommunistagyűlölőnek tartotta. A beszerzés szorgalmazását a jelentést készítő a következőkkel indokolta: Vajda igyekszik a múltban elkövetett hibáit jóvátenni, és kapcsolatai révén fény derülhet a Jóvátételi Hivatalban lévő visszasságokra. A jelentésben a két különböző kézírással készült megjegyzés a beszerzés körüli bizonytalanságot jelzi. Az első óvatosságra int: *„Beszerzését meg lehet csinálni, de csak épületen kívül és átpolitizálással [...] egy ilyen személyt nehéz kézbe fogni.”* A másik bejegyzés készítője kételkedik Vajda sikerességében: *„Mit tud ez nekünk adni? A reakciósnak zsidó, és nem bíznak benne.”* Az aggályoskodó ekkor még bizonyára nem számolt azzal, hogy hosszú távon nem az eredeti elgondolásoknak megfelelően, a *„reakciósnak”* táborában, hanem a jobboldali szociáldemokraták körében fogják majd foglalkoztatni.¹⁷

Vajda 38 éves volt, amikor beszerzése 1948 végén *„pressziós alapon”* megtörtént. A kényszerítés eszközül felhasználták szociáldemokrata múltját, jobboldalinak minősített tevékenységét (például az Iparügyi Minisztériumban tanúsított politikai magatartását és az 1947-es választások alkalmával a kékcédulás szavazás elleni megnyilatkozásait), Bán Antal köréhez való csatlakozását és egyéb

jobboldali személyekkel fenntartott kapcsolatait.¹⁸ Vajda Pál fedőszáma: 41/53., fedőneve előbb „Szakos József”, utóbb „Zoltán” lett. Beszervezőjén, Schrötter István főhadnagyon kívül a közel egy évtizedes ügynöki pályája során nyolc tartótisztal állt kapcsolatban.¹⁹ Munkáját az eredeti tervtől eltérően a „jobboldali szociáldemokraták” körében kellett végeznie. Többek között kapcsolatba lépett dr. Fodor László és Gesztesi Jenő egykori parlamenti képviselőkkel, felderítette Kéthly Anna illegális tevékenységét, kapcsolatait, a szociáldemokraták körében megszervezett segélyezési akciót. Fontos szerepe volt 1950-ben a „szociáldemokrata szervezkedés” felszámolásában, „tevékenyen részt vett” Kéthly, Zentai, Fodor László, Gesztesi stb. lebuktatásában és 1952-ben a „jobboldali szociáldemokrata szervezkedés” felgöngyölítésében. Pontos információival jelentősen hozzásegítette az ÁVH-t a jobboldalnak bélyegzett egykori párttársai tevékenységének megismeréséhez és szankcionálásához.²⁰

Radványi Károly államvédelmi főhadnagy a „41/53.”, azaz ekkor még „Szakos József” egyik tartótisztje – már 1950 nyarán – szuperlatívuszokban számolt be ügynöke erényeiről és teljesítményeiről: jó politikai érzékkel rendelkezik, remek kapcsolatteremtő, szakmailag felkészült, rugalmas, ötletes, jelentései pontosak, soha nem követett el dekonspirációt. Rendezett a magánélete, biztos anyagi háttere van, káros szenvedélye nincs. Mindezek alapján javasolta, hogy továbbra is e munkaterületen foglalkoztassák (az I/2-a alosztályon, amelynek feladata – többek között – „a megszüntetett politikai pártok aktívan tevékenykedő maradványainak felderítése és ártalmatlanná tétele” volt).²¹

1951. szeptember elején „Szakos Józsefet” mégis átadták az X/3. Államvédelmi Hírszerző Osztálynak (1951. szeptember 28-tól Operatív Technikai Osztályként működött), ahonnan az ÁVH-n belüli átszervezések folytán hamarosan átkerült a VIII/4. (Hírszerző Főosztály, Emigráns hírszerzés) osztály kötelékébe. 1952 júliusában kiderült, hogy az új osztály „munkájának sajátossága miatt” az ügynököt „felhasználni” nem tudja, ezért visszahelyezték a belső elhárítással foglalkozó eredeti osztályára, bár munkájával ott is nagyon elégedettek voltak. Az itthon és külföldön élő jobboldali szociáldemokraták és kapcsolataik felderítéséről számos értékes jelentésében adott számot – olvasható az új osztály vezetője, Horváth Árpád államvédelmi százados 1952. augusztus 8-i feljegyzésében.²² Kár, hogy az utókorra nem maradt meg belőlük egy sem.

Fennmaradt ugyan későbből egy-két szűkszavú, politikailag különösebben nem jelentős személyekről készült jelentése. Tartótisztjei feljegyzéseiből azonban tudni lehet, hogy rendszeresen jelentett például a Kéthly- testvérekről, továbbá Hajdú Ernőné volt parlamenti képviselőről. Gesztesi Jenő disszidálásának megghiúsításában komoly szerepe volt, ám a sikeres akció utózőngéi megpecsételték felfelé ívelő ügynöki pályáját. Ugyanis Gesztesi szabadlára helyezése (1952) után elkezdte terjeszteni ismeretségi és baráti köreiben Vajdáról, hogy az ÁVH-nak dolgozik. Érthető, hogy az iránta korábban táplált bizalom megrendült, a „figyelő” és a „megfigyelték” közötti, olykor barátnak nevezhető kapcsolat megromlott. Így az alaposan kompromittálódott, magánéleti problémákkal (válás, új házasság, lakással kapcsolatos gondok) terhelt ügynök további foglalkoztatását tartótisztjei nem tartották célszerűnek, s 1956. szeptember 1-jén javasolták kizárását a hálózatból.²³

A koncepciós perek elítéltejei egy részének szabadlára kerülésével egyidejűleg a kiválónak tartott ügynökhálózat tagjai közül sokan lebuktak, s pótlásukra nem került sor. A forradalom alatt és után tovább romlott a helyzet, újabb beszervezésekkel nem foglalkoztak. 1957 őszén mindössze 13 ügynök állt készenlétben a jobboldali szociáldemokraták megfigyelésére. Így alaposan lecsökkent a felderítési lehetőség, különösen vidéken gyengült az elhárító tevékenység – tudható meg az 1957. szeptember 14-i jelentésből.²⁴ E körülmények miatt nem véletlen, hogy az ÁVH illetékeseinek figyelme ismét a korrektnek és tehetségesnek ismert Vajdára terelődött. 1956 decemberében felmerült az ötlet, sőt javaslat is készült a vele való kapcsolat újbóli felvételére. Ám holléte ekkor ismeretlen volt a hatóság előtt. Ugyanis a forradalom alatt hivatalos úton Belgiumban tartózkodott, és onnan nem tért haza. Ezért egyik ügyvéd barátja (Frankl Imre) segítségével próbáltak a nyomára jutni. Az egykori ügynökről 1957 szeptemberében készült összefoglaló jelentés tartalmazza az addigra gondosan összegyűjtött információkat, amelyek egy része azonban még ellenőrzésre, pontosításra szorult. Vajda külhoni címét, kinti tevékenységét, munkahelyét Frankl ügyvéd leveleinek ellenőrzése révén próbálták megszerezni.²⁵ Sikerült: Vajda Washingtonban él, papírgyárban dolgozik – olvasható egy 1958. szeptember 13-i feljegyzésben. Készítője, Csala N. Imre rendőr százados, bár tudatában volt az egykori ügynök érdemeinek, dekonspirálódása miatt mégsem tartotta használhatónak.²⁶ A vele kapcsolatos dokumentumokat tartalmazó

dossziét 1959. január 17-én Zsiga Árpád rendőr főhadnagy lezárta. Vajda ügyét még egyszer, 1963 nyarán elővette a BM III/I. Csoportfőnökség, és elrendelte B-dossziéjának felülvizsgálatát. Annak eredményeként megállapítást nyert, hogy a földrajzi távolság miatt az újbóli kapcsolatfelvételre nincs esély, bár reaktiválása esetén minden bizonnyal „nem dekonspirálódna”, ezért anyagát szükséges irattárban megőrizni.²⁷

Egy koncepció per áldozatának ügynökké lett fia

Ifj. Király Géza 16 évesen, elsősorban a családi miliő hatására került kapcsolatba a szociáldemokrata mozgalommal. Apja régóta ismert és elismert tagja volt az SZDP-nek. Mint az Országos Társadalombiztosítási Intézet egykori elnöke, kiterjedt ismeretségi és baráti körrel rendelkezett, majd a Kálmán József és társai koncepció per (1950) egyik elítéltje lett. Az ifjú 1945 előtt a *Népszava* cikkírója, később a párt kiadóhivatalának munkatársa. A német megszállás után néhány hétig a Generali biztosítónál dolgozott, majd munkanélkülivé lett. Az 1944 októberében kapott bevonulási parancs teljesítése elől betegséget szimulálva még ki tudott térni, és nem jelentkezett az általános és azonnali mozgósítást előíró rendeletre sem. Mint bujkáló katonaszökevény végül szovjet fogságba esett: a gödöllői hadifogolytáborba vitték, ahonnan előbb Romániába (Foksányba),²⁸ majd 1945 márciusában a Szovjetunióba, a sztalinói kerület 12. számú lágerébe került. Ott rövid ideig bányában, hamarosan pedig a táborban propagandistaként dolgoztatták. Kulturális rendezvényeket szervezett, tanulmányt írt a hazai munkásmozgalomról, az ifjúság helyzetéről, később katonai kíségető (vojna convoi) szolgálatot teljesített (ő kísérte a rabokat a lágeren kívüli munkahelyekre), fogsága utolsó hónapjaiban kórházi betegszállító, illetve fogolyparancsnok lett.²⁹ Saját elmondása szerint a hadifogságban a szovjet szervek ügynöke volt, „*Ferenc*” fedőnéven foglalkoztatták.³⁰ 1946 őszén térhetett haza, akkor a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom sportosztályán kapott állást. Munkahelyétől azonban baloldali megnyilatkozásai miatt hamarosan meg kellett válnia. 1947-től különböző lapoknál – *Világosság*, *Kossuth Népe*, *Szabadság* – foglalkoztatták. 1948-ban tagja lett a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP). 1950–1953 között a Külföldi Sajtószolgálat alkalmazottja, azt követően 1957 januárjáig – rövid megszakítással – a Magyar Távirati Iroda (MTI) munkatársa volt. Ekkor megvált

munkahelyétől, illegálisba vonult, és vidéken (Cegléden) fizikai munkásként dolgozott.

Ifj. Király Géza 1953-ban lépett az ÁVH szolgálatába. Az ő beszervezésére is, mint legtöbb sorstársára, „*terhelő és kompromittáló adatok alapján*” került sor. Kiválasztásakor bizonyára számításba vették kiterjedt kapcsolatait mind a hazai, mind pedig a külföldi (elsősorban osztrák) szociáldemokraták körében, továbbá az apja párton belül korábban kivívott presztízsét, bízva abban, hogy annak révén az ifjú ügynök könnyen elnyerheti a legveszedelmesebbnek vélt, prominens szociáldemokraták bizalmát is. Király Géza ugyanis Kéthly Anna egyik legbizalmasabb párthíve volt, s e téren a fiú az apa nyomdokaiba léphetett.³¹ A „*Ferenc*”, illetve „*Kristály*” fedőnevet viselő ügynök az ÁVH-s tiszteknek nem okozott csalódást. A jobboldali szociáldemokraták szorgalmas és korrekt megfigyelőjének bizonyult, rendszeresen, kívánság szerint elkészítette jelentéseit, gondosan ügyelt arra, hogy ne dekonspirálódjék – tudható meg a róla és munkájáról 1959 áprilisában készült összefoglalóból. (1958 előtti tevékenységének megítélésére csak másodlagos forrás áll rendelkezésre.³²) Az 1956-os forradalom azonban megpecsételte ügynöki pályáját. Részes volt az SZDP újjászervezésének, akkor került közeli kapcsolatba Kéthly Annával, az ő megbízásából lett a párt sajtóosztályának vezetője, s e tisztségénél fogva részt vett a vezetőség ülésein. Az életre keltett *Népszava* munkatársaként megjelentetett írásai miatt is kompromittálódott. A forradalom leverése és az azt követő politikai visszarendeződés idején az állambiztonsági szervek többszöri megkeresésére sem volt hajlandó magyarázatot adni októberi politikai szereplésére, megszakította ügynöki pályáját, és – mint már jeleztem – illegálisba vonult.

Az állambiztonsági szerveknek azonban komoly tervei voltak ifj. Király Gézával, ugyanis 1956 októbere előtti teljesítménye alapján számításba vették külföldre telepítését is.³³ Az elhárításnak 1958 végére sikerült felderíteni tartózkodási helyét. Ezt követően 1958. november elején őrizetbe vették, hosszas, töredelmes, őszintének ható vallomása alapján beszervezését „*megerősítették*”. Nyilatkozat, illetve fogadalomtétel ellenében a hatóság eltekintett az illegális fedezésére elkövetett okirat-hamisítás miatti bírósági eljárás megindításától. „*Ferenc*” kötelezte magát, hogy rendszeres kapcsolatot tart a BM politikai rendőrségének operatív tisztségével, utasításait teljesíti, „*ellenséges tevékenységről*”

minden esetben jelentést tesz, a politikai rendőrséggel való kapcsolatáról pedig senkinek nem beszél. Ha a nyilatkozatban foglaltaknak nem tenne eleget, árulás címen és okirat-hamisítás miatt bünvádi eljárást indíthatnak ellene. Íme, még néhány sor a nyilatkozat szövegéből: „*En, Király Géza a BM politikai rendőrségének önként felajánlom szolgálataimat. Ezt teszem azért az ellenséges cselekményemért, melyet az ellenforradalom alatt kifejtettem a népi demokratikus rendszer ellen.*”³⁴ A kihallgatási procedura után szabadon engedték, de illegálitásban maradása mellett döntöttek.³⁵

„*Ferenc*” feladata ekkor egyrészt a volt szociáldemokrata vezérkar egyes tagjainak megfigyelése, másrészt saját ismeretségi, illetve baráti körébe tartozó vagy tartozott, itthon vagy emigrációban élő egykori szociáldemokrata újságíró kollégái, Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom-beli (SZIM) munkatársai életrajzának elkészítése, politikai beállítottságuk, ellenséges tevékenységük ismertetése volt. Ezenkívül javaslatot kellett készítenie az egyes személyekkel való kapcsolat felvételének módjára, továbbá megfogalmaznia a róluk alkotott véleményét, ismertetnie jellembeli tulajdonságaikat. Az utóbbi feladatsor egyrészt a Nyugatra telepítéséhez szükséges információk begyűjtését célozta, másrészt, hogy „*jelentései alapján, illetve az SZDP volt vezetőiről adott jelentések alapján még inkább kompromittálja magát.*”³⁶ A telepítési szándékkal összefüggésben került sor 1959 nyarán az ügynök előéletének alapos és korrekt megismerése érdekében több alkalommal bekért önéletrajzi kiegészítésekre.³⁷ Hogy kellőképpen kompromittálódjék, utasították, hogy jelentéseket, összefoglalókat készítsen Révész Andrásról, Fischer Józsefről, Kálmán Józsefről, Igaz Máriáról. De jelentenie kellett az emigrációban élő, ismeretségi körébe tartozó egykori prominens pártvezetőkről is, így például Kéthly Annáról, Szélig Imréről, SZIM-beli munkatársairól: Bölcsföldi Andorról,³⁸ továbbá Garamvölgyi Jánosról, Vándor Györgyről, Tihanyi Józsefről és így tovább. Ugyancsak utasításra számos korábbi munkatársáról közölt általa ismert adatokat. Így – többek között – a *Népszavánál* megismert Száva Istvánról és Erdődy Jánosról, valamint az általa is nagyra becsült, az MTI-nél dolgozó Pálfi Józsefről, Nagy Lajosról.³⁹

Ugyanakkor jelentenie kellett ügynökké lett egykori munkatársaival, elvbarátaival kapcsolatos ismereteit is. Jelentett például a több évtizedes szociáldemokrata múlttal rendelkező Fehér Andrásról („*Erzsébeti*”), valamint a

Kanadában élő Egri Györgyről („*Kasba*”).⁴⁰ A „*Csatár*” fedőnevű ügynökkel (Vedres József sportújságíró, egykori kollégája) a kapcsolatfelvételt pedig a tartótisztje azért szorgalmazta, mert azt tervezte, hogy „*Ferenc*” telepítése az ő közreműködésével realizálható lesz.”⁴¹

„*Ferenc*” kapcsolatrendszerének minél alaposabb feltárását a külföldre telepítésére kidolgozott operatív terv tette indokolttá. A cél: meggyőződni az ügynök telepítésre való alkalmasságáról és megbízhatóságáról, valamint „*lekompromittálása*” az állambiztonsági szervek mellett.⁴²

„*Ferencnek*” az 1956-os forradalom idején párttiszságot viselő Fischer Józsefről és Igaz Máriáról készült beszámolójába alig került a rendőrség számára hasznosítható új információ; arra hivatkozott, hogy Fischert alig ismerte, csak 1956-ban, az újjászervezett SZDP ideiglenes vezetőségi tagjaként találkozott vele. Igaz Máriával pedig még a háború alatt a *Népszava* kiadóhivatalában került kapcsolatba, az 1950-es években viszont nemigen találkoztak, így tevékenységéről nem voltak ismeretei. Csupán privát életére vonatkozó, pletykaszintű információhoz jutott. A Kálmán Józseffel folytatott beszélgetésről szóló szűkszavú, semmitmondó jelentése csupán néhány ismert életrajzi adatot közölt, és koncepció peréről, annak utóöngéiről tett említést.⁴³ Meglepő, hogy Kéthlynek – a korábbi jó viszonyuk ellenére – csupán rossz tulajdonságait, hibáit sorjázta 1958. november 22-i jelentésében: „*kis kaliberű politikus*”, befolyásolható, nincs kiforrott véleménye, szervezőkészsége, munkabírása minimális.⁴⁴ A nem éppen hízelgő véleményét későbbiekben is megismételte, sőt negatív jellembeli tulajdonságait újabbakkal gyarapította. Az 1959 őszén készült kiegészítő jelentéseiben részletesen ismertette 1945 előtti és utáni tevékenységét, az 1956-os forradalom alatti ténykedését, minden esetben hangsúlyozva jobboldali politikai beállítottságát. Ismeretei szerint Kéthly Anna előbb Peyer Károlyt, majd 1945 után Bán Antalt és Szélig Imrét tekintette politikai partnerének. Külföldi politikai eszmény-képének az angol munkaspárti vezetőt, Morgan Phillips-t és az osztrák szociáldemokrata politikust, Oskar Pollakot tartotta. Kéthlynek köszönhető, hogy a forradalom idején újjászerveződött SZDP visszakarta a Conti utcai (ma Tolnai Lajos utca) egykori székházát és a *Népszavát*. A kormányban való esetleges részvételét illetően osztrák elvbarátaival kívánt konzultálni, Bécsben érte a hír, hogy távollétében államminiszteri tiszteletet kapott a november 3-án átalakult kormányban. A forradalom leverése után nem tért haza;

s a magyar emigráció egyik meghatározó személyisége, jeles vezetője lett – tudható meg az 1959. október 15-én kelt jelentésből.⁴⁵

Az 1959 júniusában készült munkaterv⁴⁶ értelmében „*Ferenc*” elsősorban a szociáldemokraták körében nagy tekintélyű, vezéregyéniségnek számító Révész András szándékozott kapcsolatba lépni, akit 1950-ben koholt vádak alapján többévi börtönre ítélték, s a forradalom előestéjén helyeztek szabadlábra. Elképzelhetőnek tartotta, hogy apjával, Révész Mihállyal is felveszi a kapcsolatot. (Ennek realizálása a dokumentumok alapján nem igazolható.) Hasonló tervei voltak dr. Vajda Imre egyetemi tanárral is, aki 1945-től az SZDP vezetőségének tagja, parlamenti képviselő volt. Szakasits Árpád és Marosán György irányvonalát követve maga is a két munkaspárt „*egyesítése*” mellett voksolt. 1948-ban az MDP PB tagja, 1951-ben Szakasits és társai perének harmadrendű vádlottjaként elítélték, 1956-ban szabadult. Vajda Imréről „*Ferenc*” fennmaradt munkadossziájában egyetlen jelentés található, amelyben csupán néhány, személyére vonatkozó adatot közöl, és találkozót tervez vele munkahelyén, a Marx Károly Közgazdaságtudomány Egyetemen.⁴⁷

Az elkövetkező időkben „*Ferenc*” számára a „*célszemély*” elsősorban Révész András volt. A megmaradt dokumentumok között található, róla készült legkorábbi jelentés (1958. november 22.) szerint kettőjük ismeretsége egészen új keletű, a forradalom idején kerültek kapcsolatba. Az ügynök sem a múltjára, sem a jelenére vonatkozó ismeretekkel nem rendelkezett. Azt azonban tudni vélte, hogy nagyravágyó, szeret szerepelni, és büszke az 1956-os főtitkár-helyettesi tisztre. „*Ferenc*” az első személyes találkozó alkalmával nem részesült szívélyes fogadtatásban. Révész túlzottan tartózkodó volt. Ennek oka az ügynök tartótisztje, Hegedűs Mihály rendőr százados szerint az volt, hogy Révész attól tarthatott, fény derül korrupciós ügyeire. Kitudódik, hogy az illegalitásban lévő ügynöknek szánt, külföldről érkező anyagi támogatást a saját céljaira használta fel. Neheztelhetett Révész azért is, mert illegalitása idején meg sem kísérelte felvenni vele a kapcsolatot.⁴⁸ A következő év őszén tett látogatások során azonban komoly bel- és külpolitikai kérdésekkel kapcsolatos eszmecsere is sor került. Révész előadta, hogy a Hruscsov–Eisenhower-találkozó hatására elképzelhető, hogy változás következik be a kommunista pártok politikájában: tárgyalásokat kezdeményezhetnek a szociáldemokrata pártokkal közéleti szereplésük lehetővé

tétele érdekében. Véleménye szerint a gazdasági élet területén felajánlandó pozíció az SZDP számára elfogadható lenne. Ha a pártok közötti tárgyalásra sor kerül, feltétlenül szükségesnek tartja szóba hozni a nyugdíjas, a munkanélküli vagy a képesítésüknek nem megfelelő állásban lévő szociáldemokraták ügyét. A máris érezhető enyhülés biztos jelének tekintette, hogy nincsenek „*szociáldemokrata ügyek*”. Elvbarátainak, párthíveinek nincs mitől félni, ha ő jogtanácsosként dolgozhat erkölcsi és feddhetetlenségi bizonyítvány nélkül. Pozitívan értékelte a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésével kapcsolatos intézkedéseket. Az emigrációról szólva megfogalmazta a sommás véleményét: „*mindenki für mindenkit, Kéthly olimposzi magasságban trónol, kijön Széliggel, de Presser [István], Andreánszky [István] élesen támadják*”.⁴⁹

Hogy „*Ferenc*” jelentései mennyire korrektek, a tényszerű közlései valóság-e, azt különböző eszközökkel és módszerekkel ellenőrizték. Előfordult az is, hogy ugyanazon személyről más ügynöknek is adtak utasítást jelentés készítésére, hogy meggyőződjenek „*Ferenc*” őszinteségéről, vagy lehallgatták telefonját, hogy informálódjanak, kikkel, mit beszél.⁵⁰

Mivel az ügynök munkájával felettesei már kevésbé voltak elégedettek, egyre gyakrabban ellenőrizték. Például Révész Andrásal folytatott beszélgetéseit gyakorta rögzítette a lakásba beszerelt „*technika*”, a 3/e rendszabály.⁵¹ Agócs István rendőr őrnagy az egyik lehallgatás eredményét a következőképpen értékelte: „*»Ferenc« a jelentésben, amit leírt, az helytálló, de nem írt le mindent, nem adta vissza kellően a találkozás hangulatát. Egyes számunkra értékes adatokat hanyagságból vagy nemtörődomségből nem említett. Felvetni, rákérdezni nem lehet, mert a 3/e rendszabály védelme nem teszi lehetővé.*”⁵²

1959 októberében „*Ferenc*” tartótisztje, Zsiga Árpád rendőr főhadnagy úgy ítélte, hogy a megváltozott kül- és belpolitikai helyzetre, valamint az ügynök utóbbi időben kifejtett tevékenységére tekintettel le kell mondani külföldre telepítéséről. Javaslatában a következőkkel érvelt: „*....a hazai szervek viszonylag »lojális« magatartása a volt jobboldali szociáldemokratákkal kapcsolatban »Ferenc« esetében nem indokolja a telepítést; emigrációban csak egy ember, Kéthly támogatná; »Ferenc« nem őszinte, Révésszel folytatott beszélgetés nem korrekt!*”⁵³ Mészáros József rendőr őrnagy alosztályvezető azonban az előterjesztést nem tartotta eléggé „*megalapozottnak és felelősségteljesnek*”, ezért kérte: „*meghatározni és referálni az ügyben végrehajtandó további feladatokról*”.⁵⁴ A meglévő forrásokból nem

állapítható meg, hogy közben mi történt, milyen megfontolások vezettek az 1960. január 18-i keltezésű dokumentumon (záró lapon) szereplő, ugyancsak Mészáros őrnagy szignálta intézkedéshez, amely „*Ferencet*” Nyugatra telepítésre alkalmatlannak ítélte, és elrendelte az ügynök anyagának irattárba helyezését.⁵⁵ Ezzel azonban nem ért véget ifj. Király Géza titkosszolgálati pályafutása. A hazai prominens szociáldemokraták körében továbbra is folytatta megfigyeléseit, és szorgalmasan készítette jelentéseit.⁵⁶

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével összefüggésben hozott párthatározatok és a kibocsátott belügyminiszteri parancsok értelmében a gazdaság kiemelt területein dolgozó egykori szociáldemokraták (elsősorban Lénárt Imre és Mérei István) fokozottabb ellenőrzése vált szükségessé.⁵⁷ E feladatra a sokakat figyelő, mindent jelentő ügynököt, „*Borost*” és „*Ferencet*”, azaz „*Kristályt*” szemelték ki.⁵⁸ Ifj. Király Géza ez irányú tevékenységére vonatkozó anyagok azonban nem állnak rendelkezésre. Ugyanis jelentéseinek egy része nemcsak az 1956-os forradalom idején semmisült meg, hanem nyoma veszett annak az öt munka-dossziénak is, amit M-42027/1–4. számon valamikor nyilvántartásba vettek, de az ÁBTL-ben nincs meg, és a 6-os kartonja is hiányzik. Tehát sajnos semmi támpont nincs arra, hogy azokban kikről, mit és meddig jelentett. Csupán az valószínűsíthető, hogy igen szorgalmasan tevékenykedő, sokat teljesítő, ambiciózus ügynök lehetett. „*Ferenc*”, illetve „*Kristály*” személyével és munkájával kapcsolatban az utolsó hálózati információ az, hogy 1970-ben informátorrá minősítették, és a tárgyév első felében pihentették, a másodikban hat személyről adott le jelentéseket.⁵⁹

A „baloldali” ügynök

Rákos Jenőt, az SZDP volt Győr-Sopron megyei titkárát 39 éves korában, „terhelő adatok” alapján, 1959 tavaszán szervezte be Hegedűs Mihály, a politikai rendőrség századosa. Politikai előlete 1945-ben kezdődött, akkor lett párttag és hamarosan vezető funkcionárius. Az értelmiségi származású, közgazdaságtudományi egyetemi diplomával rendelkező, a háború alatt munkaszolgálatot teljesítő fiatalember megkörnyékezésekor termelő-szövetkezeti tagként borkiméréssel foglalkozott. (Még lehet, hogy fedőnévnek megválasztásakor foglalkozása is szerepet játszott, így lett az ügynök neve: „*Boros*

Jenő”, röviden csak „*Boros*”). Politikai vétkéül a következőket hozták fel: jobboldali magatartása miatt 1948-ban az SZDP kizárta soraiból, 1956-ban részt vett pártja újjászervezésében, majd a forradalom leverése után az illegális szervezkedésben, és közeli kapcsolatba került Révész Andrással, az újjászervezett SZDP főtítkárhelyettesével. Feladata az egykori jobboldali szociáldemokrata vezetők körében végzendő „felderítő munka” lett. Hogy állományba vétele hasznos volt, arról néhány hónap múlva a Mátéka Sándor rendőr hadnagy készítette összefoglaló jelentés tanúskodott. Ebben elismeréssel szól az ügynök addigi komoly és értékes teljesítményéről.⁶⁰

„*Borost*” elsősorban az itthon élő, aktívan politizáló jobboldali, vezető szociáldemokraták megfigyelésére szánták, azonban esetenként az emigráció bomlasztásába is bevonták. E célból utaztatták például több alkalommal Ausztriába. Akkori konkrét ténykedéséről azonban mindössze két jelentése tanúskodik. Az egyik az 1960. októberi bécsi tartózkodása alkalmával szerzett tapasztalatait összegzi. Ebben megemlíti a Kurcz Antallal, a 150 főt számláló szociáldemokrata szervezet egyik vezetőjével folytatott többszöri beszélgetését, de lényeges információkat nem tartalmaz. A másik Bede Bélával, az egykori újpesti funkcionáriussal, az emigrációbeli MSZDP elnökségi tagjával való találkozásáról ad számot. Bede elismerően nyilatkozott a magyar kormányban a belpolitikai viszonyok normalizálására hozott intézkedéseiről. Ugyanakkor a hazai szociáldemokraták politikai szerepvállalásával kapcsolatban hangsúlyozta: az MSZMP-be nem kell belépniük, csak ha muszáj, mert azzal elveszíthetik hitelüket, mint Bölcsöldi Tibor, Kisházi Ödön, Vas (Witteg) Miklós, akikkel Bécsben már szóba sem álltak. Továbbá helytelenítette Kálmán József vitaklub-alakítási tervét, mert működése felkeltheti a hatóság érdeklődését (ami be is következett), és a rendezvények résztvevői zaklatásoknak tennék ki magukat. A tartótiszt az ügynök és beszélgetőpartnere között kialakult jó kapcsolat további ápolását tartotta szükségesnek. Ugyanis Bede bevonásával tervezte a „*táma-dólagos elhárító munkát a jobboldali szociáldemokrata emigráció irányába*” hatékonyabbá tenni.⁶¹

Az 1960-as évek második felében, amikor az állambiztonsági szervek úgy vélték, hogy a Szocialista Internacionálé, valamint az osztrák testvérpárt fokozza ellenséges tevékenységét Magyarország ellen, tervbe vették ennek felderítését és az emigránsok alaposabb megfigyelését. Több ügynököt, köztük – mint láttuk –

„Szepesit”, „Vermest” kiküldték a jelentősebb emigráns csoportokat befogadó európai országokba, Belgiumba, Angliába és Ausztriába. „Borost” Bécsbe „delegálták”. Feladatuk kapta, hogy vegyen részt az osztrák szociáldemokraták kongresszusán, és szerezzen hasznosítható információkat. Továbbá azt is, hogy közreműködésével hajsák végre Benjámin Olivér bécsi lakásának titkos kutatását. Ily módon szándékoztak tevékenységét dokumen-táló anyagokhoz jutni. Hogy „Boros” e feladatokat maradéktalanul teljesítette, azt Mátéka Sándor összefoglaló jelentései tanúsítják. Miként azt is, hogy 1970-ben ismét kiutaztatták Ausztriába, és az év folyamán tizenöt nyilvántartott, „objektív dossziében” szereplő személyről adott le jelentést. Kár, hogy sem az akkori emigrációbeli munkájának dokumentumai, sem e tizenöt személy kiléte, sem a róluk készült jelentések nem találhatók meg az ügynök munka dossziéjában.⁶²

„Boros” jelentéseinek túlnyomó többsége valóságos korrajz a „belső emigrációban” élő öregek és az elszigeteltségből kiutat kereső ifjabb generáció nézeteltéréseiről, a gyakorlati cselekvés és a szociáldemokrata eszmékhez való hűség okozta konfliktusokról. Az 1960-as évek elejétől szociáldemokrata körökben az egyik fő téma a rendszer stabilizálódásával összefüggő helyes politikai magatartás, a kormányhoz, az MSZMP-hez fűződő viszony átértékelése volt. A „Boros” által megfigyelendő személyek között volt több, elveihez hűen ragaszkodó párt-, illetve szakszervezeti funkcionárius, mint Révész András, Zentai Vilmos, Igaz Mária, Kertész Miklós, néhány hezitáló: Kálmán József és Justus Pál, a politikai életbe aktív bekapcsolódást szorgalmazó ifjabbak közül Bácskai László, Veres Gábor, továbbá Lénárt Imre. Utóbbiak a szociáldemokraták és az MSZMP vezetői közötti kezdeményező, közvetítő szerepre az ügynököt szerették volna megnyerni, ám ő minden esetben mereven elzárkózott, és inkább a fék, mintsem a motor szerepét vállalta e kardinális kérdésben. Hogy „Boros” generációtól és politikai elkötelezettségtől független bizalmat élvezett, azt a beszélgetések, jelentések sugallta őszinte hangnem bizonyítja.

Bácskai László, volt SZIM-funkcionárius egyaránt — jelentős kapcsolatokkal rendelkező az SZDP idősebb és ifjabb képviselői körében, jó viszonyt alakított ki a párt különböző irányzataihoz tartozó személyekkel is. Marosán Györgytől Révész Andrásig igen széles a paletta. Személye egyrészt azért vált fontossá, mert rajta keresztül sok párttársához könnyűszerrel el lehetett jutni,

s beférkőzni azok bizalmába, másrészt feltételezték, hogy segítségével fontos adatokat tudnak beszerezni a Kálmán József vezette, „*ellenséges beállítottságú csoport*” tagjairól és tevékenységéről, hiszen Bácskai is e csoport összejöveteleinek egyik résztvevője volt.⁶³ Ezen kívül igen jó hírvivőnek és kitűnő közvetítőnek is bizonyult. „*Borossal*” találkozási hűségesen beszámolt, hogy a legutóbbi beszélgetésük óta kivel, hol futott össze és miről társalogtak, legfőképpen az akkoriban aktuális témával — az MSZMP-hez való közeledéssel — kapcsolatban milyen álláspontok, vélemények vannak kikristályosodóban. Bácskai 1959 nyarán még határozottan kiállt az „elzárkózás” politikája mellett, mert úgy tartotta, hogy ezt a korrekt magatartást követeli tőle az öregek iránti tisztelete, noha gyakorta bírálta elavultnak ítélt nézeteiket. Az ügynök társaságában a „célszemélyekkel” folytatott diskurzusok során egyre megértőbb lett azok iránt, akik a politikai életbe való bekapcsolódás mellé sorakoztak fel. Bácskai informálta az ügynököt e témában a Kálmán József lakásán tartott megbeszélésen elhangzottakról. Többek között arról, hogy Révész kivételével mindenki helyeselte a „közeledés” szorgalmazását. Míg Kálmán József az MSZMP vezető garnitúrájából közvetítőről igyekezett gondoskodni, Révész kijelentette: nem hajlandó egyezkedni. Később kiderült, hogy a közvetítőnek kiszemelt Vágvolgyi Tibor nem alkalmas a feladatra, nem is reagált Kálmán megkeresésére.⁶⁴ Abban, hogy Bácskai a szerteágazó ismeretségi körében igyekezett minél több friss információhoz jutni, és azt a szinte barátként kezelt ügynök tudomására is adni, fontos szerepe volt egyéni ambíciójának is. Ugyanis mindenképpen korrigálni akarta 1956-os politikai „félrelépését”, az SZDP újjászervezésében való közreműködését. Ezért fontoskodott, és kereste a „nagyok” társaságát. Rendszeresen látogatta Zentait, akivel gyakran konzultált a szociáldemokraták politikai aktivizálódása ügyében. Felkereste Kelemen Gyulát, Justus Pált, Bechtler Pétert, és prezentálta „Boros” számára azok nevét, akikről azt gondolta, hogy az MSZMP a megnyerésükre időt szentelhetne (Szélig Imre, Kelemen Gyula, Bittmann István). Jóllehet az ügynök olykor fenntartással fogadta beszélgetőpartnere információit, máskor vele egyetértve azt jelentette, hogy az idősebb generációhoz tartozó párttársaik „*elég tehetetlenek és egyoldalú, rossz politikusok, akik még egymástól is tartanak*”.⁶⁵

A passzivitásból kilépni szándékozó szociáldemokraták másik jeles szószólója, szintén „Boros” kliense, Veres Gábor, volt pártfunkcionárius, 1956-ban történt disszidálása előtt a *Világosság* című folyóirat munkatársa. Miután egy

év elteltével, engedéllyel visszatért Magyarországra, a rendszerrel kapcsolatos korábbi nézeteit fokozatosan revideálta, és 1960-ban eljutott odáig, hogy az MSZMP-hez való közeledést fontolgatta maga és sorstársai érdekében. Ezzel kapcsolatos problémájával Révészhez, Kálmánhoz és az ügynökhöz fordult tanácsért, de mozgósította kortársait is. Veres aktivizálódása és politikai nézeteinek megváltozása kapóra jött a politikai rendőrségnek. Vele és közreműködésével akarták fokozni a „kategória [azaz a szociáldemokraták] bomlasztását, egyesek elszigetelését. Ha az akció eredményes lenne, több ingadozó volt szociáldemokrata vezetőt sikerül megnyerni és ezzel egy időben Révést és társait elszigetelni, melynek alapján valóban »hadsereg nélküli tábornokká« válnának” – olvasható Kovács László rendőr főhadnagy „Boros” egyik jelentéséhez fűzött megjegyzésében.⁶⁶ Nem véletlen tehát, hogy az ügynök és Veres közötti találkozók egyre gyakoribbá váltak, és napirendre került az MSZMP számára megnyerendő személyek megkörnyékezése. A feladat oroszánrésze látszólag Veresre hárult, mivel az ügynök nem kívánta exponálni magát az ügyben, és tartótisztje is arra biztatta, hogy maradjon a háttérben, a kezdeményező szerepet hagyja másokra.⁶⁷ Bár megegyeztek, hogy az illegális SZDP vezetői közül többekkel – Igaz Máriával, Zentaival, Révésszel – elsősorban „Boros” beszélget el a témáról, másokkal pedig Veres, és tapasztalatairól beszámol az ügynöknek, de esetenként saját döntése alapján kereste fel Kálmánt és Révést is. Egyébként Veres több alkalommal sürgette „Borost”, hogy tegyen lépéseket a szociáldemokraták mielőbbi bekapcsolódása érdekében. Az ügynök 1960 nyarán többek között azzal érvelt passzivitása mellett, hogy a közeledési akció most nem érdekelné az MSZMP-t, és „emellett a mi »baráti körünk«-ön belül többen vannak a közeledés ellenzői”. Más alkalommal tartótisztje is arra utasította, hogy a közös álláspont kialakítása érdekében a Veres és Kálmán szervezésében megtartandó összejövetelen ne vegyen részt.⁶⁸ Veres tudatta az ügynökkel, hogy Lénárt Imre és Dersi [Derzsi] Gyula volt pártfunkcionáriusok társaságában felkereste Kálmán Józsefet, hogy megnyerje az ügy számára, de ő nem adott egyértelmű választ, egyelőre gondolkodási időt kért.⁶⁹

Az 1962 nyarán lezajlott rehabilitációs tárgyalások, az érintettek anyagi és erkölcsi kárpótlása következtében az MSZMP-hez közeledni szándékozók száma is megemelkedett, a korábban rétovázók közül egyre többen vállalkoztak aktív

politikai cselekvésre. Veres információja alapján „Boros” arról tájékoztatta feletteseit, hogy „Kálmán és Kertész már hívei a bekapcsolódási lehetőségek megkeresésének”, és feltételezhető, hogy az emigráció sem tiltakozna ellene.⁷⁰ Az ügynök ugyan ezzel nem értett egyet, de továbbította „informátora” azon javaslatát is, hogy a VIII. kongresszust követően a fiatalok forduljanak a párthoz, és keressék a közeledés módját. Azt, hogy Veres igyekezete és az MSZMP iránt erősödő lojalitása elsősorban karrierizmusából és nem meggyőződéséből fakadt, az ügynök és tartótisztje is világosan látta, éppen ezért nem kívántak neki segédkezet nyújtani az ügyben.⁷¹ Annyi következménye azért lett Veres szorgoskodásának, hogy 1968-ra kiérdemelte a biztonsági szervek elismerését és bizalmát, olyannyira, hogy a következő évre szóló munkatervben előirányozták beszervezését a hazai jobboldali szociáldemokraták körébe.⁷²

Lénárt Imre ügyvéd, az 1950-ben zajló rendőrper egyik áldozata, az SZDP volt vezetőségi tagja, az 1960-as évek aktuális politikai kérdésében lényegében Veressel megegyező álláspontot képviselt. Ő is szükségesnek tartotta a passzivitás feladását és közeledést az MSZMP-hez. Ám a konkrét lépések megtételétől visszatartotta kételye: hátha nem tartanak rájuk igényt, nincs szükség a munkájukra. Többek között ezért nem követte az MSZMP-be belépett sorstársait (például Marczalit). „Boros” különösen szimpatizált Lénárral, és az egyik róla készült jelentésben szuperlatívuszokban írt jelleméről, politikai nézeteiről, amiért tartótisztje meg is róta, mivel nem a beszélgetésük lényegét rögzítette, hanem személyiségét értékelte.⁷³ Más alkalmakkor viszont értékesnek tartotta a jelentéseiben foglaltakat. Így – többek között – Lénártnak a rendszerrel kapcsolatos lojális megnyilatkozásait, az SZDP jövőjét illető eszmefuttatásait, mely szerint „perspektívában a szociáldemokrácia, mint eszmei dráma, mint szemlélet a kommunista mozgalom fabianizmusa [...] lehet a szó építő értelmében”. Talán elképzelhetőnek tartotta a szociáldemokrácia jövőbeni létjogosultságát, de csak a kommunista pártok reformista irányzataként, elismervén szociális törekvéseinek értékét. Később, visszatérve a témához, Lénárt hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrácia „túlhaladott kategória”, a tömegesen színre lépő fiatal kommunisták szakmailag és politikailag erősek, és képesek a rendszert „kulturáltabb irányba” vinni.⁷⁴

A belpolitikai helyzettel kapcsolatos jóindulatú véleményét sem rejtette véka alá. Fontosnak tartotta a Kádár-kormány és célkitűzései erkölcsi

támogatását, de szóvá tette például a véleménynyilvánítás korlátozottságát. Ugyanakkor tanulságosak a Bécsbe készülő „Boros” számára adott féltő, baráti jó tanácsai és az emigránsoknak szánt üzenetei. A következőképpen javasolta tájékoztatni az emigrációt a hazai viszonyokról: „a Kádár vonal jó és haladó”, de alsóbb szinten sok a fékezés. A rehabilitáció meglehetősen korlátozott, munkalehetőség van, és szerényen meg lehet élni. Továbbá szükségesnek tartotta hangsúlyozni: „...mi sem vagyunk hajlandók örökös várakozásban és belső emigrációban élni és mi is keressük a bekapcsolódás lehetőségeit a Kádár irányzatba, megfelelő formában, ami nem árulás, hanem józan reális és abszolút korrekt becsületes dolog. Mondják el ők is erről véleményüket, hogy hogyan látják ezt kintről.”⁷⁵ „Borost” 1960. októberi bécsi útja előtt Lénárt kérte, hogy ne vigyen hírt az emigrációba, legfeljebb csak hozzon, mert sok köztük a provokátor és a kém. Csak Havas Gáborral bocsátkozzon politikai diskurzusba, Benjámin Olivérrel inkább magántermészetű beszélgetést folytasson. Mindenképpen legyen nagyon óvatos, és kiutazásáról az itthoniakat se tájékoztassa. Hazajövelekor pedig számítson arra, hogy a „BM szervei barátságosan” ki fogják faggatni, hogy kikkel találkozott és miről informáltak Bécsben.⁷⁶ Lehet, hogy Lénárt, a potenciális kolléga sem sejtette, hogy „Boros” a „BM szervek” képviselője, illetve kiszolgálója. Miként a tapasztalt „öreg” sem. Kiutazása előtt hasonló jó tanácsokkal látta el „Borost” Kertész Miklós és Igaz Mária is: „Boros” Ausztriában élő rokonai révén hozzásegítette Kertészt, hogy üzenetet küldjön osztrák szociáldemokrata ismerőseinek, Oskar Pollaknak, az *Arbeiter Zeitung* főszerkesztőjének és Friedrich Hillegeist szakszervezeti vezetőnek. „Boros” Bécsbe utazása előtt Kertész tanácsát kérte, miről tájékoztassa az emigrációt. Kertész is óvatosságra intette, és figyelmeztette, hogy párhelyiségekben csak magánjellegű dolgokról beszéljen. Kéthly hazahívását nem kell forszíroznia, mert nélküle az emigráció széteshet, bár itthon bizonyára szívesen fogadná a kormányzat, mert erősíthetné a „Kádár-vonalat”.⁷⁷ A tartótsit és az ügynök azt is számításba vette, hogy Kertész tervezett bécsi útjára „Boros” ajánlkozna kísérőnek, és így közvetlen információhoz juthatna Kertész kinti ténykedéséről, kapcsolatairól, ugyanakkor gesztusa jótékony cselekedetnek tűnhetne, mivel Kertész ekkoriban szinte teljesen vak volt. Hillegeisttől a meghívás ugyan megérkezett, de egy időre aktualitását veszítette, mivel a Kertész házaspár megkapta az Izraelbe szóló útlevelét, ők pedig

ezt az utazást részesítették előnyben.⁷⁸

Kertészt egyébként a politikai rendőrség berkeiben is az egyik elméletileg legképzettebb szociáldemokratának tartották. A szellemileg teljesen friss, jovialis „öreg” az ügynök sokoldalú, nagy tudású, tárgyilagos és „józan ítélőképeségű” emberként jellemezte. Nem véletlen, hogy szívesen hallgatta eszmefuttatásait a különböző aktuális kül- és belpolitikai kérdésekről. Kertész – többek között – elismeréssel nyilatkozott a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XXII. kongresszusának következményeiről, reálisan ítélte meg Hruscsov politikáját, a nyugat-európai integrációs folyamatot, de előfordult, hogy elbizonytalanodott, és – „Boros” szerint – hol túl optimistán, hol pedig pesszimistán szemlélte a nemzetközi helyzetet, vagy egyik másik politikai eseményt. A hazai viszonyokkal kapcsolatos véleményét legtöbbször egyfajta tolerancia jegyében fogalmazta meg.

Az 1962-es esztendő fő témája politikai körökben a rehabilitáció volt. Sok szó esett róla „Boros” társaságában is. Kertész méltányolta a törvénytelenül elítéltek ügyének rendezését célzó intézkedéseket, de elítélte azokat, akik a rehabilitációból hasznot akarnak húzni. Neki ugyanis az volt a határozott véleménye, hogy „egy igazi munkásmozgalmi embernek kellő méltósággal el kell viselnie azt is, ha a politikai események során valami megbántás, vagy méltánytalanság érte”.⁷⁹ Több alkalommal adta tanújelét a rendszer iránti lojalitásának. Örömmel nyugtázta nyugdíja felemelését 1962 januárjában, azóta „Boros” szerint nyugodt és kiegyensúlyozott. Hasonló jó érzéssel fogadta új lakáshoz juttatását 1963 nyarán.⁸⁰ Megjegyzendő, hogy az ügynöknek sikerült Kertész bizalmát és rokonszenvét már az első látogatások alkalmával elnyernie. Mint jelentette: „A hangulat nagyon meleg, szinte atyai volt részéről.”⁸¹ Állítólag az ügynöknek köszönhető, hogy Kertész Miklós elkészítette visszaemlékezését.⁸²

Zentai Vilmos megfigyeltetésével a politikai rendőrség célja az volt, hogy őket verjen Révész és Zentai közé. „Boros” megbízatása ugyanis arra szólt, hogy kísérelje meg „leválasztani” Révészről, mivel vele volt a legbizalmasabb, legjobb kapcsolatban.⁸³ Az ügynök 1961. májusi látogatása után arról informálta felettesét, hogy Zentai nagyon magába forduló lett, alaposan meglazultak kapcsolatai a volt párttársaival, nemigen jár sehova, még temetésekre sem, így azután nincsenek „jól értesült információi” se.⁸⁴ Őt azonban már korábban is szívélyesen invitálta Velence-fürdőn lévő nyaralójába. „Boros” általában Bácskaival együtt kereste fel Zentait, aki minden esetben igen barátságosan és jó

vendéglátóhoz illően fogadta őket. Általában magánügyekről és külpolitikai témákról folytattak eszmecserét. Zentai elismeréssel szólt például a Szovjetunióban folyó „hatalmas történelmi, gazdasági fejlődésről”, a fejlett ipari koncentrációról, az anyagi javak tömeges előállításáról, az általános műveltség emelkedéséről, a képzett fiatalok számának növekedéséről. Szerinte a magyarországi viszonyok kedvezőtlenebbek a szovjetnél, ugyanis nálunk hiányoznak a személyi feltételek ahhoz, hogy a törvénytelenégeket teljesen jóvátegyék. Hasznosnak tartaná a volt szociáldemokrata vezetőket bevonni a nagypolitikába. „Boros” olykor túlzottan optimistának ítélte megnyilatkozásait, tartótisztje pedig azt konstataálta, hogy az elvhű Zentai politikai értékítéleteiben már pozitív elemek is előfordulnak.⁸⁵

A legtöbb gondot és legtöbb odafigyelést a régi szociáldemokrata garnitúrából az elveihez görcsösen ragaszkodó Révész jelentette. Már a korábbiakban is szó volt róla, hogy megfigyelésére számos ügynököt mozgósítottak, és mindenféle technikai eszközt és módszert bevetettek ellene. „Boros” beszervezését követően szinte azonnal „bevezették” mellé, miután arról értesültek a politikai rendőrség biztonsági emberei, hogy „ellenséges beállítottságú személyekkel tart kapcsolatot”, és újabbak létesítésére is törekszik, ezenkívül állandó összeköttetésben áll a magyar szociáldemokrata emigráció prominens tagjaival, valamint egyes osztrák szociáldemokrata vezetőkkel.⁸⁶ A fokozott ellenőrzést és megfigyelést később munkahelyére is kiterjesztették, ezzel egyidejűleg minden eszközt bevetettek lejáratására, itthon és külföldön egyaránt. Erre igen alkalmasnak bizonyult a külföldről érkező segélyekkel kapcsolatos visszaélések hírének kelteni, és korrupciós ügyletekkel megvádolni. Ezzel a machinációval nemcsak Révészt akarták kompromittálni, hanem a szociáldemokráciát is bomlasztani.

Révész leányát is megkörnyékezték, hogy apjával kapcsolatos információkat szolgáltatson ki az állambiztonsági szervek részére. A jóhiszemű, mit sem sejtő fiatal leány mindenre őszintén válaszolt, amit a mellé kirendelt ügynökök kérdeztek. Általa „Barna” és „Boros” sok fontos információhoz jutott Révész kapcsolatairól, egyes politikai eseményekről alkotott véleményéről.⁸⁷ „Borosnak” azonban a Révész lakásán rendszeresített találkozásokat tartótisztzi utasításra egy időre fel kellett függesztenie, mivel

kiderült, hogy a leány iránt gyengéd érzelmeket táplál. Ettől függetlenül Révész Anna mindannyiszor, amikor az ügynökkel találkozott, gyanútlanul tájékoztatta őt az apja körül törtétekről – többek között kisgazdapárti (Kovács Béla, Futó Dezső) és „mindszentysta” politikusokkal való találkozásairól. Majd 1962 elején már arról tájékoztatta ügynök barátját, hogy apja felhagyott „reakciós, nagyhangú kijelentéseivel”. Az utóbbi időben már elismeri, hogy „*a kommunisták egy csomó szükséges piszkos munkát elvégeztek a történelmi fejlődés érdekében, mint pl. a gyárak államosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása stb.*”⁸⁸

A napirenden lévő aktuális politikai kérdés, az illegális SZDP és az uralkodó MSZMP közeledésének problémája Révészt is élenken foglalkoztatta, gyakran volt beszédtema az ügynökkel való találkozások alkalmával. Abban egyetértettek, hogy célszerű lenne lépéseket tenni az ügyben, de nem tudtak megegyezésre jutni abban, hogy személy szerint kiknek, illetőleg melyik pártnak kellene a kezdő lépést megtennie. Miután egyértelművé vált számukra, hogy a szociáldemokratáknak kell a kezdeményezőknek lenni, kezdetét vette az egymásra mutogatás. Révész „Borost”, ő pedig Révészt tartotta erre a legalkalmasabbnak. Révész azzal érvelt, hogy egy nála lényegesen kevésbé exponált személyt kellene ezzel a feladattal megbízni. A későbbiekben a „közeledés” kérdéséhez meglehetősen szangvinikusan viszonyult. Hol helyeselte az ifjabb generáció útkeresését, hol mereven elzárkózott mindenféle kapcsolatfelvételtől. Gyakran éles vitába keveredett a „baloldalt” reprezentáló Lénárttal, Marczalival, és a szintén idesorolt „Borossal” is, Justust egyenesen „bolsigyanús” tartotta, akivel eleinte csak Kálmán József közvetítésével volt hajlandó szóba állni.⁸⁹

Kétségtelen, hogy Justus Pál már a koalíciós kormányzás idején tanújelét adta „baloldali” elkötelezettségének. 1948-ban belépett az MDP-be, és tagja lett a Központi Vezetőségnek, de 1956-ban visszatért az újjáalakuló SZDP-hez. Nem véletlen, hogy akkor bizalmatlanok voltak vele szemben, és meglehetősen ellenségesen fogadták. Ebben közrejátszhatott a politikai előélete, túlzott népszerűsége a fiatal értelmiségiek körében és kiterjedt kapcsolatai. Ez utóbbi körülmények miatt komoly riválist láttak benne. Személye akkor vált fontossá a politikai rendőrség számára, amikor a szociáldemokraták közül egyre többen latolgatták az MSZMP-hez való viszonyuk revideálását. „Boros” 1960 őszén kapta az utasítást, hogy készítsen részletes jelentést Justus politikai múltjáról, derítse fel kapcsolatait, illetve tájékozdják tevékenységéről, ismerje meg a kialakult

helyzetről alkotott véleményét. A találkozásokkor elhangzottak alapján „Boros” a következőket jelentette: Justus *„politikai és személyi kérdésekben kettős szemléletű. Magát ellenzékinek, legalábbis kívülállónak tartja.”* Véleménye szerint a kormány sok mindent jól csinál, jobban nem is lehetne a jelen viszonyok között, egyébként a *„jövő a szocializmusé”*.⁹⁰

Gyakori találkozásaik során főként külpolitikai kérdésekről folyt a diskurzus, a fő téma az SZKP XXII. kongresszusa és várható magyarországi hatása, a hruscsovi politika értékelése, a Szovjetunióhoz való viszony problémája volt. Justus ez utóbbival kapcsolatos állásfoglalásából a tartótsit arra a következtetésre jutott, hogy „Boros” beszélgetőpartnere nagyon *„ügyes taktikus, nem nyíltan szovjetellenes, csak a Szovjetuniótól való függetlenség biztosítására törekszik”*.⁹¹ Ugyanakkor számos esetben társalogtak magántermészetű dolgokról, „Boros” állásváltoztatási ügyéről, Justus baráti és ismeretségi körébe tartozó személyekről, a velük való találkozások alkalmával zajló eszmecserekről. Továbbá szó esett az SZDP-n belüli generációs érdekkülönbségekről, a párt egykori vezetői közötti személyi és politikai ellentétekről, az MSZMP-hez fűződő viszonyról és a rehabilitáció kérdéséről. A politikai életbe való aktív bekapcsolódásra Justus szerint már 1957-ben maga és mások számára is lehetőség kínálkozott, de ezzel az eshetőséggel akkor pártja nem számolt, és ő sem ambicionálta.⁹² A rehabilitációs ügyek lezárását követően Justus elképzelhetőnek tartotta, hogy az MSZMP nyitni fog a szociáldemokraták felé, és tárgyalóasztalhoz hívja 1956-os tisztségükre tekintettel Révész és Kelemen. Az ügynök azonban nem osztotta véleményét, és azt is közölte, hogy Justus az általa tolmácsolt Kálmán-féle gyakorlati elgondolásokat – vagyis hogy az egykori Nemzeti Bizottság mintájára működő Népfrontba, illetve a szakszervezeti munkába kellene bekapcsolódniuk – sem tartotta helyesnek. Elsősorban az MSZMP érdekeit tartva szem előtt, hangsúlyozta: fontos, hogy előbb elvi alapon tisztázzák a közeledés feltételeit, s valamennyiük megnyerésére kell törekedni, nem pedig néhányuk bekapcsolódását elősegíteni.⁹³

A közeledési és beilleszkedési témában figyelemreméltó vita bontakozott ki Justus, Kertész és az ügynök között az egyik többórás közös eszmecsere során. Justus felvázolta a különböző politikai pártok, csoportok sorrendjét, amit – véleménye szerint – a kormányzat követni fog a potenciális szövetségesek

megnyerése érdekében. A lista élén a polgári, majd a klerikális körök szerepeltek, a végén pedig differenciáltan a szociáldemokraták: először a jobboldaliak, azután a baloldaliak, s utolsóként az „oppozícióban lévő kommunisták”. Továbbá megfogalmazta azokat a kritériumokat, amelyek teljesülése után tartotta csak elképzelhetőnek a tárgyalások megkezdését. Ezek a következők: az 1956-os letartóztatottak szabadon bocsátása; a börtönviselt szociáldemokraták rehabilitálása; a jelenleg függetlenített pártalkalmazottak egy részének leváltása. Miután „Boros” előadta ellenvéleményét, Justus a vita lezárásaként közölte, a részletkérdésekre majd a konkrét tárgyaláson kell kitérni, s egyben jelezte, az elhangzottakról tájékoztatni fogja Révész és Kelemen, mert minden bizonnyal a kormány őket fogja az ügyben felkeresni. Mátéka Sándor rendőr főhadnagynak a jelentéshez fűzött megjegyzéséből is kitűnik, hogy Justus megnyilatkozásaiból a rendszer iránti lojalitás tükröződött.⁹⁴ 1963 nyarán Justus már arról beszélt, hogy a közeledés elől a főbb akadályok elhárultak, de azt is kijelentette, ő nem kezdeményez semmit, politikai cselekvés helyett inkább a főiskolai oktatómunkát választaná.⁹⁵ A Bécsbe készülő ügynöknek azt tanácsolta, közölje kint, hogy „nálunk is van fejlődés”, a korábban rögzített három feltételből kettő teljesült: az 1956-os letartóztatottak szabadlábban vannak, az öregek rehabilitálása megtörtént. *„Tehát itt van a mód egy becsületes közeledés lehetőségére. Most már nem lehet [...] az 56-os sérelmekre hivatkozni, ez a téma világpolitikailag is kifutotta magát. [...] El kell mondani kint, hogy Magyarországon enyhülés van, minden politikai téren, velünk szemben is. Ugyanakkor még sok a tudatos akadályozás közép és alsó szinten.”*⁹⁶ „Borost” viszont arra biztatta, hogy legyen megfontolt és tartózkodó, amikor az emigránsokat tájékoztatja a hazai viszonyokról, nem lenne szerencsés, ha Kéthly vagy Szélig zavart keltene a „mi közeledési politikánkat” illetően.

Az MSZMP-hez közeledés lehetséges módozatait latolgató Kálmán József szociáldemokrata múltjával, politikai meghurcoltatásával egy korábbi tanulmányomban részletesen foglalkoztam.⁹⁷ Jelen esetben csupán azokra a tényekre, körülményekre kívánok röviden rávilágítani, amelyek következtében továbbra is az ÁVH érdekkörében maradt: széles ismeretségi köre, népszerűsége, tekintélye az idős és ifjabb generáció körében, valamint az aktuális politikai kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásai, az emigrációhoz fűződő kapcsolatai, politikai aktivitása miatt vált fontossá a folyamatos megfigyelése. „Boros”, aki

élvezte fenntartás nélküli bizalmát, igencsak alkalmas volt e feladat maradéktalan végrehajtására. Kálmán különösen felhívta magára a figyelmet a lakásán többé-kevésbé rendszeresen tartott összejövetelek szervezésével. A klubestek vagy politikai szemináriumok mögött ellenséges csoportosulást véltek felfedezni az állambiztonsági szervek. Holott ezeken a „vitafórumokon” többnyire azok a fiatal, baloldali érzelmű, egykor a párt középkáder állományához tartozó szociáldemokraták vettek részt, akik a passzivitás helyett a közéletbe való beintegrálódás, az aktív politikai cselekvés felé orientálódtak.⁹⁸ Noha Kálmán Józsefnek a bekapcsolódást illetően nem voltak kiforrott elképzelései, néha elbizonytalanodott, megriadt a politikai szereplés előre nem látható következményeitől. Elsősorban az ifjú nemzedék érdekeit tartva szem előtt igyekezett régi kapcsolatait is latba vetni, fontos állami tisztségeket betöltő elvbáratái segítségét kérni, hogy a passzivitásból kitörni szándékozók számára megkönnyítse az érvényesülést. Ugyanakkor megbántottnak, csalódottnak érezte magát mindannyiszor, amikor tudomására jutott, hogy egyik-másik párthíve hűtlenné vált a szociáldemokrata eszmékhez, és belépett az MSZMP-be.

Voltaképpen ez a kettősség jellemezte őt számos — egyéb megnyilatkozásokor is. Az ügynöki jelentések tanúsága szerint véleménynyilvánításai általában szangvinikusak. A belpolitikai helyzetről hol nagyon kritikusan, hol pedig elismeréssel nyilatkozott. Így például az MSZMP VIII. kongresszusa után úgy látta, hogy nem történt semmi, a kormány nem tett lépéseket a szakemberek bevonására, tömegbázisának kiszélesítésére, csak a saját embereit cserélgeti, ezzel Rákosi rendszerét és módszerét idézi. Ennek ellenére reménykedett, hogy azért történni fog „némi elmozdulás” a rövidesen esedékes parlamenti választások s az azt követő kormányátalakítás után. Más alkalommal a pártvezetést tehetetlenséggel és határozatlansággal vádolta. Megítélése szerint a Horthy-rendszerben nagyobb volt a szólásszabadság, mint az 1960-as évek eleji Magyarországon. Ezzel szemben a Bécsbe készülő „Boros” azzal bízta meg, hogy az emigráció illetékes vezetőit feltétlenül tájékoztassa a hazai helyzetről. Közlje, hogy itthon Kádár kormányát „sok kérdésben jónak és haladónak látják, s erősen foglalkoznak azzal, hogy hogyan lehetne közeledni hozzájuk és együttműködni velük, valamint támogatni őket”.⁹⁹ Ugyanekkor szükségesnek tartotta, hogy Bécsben széles körben terjessze Kéthly Anna Magyarországra történő hazatelepedésének

ötletét, mert egyedül ő alkalmas a hazai szociáldemokraták összefogására. (Egyébként korábban Kéthly Erzsébet által is üzent, és hazatérésre biztatta Kéthly Annát, mivel sem Révész, sem Kelemen nem tartotta alkalmas pártvezérnek.) Továbbá arra biztatta az ügynököt, hogy tájékozódjék az emigráció helyzetéről, keresse fel Havas Gábort és Benjámin Olivért, és tegyen lépéseket segélyek küldése érdekében. „Boros” ezeken kívül még számos apró feladatot kapott tőle, amelyek teljesítésére nem vagy csak részben vállalkozott.

„Boros” külföldi útjáról visszatérve bizonyára beszámolt tartótisztjének az emigráció körében szerzett tapasztalatairól, és továbbra is aktívan folytatta ügynöki ténykedését a hazai szociáldemokraták között. Ám az elkövetkező időszakra vonatkozó jelentéseit a rendelkezésemre álló munka dossziék nem tartalmazzák. Arról azonban, hogy a későbbiek során, sőt még 1970-ben is az állambiztonsági szerveknek dolgozott, más források tanúskodnak.¹⁰⁰

A zenekritikus ügynök

Csobádi Péter 1923-ban értelmiségi családban született Budapesten. Apja jól kereső ügyvéd volt, az 1919-es diktatúra idején a forradalmi katonatanács törvényszéki ügyésze.¹⁰¹ Anyja gyógyszerész, később középiskolai tanár. Két féltestvér bátyja apjuk példáját követve szintén az ügyvédi pályát választotta. Egyikük a keleti fronton büntetőszázadban szolgált, és ott vesztette életét. A család legifjabb tagjának életében a sikeres érettségi vizsga után mozgalmas időszak következett. 1940-ben bekapcsolódott a dr. Mandl Oszkár II. kerületi pártelnök vezetése alatt működő szociáldemokrata ifjúsági mozgalom munkájába. Majd 1942-től három félévet a Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen közgazdaságtant hallgatott. Emellett kenyérkereső állást vállalt műszaki rajzolóként, majd mint gépkocsivezető dolgozott 1942–1943 között. Családja 1944-ben gettóba kényszerült, ő bevonulási parancsot kapott, aminek azonban nem tett eleget. Az év októberében antifasiszta röplapok terjesztésért a Gestapó Sváb-hegyi toloncházába került, ahonnan néhány hét után megszökött. Az ostrom alatt a Kisegítő Karhatalmi Alakulat¹⁰² égisze alatt a XIV. kerületben illegális fegyveresen harcolt a nyilasok és a német katonák ellen.¹⁰³

1944 végén svájci menlevéllel a Nemzetközi Vöröskereszt irodájában kapott munkát. Ott került kapcsolatba a cionisták „Dror” elnevezésű

csoportjával. Feleségével, Komor Évával együtt csatlakoztak hozzájuk, elutaztak Szegedre, hogy onnan kivándoroljanak Palesztinába. Időközben a Csobádi-házaspár meggondolta magát és beiratkozott a szegedi egyetemre.¹⁰⁴ Majd egy félévi bölcészkedés után visszatértek a fővárosba. A férj belépett a Magyar Kommunista Pártba (KMP), mint önéletrajzában írta: „*opportunistusból, meggyőződés nélkül*”.¹⁰⁵ Miután Csobádi állást kapott a Külügyminisztériumban, 1945 végén a Szociáldemokrata Párt (SZDP) tagja, 1947-től a helyi szervezet titkára lett. Ugyanezen évben felfigyelt rá az Államvédelmi Hatóság (ÁVH), mint átlagon felüli műveltséggel, kitűnő nyelvtudással, jó kapcsolatteremtő képességgel, nagy ismeretségi körrel rendelkező minisztériumi tisztviselőt alkalmasnak tartotta az ügynöki munkára. Beszervezését „elvi alapon” az ÁVH belső reakció elhárításával foglalkozó osztály munkatársa, Szamosi Tibor áv. százados hajtotta végre 1947. június 17-én. Elsősorban szociáldemokrata vonalon kívánták foglalkoztatni, és „elhárító jellegű” feladatokat szántak neki. Kezdetben 32/2-es számú informátorként szerepeltették, fedőnevet, illetve fedőneveket csak később kapott. Csobádi fedőnevét ügynöki pályafutása alatt operatív okokból többször megváltoztatták, és hálózaton belüli használatra is kreáltak egyet: „*Ives Péter*”. Mivel a dokumentumokban hol ez utóbbival, hol pedig az éppen aktuális fedőnévvel, – „*Vida Ferenc*”, „*Bárdos*”, „*Kármán*” – esetenként az eredeti névén szerepeltették, ezért célszerűnek tartottam továbbiakban is az ügynök eredeti családi nevét használni.

Csobádi ügynöki ténykedését minisztériumi munkahelyén kezdte, ahol sok területen, különböző beosztásokban dolgozott: a sajtóosztályon, az elnöki kabinetirodán, Boldizsár Iván külügyi államtitkár titkárságán. Külügyi futárként is foglalkoztatták, járt Bukarestben, később Varsóban, Prágában, Moszkvában, ahol kapcsolatba került a neves történésszel, Szekfü Gyulával, az akkori nagykövettel, aki vele küldött például hivatalos anyagokat Rákosi Mátyásnak.¹⁰⁶ Dolgozott Böhm Vilmos, a stockholmi követ mellett, akinek budapesti titkára volt.¹⁰⁷ Így házon belül rövid idő alatt komoly ismertségre tett szert, s hajlandó volt információkat beszerezni és bizalmas értesüléseit megosztani az ÁVH-val. Igaz, eleinte elzárkózott attól, hogy saját pártjáról és tagtársairól adatokat szolgáltatson ki – mondván „*köti a pártfegyelem*”. Később azonban rendszeresen jelentett munkahelyi párttársairól, gyűjtötte a híreket, adatokat a Bán Antal

vezette Állampolitikai Osztályról, melynek egyébként minisztériumi megbízottja volt. Dezinformáló adatokat szolgáltatott a „jobboldali szociáldemokraták” vezette káderosztálynak.

Miután a minisztériumból 1948 áprilisában hivatali titok megsértése miatt fegyelmeivel elbocsátották, újabb munkalehetőségekhez az ÁVH segítségével jutott előbb a *Reuter Hírügynökségen*, majd a *Magyar Rádióban*, később a *Magyar Nemzetnél* és a Lapkiadó Vállalatnál folytatta szociáldemokrata munkatársai megfigyeléseit s egyre alaposabb, precízebb jelentéseket adott róluk tartótisztjeinek.¹⁰⁸

A sors különös fintora, hogy Csobádi kezdetektől az SZDP balszárnyához tartozóként, a két munkaspárt úgynevezett egyesítésének támogatójaként vált ismertté, s 1948 tavaszán, mint jobboldali szociáldemokratát zárták ki a pártból. Kiderítették ugyanis róla, hogy titokban szoros kapcsolatba került Szélig Imrével, a „fúzió” ádáz ellenségével.¹⁰⁹ Egyébként szinte végig „együttműködött a kommunistákkal az egyesülés előkészítése és a jobboldali szociáldemokraták elszigetelése érdekében.”¹¹⁰ Röviddel a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) megalakulását követően Csobádi, mint az új párt tagja folytathatta az ÁVH számára az adatgyűjtést, valamint saját politikai, de elsősorban szakmai karrierjének építését.

Az államvédelmi, illetve állambiztonsági szervek és Csobádi kapcsolata, együttműködése kisebb nagyobb szünetekkel negyedszázadig tartott: 1947 nyarától 1973 nyaráig. Akkor a szovjet Állambiztonsági Minisztérium kérésére, „további foglalkoztatás céljából” Benkei András belügyminiszter engedélyezte a „leszakadt” ügynök átadását a szovjet állambiztonsági hatóságnak.¹¹¹

A legtöbb értékes információt, jól hasznosítható adatokat az első, még aktív ügynöki periódusában, az 1947–1953 közötti időszakban szolgáltatatta az ÁVH számára. Kár, hogy a dokumentumokban csak szűkszavú jelzések találhatók azokról a személyekről, akik megfigyelésével foglalatostkodott. A több kötetnyi, több száz oldalnyi iratanyagban mindössze három általa kézzel írott jelentés féle található, az egyiket „*Vida István*” fedőnéven szignálta, de az csak saját személyére, illetve munkájára vonatkozó álhírt tartalmaz. A másikat aláírás nélküli, néhány mondatos információval ellátott névsorok ismeretségi, illetve baráti köréhez tartozó személyekről, valamint azokról, akikkel beszervezése óta „foglalkozott”. Ez utóbbiak között vannak minisztériumi vezető beosztású

tisztviselők, számos jobboldalinak aposztrofált szociáldemokrata is. Mint például Ries István igazságügyi miniszter, Böhm Vilmos és Bede István követek, Szerdahelyi Sándor, Bede Béla jobboldali szociáldemokraták. Minden bizonnyal e szűkszavú információknál lényegesen többet tudtak meg tőle szóban a vele kapcsolatot tartó államvédelmi tisztek. Különösen méltányolták, hogy fényt derített a Bán Antal irányította jobboldali szociáldemokrata akcióra, amivel a saját elvbarátai államapparátusba való beépülését segítette elő. Hasznosnak és értékesnek találták rendszeres közléseit az 1947-es választások előkészítése során Böhm által elkövetett „mesterkedésekről.” Sikeresnek ítélték Buchinger Manó, valamint az SZDP Külügyi Osztálya és a nyugat-európai jobboldali szociáldemokraták, illetve pártok közötti kapcsolatra vonatkozó felderítő munkáját. Jelentett Szélig Imréről, és eredményes munkát végzett a jobboldali szociáldemokraták bomlasztása terén is.¹¹² Ugyancsak eredményes informatori munkát végzett a *Reuter* angol hírügynökségen is, ahová a Külügyminisztériumból történt elbocsátása után került. Pár hónap alatt Varannai Aurélról, az ügynökség vezetőjéről, akinek személyi titkára volt, sikerült annyi terhelő anyagot, titkos adatot megszereznie, hogy azok alapján a hatóság 1948 őszén őrizetbe is tudta venni. Kár, hogy pontosan mit és mikor jelentett a jelzett személyekről, arra vonatkozó dokumentumok nem állnak rendelkezésre.

Csobádi jelentései a kezdeti nehézségek után, egyre pontosabbak, korrektebbek és színvonalasabbak lettek. Az őt megfigyelő és munkáját ellenőrző ügynöktársak igazolták, hogy információi az igazságnak megfelelőek és alaposak. Ugyanakkor érkeztek jelzések jellemének nem kívánatos vonásaira is. Különösen sok kritika érte modorát és jellemét azt követően, hogy a Magyar Rádió Zenei Osztályára került. Nemcsak közvetlen munkatársai, hanem kapcsolattartói is felfigyeltek kifogásolható megatartására. Kasza Teréz áv. hadnagy értesülései szerint azt tartották róla, hogy „kétszínű és jellemtelen,” „érdekember,” „agent provocateur,” úgy vélték nem csak az ÁVH-nak, hanem imperialista köröknek is gyűjt adatokat. Beosztottai panaszkodtak: durva és igazságtalan, nem segíti munkájukat, ha hibáznak, ledorongolja őket.¹¹³ Csobádival foglalkozó ügynök-jelentések összegzéséként a következő sommás megjegyzés olvasható 1951-ben, egy november végi jelentésben: „Alosztályuk ügynöke, Csobádi Péter rosszul dolgozik.”¹¹⁴ E megállapításnak azonban ellentmondanak ügynöki munkáját,

tudását, intelligenciáját, kezdeményező készségét dicsérő, az ÁVH-hoz való jó viszonyát értékelő dokumentumok.

A Rádió belüli intrikák, rivalizálások, és ellenséges magatartást tanúsító munkatársairól készített jelentései miatt 1953 elején munkahely-változtatásra kényszerült, a *Magyar Nemzet* külső munkatársa lett. Azt követően rendszeresen jelentett a lapnál és a Lapkiadó Vállalatnál „megbúvó ellenséges elemek” tevékenységéről. Azért, hogy még több értékes információra tegyen szert, kíváncsi lett volna állományba kerülése. Erre azonban Csobádi nem sok esélyt látott, a Népszavánál viszont igen. Az akkori kapcsolattartója, Gál Ferenc alhadnagy szerint nagyon fontos lenne odakerülése, mert ennél a lapnál sok ellenséges személy van, „főként jobboldali szociáldemokraták”.¹¹⁵ Végül sikerült a *Népszavához* kerülnie, de akkor már nem tartozott az ügynökhálózathoz, így nem is kellett adatokat gyűjtenie korábbi párttársairól.

Csobádi ügynöki karrierjét ugyanis megpecsételte az 1953. évi 11. számú közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelet, aminek következtében kiderült: a szabadon bocsátottak között számosan voltak, akik az ő közreműködésével kerültek börtönbe vagy internáló táborba. Miután a kiszabadultak környezetükben elhíresztelték lebuktatójuk nevét, dekonspirálódott, s ezzel együtt hírszerzési lehetőségei is megszűntek. Ilyen körülmények között mindkét fél belátta, hogy a kapcsolat további fenntartásának nincs semmi értelme. Hiszen az ügynök képtelen lett volna ismeretségi körében, főként volt szociáldemokraták között az ÁVH számára bármiféle hasznos információhoz jutni. Ezért 1954 decemberében a hálózathoz kizárták, anyagát irattárba helyezték.¹¹⁶

Csobádi az 1956-os forradalomban a politikai eseményektől távol tartotta magát, félelemből mégis az ország elhagyására kényszerült. Tartott egyfelől az eluralkodó antiszemitizmustól, pogromoktól, másfelől korábbi ügynöki ténykedését megtorló intézkedésektől, az általa lebuktatott és börtönbe juttatott funkcionáriusok bosszújától.¹¹⁷ „Disszidálását” – az állambiztonsági szervek szerint is – jogos félelmek motiválták, a többszörös dekonspirálódása miatt.¹¹⁸ Ugyanis nem csak az általa lebuktatottak tudtak ÁVH-s kapcsolatáról, hanem munkahelyi vezetői is, akik az államvédelmi hatóság „kérésére” biztosítottak megfelelő állást az ügynöknek.

Csobádi, miután 1956 novemberében elhagyta az országot, Bécsben

próbált új életet kezdeni. A beilleszkedéssel kapcsolatos gondok, nehézségek azonban eltörpültek egy fantasztikus ötlet, egy csodálatos terv realizálása közben. Véletlen szerencsének köszönhető, hogy összetalálkozott magyar emigráns karmester ismerőseivel, illetve barátaival és elhatározták, hogy a kint csellengő zenész honfitársaikból egy nagyszerű zenekart hoznak létre. Így lett ő az egyik alapítója, szervezője, első gazdasági igazgatója, intendánsa s egyben névadója a száz emigráns magyar zenészből álló Philharmonia Hungarica zenekarnak.¹¹⁹ Csobádi kiterjedt baráti és ismeretségi körének, leleményességének és talpraesettségének, szervező készségének nem kevés szerepe volt abban, hogy rövid időn belül, zenei szaktekintélyekből álló, rangos zsűri tagokat sikerült az ügy számára megnyerni és a próbajáték megrendezéséhez megfelelő helyiséget a Bécsi Rádióban biztosítani.

Majd a zenei grémium által kiválasztott legtehetségesebb zenészekből meg kellett szervezni az együttest. Személy szerint Csobádi sokat tett azért, hogy segítőkét, pártfogókat nyerjen meg az ügynek különböző diplomáciai testületeknél. Az első jelentős összeget, százezer dollárt az amerikai Rockefeller alapítvány jóvoltából maga vehette át az Amerikai Nagykövetség kultúrattaséjától. Az angol sajtóattasé révén viszont sikerült tolmácként elhelyezkedni a *The Daily Telegraph* bécsi tudósítójánál, így megélhetési gondoktól mentesülve, teljes odaadással szorgoskodhatott azért, hogy a zenekar mihamarabb koncertképes lehessen, és megismertethessék előbb a bécsi közönséggel, később Európa híres koncerttermeinek látogatóival a magyar zeneszerzők remekait, elsősorban Kodály Zoltán, Bartók Béla, Liszt Ferenc műveit. A siker nem maradt el, a *Die Presse* 1957. május 30-i száma „A Philharmonia Hungarica debütálása. A magyar menekült-zenekar nagysikerű koncertje” címmel tudósított az eseményről. A közleményből megtudható, hogy Yehudi Menuhin felajánlotta közreműködését a zenekar Bécsi Ünnepi Hetek alkalmából tartandó koncertjén, s az is, hogy a zenekar nyugat-európai turnéra készül, és már meghívást is kapott Spanyolországba, Svájcba, Hollandiába. „A zenekar a szabad világ összes országát be akarja utazni, hogy a modern magyar zenét hirdesse” – olvasható a tudósítás záró soraiban.¹²⁰

Csobádi a zenekarral kapcsolatos teendői mellett bemutatkozott jó tollú újságíróként, zenekritikusként a magyar emigráns sajtóban, de osztrák lapokban

is. Később a bécsi Doblinger zeneműkiadónál lektori állást vállalt. Majd osztrák ösztöndíjjal a bécsi Zeneakadémia hallgatója lett, és egy nyugat-német kiadó felkérésére Bartók monográfián dolgozott. A téma számára nem volt idegen, ugyanis emigrálása előtt itthon már jelentek meg Bartók-publikációi.¹²¹ Rövid időn belül a bécsi zenei élet egyik ismert és elismert személyiségévé vált. 1961–1962 között a világhírű magyar karmester, Fricsey Ferenc titkáráként járta Európa koncert teremt.

Második felesége, Mikes Gitta színésznő szintén osztrák ösztöndíjjal zenei tanulmányokat folytathatott. Szorgalma és kiváló tehetsége révén hamarosan nagyszerű sikereket aratott több európai zenei színpadon – többek között – a bécsi, schönbrunni, majd a nyugat-berlini operában.

Az emigráció első éveiben Csobádi az újságírói, zenekritikusi karrier, az anyagi biztonság megteremtését tekintette legfontosabbnak. Ekkoriban a politikai kérdések kikerültek érdeklődési köréből. Meglehetősen zárkózottan élt. Nem kereste a kapcsolatot, és nem akart semmiféle együttműködést létesíteni sem Faludy Györggyel és a többi kint élő magyar íróval, sem szociáldemokrata honfitársaival. Azok kezdeményezésére, közeledésére nem reagált. Az emigráns magyarokkal szinte minden kapcsolatot megszakított. Hogy miért? – Politikai pálfordulásai ismeretében érvei kissé bizarrnak tűnnek – mert: „megveti az olyan embereket, akik csupán előrehaladásuk vagy karrierjük érdekében a széljárásnak megfelelően változtatják politikai véleményüket.” A maga „elvi szilárdságát” bizonyítandó leszögezte: „Ő mindig kommunista volt, s az is maradt.”¹²²

1958 végén Csobádi újságírói lehetőségei megcsappantak, egzisztenciális helyzete labilissá kezdett válni, s arra gondolt, hogy feleségével együtt hazatelepeljenek. Ezért megkérte egyik Magyarországra utazó ismerőst, tájékozdjék, hogy otthon újságíróként el tudna-e helyezkedni. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének akkori főtitkára, Siklósi Norbert a foglalkoztatásának nem látta akadályát. A hazatelepelés ügye – nem tudni mi okból – mégis végérvényesen lekerült a napirendről. Pedig sokszor szenvedett a honvágytól, apjának egyik levelében arról írt, hogy mennyire szeretné a viszontlátást otthon is megünnepelni, de hangsúlyozta: „nem szeretnék üres kézzel hazatérni, s ezen nem anyagi javakat értek, hanem olyan eredményeket, melyek a nevünkre jó fényt hoznak, talán az országnak sem közömbös, [...] ez a tanulmányi kirándulás az európai zenei életbe nem volt végérvényesre tervezve.

De úgy szeretnénk hazatérni, hogy előbb megmutattuk itt, hogy mit tudunk.” Ezért akarta befejezni egyetemi tanulmányait, megszerezni a zenetudományi doktorátust is,¹²³ ami minden bizonnyal sikerült is, hiszen a professzori címet nem kaphatta ingyen.

Bizonyára a magyarországi tájékozódásra felkért „ismerős” informálhatta az állambiztonsági szervek illetékeseit is a rá bízott feladatról, és közvetítette az egykori ügynök burkolt felajánlkozását. Azaz, azt a kijelentését, hogy „hazatérése érdekében minden áldozatra kész, és a Népköztársaság számára bármiféle feladatot hajlandó elvégezni”.¹²⁴ Az állambiztonsági szervek megértették a célzást és nem késlekedtek, sebtében hozzákezdtek Csobádi újbóli beszerzésének előkészületéhez. Pár nap múlva megérkezett a Központ utasítása a bécsi rezidentúrára, hogy vegyék fel Csobádival a kapcsolatot, határozzák meg ügynöki teendőit, tisztázzák hírszerzői lehetőségeit.¹²⁵ S ezzel kezdetét vette egy hosszadalmas, kudarcosorozattal járó újraszervezési folyamat. Amikor végre sikerült újra „működő” ügynöki állományba venni 1963. február 28-án, kiderült: hírszerzői lehetőségekkel egyáltalán nem rendelkezik, ilyenformán foglalkoztatása okafogyottá vált. A Hírszerző Csoportfőnökség azonban megkísérelte hálózaton belül más területen a foglalkoztatását biztosítani, de nem sikerült, azért egyelőre „pihentetése” mellett döntöttek, de hálózati úton és K ellenőrzéssel, azaz postai küldeményeinek figyelésével továbbra is követni kívánták – tevékenységét. Végezetül, de nem utoljára, 1963 októberében anyagát irattárba helyezték.¹²⁶

Csobádi újbóli aktivizálása, a Kémelhárító Csoportfőnökség (III/II) kérésére 1967-ben került volna sor, egyetlen konkrét ügy kapcsán. De felettesei nem tartották alkalmasnak a feladat megoldására, ezért ekkori újraszervezése tárgytalanná vált.

Az állambiztonsági szervek azonban nem mondtak le arról, hogy jó ügynököt faragjanak belőle. Rendszeresen figyeltették magánéletét, zenei karrierjét, a körülményeiben, lehetőségeiben bekövetkező változásokat, ellenőrizték levelezéseit. Várták a kedvező pillanatot, amikor sokadszorra megpróbálhatják bekapcsolni a hálózati munkába. Az állambiztonsági szervek 1969 végén és 1970 elején kapott kedvező információk alapján döntöttek úgy, hogy ismét felelevenítik vele a kapcsolatot. Ugyanis tudomásukra jutott, hogy a pihentetett ügynökük mind a zenei, mid pedig a politikai életben kiváló új

kapcsolatokra tett szert. Részben új házassága, részben új munkahelye révén. 1958-ban elvált Mikes Gitta operaénekestől, majd következő év januárjában feleségül vette a neves, világhírű zenetudós professzor Joachim Hans Moser Edda nevű leányát, akit az év legjobb színházi énekeseként ünnepeltek. Sikeresen vendégszerepelt már többször az NDK-ban, meghívást kapott a Prágai Nemzetközi Tavaszi Zenei Fesztiválra is.¹²⁷

Csobádi ekkor vált meg a Berliini Rádiónál betöltött zenei szerkesztői állásától, és Kölnben a Deutsche Welle Rádió zenei osztályának vezetője lett. Emellett megtartotta a berlini Herbert von Karajan Alapítványnál lévő tisztségeit: ügyvezető elnökségi tagságát és elnökhelyettesi tiszttét, valamint Karajan munkatársaként a Salzburgi Húsvéti Ünnepi Játékok sajtófőnökeként is tovább tevékenykedett 1993-ig. Mindemellett több egyetemen és főiskolán tartott előadásokat, számos zenetudományi írása jelent meg neves karmesterekről (pl. Herbert von Karajanról, Fricssy Ferencről), zeneszerzőkről (pl. Bartók Béláról, Wolfgang Amadeus Mozartól). A zene világában kifejtett munkásságát számos német és osztrák kitüntetéssel ismerték el.¹²⁸

A kapcsolatfelvétel lebonyolítására ezúttal Budapestet szemelte ki az illetékes hatóság, kihasználva a Csobádi házaspár hazlátogatását. 1970. december 29-én a Royal Szállóban Varga Mihály rendőr őrnaggyal folytatott beszélgetés során kiderült, hogy kész az együttműködésre, de nem szeretné a kémelhárítási módszereket felújítani, ő a legális kapcsolat-tartás híve. Nem tagadta meg korábbi ÁVH-s múltját, nem bánta meg akkori ténykedését, mert mint mondta: „hittem az eszmében, és azért kész voltam dolgozni a kémelhárításnak”. A magyar politikai helyzetértékelése is változatlan: „Meggyőződése, hogy a szocialista rendszeré a jövő, a nehézségek átmeneti jellegűek.” Majd beszélt munkájáról, terveiről, zenei körökben meglévő kapcsolatairól. Távlati tervei között szerepelt a német és a magyar rádió között rendszeres munkakapcsolat kialakítása, szakember csereakció megszervezése, amit a rádió német intendánsa is támogatna. A kapcsolatfelvétel eredményeként – Varga Mihály szerint – a következő lehetőséggel lehet számolni: Csobádi az elkövetkező 1-2 évben foglalkozhatna a rádió magyar osztályán dolgozók tanulmányozásával. Továbbá hasznosítható lehetne a magas rangú, kulturális és politikai ismeretségi körében „információszerző és részben befolyásoló ügynökként”. Mindezek mellett a Központ támogatná a két rádió közötti kapcsolatfelvételt, de csak akkor, ha az

ellenséges magatartást tanúsító magyar alkalmazottakat elbocsátják. A részletkérdések megbeszélése,¹²⁹ a kapcsolat végleges helyreállítása érdekében Varga Mihály rendőr őrnagy kiutazott Salzburgba, de nem járt sikerrel.

Ezért javasolta Csobádi kizárását a hálózattól, s azt követően pedig „kulturális térre történő felhasználása érdekében, legális kapcsolatként” bemutatását és átadását a kölni képviselőjükön kulturális ügyekkel foglalkozó diplomatának.

Az állambiztonsági szervek illetékeseinek be kellett látniuk, hogy a további kapcsolatfelvételi találkozókkal való kísérletezéseknek nincs értelme, s döntöttek az ügy végleges lezárásáról 1971 augusztusában. Hónapokkal később azonban Csobádi személye felkeltette a szovjet hírszerző szervek érdeklődését, és javaslatot tettek saját hatáskörben való foglalkoztatására, azzal a céllal, hogy a *Deutsche Welle* Rádió „aknamunkájáról” információkat szerezzen számukra. A szovjet partnerintézet a magyarok egyetértésével tervezte meg a kiutaztatását a Szovjetunióba. A meghívást a Szovjet Állami Koncertiroda vezetőjére bízták, akivel Csobádi már többször is találkozott, amikor Karajan személyi titkáraként kint járt a Szovjetunióban, illetve amikor a Koncertiroda vezetője volt az NSZK-ban. A meghívás azonban nem Csobádinak, hanem feleségének szólt, őt kérték fel vendégzereplésre, de a férjnek is jönnie kellett, mert ő lett a hivatalos kísérője. A leendő ügynökük felhasználását olyan információk gyűjtésére tervezték, ami a magyar és az orosz állambiztonsági szervek számára egyaránt hasznos. Az átvételre a szovjet fél, precíz, minden részletre kiterjedő operatív tervet készített, amire a magyar állambiztonsági szervek képviselője mindenben készséggel igazodott. Az átvétel helyszínéül a 650 éves fennállását ünneplő Vilnát [Vilniust], Litvánia fővárosát választották, ahol a rendezvény vendégzeglője Edda Moser Csobádi és impresszáriója, a férje volt. Csobádi nyitott volt a szovjetekkel való tárgyalásra, nem zárkózott el a velük való együttműködéstől, de eleinte csak legális kapcsolattartás keretében tudta elképzelni a közös munkát. A harmadik megbeszélés után azonban beadta a derekát, s megállapodtak, hogy a továbbiakat, a konkrét feladatokat Ausztriában vagy Moszkvában, a feleség ismételt vendégzereplése idején fogják megtárgyalni.

Miután lezajlott Csobádi átadása, a magyar biztonsági szervek is megkönnyebbülhettek, mivel így véget ért ügynökükkel a több mint két évtizedig

húzódó kapcsolat. Tehát intézkedhettek dossziéjának lezárásáról és törölhették a nyilvántartásból¹³⁰

E néhány szociáldemokrata ügynök tevékenységébe betekintést nyújtó tanulmánynak nem volt célja pálcát törni az érintettek felett. A dokumentumok tükrében ugyanis nem vagy csak alig lehetne vállalkozni annak eldöntésére, hogy valójában a beszerzett egyén „hóhér” lett-e vagy áldozat, esetleg mindkettő. Nem tudni biztosan, hogy a nagypolitika kényszere vagy egyéni ambíció következtében sodródott a barikád egyik oldaláról a másikra. Tény, hogy a nagy múltú, tekintélyes politikai tényezővé, tömegpárttá, sőt kormányzópárttá lett SZDP tagjai és vezetői körében is akadhettek és akadtak is szép számmal elveik feladására kész, a politika csábításának engedő személyek. Miután tevékenységükre fény derül, lehet, hogy egyesek emelt fővel tudták vagy tudják vállalni az utókor megvetését, mások talán életük végéig sem képesek feldolgozni az ügynöki munka okozta traumát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.2. Hálózati nyilvántartó

„Boros Jenő” fedőnevű ügynök 6-os kartonja

3.1.2. Munka dossziék

(M, Mt-dosszié)

M-29405 Boros Jenő

M-29405/1 Boros Jenő

M-29408 „Kristály

3.2.3. Mt- 724/1 „Ives Péter”

3.1.5. Operatív dossziék

(O-dosszié)

O-148223/1, 3 Jobboldali szociáldemokraták

O-12387 Köröndi és társai

3.2.1. Beszerzési dossziék

Bt-684 „Takács István”

Bt-591 „Zoltán”

Bt-463/1–3 „Íves Péter”

3.2.4. Kutató dossziék

K-439 ifj. Király Géza ügye

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

867. f. 1/ k–9 Kertész Miklós visszaemlékezése. d. n.

867. f. 1/k–298 Kertész Miklós visszaemlékezése.

1966. augusztus 15.

Hivatkozott irodalom

Borbándi, 1989

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. 1. kötet. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó:

Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz.

http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi.pdf]

Kiszely, 2000

Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története.

Budapest, Korona Kiadó.

Népszava, 1956

Riport egy ostromlott házról. (A szerző nincs feltüntetve.) *Népszava*, november 2.

Népszava, 1956b

A Szocialista Internacionálé felhívja a világot a magyar nép megsegítésére.

Nemzetközi szocialista küldöttség jön Magyarországra.

(A szerző nincs feltüntetve.) *Népszava*, november 3.

Okváth, 2000

Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén.” Adalékok a Kárpát történetéhez 1945–1949. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*.

Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Palasik, 2000

Palasik Mária: A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949. Budapest, Napvilág Kiadó.

Strassenreiter, 1999

Strassenreiter Erzsébet: Kertész Miklós. In *Varga Lajos (főszerk.): A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Budapest, 1999. Napvilág Kiadó. 409–410.

Szőke, 2006

Szőke Cecília: Philharmonia Hungarica 1957–2001

. A magyar emigráns zenekar, a Philharmonia Hungarica története interjúk és dokumentumok tükrében. Budapest, Klasszikus és Jazz Kiadó.

Szőnyi, 2012. 1. köt. 1073.; 2. köt. 175.

Szőnyi Tamás: Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1-2. köt. Budapest, 2012. Noran Könyvesház Kft.

Varga (főszerk.), 1999

A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Főszerkesztő: Varga Lajos. Budapest, Napvilág Kiadó.

Varsányi, 2011

Varsányi Erika: A szociáldemokraták az igazságszolgáltatás útvesztőiben (1950–1962).

Kálmán József emlékezete. *Betekintő*,

4. sz. http://www.betekinto.hu/2011_4_varsanyi (utolsó letöltés ideje: 2016. október 20.).

- ¹ A „Takács”, „Zoltán”, „Ferenc” és „Boros” fedőnevű ügynökök tevékenységével foglalkozó tanulmányok bővebb változata megjelent Varsányi Erika: Barikád két oldalán... Szociáldemokrata „figyelők” és megfigyelték (I. II. rész) címmel a Betekintő 2013. 1. 2. számában. I. rész: http://cpa.oszk.hu/01200/01268/00025/pdf/EPA01268_betekinto_2013_1_varsanyi.pdf; II. rész: <http://docplayer.hu/3503530-A-barikad-ket-oldalan-szocialdemokrata-figyelok-es-megfigyeltak-ii-resz.html>
- ² Palasik, 2000: 57–70.; Kiszely, 2000: 15–21, 52–54, 72–77.; Okvát, 2000: 57–96.
- ³ Varga (főszerk.), 1999: 157–163, 464–465.
- ⁴ Például: az „Óvári” fedőnevű ügynököt – aki 1945 előtt tagja és képviselője volt az SZDP-nek – 1959 tavaszán fokozatosan és „hazafias elv alapján” szervezték be Petri Miklóssal, aki 1945 előtt a kispesti szociáldemokrata szervezet egyik vezetője, 1945 után Kispest polgármestere lett, 1948-tól MDP-tag, a jelentés készítésekor már az MSZMP tagja, társadalmi kapcsolatot létesítettek. ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. december 14., 141–142. A több évtizedes szociáldemokrata múlttal, a Népszava kiadói hivatalbeli tevékenység tapasztalataival rendelkező Fehér András „Erzsébeti” fedőnévvel jelentett egykori párttársairól. ÁBTL 3.2.4. K-439. Jelentés, 1959. július 13., 45. (A jelentést „Ferenc” ügynök készítette, s tartóztatja megjegyzéséből tudható, hogy Fehér azonos „Erzsébeti” fedőnevű ügynökkel.)
- ⁵ Uo. 135. Bővebben: ÁBTL 3.1.5. O-12387. Javaslat, 1959. november 12., 86–88. Kovács László rendőr hadnagy javaslata.
- ⁶ Ezt a nevet használta később emigráns korában is. Borbándi, 1989: 215.
- ⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt.-684. Jelentés, 1956. október 2., 33–35.; Jelentés, 1958. február 28., 47.
- ⁸ Uo. 49.
- ⁹ Uo. Jelentés, 1954. április 19., 20–21.
- ¹⁰ Uo. Javaslat, 1955. december 14., 29.
- ¹¹ Uo. Jelentés, 1954. április 19., 20.; Jelentés, 1958. február 18., 49.; Feljegyzés, 1958. február 25., 46.
- ¹² Uo. Jelentés, 1954. április 19., 22–26.; Feljegyzés, 1957. október 15., 50.; Jelentés, 1958. május 28., 5–53.
- ¹³ Uo. Kizárási határozat, 1959. november 3., 58–59.; Feljegyzés, 1959. szeptember 15., 57.
- ¹⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt.-591. Jelentés, 1947. szeptember 3., 15.
- ¹⁵ Uo. Jelentés, 1948. október 26., 28–29. Vajda Pál jellemzése, Fűzfőgyártelep, 1948. november 11., 18. A Hazai Papírgyár Rt. Fűzfői Papírgyára üzemvezetőségének levele a Papíripari Igazgatóság káderesének. Ebben elismeréssel nyilatkozik Vajda Pál tízéves fűzfői tevékenységéről, egyben érthetetlennek tartja, hogy a dolgozók körében is nagy tiszteletben áll, képzett marxista „miként került Bán–Kelemen uszályába”. 1948. november 12., 20.; Környezet-tanulmány, 1948. november, 15., 16.
- ¹⁶ Uo. Jelentés, 1950. január 1., 14.
- ¹⁷ Uo. Jelentés, 1948. november 30., 10.
- ¹⁸ Uo. Javaslat, 1950. június 11., 38. Vö. Feljegyzés, 1954. február 13., 59.
- ¹⁹ Uo. Összefoglaló jelentés, 1957. szeptember 2., 137. Sajnálatos, hogy a „tervszerűen és céltudatosan”, jól és eredményesen dolgozó ügynök munkáját ténylegesen dokumentáló, úgynevezett munka-dosszié egyik fedőnéven sem maradt fenn.
- ²⁰ Uo. Feljegyzés, 1954. február 13., 59.
- ²¹ Uo. Javaslat, 1950. június 11., 37–40.; Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

- ²² Uo. Feljegyzés, 1952. augusztus 8., 43.
- ²³ Uo. Javaslat, 1956. szeptember 1., 132–132/a.
- ²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1957. szeptember 14., 75.
- ²⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt.-684. Jelentés, 1956. december 11., 134.; Összefoglaló jelentés, 1957. szeptember 2., 135–137.
- ²⁶ Uo. Jelentés, 1958. szeptember 13., 142.
- ²⁷ Uo. Jelentés, 1963. június 25., 144.
- ²⁸ Foksányban volt a szovjet hadsereg által létesített gyűjtő-, illetve elosztótábor, ahol eldöntötték, hogy a magyar hadifoglyok közül ki melyik szovjet hadifogolytáborba kerül
- ²⁹ Az életrajzhoz ld. ÁBTL 3.2.4. K-439. Jelentés, 1959. július 4., 36–37.; Jelentés, 1959. július 11., 38–39.; Szolgálati jegy, 1959. július 13., 40.
- ³⁰ ÁBTL 3.2.4. K-439. Operatív terv, 1959. május 26., 28.
- ³¹ ÁBTL 3.2.4. K-439. Összefoglaló, 1959. április 10., 6–7.
- ³² ÁBTL 3.2.4. K-439. Szolgálati jegy, 1959. július 13., 40. (Tömpe András rendőr vezérőrnagy a BM II./3 Osztály B alosztályától részletes információt kér ifjú Király Gézáról, mivel a vele kapcsolatos iratok 1956-ban megsemmisültek.)
- ³³ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. január 16., 113.
- ³⁴ ÁBTL 3.2.4. K-439. Összefoglaló, 1959. április 10., 12.
- ³⁵ ÁBTL 3.2.4. K-439. Operatív terv, 1959. május 26., 27.
- ³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1958. november 22., 5. Hegedűs Mihály rendőr százados, a Kéthly Annáról készült jelentéshez fűzött megjegyzése.
- ³⁷ ÁBTL 3.2.4. K-439. Jelentés, 1959. július 4., 36–37.; július 11., 38–39.; július 18., 46.; augusztus 5., 47–48.; augusztus 17., 49–51.; augusztus 24. 52–53.; augusztus 31., 56.
- ³⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1959. szeptember 1., 120. Bölcseföldi Andorról közli: a baloldalhoz tartozónak vallotta magát, közös munkahelyükön politikai nézeteltérés volt közöttük. Jelentés, 1958. november 22., 4–5.; Jelentés, 1959. október 1., 155–157.; Jelentés, 1959. október 15., 167–169. (Kiegészítő jelentések Kéthly Annáról, 1945 előtti és 1956-os forradalom alatti tevékenységére vonatkozó adatok, információk.); Jelentés, 1959. szeptember 3., 128. (Szélig Imréről néhány életrajzi adatot közöl, és jelzi: viszonyuk meglehetősen laza volt, nem tudja, miként vehetné fel vele a kapcsolatot.) A nevezett személyek rövid politikai életrajzát lásd: Varga (főszerk.), 1999: 356–357, 410–413, 464–465.
- ³⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1959. november 14., 187. (Pálfi Józsefről); Jelentés 1959. szeptember 7., 135. (Nagy Lajos); Jelentés, 1959. január 4., 214. (Száva Istvánról); Jelentés, 1959. július 25., 256–257. (Erdődy Jánosról).
- ⁴⁰ ÁBTL 3.2.4. K-439. Jelentés, 1959. július 13., 43–45. (Fehér Andrásról); Jelentés, 1958. december 28., 60–61. (Egri Gyöngyösről). Vö. Összefoglaló, 1959. április 10., 16. A dokumentumon tintával áthúzza Egri ügynök neve („Kasba”) és tartózkodási helye.
- ⁴¹ ÁBTL 3.2.4. K-439. Jelentés, 1959. április 13., 20; Jelentés, 1959. május 11., 23–24. „Ferenc” jelentéssel való találkozásról, aki saját munkahelyi problémáiról fecsegett.
- ⁴² ÁBTL 3.2.4. K-439. Operatív terv, 1959. május 26., 27.
- ⁴³ Uo. Jelentés, 1958. november 19. 30–31.; Jelentés, 1959. szeptember 10., 138.

- ⁴⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1958. november 22., 4–5.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1959. október 15., 167–168. (A jelentés végén az ügynök megjegyzi: Kéthlyt jól ismeri, a kapcsolator bármikor könnyűszerrel fel tudja vele venni.) Lásd még: Jelentés, 1959. október 1., 155–157.
- ⁴⁶ Uo. Munkatervről jelentés, 1959. június 13., 92–95.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1959. július 10., 106–108. (kézirással). Ugyanez gépelve, július 13-i keltezéssel: ÁBTL 3.2.4. K-439. 41–42.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1958. december 16., 41.
- ⁴⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1959. december 15., 203–204. Révész ismertetett megnyilatkozásait lásd még korábbi jelentéseiben: Jelentés, 1959. január 25., 218.; Jelentés, 1959. szeptember 12., 148–149.; Jelentés, 1959. november 26., 192–193.; Jelentés, 1959. december 4., 198.; Jelentés, 1960. január 25., 208.
- ⁵⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1958. november 17., 15. „Bajnokot” is utasították, hogy készítsen jelentést Németh Ferencről, akiről „Ferenc” is jelentett. Jelentés, 1959. szeptember 7., 57. („Ferenc” Nagy Lajossal, régi újságíró kollégájával való találkozásáról készített jelentésének értékelése kapcsán Zsiga Árpád rendőr főhadnagy „Ferenc” telefonjának lehallgatásáról intézkedett.)
- ⁵¹ ÁBTL 3.2.4. K-439. A 3/e rendszabály alapján rögzített, „Ferenc” Révész Andrással folytatott beszélgetésének gépelt variánsa. 1959. szeptember 8., 58–70.; Jelentés, 1959. szeptember 12., 72–74.; ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1959. december 15., 204.; Jelentés, 1960. június 27., 249.
- ⁵² ÁBTL 3.2.4. K-439. Jelentés, 1959. szeptember 12., 73.
- ⁵³ Uo. Jelentés, 1959. október 17., 76.
- ⁵⁴ Uo. A dokumentum kezdő lapján (75. oldalon) szereplő kézirásos megjegyzés.
- ⁵⁵ ÁBTL 3.2.4. K-439. Záró lap. 1960. január 18., 80.
- ⁵⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1970. december 10., 229.
- ⁵⁷ Mérei István: „jobboldali szociáldemokrata”, a Bányászati Tervező Intézet tervező mérnöke; dr. Lénárt Imre: volt szociáldemokrata funkcionárius, vállalati jogász.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Munkaterv, 1967. december 28., 196.
- ⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1970. december 10., 229.
- ⁶⁰ Uo. Összefoglaló jelentés, 1959. december 14., 140.; ÁBTL 2.2.2. „Boros Jenő” fedőnevű ügynök 6-os kartonja.
- ⁶¹ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. november 14., 263.; ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. október 9., 257–262.
- ⁶² ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1960. december 7., 155.; uo. Együttműködési terv, 1967. március 20., 188–190, 194.; uo. Munkaterv, 1967. december 28., 200.; uo. Jelentés, 1968. december, 11., 205.; uo. Jelentés, 1970. december 10., 228–229.
- ⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1959. június 22., 37.
- ⁶⁴ Uo. Jelentés, 1960. április 28., 148.; uo. Jelentés, 1960. július 6., 189.
- ⁶⁵ Uo. Jelentés, 1960. május 13., 162. A témához lásd még: uo. Jelentés, 1961. szeptember 7., 339.; uo. Jelentés, 1962. január 25., 405–406.; uo. Jelentés, 1961. december 13., 397. (Bácskai László beszámol az ügynököknek, hogy Zentai Vilmos társaságában Bechtler Péter kérdésének közvetítésére felkereste Justus Pált.

- Feladata volt megtudni Justus véleményét, Révész Mihály és Bechtler Péter, a SZDP fővárosi frakciójának egykori prominens képviselőinek ötletéről, azaz ha megírnák a főváros törvényhatósági bizottságának Horthy-korszakbeli történetét, miként fogadnák azt az illetékesek. Justus válasza: „A téma történelmileg is igen érdekes, de ezzel egyelőre még várni kell.” (Megjegyzendő, fél évszázaddal később a mű elkészült, 2011-ben megjelent „A Szociáldemokrata Párt várospolitikája Budapesten a két világháború között” címmel, szerzője e tanulmány készítője volt.)
- ⁶⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14823/3. Jelentés, 1960. február 26., 130.
- ⁶⁷ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. március 14., 129.
- ⁶⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. június 2., 175.; uo. Jelentés, 1960. november 17., 260.
- ⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/3. Jelentés, 1960. március 14., 190.
- ⁷⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés 1962. szeptember 1., 66.
- ⁷¹ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés 1963. január 16., 122–123.
- ⁷² ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Munkaterv, 1968. december 11., 211.
- ⁷³ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1962. szeptember 1., 63–64.
- ⁷⁴ Uo. Jelentés, 1963. február 25., 137.; uo. Jelentés, 1963. július 25., 208.
- ⁷⁵ Uo. Jelentés, 1963. szeptember 25., 232.
- ⁷⁶ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. október 11., 249.; ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. szeptember 25., 227.
- ⁷⁷ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1962. április 9., 396.
- ⁷⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. május 13., 169.; uo. Jelentés, 1963. szeptember 25., 233. Hogy később realizálódott-e a közös kiutazás, arra vonatkozóan adatot nem találtam.
- ⁷⁹ Uo. Jelentés, 1962. október 11., 91.
- ⁸⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1962. január 25., 408–409.; ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. szeptember 15., 219–220.
- ⁸¹ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. szeptember 27., 353.
- ⁸² ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Munkaterv, 1970. december 16., A 234. oldalon a következő olvasható: Kertész Miklós visszaemlékezésének megírását „operatív úton megszerveztük” „Boros” segítségével. PIL 867. f. 1/k–9.; uo. 867. f. 1/k–298. (A levéltárban mindkét jelzeten van Kertész-visszaemlékezés, az első dátum nélküli és mindössze két oldal, s csupán az első világháború előtti időszakra vonatkozik, a másik 1966. augusztus 15-i keltezésű, inkább interjúszerű és a két háború közti időszakot érinti, terjedelme kilenc oldal. Azt azonban nem sikerült kideríteni, hogy valamelyiknek köze van-e „Boros” közreműködéséhez. Lásd még: Strassenreiter, 1999b: 409–410.)
- ⁸³ Uo. Jelentés, 1960. november 14., 262.
- ⁸⁴ Uo. Jelentés, 1961. május 29., 308.
- ⁸⁵ Uo. Jelentés, 1962. március 27., 455–456.
- ⁸⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. december 14., 135.
- ⁸⁷ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1959. június 17., 25. Vö. ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. december 14., 134.; ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1959. november 12., 81.; uo. Jelentés, 1960. november 17., 257.; uo. Jelentés, 1961. június 26., 316. (Révész Anna találkozásuk alkalmával – többek között – arról is tájékoztatta az ügynököket, hogy elítéli apját, amiért a fia előtt titkolja zsidó származását, és „egyenesen antiszemita nevel”).

- ⁸⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1962. március 12., 458–459.
- ⁸⁹ Uo. Jelentés, 1961. december 13., 412.
- ⁹⁰ Uo. Jelentés, 1960. szeptember 30., 234.; uo. Jelentés, 1960. december 12., 271–272.
- ⁹¹ Uo. Jelentés, 1962. január 24., 427.; lásd még: uo. Jelentés, 1962. január 25., 429–430. (Justus szerint a XXII. kongresszus következtében Magyarországon néhány hónapon belül komoly változások, „kedvező jelenségek” várhatók. Jó jelnek tekintette például Friss István leváltását, amit a dogmatikus vonal leépítése kezdeteként értékelt.) A XXII. kongresszussal kapcsolatos eszmecserékről készült korábbi jelentések: uo. Jelentés, 1961. október 6., 381.; uo. Jelentés, 1961. október 27., 365–366.
- ⁹² Uo. Jelentés, 1961. március 25., 289.
- ⁹³ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1962. augusztus 16., 47–48.
- ⁹⁴ Uo. Jelentés, 1962. szeptember 12., 72–76.
- ⁹⁵ Uo. Jelentés, 1963. július 13., 194–196. Vö. Jemnitz, 1999: 400–401.
- ⁹⁶ Uo. Jelentés, 1963. szeptember 25., 234–235.
- ⁹⁷ Varsányi, 2011.
- ⁹⁸ Veres Gábor, Dersi [Derzsi] Gyula, Bácskai Sándor, Lénárt Imre, Macskásy Pál, továbbá az „öreg”, megöregzett szociáldemokraták közül Révész és Zentai. Lásd ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. április 28., 153–155.
- ⁹⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. szeptember 25., 230.
- ¹⁰⁰ Például: ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Munkaterv, 1970. december 16., 234.; Szőnyi, 2012/I: 1073.; II: 175.
- ¹⁰¹ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/1 Önéletrajz, 1950. június 4., 32–36.
- ¹⁰² A Kisegítő Karhatalmi Alakulatokat 1944. november 3-án hozták létre a feloszlott Nemzetőrség jogutódjaként. Budapesten több kerületben zászlóaljba szervezett, az ellenállási mozgalom jól működő egységei lettek.
- ¹⁰³ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/1 Csobádi Péter miniszteri fogalmazóról készült feljegyzés 1945 októberében. 100.
- ¹⁰⁴ Uo. Összefoglaló, 1951. július 26., 54.
- ¹⁰⁵ Uo. Önéletrajz, 1950. június 4.34.
- ¹⁰⁶ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/1 Feljegyzés Csobádi Péterről. [Dátum, címzett és aláírás nélküli dokumentum] 57; uo. Jelentés, 1948. február 7., 50.
- ¹⁰⁷ Uo. Feljegyzés 1951. szeptember 8., 58.
- ¹⁰⁸ Uo. Minősítés, 1961. január 30., 162.
- ¹⁰⁹ Uo. Feljegyzés, 1951. szeptember 8., 59.
- ¹¹⁰ Uo. Jelentés, 1961. június 19., 172.
- ¹¹¹ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/3 Jelentés, 1973. február 9., 72; uo. Javaslat, 1973. július 10., 86.
- ¹¹² Uo. Összefoglaló jelentés, 1958. december 18., 108
- ¹¹³ Uo. Jelentés 1951. szeptember 27. 63–64; uo. Jelentés, 1951. november 19., 67;
- ¹¹⁴ Uo. Jelentés, 1951. november 27., 70.
- ¹¹⁵ Uo. Feljegyzés, 1953. november 9., 94.

- ¹¹⁶ Uo. Kizárási Javaslat, 1954. december 15., 96–97; Szolgálati jegy 1955. február 2., 98.
- ¹¹⁷ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/1. Jelentés, 1959. október 23., 141; uo. Jelentés, 1960. november 1., 158.; uo. Minősítés, 1961. január, 30., 162.
- ¹¹⁸ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/3 Összefoglaló, 1973. d. n. 84.
- ¹¹⁹ Szőke Cecília: Philharmonia Hungarica 1957–2001. A magyar emigráns zenekar, a Philharmonia Hungarica története interjúk és dokumentumok tükrében. Klasszikus és Jazz Kiadó, Budapest 2006. 40–43. Csobádi Péterrel készült interjú a zenekar megalapításáról.
- ¹²⁰ A cikk magyar fordítását lásd. Uo. 170–172.
- ¹²¹ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/3 Összefoglaló, 1973. d. n. 80; Csobádi Péter: Bartók. Budapest, 1955. Országos Béketanács kiadása, 62; Csobádi Péter: Bartók zenéje és a mai ember. Szabad Hazánkért 1956. 9. sz. 8 Klny.
- ¹²² Uo. Jelentés, 1959. március 25., 122.
- ¹²³ Uo. K- anyagok 255. sz. boríték 145–146. Csobádi 1962. július 5- én apjához írt levele.
- ¹²⁴ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/1 Koordináló jelentés, 1958. november 20., 102–103.
- ¹²⁵ Uo. 23/4 B sz. utasítás, 1958. november 28., 106–107.
- ¹²⁶ Uo. Javaslat, 1963. október 30., 264–265.
- ¹²⁷ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/3 Feljegyzés, 1969. december 18., 32–33.
- ¹²⁸ Szőke, 2006, 370.
- ¹²⁹ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-469/3 jelentés, 1971. január 4., 59–61.
- ¹³⁰ Uo. Javaslat, 1973. július 10., 86–87.

ÉLETRAJZOK

Bechtler Péter (Bácskula, 1891. április 22. – Budapest, 1964. november 29.)

Apja molnár volt. Az elemi iskola után faszobrász mesterséget tanult. 1910-ben kapcsolódott be a szakszervezeti mozgalomba. 1910–1952-ig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, majd az MDP tagja. 1915-től 1948-ig a Budapesti Szobrászok Szakegyletének elnöke. 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács, 1919-ben a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagja. A Tanácsköztársaság bukása után letartóztatták. Később az MSZDP nemzetiségi kisebbségi bizottságának titkára, a magyarországi németajkú szociáldemokraták ügyeit intézte, 1925-től a budai kerület titkára és a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja. 1938–1944 között a Szállítási és Közlekedési Munkások Szövetsége titkára. 1926 és 1939 között több alkalommal képviselőjelölt, de nem sikerült mandátumhoz jutnia. 1944-ben, a német megszállás idején összekötő szerepet töltött be az SZDP, a szakszervezeti mozgalom és a Magyar Front között. A főváros felszabadítása után az SZDP Ideiglenes Intéző Bizottságának tagja lett. 1945. június 24-én szakszervezeti küldötként bevásárolták az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, 1948. április 26-ig az SZDP Baranya és Tolna vármegyei listájáról megválasztott nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. 1945. január 23-tól 1948-ig Budapest alpolgármesteri tisztét töltötte be. 1945-től a Budapesti Nemzeti Bizottságban is helyet foglalt. 1946-tól a Városi, Vármegyei és Községi Alkalmazottak Országos Szövetségének elnöke. 1948-ban lemondott tisztségeiről. 1948-tól 1951-ig a Kőbányai Téglagyár igazgatója. 1952. május 2-án az ÁVH letartóztatta, november 27-én a Pest Megyei Bíróság Járási Tanácsa – koholt vádak alapján – nyolcévi börtönbüntetésre ítélte. Az Elnöki Tanács kegyelmi határozatával 1955. augusztus 19-én szabadult. 1956-ban rehabilitálták, majd nyugdíjazták. 1956. november 2-án a Fővárosi Nemzeti Bizottság elnökévé választották, s megbízták a főváros alpolgármesteri tisztének ellátásával. November 4-e után mindenfajta politikai tisztséget beszüntetett. (Forrás: Történelmi Tár, http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3479&catid=43%3Ab&Itemid=67&lang=hu)

Büchler József (Borsodnád, 1886. február 25. – Budapest, 1958. december 27.)

Izraelita vallású, kispolgári családból származott nyomdász, szociáldemokrata politikus, országgyűlési képviselő, a Magyar Nemzeti Bank alelnöke. 1914 és 1918 között – a Magyarországi Magántisztviselők Szövetségének elnöke. A Tanácsköztársaság alatt a Magyarországi Szocialista Párt titkára és képviselője. 1922 és 1928 között az MSZDP fővárosi központi titkára, 1925-től titkára a fővárosi törvényhatósági bizottságnak, 1931 és 1935 között országgyűlési képviselő, 1937 és 1939 között az Országos Vezetőség tagja. 1938 végéig főtitkár. Ellenezte a német orientációt, de Szovjetunióval sem szimpatizált. Magyarország német megszállását követően 1944-ben deportálták, 1945-ig volt fogságban. A második világháborút követően tagja volt a fővárosi ideiglenes törvényhatósági bizottságnak, 1945. április 2-től az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, emellett a Fővárosi Közmunkák Tanácsa igazgatósági tagja, és az MNB alelnöke volt (1945 és 1948 között). Ellenezte az SZDP és az MKP egyesülését, emiatt 1948-ban a pártból kizárták, majd mint jobboldali szociáldemokratát 1950. június 9-én letartóztatták. A Budapesti Katonai Törvényszék 1950. szeptember 13-án egy koncepció per keretei közt életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte. 1956 tavaszán szabadult, s az 1956-os forradalom idején szerepet vállalt a szociáldemokrata párt újjászervezésében, a párt elnökségi tagja volt 1956. október 31. és november 4. között. A Legfelsőbb Bíróság csak halála után, 1962. augusztus 6-án rehabilitálta. Forrás: Történelmi Tár.

Erdei István (Hódmezővásárhely, 1904. június 1. – Ráckeve, 1987. július 20.)

Apja népiskolai tanító volt; fia az elemi iskola elvégzése után három polgárit végzett, majd kitanulta a géplakatos szakmát. 1921-ben lett tagja a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségének és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak. Az MSZDP központi titkársága küldte az évtized első felében Bécsbe pártiskolára. Innét hazatérve ugyancsak a párt helyezte el a resicabányai vagongyárban. Az MSZDP 1930-ban elfogadott agrárprogramjának egyik kidolgozója. A harmincas évek elejétől pártja hódmezővásárhelyi, majd debreceni titkára, 1936-tól az ún. alföldi titkárság egyik vezetője. 1944-ben kistarcsai otthonában rejtegette Szeder Ferencet, s a németek távozása után az SZDP Duna-Tisza közti szervezője, titkára lett. 1945. áprilisában tért haza szülővárosába, ahol az újra felállított Alföldi Titkárság titkára, majd – Kéthly Anna hívásának eleget téve – az SZDP központi titkárságának munkatársa lett. 1945. május 1-én Hódmezővásárhelyen Erdei István volt az ünnepi szónok, a források szerint 20–25 ezer fős tömeg előtt. 1945. április 2-án Budapesten választották be az Ideiglenes

Nemzetgyűlésbe. 1945. november 4-től 1947-ig nemzetgyűlési képviselő. A két munkáspárt 1948. júniusi egyesítéséig az SZDP agrárpolitikai osztályán dolgozott. A kommunista hatalomátvételt követően lemondott képviselői mandátumáról, Gorzsán egy tanyán kezdett gazdálkodni. 1956-ban ő vette fel Kéthly Anna és a Szociáldemokrata Párt nevében a kapcsolatot a Nagy Imre-csoporttal. Amikor az októberi eseményekről értesült; Németh Károly – aki akkor a Magyar Dolgozók Pártja Csongrád megyei pártbizottságának első titkára volt – autót küldetett érte, hogy jöjjön be Szegedre, lecsillapítandó az elégedetlenkedő munkásokat. Azután igen aktív szervező munkát folytatott mind a Csongrád megyei, mind a hódmezővásárhelyi Nemzeti Tanácsban az SZDP újjászervezése és a forradalom győzelme érdekében. 1957-ben letartóztatták, előbb őt, majd – másodfokon – hétévi börtönbüntetésre ítélték. 1962-ben súlyos betegen szabadult. A bírósági ítélet részeként elkobzott vagyona fejében Budapesten kapott egy lakást, de ezt tíz évig nem tudta birtokba venni.

Forrás: Történelmi Tár;
http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3961&catid=62%3Ae&Itemid=67&lang=hu; Bencsik Péter Hódmezővásárhely politikai élete 1944–1950 között:
<http://allamszocializmus.lapunk.hu/tarhely/allamszocializmus/dokumentumok/hodmezo.pdf>;

Györki Imre (Pusztakovácsi, Kürtöspusztá, 1886. február 26. – Budapest, 1958. április 25.)

Zsidó származású szociáldemokrata politikus, országgyűlési képviselő, ügyvéd. Tanulmányait Budapesten végezte. 1910-től Budapesten ügyvéd. Az első világháború előtt kapcsolódott be a szociáldemokrata mozgalomba. A magánalkalmazottak szervezője, a Munkásbiztosítási Alkalmazottak Országos Szövetségének egyik vezetője, a Munkásbiztosító Pénztár igazgatója. Főmunkatársa volt a Munkásbiztosítási Tisztviselők Lapjának, a Munkaügyi Szemlének s szerkesztette a Munkásbiztosítást. Tanulmányai, cikkei a Népszaván, s a Szocializmuson kívül a jogi szaklapokban jelentek meg.

1922-1939 között Debrecen nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselője. Népszerű parlamenti beszédeit a nagy tárgyi szaktudás jellemezte. Az 1926-os országgyűlési választáson Debrecenben, legyőzte Bethlen István miniszterelnököt. Az első volt azok között, akiket a nemzetgyűlés elnöke 1924 őszén, Eskütt Lajos panama ügyének

tárgyalásakor karhatalommal távolított el az ülésteremből.

Amikor 1925 októberében Rákosi Mátyást és társait letartóztatták, Györki interpellációt intézett az igazságügy miniszterhez. Hangsúlyozta, hogy nem vállal semmiféle közösséget Rákosiékkal, undorodik a bolsevizmustól, de ugyanígy undorral van eltelve a Rákosiék ellen statáriális eljárást tervező kormányintézkedéssel szemben. Követelte, hogy miután per jogilag nem áll fenn a lázadás esete, az ügyet rendes, és ne a statáriális eljárás szabályai szerint bonyolítsák le. Ami meg is történt. Rákosi valószínűleg neki köszönhetette, hogy nem akasztották fel, és ezt soha nem bocsátotta meg neki. 1935-1939 között az MSZDP vezetőségi tagja. a zsidótörvények miatt az aktív politikától visszavonult. 1944. március 19. után a Gestapo letartóztatta és Peyer Károllyal együtt Mauthausenbe deportálták.

1945 után rövid ideig az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) vezérigazgatója, az SZDP pártvezetőségi tagja. 1946 novemberében ő fogalmazta meg az SZDP vezetésének címzett, de rögtön az angol és amerikai követségre is eljuttatott Peyer-féle memorandum. A kommunistákkal folytatott addigi együttműködést támadták, és felvetették egy új összetételű, az MKP nélkül megalakuló koalíció lehetőségét arra az időre, amikor a megszálló szovjet csapatok elhagyják az országot. 1946 decemberében tagja lett a Szocialista Jogászok Szövetségének. Szembeszállt a többpárti demokrácia felszámolására törekvő kommunistákkal és 1947-ben Peyer Károllyal együtt a Radikális Párt színeiben indult a választásokon. Meg is választották őket, de a mandátumukat már nem vehették át. A hatalom a pártot szétverte és betiltotta.

1950-ben, a "Kálmán József és 21 társa" koncepció perben, Rákosi egykori megmentőjét, koholt vádak alapján (háborús bűntett, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, hűtlenség) életfogytiglani szabadságvesztésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték. 1956 februárjában, az ítélet fenntartása mellett "kegyelemből" kiengedték a börtönből. A megtört, súlyosan beteg ember még két évet élt teljes visszavonultságban, de családjának sem beszélt az átélt szörnyűségekről. 1962-ben az ügyészség perújítási indítványa alapján, nem bűntett, hanem bizonyítékok hiányában felmentették. Halálának 50. évfordulóján emléktáblát állítottak neki egykori lakóháza, a Budapest, Honvéd utca 16. számú ház falán.

Forrás: Sipos Péter – *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág Kiadó, 1999., Wikipédia

Kálmán József (1888–1965) tisztviselő.

A budapesti törvényhatósági bizottság egyik SZDP-s tagja volt. 1950. júniusában

letartóztatták. A vád szerint Kéthly Annával államellenes szervezkedést vezetett az ún. „hatos fogat” élén, céljuk először az volt, hogy létrehozzák a budapesti és környékbeli munkások szervezeti egységét, illetve legálisan újraalakítsák az SZDP-t. 1950. szept.-ben életfogytiglani börtönre ítélték. Mivel Kéthly ügyét elkülönítették, ő lett a per első rendű vádlottja. 1955. végén egyéni kegyelemmel szabadult. Forrás: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=718668>

Kelemen Gyula (Újpest, 1897. november 6. – Budapest, 1973. április 23.)

Munkáscsaládból származott. Négy polgárit és kereskedelmi szaktanfolyamot végzett, műszerész szakmát tanult. 1918-tól a vasasszakszervezet és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja, 1919-től két évig Párizsban élt. Hazatérése után ismét bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Az újpesti képviselő-testületben és a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei törvényhatósági bizottságban 1929-től 1948-ig volt tag. 1937–1945 között a párt újpesti szervezetének elnöke, Pest környéki tagja 1936–1939 között, az országos végrehajtó bizottság tagja 1937–1939 között. Az ország német megszállása után a nemzeti ellenállás tagja. 1945. januártól az Újpesti Nemzeti Bizottság, 1945. augusztustól az SZDP országos vezetésének tagja. 1945. április 2-ától az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1945. november 4-étől az SZDP nagy-budapesti listájáról nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. Az Iparügyi Minisztérium adminisztratív államtitkára 1945. június 8. és 1948. január 22. között volt. 1948. január 29-én a Nitrokémia-ügy kapcsán koholt vádak alapján letartóztatták, a Szabó Kornél-per harmadrendű vádlottjaként másodfokon 1948. július 12-én életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. Egyéni kegyelemmel szabadult 1956-ban. A forradalom alatt 1956. október 31-én lett az újjáalakult SZDP főtitkára, majd Nagy Imre koalíciós kormányának államminisztere 1956. november 2. és november 4. között. 1963-ban a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa bűncselekmény hiányában felmentette az 1948-as vádak alól. Államtitkári nyugdíjat kapott és visszaadták elkobzott házát. Forrás: Történelmi Tár, http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4600&catid=74%3Ak&Itemid=67&lang=hu

Kertész Miklós (Csorna, 1893. március 23. – Budapest, 1972. szeptember 8.)

Apja tanító volt. Győrtől kereskedelmi érettségit tett, majd egyetemet végzett. Érettségi után tíz évig gyári tisztviselőként dolgozott. 1917-től vett részt a szakszervezeti mozgalomban, 1920-tól 1945-ig a Magyarországi Magántisztviselők Országos

Szövetségének főtitkára. A magántisztviselőket képviselte a Szakszervezeti Tanács Végrehajtó Bizottságában.

1919 őszén lépett be az MSZDP-be. Függetlenített szakszervezeti pozíciói mellett 1922 és 1925 között az MSZDP pártválasztmánya végrehajtó bizottságának, 1926 és 1928, valamint 1939 és 1944 között a pártvezetőség ellenőrző bizottságának, 1929–1939-ig a pártvezetőségnek tagja. 1925–1930-ban a fővárosi törvényhatósági bizottságban tevékenykedett, 1931–1935 között országgyűlési képviselő volt. 1944–45 telén, a német megszállás idején Dob utcai lakásán több száz zsidó gyermeket rejtgetett, és mentette így meg az életüket.

1945-től a magántisztviselők szakszervezetének elnöke és a Magánalkalmazottak Biztosítási Intézete alelnöke. 1945 tavaszán a fővárosi ideiglenes törvényhatósági bizottságnak is tagja lett. 1945. június 24-étől az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. 1945 decemberétől 1948-ig a Szaktanács tagja. 1945. november 4-étől 1948 elejéig az SZDP országos, majd nagy-budapesti listájáról nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. 1948 elején minden tisztségéről lemondott, és nyugdíjba vonult. Ennek ellenére az SZDP 1948. márciusi kongresszusán, mint jobboldalit kizárták a pártból, mandátumától megfosztását 1948. április 26-án jelentették be a törvényhozásban. 1950. június 10-én letartóztatták, a Katonai Főtörvényszék 1950. szeptember 20-án életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. 1955 novemberében egyéni kegyelemmel szabadult, később rehabilitálták. Az 1956. október 31-én tagja lett az újra megalakult Szociáldemokrata Párt vezetésének. Forrás: Strassenreiter Erzsébet, in: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág kiadó, 1999.; Történelmi Tár

http://www.tortenelmitar.hu/index.php?view=article&catid=74%3Ak&id=4638&tmpl=component&print=1&layout=default&page=&option=com_content&Itemid=67&lang=hu

Kéthly Anna (Budapest, 1889. november 16. – Blankenberge, Belgium, 1976. szeptember 7.)

Apja gépész és villanszerelő szakmunkás volt. Négy polgárit végzett, gyors- és gépírói, majd könyvelői képesítést szerzett. A *Tolnai Világlapja* szerkesztőségének munkatársa 1905-től, majd a fővárosban és Kassán különböző cégeknél magántisztviselő 1907–1918 között. 1913-ban belépett a szakszervezetbe, a Magyarországi Magántisztviselők Országos Szövetsége (MMOSZ) női tagozatának titkára és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja 1917-től, az MSZDP VIII. ker.-i szervezetének munkatársa 1918. januártól, a párt Központi Nőszervező Bizottságának tagja 1919. októberétől volt. Az MMOSZ alelnöke 1920-tól, főtitkára 1939–1944. március között, tb. elnöke 1945-től. Az MSZDP országos vezetőségének tagja 1922-től 1948-ig, a párt nemzetgyűlési és országgyűlési képviselője 1922 és 1944 között. A két világháború között elsősorban szociális kérdésekkel foglalkozott, az 1930-as évek második felétől fellépett a német orientáció, a szélsőjobboldali törekvések és a zsidótörvények ellen. 1943-ban vezető szerepet játszott az FKGP-vel kötött országgyűlési együttműködési megállapodás létrehozásában, tárgyalásokat folytatott az angolbarát polgári politikusokkal a világháborúból való kiválás lehetőségeiről. 1944. március 19-én illegálisba vonult, a nyilas hatalomátvétel után 1945. januárig bujkált. 1945. februártól az SZDP egyik újjászervezője, a párt Politikai Bizottságának, illetve a párt külpolitikai és nemzetiségi osztályának vezetője; a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja 1948-ig. 1945. áprilistól az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1945. november 4-étől Csongrád-Csanád választókerületéből az SZDP nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselője 1948. április 26-ig, ugyanakkor a Nemzetgyűlés és az Országgyűlés alelnöke. Az SZDP egyik legnagyobb tekintélyű vezetőjeként a pártegység megőrzésére törekedett. 1948. február 18-án egy, a budapesti Sportszarnokban kommunisták részvételével tartott törvénytelen gyűlésen a vezetőségből, majd az SZDP XXXVI. kongresszusán a pártból is kizárták, 1948. március 7-én eltávolították az Országgyűlés alelnöki tiszteből. Visszavonult a közéletből, 1950. június 9-én letartóztatták, 1954. január 20-án zárt tárgyaláson „a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése és kémkedés” koholt vádjával életfogytiglani szabadságvesztésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték. 1954. november 19-én széles körű nemzetközi tiltakozás hatására egyéni kegyelemmel szabadult, de 1956-ig rendőri felügyelet alatt tartották. A forradalom és szabadságharc alatt részt vett az SZDP újjászervezésében, a párt elnökévé választották 1956. október 30-án. A Szocialista Internacionálé Irodája bécsi ülésén tájékoztatta a testületet a magyarországi forradalomról

és szabadságharcról, távollétében 1956. november 2-án a Nagy Imre-kormány államminiszterévé nevezték ki. Sopronban értesült a szovjet intervencióról, visszafordulva New York-ba utazott, hogy tájékoztassa az eseményekről az ENSZ Biztonsági Tanácsát és mozgósítsa a nemzetközi közvéleményt a magyar forradalom megmentéséért. Amerikai tartózkodása alatt, 1957-ben részt vett a magyar kérdés kivizsgálásával megbízott ENSZ-különbizottság munkájában, majd Magyarország érdekében memorandumot intézett az ENSZ-hez 1957. áprilisban. A strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács és az elsősorban külpolitikai tevékenységet folytató Szabad Magyarország Nemzeti Képviselőtársaság elnöke 1957-től. A Szocialista Internacionálé és a Belga Szocialista Párt támogatásával Belgiumban telepedett le, az MSZDP Emigrációban nevű szervezet elnöke 1958-tól, a Szocialista Internacionálé, a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége tagja. 1963 végéig szerkesztette az emigrációs *Népszavát*, majd a *Szociáldemokrata Szemlét*. Vezetésével dolgozták ki a Szociáldemokrata Alternatívát, az emigráns szociáldemokrata párt új programját 1973-ban. 1990-ben hamvait hazaszállították Magyarországra, majd jogilag rehabilitálták 1994. július 7-én.

Forrás: Strassenreiter Erzsébet - *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág Kiadó, 1999.; Történelmi Tár:
http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4648&catid=74%3Ak&Itemid=67&lang=hu

Király Géza, idősebb (Tiszolc, 1892. május 12. – ?)

Kispolgári családból származott. Iskolai elvégzése 1945-ig a MÁV budapesti üzemvezetőségén dolgozott, mint előadó. 1945. június 24-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. A Magyar Vasutasok és Hajósok Szabad Szakszervezetének elnöke 1945-től 1947 végéig, és a Szabad Vasutasok és Hajósok Lapjának főszerkesztője is. 1946-tól az SZDP központjában a szakszervezeti osztály elnökségének tagja. 1945 és 1948 között a Szakszervezeti Tanács tagja, majd nyugdíjba vonult. 1950. július 15-én letartóztatták. A katonai bíróság másodfokon Kálmán József és társai perében illegális szervezkedésben való részvétel koholt vádjával tizenkét évi fegyházra ítélte. 1956. augusztus 18-án szabadult egyéni kegyelemmel. 1956. október 31-én beválasztották a Szociáldemokrata Párt Ellenőrző Bizottságába. Forrás: Történelmi Tár,
http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4654&catid=74%3Ak&Itemid=67&lang=hu

Peyer Károly (Városlőd, 1881. május 9. – New York, New York, USA, 1956. október 25.)

Apja a herendi porcelángyár, majd a pécsi Zsolnay-gyár munkása volt. Elemi iskoláit Veszprémben járta ki. Pécsen végzett négy főreáliskolai osztályt, géplakatos-tanoncnak adták. 1899-től 1906-ig több fővárosi gépgyárban dolgozott, mint bizalmi csatlakozott a Budapesti Vas- és Gépgyári Munkások Szakegyletéhez. 1903-ban már a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Vezetőségének titkára. 1906-tól az Általános Munkás Betegsegélyező Pénztár alkalmazta, 1907-ben a gépgyári munkások szakosztályának lett a titkára. 1908-ban, a „vasbotos tüntetés” után bevásztatták a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Ellenőrző Bizottságába, 1911-től a Szaktanács másodtitkára. 1912-től a *Bányamunkás* című lap felelős szerkesztője, 1917-től az MSZDP vezetőségi tagja, 1918-ban a Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetség titkára és a Szaktanács első titkára. 1918 őszén a bányauigyek kormánybiztosa lett. A Tanácsköztársasággal már nem vállalt közösséget, de az 1919. áprilisi választásokon mandátumot fogadott el, tagja lett a tanácsok Országos Gyűlésének illetve a Szövetséges Központi Intézőbizottságnak. Májusban részben az ő fellépése nyomán mozgósították a szervezett munkásságot. A kommün bukását követően tagja lett az újjászerveződő MSZDP Központi Intézőbizottságnak. Peidl Gyula kormányában 1919. augusztus 1–6. között belügyminiszter volt. Az MSZDP 1919. augusztus 24-én rendezett konferenciáján a szociáldemokraták nevében elhatározta magát a kommunista uralom alatt történetektől, s javasolta, hogy a magukat ez idő alatt exponált tagjaik bizalmi tisztségét ne tölthessenek be. Huszár István 1919. november 24-én megalakult kormányában a népjóléti és munkügyi tárca élére került, de miniszteri tisztségéről 1920. január 16-án lemondott, tiltakozásul a különítményesek terrorakciói ellen, amelyekkel lehetetlenné tették a szociáldemokraták – főleg vidéki – választási gyűléseit. Nem sokkal ezután Bécsbe emigrált, Genfben megválasztották a bányamunkások nemzetközi kongresszusán a végrehajtó bizottság tagjává. 1921 májusában tért haza. A szociáldemokrata párt emigrációba távozott vezetőinek helyét átvéve egészen 1944-ig ő lett a párt és a szakszervezet valódi irányítója. 1921 decemberében – két héten át folytatott tárgyalássorozat végén – Peyer Károly a szociáldemokrata párt, gróf Bethlen István pedig kormánya nevében politikai megállapodást kötöttek. Ez a – Bethlen–Peyer–paktumként ismertté vált – kölcsönös engedményeken nyugvó kompromisszum korlátozott politikai szabadságjogok keretében újra lehetővé tette az MSZDP rendezett működését. 1922-től az ország 1944. március 19-i német megszállásáig országgyűlési képviselő, 1931-től a

parlamentari csoport vezetője. Tagja volt a fővárosi törvényhatósági bizottságnak is, a fővárosi csoport elnöke. 1927–1944 között a Szakszervezeti Tanács vezető titkára. 1944. március 19-én a németek letartóztatták, Oberlanzendorfba, majd május 5-én a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták. 1945 májusában került haza. 1945. június 24-étől a szakszervezetek jelöltjeként Dunántúl képviselőjében az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. Bekerült a székesfővárosi ideiglenes törvényhatósági bizottságba is, a szociáldemokrata frakció elnöke. Ellenezte a községi választások idején a munkáspártok közös listán való indulását, nem vállalta a jelöltséget. 1945. november 4-én az SZDP Veszprém vármegyei listáján nemzetgyűlési képviselővé választották. Az 1947. január 31.–február 3-i, XXXV. kongresszusán kibuktatták az SZDP vezetéséből és a pártválasztmányból, attól fogva semmilyen funkciót, megbízatást nem kapott. Az SZDP vezetői, élükön Szakasits Árpád külszolgálati posztra delegálva próbáltak megszabadulni tőle. 1946. február 1-jétől rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri státusban a Külügyminisztérium állományába került, de mivel az akkreditálási célállomás ügyében sem vele, sem a többi párttal nem tudtak megállapodásra jutni, egy év múlva nyugdíjazták. 1946. december 8-án többekkel együtt memorandumban tiltakozott az SZDP-nek a kommunista párttal mind szorosabban együttműködő politikája ellen. 1947. augusztus 5-én a Magyar Radikális Párt képviselőjelölti listáján jelent meg a neve, így hozva nyilvánosságra, hogy megvált attól a párttól, melynek három évtizeden át meghatározó vezetője volt. Az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokon az MRP képviselőjeként öt mandátumot szerzett, szeptember 30-án kilépett az MRP-ből. Novemberben 20-án már egy koncepció perbe fogás elől menekülve hagyta el az országot. December 11-én megfosztották képviselői mandátumától. 1948. február 16-án – távollétében – kémkedéssel vádolva nyolcévi fegyházbüntetésre ítélték, vagyonát elkobozták. 1948 folyamán – miután a különállásának utolsó hónapjait élő SZDP még meg tudta akadályozni, hogy elismerjék mandátumát a Nemzetközi Szocialista Konferencia Bizottságánál (Comisco) – bekapcsolódott az emigráns közép-kelet-európai szociáldemokraták nemzetközi irodájának, a Bureau International Socialiste-nek a létrehozásába. Az 1948 októberében Párizsban megalakult Szabad Magyar Szakszervezeti Tanács mellett az International Confederation of Free Trade Union in exile alelnöke lett. 1948 júniusában híveivel együtt Párizsban megalapította a Magyar Szociáldemokrata Párt Emigrációban elnevezésű szervezetet, októberben megtartották az első kongresszust is, amelyen a szervezet elnökévé választották. *Szabad Magyar Munkás* és *Szabad Világ* címen havi folyóiratokat szerkesztett. 1949 szeptemberében áttelepült New Yorkba. 1950-ben

beválasztották az emigrációt tömöríteni igyekvő Magyar Nemzeti Bizottmány nyolctagú végrehajtó bizottságába, és megbízták a munkaügyi és szakszervezeti tagozat szervezésével-vezetésével; tagja lett a szervezet négyfős ún. igazoló, összeférhetetlenségi bizottságának is. Az emigrációban is megosztott maradt magyar szociáldemokrata szervezetek egyesítése többszöri próbálkozása ellenére sem sikerült. 1956 nyarán Európába látogatott. Második európai politikai körútját 1956. október 25-én bekövetkezett halála megakadályozta. 1989. december 14-én a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa hatályon kívül helyezte az ellene hozott ítéletet.

Forrás: Történelmi Társ.,
http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5541&catid=84%3Ap&Itemid=67&lang=hu; Sipos Péter – A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág Kiadó, 1999.

Révész András, (Budapest, 1909. november 3. – Budapest, 1996. március 29.)

Édesapja, Révész Mihály, történészként és a *Népszava* egykori szerkesztőjeként a hazai szociáldemokrata mozgalom dokumentumainak fáradhatatlan gyűjtője. András a jogi pályát választotta, s diplomáját a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karán szerezte meg. Tizennyolcadik születésnapján lépett be az MSZDP-be, majd a Magánalkalmazottak Szakszervezetének is tagja lett. Még egyetemi évei alatt – 1929-ben – lett a székesfőváros hivatali alkalmazottja, ahol jó másfél évtizedig szociálpolitikával foglalkozott, hét évig volt az Árvaszék gyermekvédelmi osztályának, később a kórházi osztálynak a munkatársa. Ugyanakkor Mihályi András név alatt jelentek meg írásai a szociáldemokrata pártlapban, a *Népszavában*. 1945-öt követően a Városházán főjegyzőként működött tovább. Minthogy a budapesti politikai helyzet alakulása markánsan befolyásolta a helyi történeteket, kisvártatva az országos politikának is részesévé vált. 1945-ben a Városházán a szociáldemokrata pártszervezet elnökévé választották. Pártelődő, tagja a budapesti 100-as nagyüzemi káderbizottságnak. A koalíciós kormányzás éveiben majd két tucat különféle funkciót látott el. 1947/1948-ban mint kinevezett főjegyző, tanácsnoki rangban a szociálpolitikai osztály helyettes vezetője. A két munkáspárt erőszakos egyesítése előtt – mint e folyamat egyik markáns ellenzőjét, harmincketted magával – 1948 februárjában kizárták az MSZDP-ből, s ezzel egyidejűleg a Városházáról is eltávolították. Állás nélkül maradt, megélhetését gombatenyésztésből próbálta biztosítani.

1950. június 15-én letartóztatták, s mint a Kálmán József és társai ellen lefolytatott

büntetőeljárás hetedrendű vádlottját, a fúzió ellen küzdő úgynevezett 'Bástya utcai csoport' szervezőjét életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték. 1955. november 25-én szabadult. 1956-ban részt vett a szociáldemokrata párt újjászervezésében; ekkor a párt főtítkárhelyettesévé választották. A személye köré szerveződő szociáldemokrata érzelmű emberekkel a Kádár-korszakban is – amint arról a hosszú évtizedeken át ráállított besúgók jelentései is tanúsították – életben tartotta a szociáldemokrata szellemiséget. A számára alkalmanként kínálkozó lehetőségeket megragadva, tartotta a kapcsolatot Kéthly Annával és az európai balközép pártok vezetőivel, Olaf Palméval, Kalevi Sorsával, Herbert Wehnerrel, s másokkal. 1957-től a Budakalászi Textilművek jogtanácsosa volt, majd nyugdíjba vonulása után 1988-ig – a "szegények ügyvédjeként" – a vállalati jogsegélyszolgálatnál tevékenykedett.

A rendszerváltás után – az első hónapokban – szerepet vállalt a szociáldemokrata párt újjáalakításában, a Független Szociáldemokrata Párt elnöke lett. Az 1990-es években munkásságát az osztrák és a magyar hatóságok magas állami kitüntetésekkel honorálták. Forrás: B. Kádár Zsuzsanna: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág kiadó, 1999.

Szedler Ferenc (Szentes, 1881. január 31. – Budapest, 1952. június 13.)

Zsellér szülei ifjúkorukban még jobbágyok voltak. Négy elemiit végzett. Tizenegy éves korában cseléd lett, majd tizenöt éves korától napszámos- és aratómunkából, majd réglagyári munkásként tartotta el magát. 1898-ban a Duna Gőzhajózási Társaság rakodómunkásaként került először Pestre. Bekapcsolódott az agrárszocialista mozgalomba, 1896-ban belépett a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségébe. Írásai jelentek meg a *Földművelő*, a *Világ szabadság* és a *Földművesek Lapja* című újságokban. 1897. február 6-án belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. 1910-től 1919-ig az MSZDP miskolci szervezetének a titkára, a földmunkásszövetség helyi szervezetének vezetőségi tagja. 1913-tól a miskolci munkásbiztosító pénztár tisztviselője. Ebben az időszakban a *Népszava* munkatársa. 1915-ben a galíciai fronton szerzett sebesülése következtében rokkanttá vált. 1918-ban a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége Borsod vármegyei titkára. A Tanácsköztársaság idején a Borsod megyei direktórium tagja, mezőgazdasági megbízottként tevékenykedett. A csehszlovák csapatok bevonulásakor Theresienstadtba internálták, csak a kommün bukása után tért haza; itthon rögtön letartóztatták, de nem ítélték el. 1920-ban megválasztották a földmunkásszövetség országos titkárává, később elnöke lett. Visszaköltözött Szentesre,

ekkor a pártvezetőség megbízta a párt vidéki mozgalmának a szervezésével és vezetésével. 1922-től az MSZDP vezetőségi tagja. 1922. május 28-án Békéscsabán nyílt szavazással (58,25 százalék), továbbá május 29-én Hódmezővásárhelyen titkos szavazással (52,60 százalék) nemzetgyűlési képviselővé választották, ez utóbbi mandátumról július 5-én lemondott. A törvényhozásban a földreform, a nagybirtok felosztása mellett foglalt állást, s felemelte szavát a mezőgazdasági munkások szociálpolitikai védelmében. 1926-ban sajtóügyek miatt négy hónapi elzárásra ítélték, majd „osztály elleni izgatás” címén három hónapra lefoglák. A két világháború között több ízben volt nemzetgyűlési képviselő. 1923-tól az MSZDP Országos Vezetőségének a tagja, jelentékeny részt vállalt az 1930. évi szociáldemokrata agrárprogram kidolgozásában. 1934-ben rövid ideig, majd 1942-től 1945 augusztusáig a párt főtitkára. 1944. március 19-én kalandos körülmények között szabadult ki a német hatóságok fogságából. Később a magyar rendőrség is elfogta, de mentelmi jogára való tekintettel szabadon engedték. 1945. április 2-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. Az 1945. november 4-i választásokon a Békés vármegyei választókerületben nemzetgyűlési mandátumot szerzett. 1947. augusztus 31-én korábbi választókerületében ismét képviselővé választották, 1947–1948-ban az Országgyűlés háznapja. 1945. augusztustól 1948. márciusig az SZDP főtitkárhelyettese, a pártvezetőség és a politikai bizottság tagja; egy ideig a párt agrárpolitikai osztályának a vezetője. 1946 és 1948 között ő szerkesztette a *Föld és Szabadság* című lapot. A Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége Intézőbizottságának a tagja, és helyet kapott a Magyar Országos Szövetkezeti Központ igazgatóságában is. Ellenezte a két munkáspárt egyesítését, ezért 1948 márciusában, az SZDP XXXVI. kongresszusán többekkel együtt kizárták a pártból. Április 26-án megfosztották a képviselői mandátumtól. 1950. június 10-én koholt vádak – „háborús bűntett, államellenes szervezkedésben való részvétel és hűtlenség” – alapján letartóztatták, a Budapesti Katonai Törvényszék a Kálmán József és társai per tizenegyedrendű vádlottjaként 1950. szeptember 13-án életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. A budapesti Gyűjtőfogházban halálra kínozták. 1962. augusztus 6-án rehabilitálták. Forrás: Történelmi Társ: http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=6004&catid=87%3Asz&Itemid=67&lang=hu; Varga Lajos - *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág kiadó, 1999.

Szélig Imre (Szigetvár, 1903. január 27. – London, 1968. július 17.)

A négy polgári elvégzése után kitanulta a lakatosmesterséget. Fiatalon Budapestre került,

1920-ben lett tagja a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének. 1923-ban belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba, beválasztották a kispesti pártszervezet vezetőségébe. 1938-tól a csepeli pártszervezet titkára. 1939-ben a Pest környéki végrehajtó bizottság titkári posztjára került. 1944-ben a Gestapo letartóztatta, kiszabadulva felvette a kapcsolatot a Pest környéki ellenállási mozgalommal. 1945-től a Szociáldemokrata Párt Pest környéki és Pest megyei titkárságának vezetője. Kinevezték a megyei földbirtokrendező tanács elnökévé. 1945 elejétől a Pest megyei és a Kispesti Nemzeti Bizottság tagja volt. 1945. augusztus 20-tól a pártvezetőség és a szűkebb politikai bizottság tagja lett, az év második felétől a szervezési osztály vezetője. 1945. április 2-án budapesti képviselőként beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. 1945. november 4-től a Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegyei SZDP-listán újra a Nemzetgyűlés tagja. 1947. augusztus 31-én korábbi választókerületében ismét képviselővé választották. 1947. január-februártól a pártszervezési főosztály irányítója. Ellenezte a két munkáspárt egyesítését, ezért 1948. február 18-án le kellett mondania a tisztségeiről, majd kizárták az SZDP-ből. 1948. április 26-án megfosztották a mandátumától. 1948 közepén elhagyta Magyarországot, először Svájcba ment, majd Svédországba költözött, végül Angliában telepedett le. Közel húsz éven keresztül a BBC munkatársa, a Munkásvetület vezetője volt. 1949 júniusában Zürichben Bán Antallal megszervezték a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban nevű politikai szervezetet. A Peyrer-féle emigráns Magyar Szociáldemokrata Párttal szemben őket ismerte el a Szocialista Internacionálé. Rendszeresen részt vett az Internacionálé évenkénti konferenciáin és háromévenként tartott kongresszusain. 1951-től a emigráns szociáldemokrata szervezet elnöke. 1949-től 1957-ig ő szerkesztette és adta ki a londoni *Szociáldemokrata Népszavát*. Az 1956. október 30-án Budapesten újjáalakult Szociáldemokrata Párt – távollétében – elnökségi és vezetőségi taggá választotta. Bécsben találkozott a Szocialista Internacionálé kongresszusára kiutazó Kéthly Annával. 1957. január 5-től az emigráns Magyar Forradalmi Tanács intézőbizottságának tagja. 1958-ban Kéthly javára lemondott az emigráns szociáldemokrata párt elnöki tiszteréről, s főtitkárként dolgozott tovább. 1957 és 1963 között rendszeresen írt a Nyugaton megjelenő *Népszavába*. Az angol állampolgárságot élete végéig nem vette fel. Forrás: Strassenreiter Erzsébet – In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág Kiadó, 1999.

Valentiny Ágoston (Kalocsa, 1888. október 6. – Budapest, 1958. augusztus 21.)

Munkácsaládból származott, édesapja géplakatossegéd, majd mozdonyvezető volt a

MÁV-nál. Ötéves kora óta Szegeden élt. A piarista gimnáziumban érettségizett. 1913-ban Kolozsvárott, a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen jogtudományi államvizsgát tett. 1906. október 1-jétől 1926-ig a Magyarországi Vasút Központi Leszámítoló Hivatalánál dolgozott. 1918-ban belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba, vezetőségi taggá választották, és vezetőségi tag lett a vasutasszövetségben is. A Tanácsköztársaság idején Szegeden a közalkalmazottak szakszervezetének az egyik vezetője. A francia megszállás alatt szolidaritási sztrájkot szervezett a tanács hatalom mellett, a szegedi szociáldemokrata pártszervezet tárgyalóbizottságának az elnöke volt. 1920. március 16-tól – a franciák kivonulása után – 1921. február 5-ig vizsgálati fogságban volt a szegedi Csillagbörtönben, majd tizenegy hónapra, Zalaegerszegré internálták. A munkahelyéről is elbocsátották. Szabadulása után nem tudott elhelyezkedni, ezért feles bérlelt egy volt vasutas kollégája földjén. Később könyvelő egy biztosítótársaság szegedi főügynökségén. 1926-ban kiegészítő szigorlatot tett a szegedi egyetemen, ezzel megszerezte a doktori címet, majd 1931. októberben egységes bírói és ügyvédi vizsgát tett. Ügyvédi irodát nyitott Szegeden, főként a társadalom- és államellenes magatartás miatt üldözöttek védelmét vállalta, munkügyi és társadalombiztosítási perekben szerepelt. 1923 és 1944 között a szociáldemokrata párt szegedi elnöke. 1935-ben és 1939-ben a szegedi kerületben elindult a választásokon, de nem szerzett mandátumot. A német megszállás után, 1944. április 4-én Nagykanizsára internálták, ahonnan május 27-én szabadult. A németek Szegedről való távozása után megszervezte a polgárőrséget. 1944. október 14-én a Vörös Hadsereg városparancsnoka rábízta Szeged polgármesteri teendőit, 1945. augusztus 24-ig állt a város élén. 1944. december 3-tól a Szegedi Nemzeti Bizottság, majd a városi törvényhatósági bizottság tagja. Bevonták az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottságába. A december 16-i szegedi nagygyűlésen megválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjévé, 1945. szeptember 6-ig a törvényhozás politikai bizottságának a tagja. 1944. december 22-étől lemondásáig, 1945. július 22-éig igazságügy-miniszter. Ezután ügyvédi irodát nyitott Budapesten. Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon a Csongrád és Csanád vármegyei választókerületben újra mandátumhoz jutott. 1946. decemberében a Peyer Károly által készített, a szociáldemokrata pártvezetés politikáját, mindenekelőtt a kommunistákkal való együttműködést bíráló memorandum egyik aláírója. 1950. június 14-én őrizetbe vette az ÁVH. A Budapesti Katonai Törvényszék szeptember 13-án koholt vádak – „háborús bűntett, a demokratikus államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének a büntette, valamint folytatólagosan elkövetett hűtlenség” –

alapján, mint a Kálmán József és társai per másodrendű vádlottját életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte. Büntetését szeptember 20-án a Katonai Főtörvényszék másodfokon is megerősítette. 1955. december 14-én egyéni kegyelemmel szabadult. Az 1956. október 30-án újra megalakult Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagjává választották. Ügyét először 1956. áprilisban vizsgálták felül, majd a már halála után, 1962. augusztus 6-án lefolytatott perújítási tárgyaláson a Legfelsőbb Bíróság mind az első-, mind a másodfokú ítéletét hatályon kívül helyezte.

Forrás: Strassenreiter Erzsébet - In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve.* (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág Kiadó, 1999.; Történelmi Tár:
http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&id=6340&Itemid=67

Zentai Vilmos (Rezsőháza, 1899. szeptember 1. – Budapest, 1983. szeptember 24.)

Szegényparaszti családból származott. Négy polgárit és egy felső kereskedelmi osztályt végzett. 1919-ben a Vörös Hadsereg katonájaként harcolt a csehek és a románok ellen. Leszerelése után a Kereskedelmi Munkásbiztosító Pénztár alkalmazottja lett, ahonnan, mint megbízhatatlan személyt eltávolították. 1925-ig különböző magánvállalatoknál dolgozott, majd munkanélküli volt. 1929-től a Székesfővárosi Vízműveknél kapott tisztviselői munkát. 1919. novemberben lépett be a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. Hamarosan beválasztották a vezetőségbe. A vezetőségi tagságtól egészen a központi párttitkárságig minden funkciót betöltött. A nemzetiségi bizottság titkára, a Budapest II. kerületi, majd a XII. kerületi pártszervezet titkára. 1933-tól az országos községgpolitikai bizottság tagja. 1938. augusztusban elbocsátották, mert egy kormányrendelet ellenére sem lépett ki közalkalmazott létére az MSZDP-ből. 1940-ben a rendelet hatálytalánítása után visszatérhetett a vízművekhez. 1945. április 2-án a fővárosból delegálták az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, 1945. november 4-én és 1947. augusztus 31-én a Győr-Moson és Sopron megyei választókerületben nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselővé választották. 1945. november 23-ától 1948. február 13-ig a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára volt. 1945-ben az SZDP személyzeti és adminisztratív osztályának vezetője. 1945. augusztus 20-ától az SZDP huszonegy tagú országos vezetősége és a politikai bizottság tagja. A párt vezető titkáráként 1946-tól az SZDP országos honvédelmi szakbizottság elnöke. A nemzetgyűlés véderőbizottságának tagja. 1945-ben a *Fiatalok* és a *Pártszervezet* című lapok felelős szerkesztője. 1948. márciusban lemondatták megmaradt párttagságáról és képviselői mandátumáról, amit 1948. április 26-án jelentettek be; majd nyugdíjazták. Az ÁVH 1950. június 2-án

letartóztatta. "Háborús bűntett, a demokratikus államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és folytatólagosan elkövetett hűtlenség" koholt vád alapján Kálmán József és társai perében a Budapesti Katonai Törvényszék 1950. szeptember 13-án életfogytiglani börtönre ítélte. Az ítéletet a Katonai Főtörvényszék egy hét múlva másodfokon helybenhagyta. 1956 elején ügyét felülvizsgálták, március 29-én szabadult. 1956. október 31-én tagja lett az újjáalakult Szociáldemokrata Párt vezetőségének. 1956. november 2-án a szovjetekkel tárgyaló magyar küldöttség tagja volt. 1962. augusztus 6-án rehabilitálták. (Forrás: B. Kádár Zsuzsanna: In: A magyar szociáldemokrácia kézikönyve, (Szerk.: Varga Lajos) Napvilág Kiadó, 1999.; Történelmi tár: http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&id=6534&Itemid=6

NÉVMUTATÓ

Aczél György, 213
 Acsay László, 79, 124
 Afanaszt őrnagy, 230
 Agócs István, 251
 Alexa Károly, 61
 Almássy Pál, 204
 Alpáry Imre, 187, 188, 189, 190,
 196, 203, 205, 206, 208
 Andersen, Alsing Emanuel, 55
 Andreánszky István, 174, 226, 251
 Anger, Per, 191
 Angyal László, 32, 35
 Antal Gyula, 194
 Antal Jenő, 98, 99
 Antalfy József, 226
 Antalfy Sándor, 226
 Antall József, 150
 Antonini, Luigi, 184
 Apró Antal, 9, 74, 125, 212, 232
 Attlee, Clement, 62, 156
 Auer Pál, 67, 70, 143, 161
 B. Kádár Zsuzsanna, 295, 300
 B. Szabó István, 120, 123
 Bácskai Bertalan, 31
 Bácskai László, 254, 255, 280
 Bácskai Sándor, 12, 13, 282
 Bajcsy-Zsilinszky Endre, 110
 Bakách-Bessenyei György, 182
 Bakó Imre, 226

Bakos Pál, 51
 Balázs György, 216
 Balázs Sándor, 31
 Bali Sándor, 17, 160
 Bálint László, 41
 Balogh Sándor, 130, 168
 Bán Antal, 10, 129, 171, 211, 215,
 230, 240, 243, 249, 266, 268,
 297
 Bán Péter, 42
 Barankovics István, 67, 70, 124
 Bárány Mihály, 23
 Baranyai Lipót, 174
 Baranyai Tibor, 34, 45, 64
 Bárdossy László, 209, 214, 219
 Barna Ildikó, 168
 Bartha Albert, 194, 201
 Barthos László, 39
 Bartóffy György, 101
 Bartók Béla, 270, 271, 273, 283
 Basso, Lelio, 184
 Bazsó Tibor, 206
 Bechtler Péter, 17, 230, 255, 280,
 281, 284
 Beck Judit, 77
 Beck Ö. Fülöp, 77
 Bede Béla, 34, 253, 268
 Bede István, 268
 Bencsik Péter, 286

Benda Béla, 18
 Benjámin Olivér, 13, 36, 66, 254, 258, 265
 Benkei András, 267
 Benkhardt Ágost, 79
 Benkő Péter, 12, 40, 41, 43, 95, 169
 Bényi Elemér, 203
 Berecz Elemér, 21
 Béres alezredes, 200
 Berija, Lavrentij Pavlovics, 15
 Bernolák Sándor, 181
 Bernstein, Eduard, 28, 117, 130
 Bethlen István, 29, 74, 75, 109, 115, 117, 130, 142, 164, 173, 181, 214, 219
 Bibó István, 5, 7, 14, 23, 24, 43, 66, 72, 89, 90, 91, 143, 146, 148, 149, 157, 158, 160, 161, 162, 168, 169, 181
 Bittmann István, 10, 13, 31, 255
 Blair, Tony, 158
 Blanc, Louis, 154
 Bloch Imre, 23
 Blum, Léon, 154, 184
 Bock Andor, 214
 Bodnár Imre, 18
 Boldizsár Iván, 266
 Boór Aladár, 123
 Bor György, 19
 Borbándi Gyula, 151, 169, 182, 276, 278
 Borbély János, 165
 Borbíró Virgil, 79
 Böhm Vilmos, 174, 182, 215, 266, 268
 Bölcsföldi Andor, 39, 62, 64, 248, 279
 Bölcsföldi Tibor, 25, 253
 Bresztovszky Ede, 73, 75
 Bresztovszky Ernő, 75
 Breuer Marcell, 71
 Brumiller László, 181
 Brusznai Árpád, 19
 Buchinger Manó, 121, 129, 268
 Bujdosó Alpár, 20
 Büchler József, 13, 73, 75, 76, 86, 224, 231, 285
 Castrén, Urho Jonas, 135, 143
 Churchill, Winston, 152, 156
 Clark százados, 195, 201, 202
 Cohen, Asher, 45
 Cope, C. L. S., 39
 Crouch, Colin, 169
 Czebe Jenő, 207
 Czettin József, 23
 Czettler Jenő, 188
 Cs. Szabó László, 113
 Csákvári János, 31
 Csala N. Imre, 240, 245
 Csaplár Péter, 25
 Csécsy Imre, 148, 157, 183
 Cseh Géza, 43, 62
 Csereghy István, 21, 31
 Cserenyey Géza, 168
 Cserényi-Zsitnyáni Ildikó, 276, 278
 Cseszka Éva, 94

Csicsery-Rónay István, 168
 Csobádi Péter, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 282, 283
 Csók István, 78
 Csonka Béla, 203
 Csurgai Horváth József, 42
 Csűrös Lajos, 190, 192, 203
 Dahl, Robert A., 169
 Dallos Zsuzsa, 42
 Dálnoki Miklós Béla, 80, 124
 Dálnoki Veress Lajos, 195
 Dárdai Dezső, 205
 Darvas József, 85, 142
 Dávid Ferenc, 21
 De Gasperi, Alcide, 184
 De Gaulle, Charles, 154
 Deák Ferenc, 78
 Deák István, 168
 Dédes Imre, 230
 Dénes Gyula, 230
 Dersi [Derzsi] Gyula, 256, 282
 Dezsényi Miklós, 190, 191, 192, 203
 Dikán Nóra, 42
 Dinnyés Lajos, 7
 Dobi István, 7, 30, 51, 142
 Domokos József, 126, 127, 130
 Donáth Ferenc, 77, 146
 Donáth György, 210, 221
 Döme Piroksa, 223
 Dudás Béla, 192, 194, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208
 Dudás József, 6, 16, 17
 Dumbovich Emil, 203
 Dunn, John, 169
 Dzerzsinszkij, Feliks Edmundovics, 15
 Eckhardt Tibor, 182
 Egri György, 249, 279
 Egri Sándor, 226
 Eisenhower, Dwight D., 250
 Engels, Friedrich, 28
 Eörsi László, 97, 105
 Erdei Ferenc, 7, 80, 87, 99, 112, 142
 Erdei István, 11, 19, 31, 36, 92, 285
 Erdei Sándor, 24
 Erdődy János, 230, 240, 248, 279
 Erdős Imre, 36, 226
 Erőss Ferenc, 63, 174
 Fábíán Béla, 182
 Fagerholm, Karl August, 140
 Faludy György, 19, 66, 69, 146, 182, 271
 Faragó László, 7, 14, 26, 47, 83, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 169, 176, 183
 Farkas Csaba, 42
 Farkas István, 181
 Farkas Mihály, 121, 182, 211, 212, 225, 227, 232
 Farkas Miklós, 217
 Farkas Szilárd, 217
 Fazekas János, 21
 Fehér András, 18, 248, 278, 279

Féja Géza, 112
 Fejtő Ferenc, 182
 Fellner Henrik, 242
 Ferenczy Béni, 77, 93
 Feri Pál, 99
 Fierlinger, Zdenek, 179, 180
 Figula János, 226
 Fischer József, 9, 13, 14, 24, 38, 59,
 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80,
 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 90,
 91, 92, 93, 94, 162, 239, 248,
 249
 Flesch Mária, 188
 Fodor László, 243, 244
 Foki Félix, 101
 Fokin ezredes, 194
 Forgó Pál, 71
 Földesi Margit, 130, 131
 Földi László, 232
 Frankl Imre, 245
 Frei András, 189
 Fricsay Ferenc, 271, 273
 Friedmann Dezső, 38
 Friedmann Jenő, 34
 Friedrich István, 29
 Friss István, 282
 Futó Dezső, 32, 127, 261
 Fülöp Lajos, 206
 Gábor József, 18
 Gábor Róbert, 130, 131, 150, 168,
 170, 182, 183, 184
 Gál Ferenc, 269
 Gallai Lajos, 223, 224, 225, 226,
 227, 228, 229, 230, 231, 232,
 233, 234
 Garami Ernő, 73
 Garamvölgyi János, 17, 248
 Gáspár Árpád, 26
 Gáspár János, 20
 Gáspár Sándor, 17, 25
 Gergely Győző, 224
 Gergely Jenő, 169
 Germuska Pál, 42
 Gerő Ernő, 16, 172, 212, 224, 225,
 226, 227, 232, 233
 Gesztesi Jenő, 18, 244, 245
 Ghéczy István Sándor, 203
 Giddens, Anthony, 158
 Glatz Ferenc, 169
 Goldman György, 223
 Gombosi Zoltán, 217
 Gottwald, Klement, 141
 Gömbös Gyula, 75
 Göncz Árpád, 24
 Gönczi József, 226
 Gönyei Antalné, 182
 Gropius, Walter, 71
 Gross, Jan T., 168
 Gruber, Karl, 133
 Guba Dezső, 31, 92
 Gusztáv svéd király, 191
 Gyarmati György, 277
 Gyilasz, Milovan, 141
 Gyöngyösi János, 135
 Győri László, 85
 Györki Imre, 10, 38, 181, 182, 230,
 286
 Gyuris Aladár, 198

Gyurkovics Géza, 26
 Hain Péter, 76, 93
 Hajdú Ernőné, 245
 Hajdú János, 18
 Halo, Johannes, 135
 Halter Béla, 123
 Hammarskjöld, Dag, 55
 Hámori László, 240, 241
 Hankiss Ágnes, 63, 64
 Hanzéli József, 98
 Haraszi Sándor, 11, 77
 Haraszi-Taylor, Eva, 39, 40
 Harustyák József, 212
 Határ Győző, 113
 Hatvany Lajos, 11, 77
 Hayek, Friedrich von, 155
 Hegedüs András, 8
 Hegedüs B. András, 39
 Hegedüs Mihály, 250, 252, 279
 Hernádi József, 205
 Hillegeist, Friedrich, 258
 Hitler, Adolf, 74, 94, 109, 117,
 173, 175, 190, 219, 224
 Holló Ottó, 52
 Hoover, Herbert, 139
 Horthy Miklós, 29, 57, 74, 110,
 146, 161, 164, 166, 172, 189
 Horváth Árpád, 244
 Horváth Attila, 61
 Horváth Barna, 148
 Horváth Géza, 98
 Horváth János, 66, 150, 151, 168
 Horváth Márton, 77
 Horváth Miklós, 105
 Horváth Pál, 98, 99
 Horváth Takács János, 23
 Horváth Zoltán, 9, 17, 181, 182,
 209, 211, 212, 213, 215, 216,
 217, 218, 219, 220
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics, 8,
 37, 250, 259
 Huszár Tibor, 64, 168
 Húvös Endre, 182
 Ibrányi Dezső, 98, 99
 Igaz Mária, 13, 237, 248, 249, 254,
 256, 258
 Ignótus Pál, 9, 113, 217
 Imrédy Béla, 75, 165, 209, 219
 Irving, David, 43
 Ivanics István, 9, 13, 18, 25, 160,
 243
 Jakab György, 26
 Jakab Sándor, 168
 Jancsecz, 13, 25
 Jancsecz Imre, 31, 33
 Jászi Oszkár, 157
 Jedliczky Károly, 21
 Jemnitz János, 169, 183, 282
 Judt, Tony, 168
 Juhász István, 21
 Justus Pál, 9, 16, 17, 32, 38, 84, 85,
 117, 129, 157, 172, 181, 211,
 241, 254, 255, 261, 262, 263,
 280, 282
 K. Havas Gábor, 34, 38, 258, 265
 Kabók Lajos, 112, 113, 125, 130,
 164, 188, 190
 Kádár János, 25, 27, 28, 29, 30, 33,

- 37, 44, 56, 63, 64, 72, 87, 91,
92, 97, 100, 131, 212, 220, 223,
224, 232, 233, 264
Kaiser Anna, 94
Kállai Gyula, 76, 77, 81, 93, 215,
224, 232
Kállai Sándor, 226
Kállay Miklós, 67, 70, 189
Kállay Sándor, 226
Kálmán István, 22
Kálmán József, 10, 11, 13, 16, 31,
38, 62, 246, 248, 249, 253, 254,
255, 256, 257, 261, 263, 264,
277, 287, 291, 294
Kara Balázs, 22
Karácsony Sándor, 112, 113, 125,
130, 164, 188
Karajan, Herbert von, 273, 274
Karczag Géza, 18
Karig Sára, 165
Károlyi Mihály, 115
Kassák Lajos, 146
Kasza Teréz, 268
Kasztel András, 224
Kautsky, Karl, 28
Kekkonen, Urho Kaleva, 134, 138,
139, 141
Kelemen Gyula, 9, 12, 13, 14, 24,
25, 26, 38, 43, 59, 71, 72, 83,
84, 86, 90, 91, 94, 129, 145,
211, 243, 255, 262, 263, 265,
288
Kende István, 52, 53, 62
Kende Péter, 128
Keresztes-Fischer Ferenc, 110, 219
Keresztesi Mihály, 226
Keresztury Dezső, 89
Kérő Nagy István, 122
Kertész István, 68, 70, 101
Kertész Miklós, 13, 26, 36, 38, 45,
231, 237, 254, 257, 258, 259,
262, 276, 277, 281, 288
Kéthly Anna, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12,
13, 14, 16, 20, 21, 23, 25, 29,
31, 32, 34, 35, 37, 39, 40, 41,
45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55,
56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72,
75, 76, 84, 85, 86, 87, 88, 90,
91, 119, 123, 129, 145, 146,
155, 157, 158, 159, 161, 162,
163, 165, 170, 176, 177, 181,
183, 196, 212, 215, 230, 241,
243, 244, 247, 248, 249, 251,
258, 263, 264, 265, 279, 280,
285, 286, 290
Kéthly Erzsébet, 265
Kéthly- testvérek, 245
Király Béla, 53, 69, 205
Király Géza ifj., 64, 246, 247, 248,
252, 276, 279
Király Géza, idősebb, 291
Kisházi Ödön, 26, 32, 253
Kiss Ernő, 18
Kiss Gábor, 97
Kiss Pál, 19
Kiss Sándor, 67, 69, 113
Kiszely Gábor, 276, 278

- Kiszely János, 21, 31
Klebensberg Kunó, 181
Kodály Zoltán, 78, 270
Kogelfranz, Siegfried, 139
Kókai József, 18
Kollontáj, Alexandra, 137
Koltay András, 61
Koltói Anna, 164
Komor Éva, 266
Komoróczi Lajos, 19
Kondratov, 194
Kopácsi Sándor, 101, 146
Kormos Vilmos, 21
Koronya Jolán, 230
Kossa István, 81, 125, 212
Kosztolányi Dezső, 47, 61
Koti József, 18
Kotsis Iván, 79
Kovács András, 11, 40, 43, 169
Kovács Béla, 5, 6, 7, 9, 15, 24, 30,
87, 102, 151, 168, 199, 200,
207, 261
Kovács Béla, zuglói nemzetőr, 101
Kovács Bélával, 89
Kovács Gábor, 18
Kovács Imre, 7, 67, 68, 110, 111,
112, 113, 120, 124, 188
Kovács István, 126, 216
Kovács János, 18, 62, 226
Kovács László, 256, 278
Kovács Mátyás, 98
Kovács Sándor, 18
Kozma A. Alajos, 226
Kőműves József, 13, 230
Körner György, 71
Kővágó József, 24, 53, 64, 69
Közi-Horváth József, 182
Kray Ferenc, 21
Kreisky, Bruno, 35
Krieger százados, 190
Kruchina Emmánuel, 187
Kruchina Viktor, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 207, 208
Kubitsc Albert, 232
Kulcsár Péter, 168, 169
Kunszery, 94
Kunszery Gyula, 24, 90
Kurcz Antal, 253
Kuusinen, Otto Vilhelm, 135, 136,
143
Kürling Viktor (Kruchina Viktor),
199, 200
Labancz András, 226
Laborcz Sándor, 26
Ladányi Ármin, 13, 18
Lamartine, Alphonse de, 154
Láng Imre, 169
Lányi Béla, 71
Lausmann, 179
Lázár Károly, 193
Le Calloch, Bernard, 44
Le Corbusier, 71, 93
Ledru-Rollin, Alexandre, 154
Leino, Yrjö, 135, 136
Lénárd Sándor, 229
Lénárt Imre, 35, 252, 254, 256,

257, 258, 261, 280, 282
 Lengyel Antal, 21
 Lenin, Vlagyimir Iljics, 28, 117, 138
 Levendel Ádám, 131
 Libik György, 62, 77
 Ligeti Pál, 71
 Listowell, Lady, 204
 Liszt Ferenc, 270
 Lomax, Bill, 12, 15, 39, 40
 Lombardo, Ivan Matteo, 184
 Losonczy Géza, 11, 12, 77, 232
 Lukács György, 157
 Lukács Pál, 18
 M. Kiss Sándor, 61, 189, 206
 Macskásy Pál, 169, 282
 Madzsar József, 50
 Major Máté, 74, 79
 Major Tamás, 77
 Makay Miklós, 94
 Malasits Géza, 123, 125, 130
 Maléter Pál, 146
 Mandl Oszkár, 265
 Mannerheim, Carl Gustav, 136, 137
 Mannheim, Karl, 157, 159, 169
 Márai Sándor, 210, 221
 Márkus Ferenc, 226
 Marosán György, 7, 8, 9, 17, 29, 30, 33, 76, 84, 85, 117, 129, 142, 171, 173, 183, 211, 212, 215, 221, 230, 250, 254
 Marx, Karl, 28, 174, 240
 Masaryk, Jan, 184
 Masaryk, Tomas, 180
 Masirevich Görgy, 71
 Máté Iván, 182
 Mátéka Sándor, 34, 36, 38, 253, 254, 263
 Mateovics Ferenc, 32
 Matheidesz Géza, 189, 190, 191, 192, 196, 203
 Matheidesz Pál, 203
 Matteotti, Matteo, 14, 178, 184
 May, Ernst, 71
 Ménes Sándor, 226
 Menon, K. P. S., 23, 24
 Menuhin, Yehudi, 270
 Mérei István, 35, 240, 252, 280
 Merényi Scholtz, Gusztáv, 207
 Meskó Gábor, 19
 Mészáros Gyula, 42, 97
 Mészáros József, 251
 Meszlényi Géza, 202
 Miákits Ferenc, 181
 Mikes Gitta, 271, 273
 Mikó István, 20
 Mikojan, Anasztasz Ivanovics, 66
 Milassin István, 190, 192, 203
 Mindszenty József, 5, 7, 15, 40, 41, 124
 Módis László, 200
 Modor Ádám, 63
 Mojzes József, 21
 Molnár Erik, 51
 Molnár Farkas, 71
 Molnár János, 43, 169, 183
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics,

62
 Montgomery, Bernard, 81
 Mónus Illés, 9, 155, 157, 164, 171, 224
 Mónus Illésné, 127
 Moór Gyula, 124, 129
 Móró István, 59
 Moser, Edda, 274
 Moser, Joachim Hans, 273
 Mudrikov, 124
 Münnich Ferenc, 9
 Nádasy T. Jenő, 205
 Nádházi Gyula, 22
 Nagy Ernő, 39
 Nagy Ferenc, 7, 16, 67, 68, 69, 70, 119, 148, 151, 161, 168, 182, 197, 202, 204, 221
 Nagy György Sándor, 19
 Nagy Gyula, 12
 Nagy Imre, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 19, 20, 28, 37, 62, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 115, 146, 150, 212, 227
 Nagy János, 31
 Nagy Lajos, 22, 248, 279, 280
 Nagy Pál, 21
 Nagy Tamás, 18
 Nagyatádi Szabó István, 109
 Nemes Dezső, 60
 Németh Ferenc, 280
 Németh Károly, 286
 Németh László, 7, 111, 112
 Nenni, Pietro, 177, 178, 183
 Novák Ede, 79
 Nyakas Levente, 61
 Nyári Aurél, 31
 Nyéki László, 18, 31
 Nyers Rezső, 8, 9, 30, 176
 Nyers Rezső, idősebb, 229
 Nyúl Ferenc, 98, 101
 Odry Lajos, 97
 Okváth Imre, 277, 278
 Olasz Ferenc, 22
 Oltványi Imre, 77
 Orbán László, 77
 Orgoványi István, 42, 43
 Ortutay Gyula, 30, 83, 142
 Örley Zoltán, 203
 Ötvös István, 61
 Paasikivi, Juho Kusti, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141
 Pajor Zoltán, 71
 Palacky, Frantisek, 180
 Palasik Mária, 149, 150, 151, 168, 169, 170, 277, 278
 Pálffy György, 192, 194, 196, 197, 198, 202, 204
 Pálffy-Muhoray Zoltán, 203, 207
 Pálfi József, 248, 279
 Pallai Péter, 151, 169
 Pallavicini György, 142
 Palotás Ferenc, 101, 103
 Palotás Péter, 206
 Pap János, 19
 Papp Gyula, 170
 Papp Simon György, 21
 Pásztor József, 21
 Pécsi Eszter, 72

Pécsy-Fischer Antal, 190, 193
 Peidl Gyula, 29, 118, 164, 166
 Peinsip, Walder, 32
 Pék Endre, 23
 Pekkala, Mauno, 135, 138, 140, 141, 143
 Pelbárt Oszkár, 223
 Perbíró József, 19
 Péter Ervin, 206
 Péter Gábor, 77, 81, 82, 137, 156, 217
 Pethő Tibor, 207
 Pető Andrea, 168
 Petri Miklós, 278
 Peyer Károly, 7, 9, 10, 29, 50, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 109, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 130, 142, 162, 164, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 188, 211, 219, 224, 230, 241, 249, 292
 Pfeiffer Zoltán, 118, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 182, 201
 Phillips, Morgan Walter, 50, 51, 62, 249
 Pikler Gyula, 232
 Piller Gyula, 13
 Pintér István, 130
 Pittermann, Bruno, 34, 35, 36, 44, 239
 Pleskó András, 18
 Pogácsás Antal, 226
 Pogány Frigyes, 79
 Pokorny Hermann, 196
 Pokorny Zsigmond Ákos, 196
 Polányi Károly, 157
 Pollak, Oskar, 249, 258
 Pothárd Miklós, 23
 Potyondi József, 20
 Pozsgai Gyula, 25, 33, 162, 181
 Pölöskei Ferenc, 169
 Preisich Gábor, 71, 79
 Presser István, 34, 35, 36, 174, 251
 Pszeftov őrnagy, 230
 Puskin, Georgij Makszimovics, 126
 Püski Sándor, 112
 Rácz György, 71
 Radványi Imre, 201
 Radványi Károly, 244
 Rajk László, 61, 77, 83, 212, 213
 Rákos Jenő, 44, 252
 Rákosi Mátyás, 7, 11, 15, 16, 28, 29, 30, 51, 57, 71, 80, 81, 82, 83, 84, 94, 126, 130, 147, 157, 165, 168, 182, 194, 203, 210, 212, 213, 214, 218, 220, 231, 264, 266
 Rákosi-Marczali László, 13, 33, 257, 261
 Raskó Balázs, 18
 Rassay Károly, 124, 188
 Ráth István, 196, 204, 207
 Ravasz Károly, 60, 63, 64
 Rázárovics József, 31
 Reisinger Ferenc, 58
 Révai József, 81, 212, 225, 227, 232

Révész András, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 24, 25, 26, 31, 32, 33, 36, 44, 59, 60, 85, 91, 92, 94, 248, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 265, 280, 282, 294
 Révész Anna, 261, 281
 Révész Ferenc, 17, 84, 211, 215
 Révész Mihály, 36, 86, 250, 281, 294
 Révész Zoltán, 71
 Rézler Gyula, 68, 70
 Ribinsky ezredes, 229
 Ries István, 85, 125, 126, 127, 130, 165, 215, 230, 268
 Romsics Ignác, 168, 170
 Rónai Mihály András, 182
 Rónai Sándor, 9, 29, 121, 142, 212, 226, 228
 Rónai Zoltán, 157, 169
 Roosevelt, Franklin Delano, 81, 154, 156, 169
 Rozs András, 42
 Róder Vilmos, 207
 Röpke, Wilhelm, 158, 159
 Rudas Ervin, 223
 Saragat, Giuseppe, 178, 184
 Sarga János, 203
 Sári Ignác, 79
 Sarkadi István, 51
 Sárkány József, 94
 Sárközi Mátyás, 151, 169
 Sartori, Giovanni, 169
 Sas Tamás, 18
 Schaurek Ottmár, 203
 Schiff Rezső, 230
 Schiffer Pál, 9, 17, 211, 215
 Schille Ferenc, 31
 Schiller Márton, 71
 Schlett István, 169
 Schmidt kapitány, 204
 Schrötter István, 244
 Schuller Zoltán, 20, 31
 Schulteiss Emil, 207
 Schumacher, Kurt, 38
 Seaton-Watson, Hugh, 148
 Sebestyén Ernő, 98
 Seiler, Jenő (Eugen), 175, 183
 Sekers Miklós, 63
 Sigray Antal, 188
 Siklósi Norbert, 271
 Sima Sándor, 98
 Simon István, 32, 33, 44, 45, 70, 131, 181
 Simon János, 226
 Simon László, 226
 Sipos Péter, 175, 183, 287, 294
 Small Viktor (Kruchina Viktor), 204
 Sógör Gyula, 206, 207, 208
 Solymossy Mihály, 21, 43
 Somogyi István, 203
 Somogyi Miklós, 74
 Somogyi Ödön, 230
 Spaak, Paul-Henri, 37
 Sperr Frigyesné, 190
 Standeisky Éva, 42, 62, 168, 181
 Sternbony, 189

Strassenreiter Erzsébet, 63, 176,
182, 183, 277, 281, 289, 291,
297, 299
Sulyok Dezső, 67, 70, 115, 116,
118, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 130
Summerskill, Edith, 62
Szabó Ágoston, 18
Szabó Bálint, 44
Szabó György, 20
Szabó István, 226
Szabó Juliet, 63
Szabó Kálmán, 226
Szabó Kornél, 94
Szabó Lajos, 23
Szabó Miklós, 63
Szabó Pál, 99, 112
Szabó Zoltán, 7
Szabóné Dér Ilona, 93
Szabóné Fischer Zsuzsanna, 93
Szakály Sándor, 168
Szakasits Árpád, 7, 8, 9, 17, 22, 29,
30, 33, 76, 82, 83, 84, 117, 119,
124, 125, 126, 142, 172, 174,
178, 180, 181, 183, 203, 211,
212, 213, 215, 216, 224, 225,
232, 240, 250
Szakolczai Atila, 42, 43
Szalai Anna, 17
Szalai Dénes, 99
Szalai Júlia, 17
Szalai Pál, 183
Szalai Sándor, 9, 17, 41, 82, 84,
157, 209, 212, 213, 214, 215,
216, 217, 218, 219, 220, 221
Szálasi Ferenc, 113, 156, 165, 174,
175, 207, 214, 219
Szalay Péter, 192, 195, 196, 202,
203, 207
Szamay Lajos, 230
Szamosi Tibor, 266
Szántó István, 22
Szántó László, 42
Száva István, 230, 248, 279
Száva Istvánné, 230
Szeder Ferenc, 9, 50, 119, 142, 165,
167, 171, 188, 215, 230, 231,
285, 295
Székely főhadnagy, 200
Székely Gábor, 183
Szekeres Lajos, 18
Szekfű Gyula, 148, 157, 168, 266
Szelényi Zoltán, 127
Szélig Imre, 10, 13, 16, 23, 31, 32,
35, 37, 38, 68, 70, 174, 182,
230, 231, 241, 248, 249, 255,
263, 267, 268, 279, 296
Szemán Mihály, 21
Szemes Iván, 202, 203
Szende Pál, 157
Szent-Györgyi Albert, 77, 112, 187,
189, 190, 191, 192, 193, 206
Szent-Iványi Domokos, 212, 213,
215, 216, 218, 219, 220, 221
Szentiványi József, 25
Szerdahelyi Sándor, 268
Szerencsés Károly, 129, 130, 131,
168, 182

Szigeti Zoltán, 203
Szobek András, 226
Szollár Andor, 199, 207
Szőke Cecília, 277, 283
Szőnyi Tamás, 277
Sztálin, Jozsif Visszarionovics, 7, 15,
28, 61, 81, 82, 94, 135, 138,
139, 141, 156, 210
Sztójay Döme, 165
Szurdi István, 211, 228
Szuszlov, Mihail Andrejevics, 66
Szűcs András, 24, 32
Szvirodov, Vlagyimir, 81, 89, 197,
198
Szvoboda József, 18
Szvoboda László, 18
Tabéry Iván, 79
Tábori Pál, 113
Tajthy Zsolt, 203
Takács Ferenc, 50, 75, 227
Takács Imre, 23
Tamás József, 59
Tanács György, 192, 201, 203
Tarr Szilvia, 195
Tasnádi Károly, 21
Teleki Pál, 110, 214, 218, 219
Tihanyi József, 248
Tildy Zoltán, 24, 66, 87, 89, 115,
119, 168, 188
Tímár Gyula, 202
Tito, Joszip Broz, 141
Toller Károly, 31, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 105
Tolnai József, 165
Tolnay Béla, 198
Tombor Jenő, 194
Tomcsányi Vilmos, 181
Tóth András, 18
Tóth Benő, 13
Tóth Géza, 18
Tóth István, 33
Tóth Mihály, 203
Tóth Tibor, 25
Tömössy Ferenc, 203, 207
Tömpe András, 242, 279
Török Bálint, 150, 168
Török János, 230
Török Júlia, 230
Truxa Frigyes, 18
Tulipán Éva, 105
Tunyogi Csapó János, 18
Udvaros István, 9, 17, 20, 38
Vad Gábor, 18
Vágvolgyi Tibor, 17, 211, 215, 241,
255
Vajda Imre, 211, 212, 215, 217,
218, 250
Vajda Pál, 242, 243, 244, 245, 278
Valentiny Ágoston, 9, 10, 11, 13,
38, 117, 123, 124, 126, 142,
162, 167, 181, 227, 228, 229,
297
Valkovszky Károly, 97
Vámbery Rusztem, 157
Vándor Györgyi, 248
Vándor Zoltán, 169
Varannai Aurél, 268
Varga Béla, 67, 70, 119, 161, 182,

NÉVMUTATÓ

- 188
 Varga Gábor, 203
 Varga Gyula, 97, 100
 Varga Jenő, 157
 Varga József, 124, 130
 Varga Lajos, 277, 278, 279, 287,
 289, 291, 294, 295, 296, 297,
 299, 300
 Varga Mihály, 273, 274
 Varjú Kálmán, 192, 196, 202, 203,
 208
 Várnai Zseni, 190
 Varsányi Erika, 44, 64, 277, 278
 Vas Zoltán, 71, 80, 81, 84, 87, 225
 Vásárhelyi Miklós, 32
 Vásáry István, 124, 126
 Vásáry József, 124
 Vass Piroska, 100
 Vass Vilmos, 68, 70
 Vas-Witteg Miklós, 13, 25, 26, 32,
 129, 230, 253
 Vázsonyi János, 189
 Vázsonyi Vilmos, 115
 Vedres József, 249, 279
 Verebes Jenő, 201
 Veres Ferenc, 18
 Veres Gábor, 254, 255, 256, 257,
 282
 Veres Péter, 112, 121
 Vermes Zoltán, 203
 Vértes Imre, 194, 195
 Vészi István, 192, 207
 Vészi Mátyás, 130
 Vida Istán, 168
 Vincze József, 205, 208
 Virág Sándor, 10, 17, 21, 38
 Virágh László, 203
 Visy Lajos, 203
 Vörös János, 192, 203
 Vörös József, 18, 23
 Vörös Tibor, 203
 Wehner, Herbert, 34
 Weichinger Károly, 79
 Zay György, 206
 Zentai Vilmos, 9, 13, 38, 59, 86,
 194, 195, 196, 197, 200, 201,
 202, 207, 243, 244, 254, 255,
 256, 259, 260, 280, 282, 299
 Zichy Mihály, 63
 Zilahy Lajos, 142
 Zinner Tibor, 168
 Zolna Ferenc, 18
 Zolnay Kálmán, 125, 127
 Zombori Lajos, 19
 Zsabka Kálmán, 97
 Zsedényi Béla, 124
 Zsiga Árpád, 246, 251, 280
 Zsigmond Gyula, 25
 Zsolt Béla, 173

A könyv megrendelhető a

kethlyegyesulet@gmail.com

e-mail címen

vagy az alábbi telefonszámon:

06 20 3 934 936

vagy a

**2000 Ft+postaköltség (500 Ft) befizetésével illetve átutalásával a Kéthly Anna
 Kulturális Egyesület bankszámlájára:**

Magnetbank 16200120-00274379

(Ez utóbbi esetben a megjegyzés rovatban kérjük megadni a postai címet, melyre
 a könyvet küldhetjük.)

**Ajánlja fel adója 1 %-át a Kéthly Egyesületnek!
 Adószámunk: 18069431-1-42**

Köszönjük!

Szerzőinket, akik között van történész, levéltáros, politológus, újságíró, a magyar szociáldemokrácia útjai és tévutjai, útkeresői és társutasai foglalkoztatják. A szerzők egyike egy legendás és igen tiszteletreméltó személyiség, Peyer Károly és Kéthly Anna kortársa és közeli ismerőse, a kiskazda politikus és közgazdász dr. Horváth János, akinek visszaemlékezései nagyban emelik könyvünk értékét.

A tanulmánykötet első része a Szociáldemokrata Párt forradalom alatti újjászerveződését, Kéthly Anna kiemelkedő szerepét, majd a kádári megtorlást és a párt fokozatos megfojtását mutatja be. Milyen utak és tévutak vezettek 1945 után 1956-hoz? Mi a mérlege a demokrácia kulisszái mögött zajló koalíciós kormányzásnak 1945 és 1948 között? A kommunistákkal a szovjet szuronyok árnyékában folytatott együttműködés eredményei (földosztás, választójogi és tulajdoni reform) ellensúlyozzák-e azt a tényt, hogy Magyarország négy évtizedre egy barbár, idegen hatalom és ideológia rabságába süllyedt? Ha a szociáldemokraták összefognak a többi demokratikus erővel, megakadályozhatták volna a bolsevizmus 1948-as diadalát? Követhettük volna a „finn utat”? Vajon miért nem tudtak érvényesülni pártjaikban a kollektivisták kommunizmus és az individualista kapitalizmus közötti „harmadik út” hívei? És miért tudtak összefogni, hogyan jött létre a nemzeti egység 1956-ban? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a könyv második része.

Végül a harmadik részben a történelmi szociáldemokrácia útkeresői (hősei és mártírjai), valamint „társutasai” (szélkakasai, árulói és titokban beépült ellenségei) életének egy-egy izgalmas epizódjába pillanthatunk bele.

Ára: 2000,- Ft

ISBN 978-963-12-8550-5

9 789631 285505

A könyv megrendelhető a kethlyegyesulet@gmail.com e-mail címen vagy a 06203934936-os telefonszámon, illetőleg a 2000 Ft + postaköltség (500 Ft) átutalásával a Kéthly Anna Kulturális Egyesület bankszámlaszámára: Magnetbank 16200120-00274379. A megjegyzés rovatban kérjük megadni a postázás címét.

Ajánlja fel adója 1%-át a Kéthly Egyesületnek!
Adószám: 18069431-1-42